

**НАЦИОНАЛНА КОНФЕРЕНЦИЈА
СА МЕЂУНАРОДНИМ УЧЕШЋЕМ**

**УЛОГА ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА
У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**

• Тематски зборник радова •

**Лепосавић
2023**

**NATIONAL CONFERENCE
WITH INTERNATIONAL PARTICIPATION**

**THE ROLE OF EDUCATION IN THE PRESERVATION
OF NATIONAL IDENTITY**

•Thematic collection of papers•

**Leposavic
2023**

**УЛОГА ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА
У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**
Национална конференција са међународним учешћем

Издавач

Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу

За издавача

Др Весна Минић, одговорни уредник

Уредник

Др Далиборка Поповић

Лектура

Снежана Кадић

Техничко уређење

Мирко Чакаревић

mirko.cakarevic@pr.ac.rs

Корице

Мирко Чакаревић

Васпитање и образовање у очувању националног идентитета

Штампа

„ГРАФИКОЛОР” ДОО – Краљево

Тираж

50 примерака

ISBN 978-86-84143-66-4

УЛОГА ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Национална конференција са међународним учешћем

Организатори

УЧИТЕЉСКИ ФАКУЛТЕТ У ПРИЗРЕНУ – ЛЕПОСАВИЋУ
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ У СОМБОРУ

Програмски одбор

Др Весна Минић (Србија), др Бранко Ристић (Србија), др Сениша Минић (Србија), др Снежана Башчаревић (Србија), др Биљана Павловић (Србија), др Хаџи Живорад Миленовић (Србија), др Невенка Зрнзевић (Србија), др Петар Рајчевић (Србија), др Љиљана Пауновић (Србија), др Слађана Видосављевић (Србија), др Бошко Миловановић (Србија), др Емилија Марковић (Србија), др Јелена Круљ (Србија), др Саша Марковић (Србија), др Сања Елез (Србија), др Милош Шумоња (Србија), др Бојан Лазић (Србија), др Александра Трбојевић (Србија)

Организациони одбор

Др Далиборка Поповић – председник Организационог одбора (Србија), др Бранислав Ранђеловић (Србија), др Ивана Ристић (Србија), др Раиса Цветковић (Србија), др Божана Рашковић (Србија), др Гордана Чолић (Србија), др Миљан Миљковић (Србија), др Далиборка Ђерковић (Србија), др Вуко Лакушић (Србија), др Зорица Гајтановић (Србија), др Мирјана Симић (Србија), др Ивана Симијоновић (Србија), Благица Перовић (Србија), Снежана Кадих (Србија), Наташа Лазовић (Србија), Ана Тошковић (Србија)

Рецензенти

Др Данијела Василијевић, др Далиборка Пурић, др Данијела Суздиловски, др Драгана Сарајлић, др Снежана Башчаревић, др Биљана Павловић, др Хаџи Живорад Миленовић, др Петар Рајчевић, др Слађана Видосављевић, др Бошко Миловановић, др Јелена Круљ, др Емилија Марковић, др Далиборка Поповић, др Бранислав Ранђеловић, др Божана Рашковић

Сви аутори су одговорни за садржај предатих радова и њихових оригиналних рукописа, као и то да рад није објављен раније и да се не разматра за објављивање у неком другом часопису.

ШТАМПАЊЕ ОВОГ ЗБОРНИКА ФИНАНСИЈСКИ ЈЕ ПОМОГЛО МИНИСТАРСТВО
НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

САДРЖАЈ/CONTENS:

	ПРЕДГОВОР / PREFACE	13
	I ПЛЕНАРНА ПРЕДАВАЊА/ INTRODUCTION PLENARIES	17
УВР-01	Снежана С. Башчаревић <i>ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КРОЗ СРПСКИ ЈЕЗИК, ЋИРИЛИЦУ И КЊИЖЕВНОСТ / PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY THROUGH SERBIAN LANGUAGE, CYRILLIC AND LITERATURE</i>	19
УВР-02	Саша С. Марковић <i>УЧИТЕЉСТВО У СРБА - 245 ГОДИНА ТРАДИЦИЈЕ ТРАЈАЊА (1778-2023)/ TEACHING IN SERBS - 245 YEARS OF TRADITION (1778-2023)</i>	31
УВР-03	Јасна Љ. Парлић Божовић <i>ЕЛЕМЕНТИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И ТРАДИЦИЈЕ У ВАСПИТАЊУ МЛАДИХ / ELEMENTS OF NATIONAL IDENTITY AND TRADITION IN YOUTH EDUCATION</i>	43
УВР-04	Данијела Н. Василијевић <i>НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ОБРАЗОВАЊУ / NATIONAL IDENTITY IN EDUCATION</i>	59
	II ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ/ LANGUAGE AND LITERATURE	83
ЈИК-01	Бошко Љ. Миловановић <i>ЧИТАНКА – ПРОЗОР У СВЕТ / READER – A WINDOW TO THE WORLD</i>	85
ЈИК-02	Биљана С. Солеша и Раиса Ј. Цветковић <i>МОГУЋНОСТИ АФИРМАЦИЈЕ ЗНАЧАЈА ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У ОБРАЗОВНОЈ ПРАКСИ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ / ВОЗМОЖНОСТИ ПОДТВЕРЖДЕНИЯ ЗНАЧИМОСТИ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ</i>	95
ЈИК-03	Раиса Ј. Цветковић и Биљана С. Солеша <i>ПРОГРЕСИВНЕ ИДЕЈЕ У ИНСТИТУЦИОНАЛНИМ ОКВИРИМА У ПРИПОВЕЦИ „КУЋА С МЕЗАНИНОМ“ А. П. ЧЕХОВА / ПРОГРЕССИВНЫЕ ИДЕИ В ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ РАМКАХ В ПОВЕСТИ «ДОМ С МЕЗОНИНОМ» А. П. ЧЕХОВА</i>	107
ЈИК-04	Ана К. Миловановић и Зорица В. Цветановић <i>КОСОВСКИ ЗАВЕТ У КЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА У ПРЕДШКОЛСКОМ ВАСПИТАЊУ И РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ / KOSOVO COVENANT IN LITERARY TEXTS IN PRE-SCHOOL EDUCATION AND CLASSROOM TEACHING</i>	121
ЈИК-05	Снежана П. Перишић <i>УЛОГА ЕПСКЕ ПОЕЗИЈЕ У РАЗВИЈАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КОД УЧЕНИКА МЛАЂЕГ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА / THE EPIC POETRY ROLE IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY AMONG YOUNGER SCHOOL AGE PUPILS</i>	137

III ПЕДАГОГИЈА/PEDAGOGY

149

- ПЕД-01 Хаџи Живорад М. Миленовић
*КОМПЕТЕНЦИЈЕ СТУДЕНАТА РАЗРЕДНЕ НАСТАВЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ
САДРЖАЈА О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ /
COMPETENCES OF CLASSROOM STUDENTS FOR THE IMPLEMENTATION
OF NATIONAL IDENTITY CONTENT*
- ПЕД-02 Јасмина М. Арсенијевић, Ненад Н. Перић и
Ангела М. Месарош Живков
*ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ НЕГОВАЊА КУЛТУРНЕ
БАШТИНЕ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА /
UPBRINGING AND EDUCATION IN THE FUNCTION OF NURTURING
CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY*
- ПЕД-03 Весна Љ. Минић и Далиборка Р. Поповић
*МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА У КОНЦЕПЦИЈИ
ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА /
PRESCHOOLERS' MORAL EDUCATION ON THE IDEA OF PROTECTING
NACIONAL IDENTITY*
- ПЕД-04 Петар Ђ. Рајчевић
*НАЦИОНАЛНО ИЗМЕЂУ ИНДИВИДУАЛНОГ И ГЛОБАЛНОГ /
NATIONAL BETWEEN INDIVIDUAL AND GLOBAL*
- ПЕД-05 Младен М. Ботић и Хаџи Живорад М. Миленовић
*САДРЖАЈИ О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ У УЏБЕНИЦИМА НАСТАВЕ О
ПРИРОДИ И ДРУШТВУ НА НИВОУ ИНИЦИЈАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА /
CONTENTS ON NATIONAL IDENTITY IN TEACHING TEXTBOOKS ON NATURE
AND SOCIETY AT THE LEVEL OF INITIAL EDUCATION*
- ПЕД-06 Мирјана М. Симић и Благица Д. Маринковић
*ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КРОЗ ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИ
СИСТЕМ НА ТЕРИТОРИЈИ АП КОСОВО И МЕТОХИЈА /
PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY THROUGH THE EDUCATIONAL
SYSTEM ON THE TERRITORY OF AP KOSOVO AND МЕТОНИЈАС*
- ПЕД-07 Шејла И. Кадрибашић
*ЕТНОПЕДАГОШКИ ПРИСТУП РАЗВИЈАЊУ И ОЧУВАЊУ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА /
ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH TO NATIONAL IDENTITY
DEVELOPMENT AND PRESERVATION*
- IV МЕТОДИКЕ ВАСПИТНООБРАЗОВНОГ РАДА И НАСТАВЕ/
METHODOLOGY OF TEACHING AND EDUCATIONAL WORK**
- МЕТ-01 Биљана М. Павловић, Петар М. Илић и Анђелка М. Ковач
*ЗНАЧАЈ НАРОДНИХ УСПАВАНКИ У ВАСПИТАЊУ
ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА /
THE SIGNIFICANCE OF FOLK LULLABIES IN EDUCATION
OF PRESCHOOL CHILDREN*

151

165

171

185

205

213

227

249

251

МЕТ-02	Алма Х. Тртовац Дедеић и Сефедин Ф. Шеховић <i>ПЕДАГОШКИ И ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЈСКИ АМБИЈЕНТ ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ РАШКЕ ОБЛАСТИ (1912-2023) / PEDAGOGICAL AND GEOGRAPHICAL-HISTORICAL ENVIRONMENT FOR PRIMARY EDUCATION IN THE RASKA REGION (1912-2023)</i>	263
МЕТ-03	Данијела М. Судзиловски, Жана П. Бојовић и Данијела Н. Василијевић <i>НАРОДНА МУЗИЧКА ТРАДИЦИЈА У УЏБЕНИЦИМА МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ ЗА СТАРИЈЕ РАЗРЕДЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ / FOLK MUSIC TRADITION IN MUSIC CULTURE TEXTBOOKS FOR OLDER PRIMARY SCHOOL GRADES</i>	285
МЕТ-04	Ивана Б. Симијонович и Слађана Т. Видосављевић <i>ПРИРОДА И ДРУШТВО – ПРЕДМЕТ ОД ПОСЕБНЕ ВАЖНОСТИ ЗА РАЗВИЈАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА / SCIENCE - A SUBJECT OF PARTICULAR IMPORTANCE FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY</i>	299
МЕТ-05	Зорица Љ. Гајтановић и Љиљана Р. Пауновић <i>УЏБЕНИК МАТЕМАТИКЕ У ФУНКЦИЈИ РАЗВИЈАЊА ЕЛЕМЕНАТА МАТЕМАТИЧКЕ ПИСМЕНОСТИ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ / MATHEMATICS TEXTBOOK AS A TOOL FOR MATHEMATICAL LITERACY DEVELOPMENT OF LOWER-GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS</i>	311
	V ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНЕ НАУКЕ/ INTER- DISCIPLINARY SCIENCES	327
ИНТ-01	Љубиша Р. Митровић и Дуња З. величковић <i>БОЛОЊСКА РЕФОРМА И НЕГАТИВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ ВАСПИТНЕ ФУНКЦИЈЕ У ОБРАЗОВАЊУ НА РАЗВИЈАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА ЛИЧНОСТИ / THE BOLOGNA PROCESS REFORM AND THE NEGATIVE CONSEQUENCES OF THE EDUCATIONAL FUNCTION IN EDUCATION MARGINALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY CULTURAL IDENTITY</i>	329
ИНТ-02	Бошко М. Бранковић <i>УЛОГА ПОРОДИЦЕ МИРКОВИЋ У РАЗВОЈУ ОБРАЗОВАЊА КОД СРБА У БОСНИ У 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВИЈЕКА / THE ROLE OF THE MIRKOVIĆ FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AMONG THE SERBS IN BOSNIA IN THE 19th AND EARLY 20th CENTURIES</i>	341

ПРЕДГОВОР

Императив савремене науке и праксе би требало да буде усмерен на идентификовање изазова образовних циљева и садржаја који су релевантни са становишта образовне политике и рефлексивне праксе.

У време глобалних промена и развијања свести о европском идентитету и заједничким основним вредностима, као заједница наставника, научника и истраживача, препознали смо потребу и обавезу заштите и јачања националног идентитета у актуелном друштвеном контексту.

Поводом јубилеја 30 година од оснивања, Учитељски факултет у Призрену-Лепосавићу и Педагошки факултет у Сомбору су организовали националну конференцију са међународним учешћем под називом **УЛОГА ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА У ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА.**

Високо ценећи размену мишљења, трагање за знањима и могућностима за унапређивање васпитања и образовања и његову рефлексију на друштвену добробит, верујемо да ће саопштења, дијалог и размена искустава о различитим актуелним питањима о доприносу васпитања и образовања за очување националног идентитета, довести до нових промишљања, увида, искустава и сарадње у истраживањима у функцији очувања националног идентитета, који се сматра основом за развијеност интеркултуралности и мултикултуралног деловања.

Циљ конференције и јесте био усмерен на подстицање размене мишљења и искустава научника и стручњака као и на представљање и обједињавање нових теоријских и емпиријских сазнања из области васпитно-образовног деловања у функцији очувања националног идентитета, те да се саопштења публикују и буду у функцији унапређења образовне политике и праксе.

Поред осврта на прошлост, стање науке и струке у условима савременог друштвеног контекста у саопштењима је посебна пажња посвећена будућности националног идентитета и антиципацији процеса и промена у сфери васпитања и образовања.

У овом тематском зборнику објављени су радови који су саопштени у пленарном делу, као и радови из више тематских области у којима су презентовани резултати теоријских рефлексија и емпиријских истраживања који се односе на анализу постојеће

теорије и праксе националног васпитања у функцији очувања националног идентитета.

Објављени радови су писани из различитих теоријских, методолошких и идеолошких приступа и указују на различита становишта тешкоћа и могућности васпитно образовног деловања усмереног на усвајање националних вредности и развијање и очување националног идентитета кроз процес националног васпитања.

Поред истицања вредности улоге које имају запослени у васпитно-образовном систему по питању очувања националног идентитета, снаге васпитања у очувању националног идентитета и улоге емоција у развијању припадности, у радовима су изложене идентификоване слабости васпитно-образовног система, највише у виду недостатка образовних садржаја који би били у функцији развијања и очувања националног идентитета. Поред тога указано је и на могућности оснаживања компетенција запослених у васпитно-образовном процесу за повезивање теоријски утемељених знања о развијању националног идентитета у рефлексивну праксу.

Заједничка нит која повезује радове у Зборнику јесте увид да носилац националног идентитета мора да буде васпитно-образовни систем, посебно универзитет, те да студијски програми за васпитаче, учитеље и наставнике треба да буду проглашени за програме од националног значаја.

Захваљујемо учесницима научног скупа, који су својим благовремено достављеним прилозима допринели квалитету публикације, као и Министарству науке, иновација и технолошког развоја Републике Србије на финансијској подршци у припреми и реализацији скупа, као и публиковању материјала са скупа. Верујемо да ће радови својом утемељеношћу, теоријском заснованосту, резултатима истраживања и закључцима пружити смернице у трагању за одговорима на питања о улози васпитања и образовања у очувању националног идентитета.

Уредништво

PREFACE

The contemporary science imperative and practice should be aimed at identifying the challenges of educational goals and content that are relevant from the point of view of educational policy and reflective practice.

At the time of global changes and developing awareness of European identity and common basic values, as a community of teachers, scientists and researchers, we recognized the need and obligation to protect and strengthen national identity in the current social context. On the occasion of the 30 years jubilee since its foundation, the Teacher Training Faculty in Prizren-Leposavic and the Faculty of Pedagogy in Sombor organized a national conference with international participation entitled **THE ROLE OF EDUCATION AND EDUCATION IN PRESERVING NATIONAL IDENTITY**.

The quest for knowledge and opportunities to improve education and its reflection on social well-being, it is believed that announcements, dialogue and exchange of experiences on various current issues about the contribution of education to the preservation of national identity could lead to new reflections, insights, experiences and cooperation in research in the function of preserving national identity, which is considered the basis for the development of interculturality and multicultural action.

The goal of the conference was aimed at encouraging the exchange of opinions and experiences of scientists and experts, as well as at presenting and unifying new theoretical and empirical knowledge from the field of educational activities in the function of preserving national identity, and that the announcements be published and serve the purpose of improving educational policy and practices.

In addition to looking back at the past, the state of science and the profession in the conditions of the contemporary social context, special attention is paid to the future of national identity and the anticipation of processes and changes in the sphere of upbringing and education.

In this thematic collection, the works that were announced in the plenary part, as well as works from several thematic areas in which the results of theoretical reflections and empirical research related to the analysis of the existing theory and practice of national education in the function of preserving national identity are presented.

The published works are written from different theoretical, methodological and ideological approaches and point to different points of view on the difficulties and possibilities of educational action aimed at

the adoption of national values and the development and preservation of national identity through the process of national education.

The power of education in preserving national identity and the role of emotions in developing belonging, in addition to highlighting the value of the role played by employees in the educational system in the matter of preserving national identity, shown by papers identified weaknesses of the educational system, mostly in the form of a lack of educational content that would were in the function of developing and preserving national identity. In addition, it was pointed out the possibility of strengthening the competences of employees in the educational process for connecting theoretically based knowledge about the development of national identity into reflective practice.

The common thread that connects the papers in the Collection is the insight that the bearer of national identity must be the educational system, especially the university, and that study programs for pre-school teachers, teachers and professors should be declared for national importance programs.

We thank the participants of the scientific meeting, who contributed to the quality of the publication with their timely contributions, as well as the Ministry of Science, Innovation and Technological Development of the Republic of Serbia for financial support in the preparation and implementation of the meeting, as well as the publication of materials from the meeting. We believe that the works with their grounding, theoretical basis, research results and conclusions will provide guidelines in the search for answers to questions about the role of upbringing and education in the preservation of national identity.

Editorial office

ПРВИ ДЕО
ПЛЕНАРНА ПРЕДАВАЊА

- УВР-01** **Др Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ**, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: snezana.bascarevic@pr.ac.rs
- УВР-02** **Др Саша С. МАРКОВИЋ**, редовни професор, Педагошки факултет у Сомбору, Универзитет у Новом Саду
имејл-адреса: milnik.markovic@gmail.com
- УВР-03** **Др Јасна Љ. ПАРЛИЋ БОЖОВИЋ**, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: jasna.parlic.bozovic@pr.ac.rs
- УВР-04** **Др Данијела Н. ВАСИЛИЈЕВИЋ**, редовни професор, Педагошки факултет у Ужицу, Универзитет у Крагујевцу
имејл-адреса: d.vasilijevic@sbb.rs

Снежана С. Башчаревић¹

ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КРОЗ СРПСКИ ЈЕЗИК, ЋИРИЛИЦУ И КЊИЖЕВНОСТ²

Сажетак: Пресудни елементи у очувању националног идентитета су српски језик, ћирилица и књижевност. Помоћу језика људи комуницирају и он их обележава. Он је друштвена појава и његов настанак, развој и опстанак везан је за људско друштво. Језик је повезан са писмом. Ћирилица је наша духовна вертикала, наше примарно писмо и требамо је неговати. О њеном опстанку не треба да брину само стручњаци за језик и књижевност, већ и народ. Под књижевношћу сматрамо написана књижевна дела, али и скуп књижевних вредности кроз које се одражава свест једног народа. Књижевност има функцију просвећивања и освешћивања народа, али и уметничку функцију која се треба посматрати у ширем контексту. Рад има за циљ да укаже на статус српског језика, ћирилице и књижевности данас и на њихово побољшање. Српски језик, ћирилица и књижевност на пољу васпитања и образовања немају статус какав би морали имати узевши у обзир важност њихових садржаја и чињеницу да свака особа треба да поседује елементарну писменост. Из тог разлога у раду користимо методу теоријске анализе коју ћемо применити на наведени проблем. Размотрићемо ставове и иницијативе друштвене заједнице на ову тему; установити да ли су добијени одређени резултати и извести закључак који ће дати смернице за унапређење положаја српског језика, ћирилице и књижевности у васпитном, образовном и културном систему, а које ће самим тим допринети очувању и опстанку нашег народа и идентитета.

Кључне речи: српски језик, ћирилица, књижевност, национални идентитет, очување.

Српски језик, ћирилично писмо и српска књижевност (народна и уметничка) чине основу нашег националног идентитета. Живимо у времену када је процес њиховог одумирања израженији него раније, стога је неопходно нашем језику, писму и књижевности вратити општекултурни и општеобразовни дигнитет. То је могуће ако се води већа институционална брига. Кораци који су већ начињени у овом

¹ snezana.bascarevic@pr.ac.rs

² Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

погледу резултирали су следећим исходом. Посланици Скупштине Србије су 15. септембра 2021. године једногласно усвојили *Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма*. Тај закон изгласан је симболично на установљени празник Дан српског јединства, слободе и националне заставе. И Народна скупштина босанскохерцеговачког ентитета Републике Српске истог дана усвојила је предлог *Закона о заштити, очувању и употреби језика српског народа и ћириличног писма*. Овим законом, како се наводи у Члану 1, уређује се употреба српског језика у јавном животу и мере за заштиту и очување ћириличног писма, као матичног писма. Одредбе овог закона не искључују употребу и језика и писма националних мањина истовремено са српским језиком и ћириличким писмом, у складу са законом.³

Да се шира научна, образовна и културна заједница укључила у процес побољшања статуса српског језика, ћирилице и књижевности сведоче и успешно одржане три Интеркатедарске србистичке конференције, у којима су узели учешће представници србистичких катедри на свим филолошким, филозофским, учитељским и педагошким факултетима у Републици Србији, Републици Српској и Црној Гори, укључујући и представнике Института за српски језик САНУ, Института за књижевност и уметност у Београду, Одбора за стандардизацију српског језика и Завода за унапређење образовања и васпитања у Београду, а које су одржане у Научно – образовно – културном центру „Вук Караџић” у Тршићу у јуну 2020., 2021. и 2022. године и резултирале веома запаженим декларацијама. То су: *Декларација о неопходности повећања броја часова српског језика и књижевности у основној и средњој школи*, *Декларација о статусу српског језика на несрбистичким катедрама и ненаставничким факултетима*, *Декларација о канону српске књижевности*, *Декларација о границама српског језика*; а планирано је да се у јуну 2023. године одржи Четврта интеркатедарска србистичка конференција, која ће бити посвећена границама српске књижевности у нади да ће резултати бити на добробит србистике, српске културе и српског образовања са назнаком да се о нашем језику, писму и књижевности не треба говорити само поводом Међународног

³ *Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма*: 89/2021 – 3, (Правно информациони систем Републике Србије, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>, 04. 04. 2023.)

дана матерњег језика 21. фебруара, Националног дана књиге 28. фебруара, Светског дана поезије 21. марта, Светског дана књиге и ауторских права 23. априла, Дана словенске писмености и културе 24. маја, Међународног дана писмености 8. септембра, на махове и краткотрајно, већ непрестано и на сваком месту. Тако ћемо допринети очувању наше свести о националном идентитету, а колико будемо чували свој идентитет, толико ћемо постојати као народ. И у *Светом писму Новог завета*, тачније, у *Јеванђељу по Јовану*, пише: „У почетку беше Реч, и Реч беше у Бога, и Бог беше Реч. Она беше у почетку у Бога. Све је кроз Њу постало, и без Ње ништа није постало што је постало. У Њој беше живот, и живот беше видело људима.”⁴ У Васкршњој посланици 2023. године Српска православна црква на челу са Његовом Светости Архиепископом пећким, митрополитом београдско-карловачким и патријархом српским господином Порфиријем позвала је на очување српског језика, ћириличног писма, српске књижевности и српске културе.

Када говоримо о националном идентитету неопходно је да га ближе одредимо. Национални идентитет подразумева: језик, традицију, обичаје једног народа, боље речено на културном идентитету израстао је национални, или национални идентитет утицао је на формирање културног идентитета (Кнежевић, Марковић 2012: 641). Залагање за културни идентитет, поштовање и уважавање своје историје и традиције, услов су очувања националног идентитета, а тиме и очувања народа (Кнежевић, Марковић 2012: 648).

Пошто се сматра да је језик примарно обележје сваког идентитета, у овом случају српски језик једно је од главних средстава којим се култура, традиција, вредности и идентитет (Зечевић 2014: 46) чувају на овим просторима, али и нашој земљи уопште. Другим речима, језик је основа културног идентитета те је стога важно да људи очувају језике, јер њиховим нестајањем, нестају и културе. Повезаност, језика, културе и идентитета подразумева начине на који појединци користе језик да би заједно стварали светове, а посебно друштвене улоге – своје и идентитете других. Идентитет није фиксна творевина, већ вишеструк, разнолик, индивидуална репрезентација онога што обухвата посебне тренутке прошлости који се граде и стално изнова стварају у свакодневним искуствима (Зечевић 2014: 44).

⁴ *Свето писмо, Нови завет, Свето Јеванђеље по Јовану*, Јован Глава 01, <https://www.svetopismo.info>, 13. 04. 2023.

Без језика човеков пут у цивилизацију био би немогућ. Он је инструмент изражавања али и конституисања и обликовања човекових мисли и осећања. Језик представља средство за комуникацију међу људима (Митровић, Петровић 1994: 121). У свакој култури постоји тзв. стандардни или књижевни језик, који је прописан, и као такав се користи у средствима масовног комуницирања, на радију, телевизији, у штампи, у васпитно – образовним институцијама, у књижевности и науци. Али, постоје и бројни дијалекти, варијанте тог истог језика. Језик је динамички систем, који се непрестано богати, зависно од друштвеног кретања, утицаја група и појединаца, посебно, од развоја књижевности и песништва. Не ретко и сам стандардни језик богати своју лексiku резвојем књижевности, али и резултатима тзв. жаргонског говора, као специфичног говора друштвених група (Митровић, Петровић 1994: 123).

О томе колики је значај српског језика и књижевности, говори се у првој донетој декларацији – *Декларацији о неопходности повећања броја часова српског језика и књижевности у основној и средњој школи*. У њој се наводи следеће:

„Декларација се заснива на природи и значају наставе српског језика и књижевности у нас, свести о њеној улози у образовању као наставног предмета и наставног језика, богатству језичког и књижевног садржаја, као и месту и броју часова овог предмета у европским образовним системима. (...) Ученици једино наставом српског језика и књижевности развијају своје говорне способности, обогаћују речник, савладавају правила мисаоне писмености, напредују у процесу овладавања садржаја других предмета. Језичко стваралаштво не може се поредити са било којим другим типом стваралаштва. Моћ језика је оно што човека највише одваја од свих других бића, а та се моћ младим људима најбоље може и мора предочити кроз моћ књижевне речи, као најпотпунијег испољавања језика. (...) Језик и књижевност су у темељима не само личног него и националног и културног идентитета: најбоље се, ако не и једино, кроз садржаје књижевности може ученицима развијати љубав према властитој култури, према властитим националним вредностима и њиховом месту у ризници европске и светске културе. (...) Једино се кроз континуитет српског језика и српске књижевности може пратити континуитет културног развоја српског народа – од Светог Саве до данашњих дана. Српски језик и књижевност су наша културна и духовна вертикала.” (Декларација 2021: 237–240.) Српски језик

и књижевност у основној и средњој школи у списку предмета, као и у свим званичним документима као што су: наставни планови, ђачке књижице, дневници, сведочанства и слично, налази се на првом месту, испред осталих наставних предмета. На основу овога, рекло би се да је у наставним плановима овом предмету дато место које му припада, примарно, јер представља национално обележје нашег народа. Међутим, да ли је тако и у наставној пракси? Досадашња искуства говоре супротно. Часова српског језика и књижевности нема довољно. Српски језик и књижевност је национални предмет у образовању, зато је потребно повећати број часова у основној и средњој школи, како би се побољшала писменост.

У другој донетој декларацији – *Декларацији о статусу српског језика на несрбистичким катедрама и ненаставничким факултетима* указује се да србисти одавно упозоравају да је језичка култура код Срба на врло ниском нивоу, да је писани и говорни стандард српског језика на ниском нивоу и да је то приметно на сваком кораку. Посебно у писаним и говорним медијима, али, на жалост, и у образовном систему. (Декларација 2021: 242). Стога би било пожељно да се на свим факултетима нађе места за курсеве из предметности матерњег језика; програми би били примерени профили факултета, а предмет би, ради флексибилности, могао бити изборни. Јер, сваки просветни радник мора познавати падежни систем српског књижевног језика, који чини седам падежних облика и акценатски систем српског књижевног језика који се састоји од четири акцента и једне неакцентоване дужине и мора их правилно употребљавати. Подједнако мора познавати правопис српског језика и основна граматичка правила, како би био узоран пример генерацијама које едукује.

Декларација о границама српског језика у своја четири дела разматра следеће проблеме: српски језик у историји, књижевне и писане језике српске културе, српске историјске изворе и савремени српски књижевни (стандардни) језик.⁵ Она се својим садржајем надовезује на претходне две.

Када говоримо о језику наглашавамо да је повезан са писмом. И писмо је део националног идентитета. Ћирилица је наше примарно писмо и требамо је неговати. О њеном опстанку не треба да брину само стручњаци за језик и књижевност, већ и

⁵ Декларација о границама српског језика, <https://drustvosji.fil.bg.ac.rs>, 07. 04. 2023.

народ. Тачно је да живимо у времену технике и компјутеризације. Савремене технологије се свакако требају пратити, али њихова употреба не треба прећи у злоупотребу. Приликом овакве врсте комуникације ћирилица се занемарује, због тога је неопходно наћи меру. Обавеза сваког просветног радника је да брани нашост језика, да се залаже за очување ћириличног писма, имајући у виду да су дигиталне технологије пожељне, али не и обавезне. Познавање свог језика и писма, мерило је образовања. Да би се побољшала писменост потребни су добри језички стручњаци, којих у нашој земљи свакако има, само је потребно имати у виду њихове добронамерне идеје које се односе на побољшање језика и писма. Као основно полазиште, акценат треба ставити на стручно усавршавање учитеља, који су битни за стицање првих знања. Наставници, такође, треба да похађају семинаре за усавршавање језика и књижевности, јер језик и књижевност су неодвојиви. Наставу треба добро осмислити и прилагодити ученицима. Свако од нас треба да се запита колико често употребљава ћирилицу и колико често употребљава књижевни, односно исправни и нормативни српски језик. Према свом језику и његовој правилној употреби често се односимо немарно, што би требало променити, зато би брига о српском језику и ћирилици требало да буде свакодневни задатак целог друштва. Тако ћемо допринети очувању наше свести и идентитета. Требамо имати на уму да је ћирилицом написано *Мирослављево јеванђеље*, најстарији сачувани ћирилички споменик, који се сматра једном од најлепших рукописних књига на свету, затим *Душанов законик* најстарији правни споменик написан је на ћирилици, *Повеља Кулина бана* најстарији је народни споменик написан ћирилицом. У доба Светога Саве све фреске у црквама писане су ћирилицом, зато се његово доба узима као почетак ћирилице и српске писмености. Ћирилицом је написано његово *Житије Светог Симеона* и остале хагиографије.

Када се напада један народ, прво се напада особина која га највише карактерише, а то је писмо. Кроз историју забраном ћирилице забрањивао се српски језик, јер су уско везани, али и сва национална права Срба, јер се са губљењем писма губе и сва национална права једног народа. Једно је извесно, да нема ћирилице не бисмо могли да читамо властиту прошлост. До ћирилице је држао наш књижевник и редовни члан Српске академије наука и уметности Драгослав Михаиловић, добитник многих књижевних награда и признања, који нас је, нажалост,

напустио у марту 2023. године, а широј читалачкој јавности познат је по делима *Кад су цветале тикве*, по коме се игра позоришна представа; *Петријин венац*, по коме је снимљен филм; *Чизмаш*, по коме је снимљена телевизијска серија. Данас до ћирилице држи један од најзначајнијих и најчитанијих српских писаца млађе генерације савремених прозаиста Горан Петровић, такође редовни члан Српске академије наука и уметности, познат по делима *Опсада цркве Светог Спаса*, *Ситничарница 'Код срећне руке'* и многим другим, која су га овенчала бројним наградама. Они су само издвојени појединци међу великим бројем писаца који су учествовали у стварању наше националне књижевности.

Национална књижевност је књижевност једног народа, нације, изражена једним језиком, без обзира на наречја. Назив је настао у новије доба (почетком 19. века) и везан је за пробуђено национално осећање појединих народа, кад је идеја нације добила своју јасну историјску димензију, произашлу из представе о скупини људи који говоре истим језиком прошавши кроз заједнички историјски развој (Брчкало 2012: 607). Проучавањем националне књижевности у школи развија се и учвршћује васпитни идентитет ученика и развија се код њих свест о припадању одређеној заједници (Брчкало 2012: 608). Национални идентитет се ствара у процесу социјализације, нарочито примарне, у породици усвајањем матерњег језика и националне културе у којој се личности формирају (Брчкало 2012: 608). Више је него видљиво шта су нашем идентитету давали Свети Сава, Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Ђура Јакшић, Јован Јовановић Змај, Лаза Лазаревић, Милан Ракић, Петар Кочић, Борисав Станковић, Милош Црњански, Васко Попа, Иво Андрић, Добрица Ћосић, Љубомир Симовић (Брчкало 2012: 611).

Без српског језика и писма не би постојала ни књижевност. У *Декларацији о канону српске књижевности* пише:

„Канон српске књижевности једна је од најзначајнијих и најактуелнијих србистичких тема данас. Шта је канон националне књижевности? То је динамична визија целине једне књижевности: он омогућава приступ сопственој прошлости и њено осмишљавање, вредновање књижевноуметничких дела које иде изнад свих идеолошких захтева, потврђујући књижевност као уметност кроз њено историјско трајање.

Канон српске књижевности чине књижевна дела без којих је српска књижевност какву познајемо незамислива и о којима сваки наговештај нужно размишља и говори. Канон, међутим,

није тек прост скуп тих књига, него целина нових интерпретативно осмишљених међуодноса, која се током времена мења, пратећи развој књижевности, науке о књижевности и културе уопште. Релативна постојаност списка и променљивост смисла канонских дела и канона као целине знак су трајања кроз мењање, као израза непрестаног дијалога садашњости са прошлошћу посредованом традицијом тумачења.”⁶

Разумевање књижевности која је стварана на нашим просторима заснива се на очувању српског националног идентитета. Писци су своју поетику градили на темељима духовности, коренима личног и националног идентитета и доживљају историје. За очување националног идентитета подједнако су важне уметничка и народна књижевност. Уметничка књижевност у појединим својим раздобљима налазила је утемељење у народној књижевности. Управо њихова узајамна преплитања била су предмет анализе многих истраживача који су се бавили науком о књижевности.

Српска народна књижевност представља прави драгуљ наше културне баштине (Стојановић 2012: 651). Сва дела ове књижевности поетском речју уче да међуљудски односи треба да се заснивају на међусобном разумевању и уважавању, на уживљавању у ситуације и духовна стања других, на саосећању са њима, на истинољубивости, правичности, критичности и поштењу, јер једино такви односи омогућују заједничко живљење, међусобно помагање и сарадњу, а тиме и просперитет једног друштва. При том, обрадом ових дела и неговањем љубави према културној и књижевној баштини нашег народа треба инсистирати на формирању националног и културног идентитета сваког појединца. У прошлости многи великани Србије, свесни значаја књижевног блага српског народа, својим несебичним радом допринели су очувању српства и неговању националног идентитета. Међу њима посебно место припада Вуку Караџићу (Стојановић 2012: 652). Епоха романтизма, као многе друге епохе, поникле су на народној књижевности и фолклору (Стојановић 2012: 655). Најпознатији представник ове тенденције у нашој књижевности тога доба био је песник и историчар Сима Милутиновић Сарајлија. Милутиновић је својим стваралачким интересовањем за народну реч упутио српску писану књижевност на народну поезију као извор нових

⁶ Декларација о канону српске књижевности, <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs>, 05. 04. 2023.

стваралачких инспирација. Последњи пример српског романтичарског песништва, чувена песма Лазе Костића *Santa Maria della Salute*, такође, не заобилази нашу усмену књижевност, јер је грађена у лирском десетерцу. Чак је и Његош своје прве учитеље у писању имао у народним гусларима, а и сам радо певао уз гусле (Стојановић 2012: 655). Подстакнути Вуковим сакупљачким радом многи наши познати књижевници и сами су сакупљали и издавали збирке усменог стваралаштва. Лаза Лазаревић је записивао поскочице, као студент и драмске игре. Стеван Сремац је у *Ивковој слави* и *Зони Замфировој* дао прегршт усмене лирике нишкога краја. Бранислав Нушић је, као етнограф краја у коме је службовао, објавио књигу *Косово* која садржи и народне песме, здравице, пословице, загонетке и приповетке. Милован Глишић је сакупљао народно благо и издао читаву збирку народних песама 1872. године. Јован Јовановић Змај је бележио народне песме, а касније и сам стварао у народном духу. Нобеловац Иво Андрић, у свом књижевном делу овенчаном светском славом, оживео је људске ликове појединих сакупљача усменог блага. У своје стилу показао је блискост са стилем наше усмене литературе. Народне легенде Андрић помиње највише у роману *На Дрини ћуприја* (Стојановић 2012: 626). Богата усмена књижевност врањског краја оставила је видљив траг у души великог врањског писца Борисава Станковића (Стојановић 2012: 657).

Борба Вука Караџића и његових истомишљеника да народни говор буде основица књижевног језика и његов богат сакупљачки рад учинили су да Срби својом усменом књижевношћу оставе снажан печат на културни живот Европе, али и шире. Неговање љубави према усменој књижевности нашег народа као и продубљивање знања о прошлости и великој борби наших предака за очување језика, духа српства, чување својег ја допринело би развијању свести најмлађих генерација о традицији, о вредностима које наше народно књижевно благо чине непревазиђеним и данас актуелним у свету. Језик, писмо и књижевност једног народа део су његовог културног идентитета, део националног блага (Стојановић 2012: 658).

Зато је брига за језик, за усмену књижевност и писмо нашег народа данас борба за очување идентитета српског народа. Сви поселници писане речи (просветни радници, издавачи, књижевници, уредници ТВ програма, сви јавни радници и остали) требало би да воде битку за српску реч, српску ћирилицу, српску

поезију и прозу, као што је водио Вук Караџић, јер тиме воде битку за себе, своје потомке, свој народ, своје ја (Стојановић 2012: 659).

Са сигурношћу можемо тврдити да је проблем националног идентитета у књижевности и проблем националног идентитета и књижевности веома сложен, јер књижевност може бити извор за изучавање идентитета, али и национални идентитет и национални менталитет могу утицати на фиктивни свет књижевних дела (Росић 2012: 617).

Сагледавши у целини све што је претходно наведено, можемо закључити следеће: да бисмо говорили о садашњем тешком статусу српског језика, ћирилице и књижевности и видели каква је њихова будућност, морамо укључити њихову прошлост. Док о њима говоримо у садашњем времену, они постоје, а онда када почнемо о њима говорити у прошлом времену, они постају историјска чињеница, а то значи да су изгубили своју актуелност у садашњости. Побољшањем њиховог актуелног статуса побољшавамо и српски национални идентитет. Влада Републике Србије је у марту 2023. године начинила још један корак напред у сврху побољшања њиховог статуса и усвојила Одлуку о образовању Савета за српски језик на основу претходно поменутог *Закона о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма*, који треба да прати и анализира употребу српског језика у јавном животу и спровођење мера ради заштите и очувања ћирилице, јер је заштита српског језика, ћирилице и књижевности директно везана за заштиту српског народа и српског националног идентитета.

ЛИТЕРАТУРА

Брчкало, Б. (2012). Проучавање националне књижевности у школи и циљеви васпитног идентитета, у: М. Ковачевић (ред.), *Наука и идентитет*, стр. 607-617. књ. 6/1, Пале: Филозофски факултет.

Декларација о неопходности повећања броја часова српског језика и књижевности у основној и средњој школи, у: М. Ковачевић (ред.), *Статус српског језика и књижевности у образовном систему*, стр. 237-242. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.

Декларација о статусу српског језика на несрбистичким катедрама и ненаставничким факултетима, у: М. Ковачевић (ред.), *Статус српског језика и књижевности у образовном систему*, стр. 242-245. Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.

Декларација о границама српског језика, <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs>, 07. 04. 2023.

Декларација о канону српске књижевности, <https://drustvosj.fil.bg.ac.rs>, 05. 04. 2023.

Закон о употреби српског језика у јавном животу и заштити и очувању ћириличног писма: 89/2021 – 3, (Правно информациони систем Републике Србије, <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs>, 04. 04. 2023.)

Зечевић, С. (2014). Шаренолики језичко-културни „мозаик“ као одраз структуре друштвеног идентитета младих на територији Косова и Метохије, у: С. Словић (ред.), *Традиција, промене, историјско наслеђе, питања државности и националног идентитета на Косову и Метохији*, стр. 43-53. Лепосавић: Институт за српску културу Приштина – Лепосавић.

Кнежевић, М., Марковић, С. (2012). Очување идентитета услов очувања народа, у: М. Ковачевић (ред.), *Наука и идентитет*, стр. 641-651.књ. 6/1, Пале: Филозофски факултет.

Митровић, М., Петровић, С. (1994). *Социологија*. Београд: завод за уџбенике и наставна средства.

Росић, Т. (2012). Идентификација српских јуначких прича, у: М. Ковачевић (ред.), *Наука и идентитет*, стр. 617-631књ. 6/1, Пале: Филозофски факултет.

Свето писмо, Нови завет, Свето Јеванђеље по Јовану, Јован Глава 01, <https://www.svetopismo.info>, 13. 04. 2023.

Стојановић, Б. (2012). Усмено стваралаштво и идентитет српског народа, у: М. Ковачевић (ред.), *Наука и идентитет*, стр. 651-661.књ. 6/1, Пале: Филозофски факултет.

PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY THROUGH SERBIAN LANGUAGE, CYRILLIC AND LITERATURE

Summary: Crucial elements in the preservation of national identity are the Serbian language, Cyrillic and literature. With the help of language, people communicate and it marks them. It is a social phenomenon and its origin, development and survival is related to human society. Language is related to writing. Cyrillic is our spiritual vertical, our primary script, and we should cherish it. Not only language and literature experts should worry about its survival, but also the people. By literature we consider written literary works, but also a set of literary values through which the consciousness of a nation is reflected. Literature has the function of enlightening and raising the awareness of the people, but also an artistic function that should be viewed in a wider context. The paper aims to indicate the status of the Serbian language, Cyrillic and literature today and their improvement. The Serbian language, Cyrillic and

literature in the field of upbringing and education do not have the status they should have, taking into account the importance of their content and the fact that every person should have elementary literacy. For this reason, in this work we use the method of theoretical analysis, which we will apply to the mentioned problem. We will consider the attitudes and initiatives of the social community on this topic; determine whether certain results have been obtained and draw a conclusion that will provide guidelines for improving the position of the Serbian language, Cyrillic and literature in the educational, educational and cultural system, and which will therefore contribute to the preservation and survival of our people and identity.

Key words: Serbian language, Cyrillic, literature, national identity, preservation.

Саша С. Марковић⁷

УЧИТЕЉСТВО У СРБА - 245 ГОДИНА ТРАДИЦИЈЕ ТРАЈАЊА (1778-2023)

Сажетак: Другу половину 18. века, у Европи је, у правцу развоја друштвених идеја, обележило ширење просветитељских идеја и развој институционалног државног школства. Премда је имало своје аутохтоне облике, просветитељство је садржало и универзалне принципе развоја сазнања, експерименталне науке и аналитичког промишљања стварности. У том контексту су одбацивање догми и критика клерикализма, довели до развоја грађанског идентитета којим је држава намеравала да успостави нови облик лојалности и патриотизма. Срби на простору Хабзбуршке монархије су, први међу сународницима, дошли у додир са овим идејама. Најснажније дотадашње идентитетско упориште, Српска Православна Црква, односно њени носећи представници, Карловачки митрополити, су били опрезни у вези са намерама које су, под плаштом модернизације, вешто прикривале и намеру однорађавања Срба. Одговор на овај вид перфидног асимиловања, није било одбацивање процеса цивилизацијског напретка, већ прилагођавање актуелних просветитељских и педагошких приступа, традиционалним вредностима до којих је Српски народ држао. Последица тога је било и оснивање првог учитељског курса, односно Норме, 1. маја 1778. године у Сомбору. Оснивач је био Аврам Мразовић, а ову традицију је од 1812. године наставила Препарандија. Од тада је учитељски позив код Срба неговао духовне вредности човекољубља садржане у хришћанској вери и развијао модерне педагошке приступе. Бројни су били изазови у овом процесу, почев од националистичке подозривости, преко одбацивања образовања и васпитања деце у школама, до негирања статуса учитељског позива. Ослањајући се и на античке вредности калокагатије и учитеља-софиста, настављен је континуитет у образовању српског учитеља. Рад се ослања и на наша досадашња истраживања и промишљања учитељског позива.

Кључне речи: Учитељ, Српство, образовање, васпитање, идентитет, континуитет.

Савремени тренутак глобалних, тако и локалних геополитичких односа држава и нација, али и појединачно како унутар њих, као део масе, тако и појединачно, као део самодовољне индивидуе, обележава нарастајући егоизам.

⁷ milnik.markovic@gmail.com

Преовладава нарцисоидност, а од институционалног образовања се очекује одумирање концепта промишљајуће личности, зарад остварења послушних и лојалних подржаваоца савременог концепта „друштвеног уговора“ (различитог од Русовог „удруживања...и узајамности“ (Русо,1993: 37) владајуће елите, интелектуалаца и становништва. Поменути уговор, који увелико подсећа на концепт „врлог новог света“ (Олдос, 2020), у којем свако чини оно што се од њега очекује уз добровољно пригушивање сопствене слободе мишљења посвећен је очувању „мравињака“ (Милошевић, 1982) у којем је предодређена и унапред позната улога за сваког појединца. Она се реализује на темељу образовања у којем просветни радник има задатак да „створи одређени обавезни друштвени ритуал и да научи младе да га се придржавају“ (Милош, 1985:266). То је свакодневница коју карактерише „заблуда... јер се о сопственим истинским уверењима ћути“ (Милош, 1985:264). Овај концепт друштвене организације, премда наизглед остварује своју функцију очувања беспоговорне послушности, има амбивалентан карактер и омеђен је предрасудама.

У њему осветољубивост принуђених на сталну неискреност, прети да сваког часа експлодира и доведе до непредвидљивих последица. Отуд идеологије, као „одбојан систем“ (Ђилас, 1984: 77) који подржава ово лицемерно кокетирање са становништвом имају потребу да се грчевито упињу у свом медијском и популистичком пропагирању, не би ли тај начин онемогућили буђење савести и одложили суочавање са њеним сазнањима о дубоким противречностима које заправо карактеришу друштво – исто оно о чијем идеалном концепту се свакодневно говори. У промишљању ове ситуације, излаз се назире у могућности да се ништа не мења, или да се препознају традиционални трагови у прошлости који доприносе развоју образовања и васпитања као концепта неговања развоја друштва и као охрабрење у критичком промишљању појединца који има амбицију да се оствари као личност од пуног интегритета и идентитета.

У намери да подржимо ово потоње са достојанством и одговорношћу истичемо приврженост Срба наративу модернизације традиционалних вредности која се огледа кроз, готово двоиповековни континуитет образовања учитеља, започет оснивањем прве учитељске школе у Сомбору (Марковић, 2023).

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ

Турска освајања Балкана, на чијем централном простору је постојала Српска држава, имала су за последицу крајње нестабилни хабитат Срба, а даља освајања Османлија условила су геополитичке промене и простора Централне Европе (Ђирковић, 2004). Хабзбуршка монархија, као доминантна држава овог простора (Тејлор, 2000) сукобила се са освајачком претензијом Турског царства. Њихови сукоби, брутални и арогантни, су често вођени на простору где је живео Српски народ. То је довело до све тежих претњи како по Српско културно и идентитетско наслеђе, тако и по сам биолошки опстанак народа. У тзв. Бечком рату (1683-1699), посебно занимљивом за нашу тему, Срби, мотивисани коначним ослобођењем, активно су подржали аустријску војску. Тиме су своју будућност везали за успех, односно неуспех Беча (Гавриловић, 1988). Испоставило се да је ратна срећа варљива и Срби су, оправдано страхујући од Турске одмазде, донели одлуку да се, заједно са војском Енеа Пиколоминија, крену према северу и напусте своја домаћинства са простора Косова и Метохије. Насељени на простор данашње Војводине, тадашње Јужне Угарске, предвођени патријархом Арсенијем Чарнојевићем и духовно окупљени око своје Цркве (Слијепчевић, 1991), они су наставили да се боре за царски бечки двор, везујући, на тај начин своју судбину за „католичку тврђаву Европе“.

Шизматици, како су их називали уз друге дискриминационе термине, Срби су добили повластице које су им, услед пожртвовања у рату за цара, чувале духовни и културни идентитет. Врло често, услед неповерљивог окружења, повластице су игнорисане и претила је идентитетска асимилација Срба. У таквим околностима требало је јачати духовно образовање, али и прихватити модерне просветне тенденције које су крајем 18. века дошле и до Хабзбуршке монархије (Вукићевић: 2007, 101). Школе које су настале при цркви и у оквиру манастира представљале су конфесионална упоришта са снажним русофилским осећањима и утицајем.

„Благи отпор који је том приликом пружан није значајно доминацију традиције до њене мистификације, већ забринутост која је спутавала неке постојеће обрасце просветитељске делатности који су, ударом на цркву могли да уруше континуитет тешко очуваног српског идентитета“ (Марковић, Вучковић, 2018: 201).

Реформе школства које је започела Марија Терезија, а наставили њени наследници било је дело просвећеног апсолутизма карактеристичног за оновремену Европу. Немац Јохана Фелбиргер израдио је Општу школску уредбу (Allgemeine Schulordnung) која је ступила на снагу 6. децембра 1774. и Школски устав (Schulsystem) од 2. новембра 1776. године. Овим законским актима основна школа је постала обавезна а учитељ је постао државни службеник, а не црквени представник.

У складу са овим је и Илirsка дворска депутација, у чијој је надлежности био положај православних поданика, израдила упутство за поправљање стања школа. Митрополит Вићентије Јовановић (Нинковић, 2015) се прихватио овог посла и именовао реформаторе српских школа које су дотада биле црквене. Одговорност овог подухвата била је велика. Међу најзначајнијим српским реформаторима био је Аврам Мразовић. Он је у Сомбор 1778. године, 1. маја покренуо течај за учитеље, односно Норму. „У томб е зданију безсмртный Мразовић као урпавитель нарондыхь школа у Бачкой и у Барњи завео године 1778 нормално Училиште...“ (Вукићевић, 1864).

Дошавши на положај директора неколико српских основних школа, Аврам Мразовић је могао само да констатује „да Срби немају ни добрих школа ни спремених учитеља“. Школске зграде биле су крајње неподесне за извођење наставе, а учитељи, у потпуности зависни од свештенства и црквених власти, тешко да су могли уживати било какав углед. Иако се није превише бринуо о културном нивоу Срба, Беч је желео да одврати своје поданике Србе од Русије, али и да заустави прилив руских учитеља на своју територију. „Тако је 1770. израђен „Regulament“ у коме, између осталог има речи и о уређењу српских школа. Питање школа решено је „Школским уставом“ који је 1776. израдила Илirsка дворска депутација и која ће кроз неколико деценија постати основа школског система у Србији. Ту је одређено да уз православну парохију мора стајати и православна школа чија зграда мора да одговара потребним условима, а да учитељи морају бити материјално обезбеђени“ (Костић, 1998: 30). Мразовић је тако и поступио.

Уџбеници који су били у употреби настали су под утицајем како Беча тако и дотадашње српске педагогије (Мразовић, 1794, 1806). Тако је Јован Рајић, тада већ познати писац и историчар написао уџбеник за веронауку и историју српског народа (Рајић, 1823). Већи део уџбеника штампан је и на српском и на немачком

језику. Најбитнији уџбеник била је методика направљена према Фелбиргер/Јанковићевој ручној књизи и уједно је представљала први српски уџбеник из педагогије. Први учитељи који су завршили нормални течај били су из Сомбора и околине. Међу њима било је и оних чија ће улога бити значајна у догађајима који следе. Тако су Норму завршили и Јоаким Вујић, наш угледни културни радник, затим Јован Савић – Иван Југовић оснивач Велике школе у Београду, дипломата и министар просвете у Правитељствујушћем совјету, након смрти Доситеја Обрадовића. Мразовићеви ученици били су и професори будуће Препарадније Платон Атанацковић и Козма Јосић.

Норма је опстајала све до Мразовићевог пензионисања 1810/1811, и у том периоду Сомбор је био јединствено жариште просветног живота Срба. И поред тога, институционално образовање се сусретало са бројним проблемима и било је под утицајем ширих неповољних друштвених околности. Обнова рада школе везује се за Уроша Несторовића (Гавриловић, 2004). Именован је од цара за врховног школског инспектора свих православних школа у Монархији, српских, румунских и грчких. Током обиласка територија, још 1810. констатовао је врло лоше стање у школству. „Нашао сам непоредак у сви дјели...паденије и очајаније у височајшем степену“ (Група аутора, 1978: 32).

Систематичан и посвећен послу, Несторовић је припремио аналитичан план за који је добио подршку цара и којим је отпочела ревитализација православног школства у Монархији. За одредиште српске школе одабрао је Сентандреју, место које је имало посебно историјско место у свести српског народа још из времена Велике сеобе 1690. Учитељска школа, односно Препараднија отпочела је са радом 3/15. новембра 1812. уз сагласног власти. Упркос повременим неслагањима, сусретима ауторитативне склоности (Петровић, 1954: 501) и приметне суздржаности услед опасности од разуздане германизације и католичког утицаја (Гавриловић, 2006: 146), значајна подршка Несторовићу стизала је од Српске православне цркве и митрополита Стефана Стратимировића. Професори Препарандије, међу којима су, уз Несторовића, били и Павле (Платон) Атанацковић, Димитрије Исаиловић и др. Имали су велику улогу у формирању идентитета Срба и с обзиром на њихов утицај у креирању рада Матице српске у Новом Саду и Друштва српске словесности у Београду. Већ тада, с обзиром на став о просветном раду појављује се кредо о перманентном образовању као једином и

јединственом кључу успеха појединца и народа у настојањима за остварење садржајних вредности, а тиме и државноправне идеје.

Царским декретом од 11. јуна 1816. одлучено је да се српска Препарандија премести из Сентандреје у Сомбор. Свечано отварање сомборске Препарандије обављено је 3/15. новембра 1816. Наставни кадар се такође преселио у Сомбор и наставили су да предају.

Идентитет учитеља је брижно негован. „Учителско званіе естѣ таково, отѣ кога люди скоро найвише очекую и найстрожіе извершеніе дужности захтеваю, и зато су учитељи внимателномѣ примѣчанію, обшемѣ суду и протерсаню найвише подвергнути“ (Несторовић, 1817: 10).

Носиоци новог таласа насталог на усклађивању препознатих вредности у прошлости и савремених националних потреба били су Никола Вукићевић (Споменица, 1893), нови вишедеценијски управник школе и Ђорђе Натошевић. "Изображени люди су конзервативнии, и не даю се лако ни револуционарнимѣ идеама збунѣвати, ни социјалистичнимѣ и комунистичнимѣ претрераностиа и лудостим азаносити. Изображени люди задобиваю себи права и слободе мирнимѣ реформама, а не оружѣмѣ ни крви проливанѣмѣ. Само изображенѣ народѣ кадар е слободу задобити и одржати е, и само онѣ доволно вештине, снаге и одушевљѣня има, да е зна ценити, бранити и сачувати...*Vis consilii expres mole ruit sua*" (Натошевић, 1860,61). (Без памети не вреди ни снага).

Године 1857. др Ђорђе Натошевић постављен је за врховног директора свих српских школа. „По струци лекар, по опредељењу педагог, Натошевић је био следбеник Песталоцијеве очигледне наставе („покажи, па кажи“). Карактером је био истрајан и предузимљив, а по својој оцени достигнућа у просвећивању – речит и строг. Најважније му је било да се црквене општине старају о школама и сиромашној деци, а да учитељима омогуће боље услове живота и рада. Често се Натошевић жалио да су општине лакше и више трошиле новац на споредне ствари, него на школе, књиге, васпитање деце и просвећивање народа на свом подручју. Долазак Николе Вукићевића, Натошевићевог сарадника, на место учитеља Препарандије значио је нови почетак и обнову рада школе. Веран традицији, Никола Вукићевић је ипак истицао значај и нужност преиспитивања нових, иновативних дидактичких приступа и трудио се да будућим учитељима омогући што више практичног рада

(Марковић, 2023). Ђорђе Натошевић и Никола Вукићевић су се удруженим снагама старали о квалитету образовања не само оних Срба који су живели на подручју Угарске, већ и о образовању на подручју Кнежевине Србије.

Карактер српског учитеља, према тадашњем становишту, био је заснован на хришћанским врлинама и националној посвећености. И једна и друга вредност биле су међусобна потпора. „Наша народна школа мора имати значај православља и народности наше. Она е чисто конфесионална и национална школа“ (Вукићевић, 1865: 168). То је уједно био темељ грађанског интелектуалца који је требао да се носи са изазовима модерних времена и врло тешким стањем у српском народу. „Ми пропадамо морално и материјално, и нестаје нас, што се не рађамо и што се одрађамо“ (Натошевић, 1867:1).

Исхитреност у подухвату, императив за решењем свих „проклетих“ друштвених питања „сада и одмах“ будили су неверицу код широкообразованог учитеља у изглед на успех и смисао његове праве суштине. За Вукићевића и његове следбенике и тиме српске педагоге у Угарској, учитељ је морао бити чувар друштвене хармоније, узор суживота, хришћанин, национално посвећен, традиционално удомљен и космополитски отворен. „Српско учитељство! Ти које одгајаш народу чланове а цркви њене верне; ...које народни подмладак васпитаваш у религиозно-моралном духу, развијајући у њему хришћанске и српске врлине...“ (Споменица, 1893: 9).

Врло често у дневнополитичкој реторици и националистичком импулсу таква визија улоге учитеља представљена је као анационални галиматијас расрбљене грађанске елите. Она је, по том тумачењу, желела да Срби постану лојални грађани угарске домовине а ту њихову националну издају дефинисала је као спремност да се без отпора прихвати друштвена стварност.

Даљи развој идентитета народа била је последица развоја процеса образовања и хватање корака са идејама модерног света. „Најизображенији народи били су и биће увек најбогатији, најснажнији и најслободнији, а неизображен и није ни зашто, но туђ слуга и роб да буде“ (Натошевић, 1867:44). Подршка овом процесу представљало је и штампање новина са просветном тематиком – „Школски лист.“ Он се бавио развојем и савременим положајем просвете, школе и народа у целини. Носиоци и овог посла били су Натошевић и Вукићевић као одговорни уредници (Вукићевић, 1866).

СЛИКА И ПРИЛИКА УЧИТЕЉА

„Углед учитеља није само подразумевао његово знање и успешно држање наставе, већ много више од тога – његов социјални став и умешност да препозна савремене друштвене токове и, без обзира на околности уколико оне буду неповољне, сачува свој лични кодекс понашања који има својства васпитног примера“ (Марковић, Вучковић и Петојевић, 2017: 63). „Он је особа која поседује темељно образовање, посвећена је традиционалним вредностима, али и отворена за модерне садржаје, одмерена у ставовима, опрезна у констатацијама, обучена да подучава, али и спремна да буде научена, емотивно стабилна, несклона ирационалним афектима, стварност посматра епистемолошком визуром, неповерљива је према револуционарном идентитету друштвених промена, склона дијалогу и упућена на компромис“ (Марковић, 2023: 16).

И сам народни учитељ, сомборски просветни радник Стеван Коњовић написао је неколико текстова за „Школски лист“ под насловом „Учитељ“. За учитеље је рекао: „Ви сте со земљи... Ви сте видјело свету...“. „Који год носи на себи име народног учитеља, његов прави пут учитељства се огледа у овим моментима: у религиозности, у понашању, у усавршавању у својој струци, у политици, у патриотизму и у економисању“ (*Школски лист*, бр.6, 1883: 86). Према мишљењу Стевана Коњовића, сваки учитељ треба да је непоколебљив у својој вери „коју унутарње треба да осећа и исту у млађана срца да сади.“ Такође, мора имати веру и у оно што подучава и мора својим понашањем потврђивати сталност свога веровања. Учитељ патриота требало би „по својој увиђавности и да је сталан приврженик извесне политичке партије и то оне која има најчистију и најплеменитију намеру“. С обзиром да аутор увиђа како у то време нема такве политичке партије („...у последње доба примећени су врло жалосни знаци код свију политичких партија“), саветује сваком „брату учитељу“ „да се клони свака јавна рада и руковођења“ (*Школски лист*, бр.6, 1883: 87). Говорио је и о патриотизму и опомињао да се народњаштво не огледа само у називу, већ у вршењу дела и племенитим осећањима народности која се морају непрестано доказивати. „Докази тих осећања су најглавнији: неизмерна љубав за свој матерњи језик, старање да се у подмлатку стална клица учврсти да би му најмилији језик био свој матерњи.

Народна прошлост треба да му је идеал будућности!“ (*Школски лист*, бр.7, 1883: 104).

На прагу ових размишљања, надаље се трагало за карактером учитељског позива. Тако у тексту под насловом „Својства доброг учитеља“, тачније, превод говора Ј. Хрона који је говорио на учитељској конференцији у Табору. „Својства која треба да красе учитеља, проистичу из дужности, које од њега школски закон ради васпитања младежи, као и грађански закон захтева. Дужност је учитеља васпитавати и настављати децу у науци вере и моралу, развијати дух религије у њима и давати им знање које им је за даље васпитање у животу нужно, тако да исто буде темељ, помоћу којег би они постали добри људи и грађани“ (*Школски лист*, бр.2, 1896: 20). Његов говор, записан у форми „низа заповести“ за учитеље, залази у готово све сфере свакодневног школског живота („Не забрањуј деци насмејати се ако се што смешно деси“), а нарочито је усредсређен на „професионални хабитус учитеља“, и нуди низ предлога како би учитељ требало да се понаша („Учитељ нека се покаже свуда као васпитан човек достојан свог сталежа“), да предаје и третира децу, али и друштво око себе. „Ако желиш у њежну душу детињу семе знања посејати и то са жељеним успехом, мораш се у неколико присподобити нарави дечијој. Имај весело лице и пријатан поглед да деца виде у теби свог пријатеља који их неће мучити, него учити и трудити се с љубављу и вољом на њиховом васпитању“ (*Школски лист*, бр.2, 1896: 21). „Буди у првом реду, онакав какав желиш да ти буду твоји ученици. Немој примати оне послове да израдиш, који не спадају у твоју струку, или који би те понизили“ (*Школски лист*, бр.2, 1896: 22) и „немој остати само при оном васпитању које си добио у учитељској школи. Оно ти је дало само правац којим треба да почнеш радити“ (*Школски лист*, бр.2, 1896: 20). Тај правац водио је према хуманистичком образовању „које не брише и не поништава националне разлике и особености, већ их чува и оплемењује. Оно је велика школа родољубља у служби човекољубља“ (Ђурић, 2003: 55,56).

У ПОТРАЗИ ЗА ЗАКЉУЧКОМ

Учитељство односно просвета данас суочена је са драстичним опадањем заинтересованости за ову професију код младих, треба да учини одлучан напор како би се реafirмисао углед професије у друштву и како би држава учинила њену улогу

што достојанственијом. Изгубљена вредносна оријентација, упућеност на друштвене мреже, заобилажење суочавања, неговање зоне комфора и одбијање да се противречи, доводе до индиферентности којој институционално школство смета. Вишевековна историја учитељства Срба је доживљавала различите изазове. Неки од њих су се односили и на огољену силу која је намеравала да га угаси, неки су намеравали да га усмере према бржем процесу модернизације, неки су инсистирали на што доследнијој традиционалности. Сви ови изазови захтевају што одговорнијег и припремљенијег просветног радника који штити интерес струке и интерес друштва. Уколико интереси нису јасни, улога учитеља је рањивија, а тиме је и друштво подложније урушавању.

Човекољубље, емпатија, промовисање разумевања и уважавања као одлике учитељства, сврставају ову професију у незаобилазну карику афирмације друштва. Она је можда и најбитнија друштвена садржина јер је посвећена деци, а „према детету се треба односити и васпитавати га као јединствену личност, у духу слободе и љубави“...притом је „дар слободе по Светим Оцима чак изнад дара љубави“ (Димитријевић, Србуљ, 2006: 339).

ЛИТЕРАТУРА

- Букићевић Н. (2007). *Црте из прошлости*, Сомбор.
- Букићевић Н. (1864). *Бесѣда, приликомъ свечаногъ освешеня новогъ зданија српскогъ учительшита*, Сомбор.
- Букићевић Н. (1865). "Мисли о начину како да се у духу православне вере и према потребама народним у ред доведу црквено-просветни односи Срба у Аустрији"; Нови Сад.
- Букићевић Н. (1866). *Објава за Школски лист за 1866. годину*
- Гавриловић Н (2004). *Урош Несторовић, живот и дело*, Сомбор.
- Гавриловић С. (2006). *Урош Несторовић као кофидент бечке полиције у време Првог српског устанка*, Зборник Матице српске за историју, број 74, Нови Сад, 2006
- Грбић Ј. (2013). „Светосавље – омен за нумен православља“, *Саборност*, број 7, стр. 145-158.
- Грујић Р. (1921). *Православна српска црква*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона.
- Група аутора, *200 година образовања учитеља у Сомбору, 1778-1978*, Сомбор, 1978

- Група аутора, (2006). *Између љубави и себичности, како васпитати дете у савременом свету*. Приредили Владимир Димитријевић и Јован Србуљ, Образ светачки: Београд.
- Билас М.(1984). *Тамница идеја*, Колашинска лига за људска права, Лондон.
- Ђурић М. (2003). *Србија и Европа*, БИГЗ-Бонарт, Београд.
- Костић, С. (1998). Аврам Мразовић (1756 – 1826); школски надзорник, оснивач, професор и руководиоцац Норме. *Норма*, IV, 1/98, 61 – 70. Сомбор: Педагошки факултет.
- Марковић, С., Вучковић, Ж. и Петојевић, А. (2017). Потрага за идентитетом учитеља код Срба – скице из прошлости и савремени изазови. *Иновације у настави*, XXX, 2017/4, 62 – 71.
- Марковић, С., Вучковић, Ж. (2018). Компрадорска искушења елите и њихов утицај на идентитет Срба у Војводини – историјски обрт. *Култура полиса* – посебно издање, XV(2018), 201 – 210.
- Марковић С. (2023). *Српски учитељ у Угарској 1778-1918*, друго издање. Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор.
- Милош Ч. (1985). *Заробљени ум*. БИГЗ: Београд.
- Милошевић Н. (1982). *Достојевски као мислилац*. Партизанска књига. Београд.
- Мразовић А. (1806). *Руководство къ славенскому правочтенію и правописанію, въ Будимѣ градѣ*.
- Мразовић, А. (1794). *Руководство к науцѣ числительной во употребленіе славено-сербскихъ народныхъ училищъ, въ Виеннѣ*.
- Натошевић Ђ. (2007). *Зашто наш народ у Аустрији пропада*, Библиотека Исидоријана, Београд.
- Натошевић, Ђ. (1860,61). Народна школа, чланци из српскога дневника, Нови Сад.
- Несторовић У. (1817). *Педагогика и методика либо руководство къ науки воспитанія и наставленія за употребленіе Салвено –Серпскихъ Восточнаго Исповеданія неунітскихъ Наставниковъ Всевысочайше одобрено, и къ Прподаванію Предуготовническія Юности благоутробно прописано*, въ Будимѣ, 1817
- Нинковић Н. (2015). *Политичка и културна делатност митрополита Павла Ненадовића*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад.
- Олдос Х. (2020). *Врли нови свет*, Космос издаваштво, Београд.
- Пеликан Ј. (2011). *Хришћанско предање, Историја развоја догмата, Развој средњовековне теологије (од 600. до 1300. додине)*, III том, Службени гласник, Едиција Символ, Београд.
- Петровић В. (1954). *Стоседамдесетпетогодишњица Учитељске школе у Сомбору*, Времена и догађаји, Нови Сад.

-
- Поповић С. (1868). *Школа и живот*, у Пешти.
- Рајић Ј. (1823). *Историја разнихъ славенскихъ народоуѣ наипаче Болгароуѣ, Хорватоуѣ, и Сербоуѣ, в Будим граде*, 1823.
- Русо Ж.Ж. (1993). *Друштвени уговор О пореклу и основама неједнакости међу људима, Расправа о наукама и уметностима*, Филип Вишњић, Београд.
- Слијепчевић Ђ. (1991). *Историја Српске Православне Цркве, од покрштавања Срба до краја XVIII века*, књига прва, БИГЗ, Београд.
- Споменица 1853 – 1893. Четрдесетогодишњице прославе учительског и књижевног рада Николе Ђ. Вукићевића*, Сомбор, 1893
- Тејлор А. (2000). *Хабзбуршка монархија*. Клио: Београд.
- Ђирковић С. (2004). *Срби међу европским народима*. Еквилибриум: Београд.
- Школски лист*, број 6,7, 1883.
- Школски лист*, број 1,2, 1896.

TEACHING IN SERBS - 245 YEARS OF TRADITION (1778-2023)

Summary: The second half of the 18th century in Europe, regarding the direction of the development of social ideas, was marked by the spread of Enlightenment ideas and the development of institutional state education. Although Enlightenment had its own autochthonous forms, it also contained universal principles of knowledge development, experimental science and analytical thought about reality. In this context, the rejection of dogma and criticism of clericalism led to the development of a civic identity which the state intended to use to establish a new form of loyalty and patriotism. Serbs in the territory of the Habsburg Monarchy were the first among their compatriots to come into contact with these ideas. The strongest identity stronghold until then, the Serbian Orthodox Church, i.e., its leading representatives, the Karlovac metropolitans, were cautious about the intentions that, under the guise of modernization, skillfully were concealed intentions to denationalize the Serbs. The answer to this type of perfidious assimilation was not the rejection of the process of progress, but the adaptation of modern educational and pedagogical approaches to the traditional values that the Serbian people nurtured. The consequence of that was the establishment of the first teacher's course, *Norma*, on the 1st of May 1778 in Sombor. The founder was Avram Mrazović. Since 1812 it continued to work as *Preparandija*. Since its foundation, the teachers among Serbs has fostered the spiritual values of philanthropy contained in Christianity and developed modern pedagogical practice. There were numerous challenges in this process, starting from nationalists' suspicion, over the rejection of education of children in schools, to the denial of the status of teachers. Relying on the ancient values of kalokagatia and teacher-sophists, the continuity in the education of Serbian teachers continued.

Key words: Teacher, Serbia, education, upbringing, identity, continuity.

Јасна Љ. Парлић Божовић⁸**ЕЛЕМЕНТИ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И ТРАДИЦИЈЕ
У ВАСПИТАЊУ МЛАДИХ⁹**

Сажетак: Идентитет и традиција у васпитавању деце и младих, присутни су, код великог броја народа. Ови се елементи, такође везују и за поднебље, односно државу у којој живе васпитачи, као и где расту васпитаници. Међутим, они су укоренењени још дубље, тј. без обзира на то где се васпитни импулси примају, у духу српског народа је посебно важно одакле они долазе. „Свака наредна генерација стоји на раменима претходне“ јесте девиза коју је, у историји српске педагогије, најчешће користио Вук С. Караџић. Међутим, као и мноштво народних умотворина које је забележио и ово је порука предака, који су много пре њега живели на тлу земље Србије, као обавезујући захтев да се традиционални облици васпитања не занемаре како у блиској тако и у далекој будућности у Србији свих времена и доба. Овај ће рад бити својеврсни покушај да се прикажу само неки од начина и механизма на који начин и кроз које примере је овакав циљ остварив у васпитној пракси српског народа. Намера је овог рада, такође да прикаже упоредну и међусобну интеракцију између васпитања са једне и традиције и националног идентитета са друге стране као једну од кључних хипотеза на којима је овај рад утемељен.

Кључне речи: Идентитет, традиција, васпитање, млади, Србија.

УВОД

Циљ овог истраживања је и детектовање инструмента који чине симфонију којој је име васпитање кроз традицију и идентитет једног народа. У реализацији поменутог, учињен је напор да их идентификујемо и покушамо спровођење њене анализе.

Поред реализације планова и програма у институционалном образовању, то, поред писаних трагова, списа и богате литературе могу бити предања, догађаји, важни датуми, истакнуте личности, обичаји, обреди, празновања, вероисповест,

⁸ jasna.parlic.bozovic@pr.ac.rs

⁹ Рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција*, евиденциони број III 47023, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

језик и сл. Сви они, дакле у датој мери помажу у реализацији традиције и националног идентитета у васпитању.

Ако се вежемо за писане трагове и литетратуру, доступни су нам подаци који датирају још из времена предака српског народа, дакле још из доба досељавања Словена на Балканско полуострво, тачније из доба паганских веровања када васпитање није имало намеру односно интенцију, већ се везивало искључиво за поделу рада на мушке и женске послове, па се то преношење искуства са старијих на млађе могло препознати као импулс васпитања без намере или без интенције. Временом, васпитање постаје, један од најсистематичнијих процеса, које у реализацији сопственог циља укључује многе параметре од којих идентитет и традиција постају битнији него што су то били од самог почетка. У овом је раду учињен и покушај да се пласира снага васпитања која је у духу наше традиције и националног идентитета без навођења данашњих опасности по губљење истог, у нади да ће бити од помоћи у сагледавању слабости које нам у складу са тим чињеницама намеће садашњост.

У духу српског народа је први степен у реализацији васпитања једне младе личности породица као контекст у ком се дете рађа и развија до поласка у школу. ПОРОДИЦА дакле. Подсетимо се на важност овог система. Ми у српском говорном подручју имамо перфектан назив за овај систем. Етимологија речи породице потиче од речи ПОРОД и све испред и иза њега. ПОРОД плус суфикс -ИЦА. Уколико се запитамо шта подразумева овај назив, дошли бисмо до закључка да сасвим извесно подразумева мушкарца, жену и њихов пород. Чак, иако дете још увек није рођено, али јесте у зачетку, та мала заједница, зове се породицом. У хрватском говорном подручју синоним за овај израз је обитељ (што би значило обитавати свако са сваким), па тај израз не обавезује тако снажно духом националног идентитета и предања на састав ове заједнице. Ако резимирамо, имамо дакле, мушкарца, жену и њихов пород. Ово не искључује, спорадично присуство у даљој и скорој прошлости примере у историји нашег народа да је било појединаца који су имали за то време неразумљиве потребе и интересовања за другачијим контекстом свог живота. Међутим, и на том претходном ступњу српске историје се са жаљењем, тугом и саосећањем гледало на погрешно спојене хромозоме у лику и телу њихове деце. Многи су се трудили да такве веома ретке случајеве прикрију, усмеравају на једини исправан природни пут, и први благослов који је човек

добрио од Творца приликом стварања живог и неживог света, далеко од тога да је ико са стране могао препознати о чему се ради, а камоли такве неприродне примере јавно експонирати и дичити се њима као нечему нормалном. То је био део наше историје националног идентитета и традиционалне стварности. Ако се подсетимо Старог Завета, где јасно пише „...и Бог створи, човека и жену, Адама и Еву и рече, рађајте се, множите се и напуните свет“,¹⁰ сасвим лако можемо закључити да наш, српски народ има посебну обавезу да, с обзиром на то да му је дато и задато предање од својих предака настави путем који му је задат. То наравно истовремено не обавезује остале народе који то нису добили као предање од својих предака, јер, као што поменух, заједницу у којој живе и не зову породицом, као што ту обавезу имамо ми. Такође, ни родна равноправност као феномен, није у духу патријархалног модела васпитања, који преузимамо од својих предака, нити у духу педагошке науке, а ни у духу православља. Мајка, као родитељ, лик и феномен, најзначајнији у историји педагогије, коју сви педагози осим Шопенхауера виде тако, (који је као познати песимиста развио теорију о бесмислу живота, па није волео нити своју нити друге мајке) сви остали дакле, осим Шопенхауера, филозофи, психолози, социолози, те педагози, не само српске, већ са подручја читаве Европе и света пре неколико векова, укључујући ту неминовно и наше и велике и свете умове, Мајку са великим почетним словом, зову и сматрају бићем најсличнијем Богу, и оца, кога су још Стари Словени звали „Благим оцем“, „светим храниоцем“ (Парлић Божовић, 2015:7) у патријархалном моделу породице који традиционално поштујемо, зовемо домаћином и сматрамо главом куће и целе породице. Од настанка човека дакле, „Бог створи мушкараца Адама и од његовог ребра жену Еву, да му служи и поштује га, а он њу воли и подржава као део свога тела“. Или „Мушкарац је глава жени, као што је Христос глава цркви“, „Муж да поштује и воли жену, као што Христос воли цркву, а она њега слуша и поштује га“¹¹. Ово је ствар, не само српске, већ традиције у васпитању свих здравих народа. Здравих телесно и здравих духовно.

И традиција и идентитет представљају важне сегменте живота сваког човека који обитава на одређеном поднебљу, у нашем случају, на месту светог и распетог Косова и Метохије. Традиција на овим просторима није само термин, већ феномен

¹⁰ Библија – Свето писмо Старог и новог Завета (2005), Ваљево: Глас цркве, стр.7

¹¹ Исто,332

који је препознатљив кроз народно вековно предање са колена на колено, а које се преко васпитања као основне педагошке категорије преноси са генерације на генерацију. М. Рељић у свом раду који се бави овим питањима, позивајући се на Р. Брубејкера и Ф. Купера (2003, стр.405) разликује три групе термина који „могу да се употребе уместо „идентитета“ да обавља теоријски посао за који се сматра да га идентитет обавља, али без његових збуњујућих, противуречних конотација (Рељић, 2014:100).

Рељић се надаље упушта у анализу овог феномена, закључујући да „нема битнијих размимоилажења“. У корист ове тврдње наводи аргументе који потврђују да се под идентитетом уопште, подразумева „скуп и континуитет суштинских својстава којима се нека група или јединка дефинишу наспрам других, обезбеђујући тако своју самоистоветност“ (Бугарски, 2005: 67).¹² Рељић надаље упозорава да „осим субјективних разлога, понекад и објективне околности доводе до промене идентитета – језичког, конфесионалног, па и етичког. Објективне околности су оне које групу или јединку без могућности њиховог озбиљнијег утицаја, егзистенцијално везују за билингвалне, на пример, и сличне ситуације, а које чине карику у процесу нужног, бржег или споријег трансфера идентитета. Субјективни разлози, напротив нису детерминисани спољашњим узроцима сличне врсте, већ представљају чин искључиво индивидуалне одлуке (Рељић, 2014: 103). Вољна промена идентитета, пак, „мотивисана је, с једне стране, прагматизмом према којем је истинито само оно што има практичну вредност и доноси корист (Вујаклија, 1970: 755) и са друге стране, истинским уверењем (тренутним или трајним) у исправност новоспознате самоидентификације, што не укључује било какву интересну компоненту, али свакако говори о чврстини дотадашње идентитетске утемељености. О томе колико је културно наслеђе битно за традицију, национални идентитет, па кроз све то и за педагогију, јер коме се предања остављају него ли потомцима, говори и пише историчар уметности Марта Вукотић Лазар проучавајући релације у очувању традиције описујући притом оснивање одбора за обнову појединих манастира. Ауторка закључује притом да у посматрању са аспекта историографије, по њеном мишљењу „овде није само реч о заборављеним рушевинама прошлости, већ о људским професионалним достигнућима, коју је могуће применити изнова,

¹² Овде се мисли, по мишљењу проф. Митре Рељић, на осећање припадности одређеном колективу, односно намеће свест о сопственој личности.

како у прагматичном, тако и у теоријском облику“ (Вукотић, 2013:244). Сасвим је евидентно да напор поменутих аутора има велику улогу у васпитању деце и младих на овим поднебљима, с обзиром на то да се ради о богатом културном, националном предању и традицији који су веома укључени у духовни узлет младих људи на овим поднебљима.

КУЛТ ТРПЕЗАРИЈСКОГ СТОЛА

У култури и традицији нашег народа, а посебно важан за васпитање јесте култ трпезаријског стола и заједничког ручавања. Наши су стари Срби практиковали да пре обода, домаћин прочита молитву захвалности или „Оче наш“, такозвану „молитву пре ручка или вечере“, на крају попут свештеника (а сваки је домаћин свештеник своје породице) заблагодари Богу и благослови и закристи трпезу, пожели укућанима пријатан обод, а потом сви седну да обедују. Суштина овако пласираног васпитног предања је везана за феномен окупљања за трпезаријским столом, за благодарност коју укућани указују Творцу, а у мањој мери за састав оброка, коме се данас посвећује већа пажња него што нам је по предању познато. Такође, данас смо, више него некада, суочени са великим обавезама свих чланова једне породице, који су приморани да обедују кад је ко у прилици и могућности у току једног радног дана. Потребно је да се и на овом месту подсетимо дивног васпитног импулса из традиционалног предања наших предака. Наиме, потрудимо се и учимо младе, да су наши стари били у току свих оброка окупљени око стола за којим су ободовали. То је данас наравно због многих дневних ангажовања и обавеза чланова породице немогуће. Но, свакако би добро било да се потрудимо да прилагодимо време како бисмо макар ручак или вечеру сви заједно провели за трпезаријским столом. То је, дакле, место трпезе љубави. За тим столом ћемо једни друге упознати боље, упознати се са тиме на пример, шта чланови наше породице раде тога дана, чиме се баве, шта их растужује, а шта радује. Како да једни другима помогнемо ако смо у невољи. Не журимо да што пре завршимо са јелом, већ обедујмо полако, да тај оброк што дуже траје, јер ће уз исти трајати и наше дружење, разговори, свакога дана изнова и изнова. Присетимо се сви тога да су наши родитељи ово изузетно неговали, поучени од својих родитеља, а ови од својих, и ми смо дужни да се потрудимо да то пренесемо својој деци, и ученицима у вери и нади да ће и

они са својим потомцима наставити исто. Не заборавимо, има деце која нису васпитавана у том духу, ко ће их боље, поред чланова својих породица томе поучити ако то нису њихови драги учитељи и васпитачи којима је поверено највеће благо које имамо, а то су душе наше деце. Присетимо се увек епистемологије речи васпитање, шта она у ствари значи, састављена из две слоганице *Вос* (вас) што значи дух и пита (у буквалном преводу са грчког значи храна) духовно хранити дакле. Па послужимо их са богате духовне трпезе Агапе, како кажу стари Грци, са духовне трпезе својих предака, кад за то већ имамо тако добру прилику и шансу.

Љубав према другима онакви какви јесу је дефиниција љубави која произилази из традиције и националног идентитета нашег народа. Раме уз раме са овим феноменом корачају и солидарност, милосрђе, поштовање, предусретљивост и остале врлине. Аутор ових редова је недавно у свом раду који се односи на савремену и традиционалну конотацију наставног процеса покушала да објасни на примеру приче из читанке за други разред под насловом *Врабац и ласта* како учитељи могу користити прилику да кроз поуку било ког текста или приче подвуку и развијају поменуте врлине код деце.¹³

Такође, обрада књижевног текста традиционалним стилем, за разлику од савременог, омогућава учитељу и да васпитне и образовне задатке у наставном раду доведе до максимума, јер живи контакт омогућава да се васпитно-образовни задаци усмено појасне, што ће бити објашњено у даљем тексту. Када су у питању васпитни задаци, лако је на основу подесно формулисаних питања и одговора, које ученици пружају, видети из каквих породичних миљеа долазе ученици и да ли је потребно у том смислу васпитно реаговати. На пример, шта мислите о потезу врапца да се усели у туђе гнездо? Ту ћемо кроз одговоре деце

¹³ Једном сам стајао у башти и посматрао ластино гнездо под стрехом. Обе ласте одлетеше док сам ја још био ту, и гнездо остаде празно. У међувремену, док су оне биле одсутне, с крова слете врабац, ускочи у гнездо, осврну се, замаха крилима, сакри се у гнезду, затим промоли отуд главицу и зацвркута. Убрзо затим, долете до гнезда ласта. Она се устреми у гнездо, али, чим угледа госта, залепрша крилима и одлете. Врабац је седео и цвркутао. Наједном, долете јато ласта. Све ласте долетеше до гнезда, погледаше врапца и поново одлетеше. Врабац се није плашио, окретао је главицом и цвркутао. Ласте су поново долетале до гнезда, нешто радиле и одлетале. Ласте нису поново узалудно долетале. Свака је у кљуноу доносила благо, замазивала по мало отвор на гнезду. Опет су долетале и одлетале ласте, све више и више замазивале гнездо и отвор је постајао све мањи. У почетку се врапцу видео врат, затим само глава, затим кљун, а онда му се више ништа није видело, ласте су га зазидале, одлетеле и стале да круже око куће.

лако доћи до података о њима самима и њиховом кућном васпитању. Познато је да у кући неких уморних и хладних интелектуалаца у време ручка или одмора ни поштар не сме да зазвони на вратима, једнако као што је у породицама где влада топлина и култ љубави и поштовања, гост у кући благослов, па макар он био и ненајављен. Кроз дечије одговоре, учитељ ће своје ученике боље упознати и самим тим ће моћи да и без обзира на ову причу пружи одговарајуће васпитне третмане и убудуће. Такође, када је реч о ластином поступку да зазида врапца, можемо доћи до различитих мишљења од стране ученика. Неким ученицима ће бити жао врапца, док ће други сматрати да је „требало и још горе да прође“, кад се „усудио да без питања реши да се тек тако усели у туђи дом“. Када су непознате речи у питању, такође, традиционални начин или стил у обради ове приче пружа свестраније могућности за њиховим појашњавањем.

Када је у питању поука писца, такође, традиционалним стилем предавања, уз коришћење живе речи, могуће је квалитетније доћи до заједничких ставова и мишљења. Осим тога, традиционални стил презентовања оваквог књижевног текста допушта да ученици у оквиру самосталног рада у школи или домаћег рада код куће сами заврше текст онако како би се то њима више допало. Као што се да приметити, традиционални стил извођења наставе има своје предности у односу на савремени. Осим тога, на поднебљу Косова и Метохије има много сеоских школа са само елементарним условима за рад данас, док, уз њих, постоје ипак и знатно опремљеније школе. Међутим, услови за рад су некада врло тешки на подручју Космета. Често се догоди да у зимским месецима изненада нестане струја. Добро припремљен час традиционалним стилем никада не може пропасти, док још боље припремљен час савременом методом може врло лако остати недовршен (Парлић Божовић, Ценић, 2021: 73).

ФЕНОМЕН ОБРЕДНЕ ЧАШЕ

У проучавању питања обредне чаше, послужили смо се примењеним методолошким поступцима који користе етнологи, а који је био неопходан да се дође до појединих оригиналних чињеница са терена, по угледу на неке од наших етнолога (Павловић, А. 2022: 389). Овај процес је базиран на такозваној емској, антрополошки кључној перспективи, сходно чему су у истраживању коришћени квалитативни приступи, пре свега разговор са саговорницима. Сходно томе, наративна грађа

презентована у раду, поменутог етнолога, добијена је на основу теренског истраживања спроведеног у Косовској Митровици и Зубином Потоку, код старих Вучитрнаца расељених по северном Космету и централној Србији у више наврата током 2021. и 2022. године и веома је послужила овом истраживању.

Историјски гледано, пијење из велике ракијске чаше код Срба на Косову и Метохији јавља се на знатно ширем простору него што су то Косовска Митровица и Ибарски Колашин.¹⁴ Ова пракса је забележена у севернометохијским крајевима, на територији општина Исток, Пећ и Клина, где се велика ракијска чаша користила под једним општим именом – „велика“, док се у селима пећке околине због своје величине чак звала и мајком мале чаше (Букумирић 1997: 17). У Гораждевцу се из велике чаше ракија пила за свадбеном и славском трпезом, и то по истом принципу:

„Пије се из једне чашице која иде удесно, супротно кретању казаљке на сату. Кад се изреде три реда, доноси се велика чаша, отприлике од 0,10 l. Према једном предању, велика ракијска чаша се у северној Метохији користила још у време турске владавине, када се пијењем из ње на симболичан начин обележавала слава: „Пошто се у присуству Турака нису смели прекрстити, Срби су то неприметно урадили чашом, тако што је домаћин софре, који седи на почасно место „уврх“ и стара се о реду и обичају, наздравио госту „удно“, овај неком даље од себе десно, а он госту наспрам њега. На тај начин Срби су обележили крст чашом да Турци нису приметили“ (Букумирић 1997: 17). Као део свадбене и славске праксе пијење из велике ракијске чаше забележено је и у области Косова Поља. Почетком 20. века овде се у току свадбеног ручка ракија прво пила из мале, а затим из велике чаше, слично као и за славском трпезом.

Пракса пијења из „чајне“ чаше у Ибарском Колашину (Павловић, 2022: 391) за трпезом, која је изгледала тако да гости „у почетку пију малом чашом, па после узму већу и њоме пију, док им се пије“ (Дебељковић 1907: 189, 207, 228). Ракија се из велике

¹⁴ Ибарски Колашин се налази западно од Косовске Митровице, у долини горњег тока реке Ибар. Простире се између Рогозне, Мокре Горе, Косовске Митровице, Косова и Метохије. Реч је о територији површине 342 квадратна километра, која представља валовиту планинску висораван, испресецану потоцима и рекама, са средњом надморском висином од око 1050 метара. О томе пише Пумпаловић у својој књизи 2016 године. Ибарски Колашин је кроз историју мењао име и границе. Садашње име није старије од 350 година, међутим један део топонима који и данас постоје дужег је трајања, што указује на претпоставку да је Ибарски Колашин кроз историју мењао име и границе.

чаше на Косову Пољу пила и приликом „пуштања јабуке“, односно даривања невесте од стране сватова окупљених за столом (Исто: 207, 214-215, 217). Када је реч о Ибарском Колашину, извесно је да је употреба велике ракијске чаше на овом подручју присутна током целог 20. столећа. Постоје белешке о томе да се она овде користила у контексту локалне погребне праксе: „Након сахране приреди се заједнички ручак у дому мртваца. После друге „мале“ ракије попије се трећа „велика“, па се приступи ручку или вечери, наздрављајући флашама или још једном великом чашом уместо флаша“ (Божовић, 2005: 58). Према једном податку из тридесетих година 20. века, после четрдесет дана од дана сахране жене из куће и ближе родбине покојника одлазиле су на његов гроб, где су пиле по две мале и по једну велику чашу ракије, након чега су јеле, а затим се разилазиле (Влаховић, 1939: 105).

Наведени историјски подаци говоре о томе да пијење из велике ракијске чаше код Срба на Косову и Метохији несумњиво има традицију дугог трајања. Овом феномену, ипак, до данас није била посвећена одговарајућа пажња. Истраживање чије резултате у раду настојимо да представимо иницирано је управо жељом да на светлост дана поменути аутор изнесе приказ наведене праксе, као једног, у научној, али и широј друштвеној јавности, до сада не превише често помињаног елемента српске културе на Косову и Метохији. Централна пажња, у том смислу, посвећена је Ибарском Колашину, док је циљ истраживања усмерен ка томе да аутор презентује лични однос Колашинаца према пијењу из „чајне“ чаше. Као што је горе наведено, овим детаљима посебну пажњу посвећује Павловић (Павловић, 2022: 392) етнолог, који у својим радовима даје увид у то како људи са терена о овој пракси мисле и говоре.

Резултати које је Павловић у овом раду представио могу се посматрати као полазна основа у новом истраживању које је настављено наредне године на ову тему, а тиче се продубљивања аналитичког приступа пијења из велике ракијске чаше као чиниоца друштвених односа код Срба у Ибарском Колашину.

У том раду је презентована улога и релација која регулише успостављање „граница“ између мушкараца и жена, односно функције обликовања родних идентитета. Полазиште за овакву тезу чинили су наративи саговорника који су аутору били од користи, а тичу се саопштења о томе да меку ракију из „чајне“ чаше не пију само мушкарци, али да жене то чине углавном „у границама својих могућности“, и слично, као и о томе, на пример, да ракију из велике ракијске чаше приликом било ког догађаја

служе искључиво мушки чланови домаћинства, или мушки чланови родбине, док особе женског пола у послуживању не учествују (Павловић, 2023: 221).

Оно што се из свега наведеног да видети, а и свакако користећи наративе и опсервацију коришћења обредне чаше на терену, овом обичају се итекако може дати и васпитна конотација. Осим што је обредна чаша проистекла из предања наших предака, па је и сама као таква битна за васпитање на овом поднебљу, занимљива је чињеница да се пре испијања користи тако што се изрекне пар речи или реченица, каткад шале, а некада и благослова који се упућују домаћину, а и онеме коме се чаша шаље као здравица. Као таква, хипотетички може бити важна у васпитању и развијању позитивних мисли и жеља према другима. Такође, од посебне важности и значаја је позитиван став и однос према другим људима што је у непосредној коалицији са елементима моралног и религијског васпитања које од давнина живи у српском народу преко вековног предања и традиције.

Ако погледамо вертикалу која спаја далеку прошлост Срба са данашњим временима, кренућемо од нашег врховног Учитеља и васпитача Исуса Христа. Кроз сва четири јеванђеља, по Марку, Јовану, Луки и Матеју, сви га скупа ословљавају са „Учитељу“. Ово је устаљена пракса која се користи свуда, сем на једном месту где га младић моли да помогне. Момак каже „Исусе, наставниче, смилуј се на мене“, „Вјерујеш ли да ти ја могу помоћи“, „пита га Исус“, „Вјерујем Господе, помози мојему невјерју“.¹⁵ Само на том једном месту момак Исуса ословљава са „наставниче“. Владика Николај каже да је разлог за овакав вид обраћања Исусу у томе јер је момак хтео да га Исус научи како да верује а да му складу са тим одржи и адекватну наставу, па га зато на овом месту ословљава са „наставниче“. На свим другим местима Исус је Учитељ (Велимировић, 2009: 87).

Када је искључиво српски народ у питању, занимљиво је како су се српске истакнуте личности кроз историју нашег народа са великим ауторитетом и постигнућима у свом животу где год да су живели и велика дела остварили, грчевито трудили да Европи, и свету представе традицију, обичаје, културу нашег народа и читав свет са тим упознају. Неки од њих су својим делом заслужили да буду од стране других народа проучавани и истраживани, а неки су се још додатно потрудили да свету

¹⁵ Библија – Свето писмо Старог и новог Завета (2005), Ваљево: Глас цркве, стр.7

представе обичаје српског народа кроз књижевност, литературу, музику, гусле. Није никада изостала чињеница да буду са великом пажњом и интересовањем праћени.

Почев од млађаног принца Растка, потоњег Светитеља Саве, који је презревши овоземаљску славу не само на речима као што то и ми и наши савременици српски педагози олако говоримо данас, а притом се врло комфорно осећамо, он је на делу показао шта су приоритети. Па је духовно ставио испред материјалног. Иза њега сви Срби светитељи и мученици преко светог кнеза Лазара, његовог завета, нећу рећи мита, јер је прота Милорад Голијан у једној од својих беседа¹⁶ направио јасну разлику између мита као нечег подземног и палог и завета као нечег што се уздиже ка Небу, царевог Завета дакле, који можда данашњем свету делује као нешто имагинарно „Земаљско је за малена царство“ или ону другу „Ко не дошо на бој на Косово“ итд. ипак у себи подразумева веома вредни архетип који уколико деци говоримо у раном добу остаје упамћен заувек. Косовски завет не може бити само мит, њега проживљавамо у виду доброте, истине, правде, храбрости, мудрости, чојства и јунаштва итд. Кроз народне песме и умотворине такође. Наши велики умови о којима потанко пише ауторка Александра Нинковић Тасић, као што су Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић и други, су се грчевито трудили да истина о њиховој љубави према српском народу и томе колико су се трудили да другим народима, чак Американцима представе наше обичаје, културу и традицију. Прича Николе Тесле, рецимо, прича његових родитеља, пријатеља, посебно писанија о његовој мајци као централном лику његовог живота су најбољи примери за овакве хипотезе. Никола Тесла је чак написао књижицу која није преведена на српски језик о чика Јови Змају. Овде је, такође описан и његов занос према Марку Краљевићу.

Есеј Звездобројци и звездозналци – триптих наше науке је место где се од стране исте ауторке описују занимљивости из живота и рада осталих наших умних ликова. Рецимо, ауторка овде пише о комуникацији Михајла Пупина са својом мајком. При томе Михајло Пупин говори својој мајци Лагранжову високу математику, а она са разумевањем клима главом и каже „Да, да, све то пише у псалмима Давидовим“, кад је после 11 година дошао у Србију, у свој Идвор, седећи у хладу под дрветом у цвату,

¹⁶ Погледати интервју на сајту “Грађанско новинарство са протом Милорадом Голијаном”.

и мајка га претходно моли „Читај ми, сине, наглас“. Ја њој математику, она мени псалме.¹⁷ На истом месту су односи према мајци описани и са Теслом, Петром Перуновићем, Руђером Бошковићем итд.

Свакако, да би човек волео туђу културу и традицију, неопходно је на почетку да заволи своју сопствену и обратно. Национални идентитет и традиција се, као што је горе поменуто рефлектује и кроз музику, народне игре и песме, гусле, епску поезију и слично. „Развијање знања о сопственој култури и о култури народа са којима живимо треба да буде полазна тачка интеркултуралне комуникације, односно, међусобног упознавања и повезивања“ (Белојица Павловић, 2018: 37). Међутим, обе поменуте ауторке кроз истраживање које су спровеле, налазе да је недовољно пажње посвећено проучавању патриотских песама са аспекта наставе музичке културе. Интересовање за ову тематику исказано је у раду под насловом *Заступљеност и значај патриотских песама у настави музичке културе* (Павловић, Цицовић Сарајлић, 2015: 1144 – 1145), у коме је предочен проблем њиховог недостатка у наставним програмима и уџбеницима музичке културе за основну школу, као и значај који имају у националном васпитању ученика основношколског узраста. То су, дакле, негативни налази ових аутора које треба из аспекта педагошке науке поправити.

ЗАКЉУЧАК

Значај ове теме вишеструко је важан и у садашњости, а њена важност ће у будућности бити још више увећана. Њен значај се огледа и у друштвеном контексту у ком се данас најалост наша школа налази. Сви смо сведоци једне тужне и поразне истине, а то је да је наш учитељ изузетно унижен, понижен, урушен. Деци и ученицима је почело све да се допушта. За тај пораз у нашем васпитању почињу полако да буду одговорни многи чиниоци васпитног система. На првом месту родитељи, због превелике љубави, презаштићују своју децу. Психолози се, посредством медија, труде да свакодневно објашњавају разлику хормона код маме и тате, где мајке имају природну потребу за тим да децу пазе и штите, док су очеви опуштенији. Па врло често по тој својој природи, преузимају улогу и обавезе које припадају деци. То доводи до тога да се деци не постављају границе. Деца,

¹⁷ Послушати сајт Грађанско новинарство.

како психолози наводе, данас одрастају отворених уста, са мноштвом жеља које им се истог трена испуне. То није у традицији наше културе и васпитања. Такође, у традицији није ни да пошто направе све те пропусте у васпитању, одлазе у школу код учитеља и професора и боре се за тобожња дечја права, тако што се са учитељима конфротирају наручујући оцене за своју децу. Ова опасност све више постаје тренд, а никако није у духу традиције васпитања српског детета. Некада се деца нису смела ни пожалити на „проблеме и разноврзне жеље“ тог типа и калибра. Такође још једна опасност која је данас присутна све више, а такође није у традицији нашег васпитања, тиче се превисоких захтева које родитељи постављају пред своју децу. Немогуће је да сви имају све петице, осим тога, упркос докимологији на којој педагози толико озбиљно раде, оцена све чешће најчешће не представља мерило знања, већ је често резултат поменутих сугестија од стране родитеља, ближе и даље околине. У традицији васпитања нашег народа је изнад свега била оно што многи сад зову емпатијом, а ја ћу просто рећи доброта. Док је у родитељском дому, дете би требало васпитавати тако да оно служи доброти. Ми превише данас говоримо о насиљу, вршњачком и другим облицима. Сва звона брује о томе како реаговати, шта предузимати, кога најпре обавестити, коме подилазити, а кога спотаћи, како казнити, које санкције применити итд. У духу наше традиције је да дете пустимо да нешто дуго жели и труди се пре него што добије. О овоме пишу представници свих педагошких оријентација у српској педагогији и хербартовци попут В. Бакића, Љ. Протића, Стевана Окановића, једнако као и српски песталоцијанци; Јован Миодраговић, Сретен Ацић, припадници нове школе и савременог васпитања, В. Младеновић, Вићентије Ракић итд., те Милош Милошевић као припадник културне педагогике. Дакле, представници различитих педагошких оријентација спорили су се и конфротирали око много и много питања, по питању васпитања у доброти и постављању граница у васпитању. Замислимо, када би сви родитељи васпитавали децу као некада да буду емпатична, тј. добронамерна, искрена, несебична, самокритична, у духу православља и светосавља, речју онако како су у прошлости васпитавана чеда српска. Верујем да би вршњачко насиље не само било умањено, већ би, хипотетички гледано временом и нестало из наших просветних установа. Униформе у школи такође су биле део традиције нашег образовања. Родитељи су били безбрижни око тога што ће

њихова деца бити можда етикетирана као мање или више имућна. У школи су сви били једнаки. Па имамо апсурд да у временима изразито различитих друштвених слојева имамо разлику међу децом једнаку нули. Ако би родитељи или учитељи приметили да деца уништавају мравињак, пчелињак, грде пса или мачку, ломе биљке или дрво, о томе посебно пише Сретен Аџић пишући о својој огледној башти и пољској учионици јединственој у Европи и Свету коју је он направио у оквиру своје Мушке учитељске школе у Јагодини, на чијим темељима се данас налази Педагошки факултет, а која је бројала милионе биљака из свих крајева света, у свом делу под називом *Из школиног врта*. Он говори о оштром кажњавању деце коју је изнад свега волео, али је казна бивала за њихово добро како је писао и говорио. Деца су много времена проводила у природи дружећи се, играјући се лоптом тзв. гумењачом која је крајем 19. века донета у Србију. Играли су се једнако на киши, сунцу, снегу итд. Сада долазимо у ситуацију да децу не пуштамо ван по лошем времену или јаком сунцу, па све чешће бораве у својој соби поред рачунара. За нас су на сигурном у соби поред нас. Многи од нас ни не сањају у како се опасном виртуелном свету њихова деца налазе у најосетљивијем добу свог одрастања, убијајући, не биљке, не животиње, већ људе, а притом не само да не бивају кажњени за те своје преступе, већ напротив, бивају награђени поенима, прелажењем нивоа. Психолози и неуролози тачно објашњавају како се опасне промене дешавају у мозгу и емоционалном статусу деце која своје слободно или чак време одређено за писање и учење проводе на овај начин. Нажалост претпостављамо како је могуће да се овакве приче завршавају. Оно што је својствено било у традицији нашег васпитавања деце јесте обострано слушање једни других. Наиме родитељи би до детаља саслушали децу кад би им ови о нечему говорили, и тако су стварали пример да и деца слушају родитеље кад они њима говоре. Иначе још Лудвирг Ландргребер је још пре више векова, васпитање описао и дефинисао као имитирање или подражавање. Просто и једноставно, то је била његова дефиниција васпитања. Ако тата гледа у телефон после посла то исто радиће и дете, уколико мама чита књигу, девојчица ће радити то исто. Не можемо тинејџеру забранити цигарете, алкохол или сл. уколико његови родитељи то конзумирају. Ето, осим закључка, ово су и нова питања која су се кроз овај рад отворила, и посебне су теме неким новим будућим истраживањима.

ИЗВОРИ

Библија – Свето писмо Старог и новог Завета, (2005). Ваљево: Глас цркве

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, В. (2005). *Живот и обичаји народни у Ибарском Колашину*.
Зубин Поток: Стари Колашин.
- Букумирић, М. (1997). *Из хвостанских села: предмет са мноштвом имена*. Хвосно, бр. 4, 17.
- Букумирић, М. (2007). *Живот Срба у Гораждевцу*. Посебна издања, књ. 61. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Бугарски, Р. (2005). *Језик и култура*. Београд: XX век.
- Бугарски, Р. (2010). *Језик и идентитет*. Београд: XX век.
- Белојица Павловић, Б. и Цицковић Сарајлић, Д. (2018). *Национално васпитање у настави музичке културе*. Косовска Митровица/Лепосавић: Учитељски факултет
- Велимировић Николај, Св. Владика Николај Жички, *Омилије-Тумачење Св. Јеванђеља*. Шабац: Глас цркве
- Вујаклија, М. (1970). *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Завод за издавање уџбеника
- Вукотић, Л. (2013). *Сачувати традицију: Рад одбора за обнову манастира Грачаница и подизање маузолеја и храма славе у Косову Пољу (1935- 1941)*. Београд-Косовска Митровица: Канцеларија за КиМ, Универзитет у Приштини-Косовска Митровица.
- Дебељковић, Д. (1907). „Обичаји српског народа на Косову Пољу“. Српски етно-графски зборник, књ. VII, 173-332.
- Пумпаловић, Р. (2016). „Ономастика једног дела Ибарског Колашина“. *Оно-матолошки прилози*, књ. XXIII, 369-511.
- Павловић, А. (2022). *Пракса пијења из „чајне“ чаше у Ибарском Колашину*, Приштина – Лепосавић: Баштина
- Павловић, А. (2023). *Исходишта-Савез Срба у Румунији. ПИЈЕЊЕ ИЗ ВЕЛИКЕ РАКИЈСКЕ ЧАШЕ У ИБАРСКОМ КОЛАШИНУ, ПРАКСА У УЛОЗИ ОБЛИКОВАЊА РОДНИХ ИДЕНТИТЕТА*, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Ниш-Темишвар: Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару.
- Павловић, Б., Сарајлић, Д. (2015). *Слушање музике у настави музичке културе. Педагогија (2)*, Београд: Форум педагога.

Парлић Божовић, Ј. (2015). *Историја и развој педагошких идеја у Србији, Косовска Митровица*: Филозофски факултет.

Парлић Божовић, Ј., Ценић, Д., (2021). *Традиционални и иновативни модели организације наставе у условима трајања пандемије ковида 19*, Косовска Митровица: Филозофски факултет

Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Ниш-Темишвар: Филозофски факултет Универзитета у Нишу-Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару.

Рељић, М. *Ни тамо ни овамо – језичке манифестације располућеног идентитета или грешке у самопоимању*. Зборник филозофског факултета универзитета у Приштини. Косовска Митровица: Филозофски факултет- Косовска Митровица.

ELEMENTS OF NATIONAL IDENTITY AND TRADITION IN YOUTH EDUCATION

Summary: Identity and tradition in the education of children and the youth are present in a large number of nations. These elements are also related to the climate, i.e. the country where the educators live, as well as where the educators grow up. However, they are rooted even deeper, i.e. regardless of where the educational impulses are received, in the spirit of the Serbian people, it is especially important where they come from. „Every next generation stands on the shoulders of the previous one“ is the motto that, in the history of Serbian pedagogy, was most often used by Vuk S. Karadžić“. However, like the multitude of folk creations that he recorded, this is also the message of the ancestors who lived on the soil of Serbia long before him, as a binding request that traditional forms of education should not be neglected both in the near and in the distant future in Serbia of all times and eras...This paper will be a kind of attempt to show only some of the ways and mechanisms in which way and through which examples such a goal can be achieved in the educational practice of the Serbian people. The intention of this paper is also to show the comparative and mutual interaction between *upbringing* on the one hand and tradition and national identity on the other hand as one of the key hypotheses on which this paper is based.

Key words: Identity, tradition, education, youth, Serbia.

Данијела Н. Василијевић¹⁸**НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ОБРАЗОВАЊУ¹⁹**

Сажетак: Снажне макрополитичке, економске, друштвене, социокултурне промене неминовно покрећу и питање статуса националног идентитета у свим пољима и нивоима друштвено-хуманистичког деловања појединца, колектива, заједнице, нације и света у целини. У условима глобализацијских императива, где идентитетска унификација води ублажавању различитости, „одговарајући“ статус националног идентитета јесте изазов савременог друштва, а тиме и васпитно-образовног система у целини.

Полазећи од термилошког одређења националног идентитета, појмовне дистинкције и повезаности корелационих концепата, различитих теоријско-истраживачких приступа, у раду су истовремено размотрана кључна питања оријентисана на перцепцију националног идентитета деце и младих, стратешка одређења и законска регулатива, утицај пројектованих програмских, образовних, уџбеничких садржаја на формирање, развој, неговање и промовисање националног идентитета. Апострофира се вредносна оријентација васпитача, учитеља, наставника и студената, будућих просветних радника, као и улога и значај релевантних факултета који се перципирају као кључни ресурс одрживости идеје снажења националних, културних, образовних и васпитних пожељних образаца.

Имајући у виду да су млади, као и најмања популација, најсклонији брзим процесима асимилације, јачање националног идентитета и развој осећаја припадања јесте и мора бити једно од кључних националних стратешких питања. У том смислу кључна је правремена, континуирана, динамична, потпуна, вишесмерна перманентна сарадња свих субјеката одговорних за васпитно-образовну делатност у целини, на свим нивоима образовања.

Кључне речи: глобализација, национална стратегија, вредносне оријентације, курикулум, уџбеници, факултети за образовање наставника

УВОД

Није ли питање идентитета питање свих питања?! У потрази за одговорима на питања Ко сам/смо? Одакле сам/смо? трагали су бројни наши претходници, како научници, филозофи,

¹⁸ d.vasilijevic@sbb.rs

¹⁹ Рад је настао у оквиру пројекта „Настава и учење, проблеми, циљеви и перспективе“ број 179026 кога подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

теолози, историчари, психолози, социолози, филолози, педагози, тако и обични људи, и верујући и неверујући. Без претпоставке одговора на ова питања (без обзира на њихову исправност) немогуће је разумети садашњост и пројектовати будућност.

Колико је идентитетско питање важно, потврђују остаци бројних бивших, сада већ једино у историјском сећању сачуваних, цивилизација. Судари различитих идентитетских система вредности неминовно резултирају великим тектонским променама што за последицу може имати губљење властитог и прихватање туђих идентитета. *Ја* више нисам *Ја* када сам принуђен да постанем неко *Други*. *Ми* више нисмо *Ми* када нас принуде да постанемо *Они* (Митровић, 2016: 48). Независно да ли је реч о персоналном (*Ја*) или колективном (*Ми*) идентитету, чињеница је да се они формирају у временском (микро и макро) и просторном (микро и макро) дискурсу социокултурног карактера. Тако је било, тако је и данас.

Снажне макрополитичке, економске, друштвене, социокултурне промене неминовно покрећу и питање статуса националног идентитета у свим пољима и нивоима друштвено-хуманистичког деловања појединца, колектива, заједнице, нације и света у целини. У том смислу процес глобализације представља посебан изазов савременог доба, а национални идентитет „брод“ још увек „неусидрен“ у систему новопрокламованих вредности. Рекло би се да његово позиционирање зависи од позиционисаности спољног посматрача, од власника пловила, посаде, али и природе вода у којим се нашао. Метафору на страну, евидентно је да је проблем националног идентитета изузетно комплексан, актуелан, а турбулентна времена само додатно подстичу истраживаче да се посвећеније позабаве овом темом. Изграђивање, неговање и унапређивање националног идентитета, али и однос према другим и другачијим идентитетима, су важна питања сваког друштва, било оно глобалистичко или не. Природом овог односа бавили су се бројни истраживачи.

ПОЈМОВНА ОДРЕЂЕЊА

Нација. Постојање свести о припадности колективу је нужна претпоставка откривања, грађења и неговања националног идентитета. Реч је о дугорочном континуираном процесу који се креће развојном путањом: представа – појам – систем појмова; став – уверење – свест о националном идентитету; акција – реакција – коакција (деловање уз само и другоспознају).

Међутим, одређење *нације*, а тиме и националног идентитета је врло комплексно. Будући да *natio* (лат.) означава „рођење, род“, јасно је да већина дефиниција нације директно или индиректно подразумевају ову одредницу. Тако на пример, Клајн и Шипка (2008: 820) под појмом *нација* подразумевају народну заједницу коју карактерише заједничко порекло, језик, историја и култура. Има и другачијих мишљења, где се нација одређује као грађански конструкт који иманентно подразумева искључиво културни и политички идентитет (Golubović, 1999: 79), или се стриктно одређује као идејна творевина (Anderson i sar., према Smit 1995).

Неоспорно је да је појам *нација* вишедимензионалног и еволутивног карактера. Сходно томе сва одређења могу се сублимирати и категорисати у три групе: а) спиритуалистичка концепција/контекст и б) материјалистичка концепција/контекст (Трамошљанин, 2008: 283) и в) комбиновани контекст. Прва подразумева идеалистичку конотацију – манифестацију „народног духа“ опредмећеног у држави; подразумева нацију као културолошки феномен, синоним за језичку и културну заједницу. Друга, нације детерминише као „глобалне друштвене заједнице, које чине заједничка територија, језик, историја, као економска, културна и политичка интегрисаност“ (Митровић, 1994: 123). Слично наведеном је и марксистичко одређење нације – „друштвена група настала у одређеном историјском степену развоја производње и подјеле рада (робноновчане привреде) као заједница која у себи интегрише културне, политичке и економске услове живота и заузима одређену територију“ (Шијаковић, 2003: 78). У трећу групу одређења нације сврстани су они који су покушали помирити ова два, наизглед супротстављена становишта (Трамошљанин, 2008: 289):

„1. Нација је историјска категорија настала на одређеном степену друштвено-економског и цивилизацијског развитка друштва.

2. Она, као највиши тип етничке заједнице, је истовремено територијална заједница, будући да егзистира на одређеном географском простору.

3. Припадници једне нације су међусобно повезани заједничком културом, језиком, традицијом, историјским сјећањима и симболичким везама митолошког карактера.

4. Нација посједује јединствен економски простор, гдје се преко заједничког националног тржишта успостављају економски, трговински, комуникацијски и други односи.

5. Она свој идентитет еманира путем државе, културе, религије и језика.

6. Нација није детерминисана искључиво материјалистичким или спиритуалистичким елементима, него у њиховој дијалектичкој синтези морамо тражити онај потенцијал који је утицао на конституисање нације.

7. Нацији је иманентна солидарност која се посебно манифестује у вријеме етничких сукоба. У таквој дијаболичној ситуацији појединци су спремни да свој идентитет подреде националном...

8. Она је перманентна категорија са толико кохезивном снагом да унитаризација свијета (иза које стоје моћне силе свијета на челу са Америком) неће довести у питање њен дигнитет и опстанак.”

Идентитет. Комплексност овог појма, такође усложњава његово коначно одређење. Иако, етимолошко порекло речи *идентитет* води од латинске речи *identikus*, што у преводу значи истовестан, он се не може одредити као једнозначан будући да данас егзистирају различите форме идентитета (персонални, појединачни, колективни, групни, национални...).

Иако постоје различите дефиниције идентитета, заједничко им је постојање осећаја појединца или групе о себи самима. „Идентитет се односи на слике индивидуалности и одређености („себства“) које о себи држи и на себе пројектује субјекат и који се обликују (и временом мењају) кроз односе са важним другима“ (Liebkind, 1984: 42). Занимљиво је виђење Кастелса који идентитет види као „процес стварања смисла на темељу културног атрибута или сродног низа културних атрибута којима је дата предност у односу према другим изворима смисла. За одређеног појединачног или колективног актера може постојати мноштво идентитета“ (Castells, 2002: 16). Хантигтон (Huntigton, 2004, р. 33), полазећи од тога да су идентитети измишљена „себства“ – оно што мислимо да јесмо или што бисмо желели да будемо, разликује неколико извора идентитета: а) приписиви (пол, род, узраст, раса, етничка припадност); б) културни (језик, вера, племе, клан, народност, начин живота, цивилизација); в) територијални (непосредна околина, село, град, покрајина, република, држава, континент); г) политички (интересна група, странка, идеологија, држава); д) економски (занимање, звање, радно место, сектор...); ђ) друштвени (хоби, слободно време, клуб, пријатељи, колеге, статус...).

Идентитети нису универзалне, непроменљиве категорије; могуће их је градити, уобличавати, разграђивати, трансформисати, међусобно прожимати, синхронизовати или међусобно сукобљавати (Василијевић и Судзиловски, 2017). Кастелс (2002: 16) запажа три облика њихове изградње или трансформације у зависности ко је вршилац утицаја (спољни притисци, личне и колективне побуде, слобода избора): а) легитимирајући идентитет (диктирају га друштвене институције); б) идентитет отпора (изграђују га они који се налазе у подређеном положају); в) пројектни идентитет (друштвени субјекти уз помоћ културних материјала стварају нови идентитет који реконструише њихов положај у друштву у циљу реконструкције читаве друштвене структуре).

Национални идентитет. Будући да је грађен од комплексних, сложених појмова *нација* и *идентитет*, по логици ствари и национални идентитет има обележје вишедимензионалности, те је као такав подложен разноврсним теоријским интерпретацијама. Најчешће се одређује као један од најважнијих облика групног идентитета, под којим се подразумева субјективни осећај припадности одређеној националној групи, праћен сложеним склопом спознаја и емоција којим се изражавају ставови према властитој групи и другим националним групама (Barrett & Davis, 2008). Дакле, овакво одређење подразумева и когнитивне и афективне компоненте: категоризацију сопства као члана националне групе, приписивање важности националном идентитету, осећај припадности националној групи, познавање националних симбола, историје, вођа и обичаја, национална осећања (попут националног поноса) и осећања према својој националној групи и другим националним групама (Barrett, 2005). Смит (Smit, 1991; 1998) национални идентитет доводи у везу са: територијалним, етничким, културним, економским и правно-политичким компонентама. Кључни елементи националног идентитета препознају се у: а) постојању заједничке земље или државе; б) заједничким митовима и историјском памћењу; в) заједничкој масовној јавној култури; г) заједничким правима и дужностима чланова друштва и д) заједничкој економији. Слично становиште заузимају и наши аутори (Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021: 29). Суботић даље конкретизује (Subotić, 2011) и српски национални идентитет описује преко следећих елемената: српски језик, српско писмо, историјско искуство, затим улога

православља и Српске православне цркве, као и питање националне државе, као фактора националног идентитета.

Гледано у целини, аутори у одређењу националног идентитета, користе неколико различитих приступа: примордијалистички, инструменталистички, конструктивистички, ситуационистички и функционалистички (Milošević-Đorđević, 2005; 2007). Досадашња теоријска и емпиријска утемељења, претежно, су усмерена на: а) *примордијалистичко схватање* – национални идентитет је трајна, основна и базична људска категорија, коју човек добија рођењем и која је обојена ирационалним осећањима; б) *инструменталистичко схватање* – национални идентитет је променљива и флуидна категорија, која члановима националне групе доноси корист (Joebagio et al., 2019; Milošević-Đorđević, 2007).

Интересантно је становиште Смита (2010) који детерминише западни (грађански) и незападни (етнички) модел националног идентитета. Западни идентитет доводи у везу са заједничком историјском територијом, правно-политичком заједницом и једнакошћу њених припадника, заједничком грађанском културом и идеологијом. С друге стране, етнички модел националног идентитета је детерминисан заједничком традицијом, обичајима, изворним језиком нације, генеалогичком... Евидентно је и да у пракси егзистирају оба становишта. Налазимо да Устав Републике Србије националност одређује двозначно и као припадност етничкој нацији, али и као припадност држави чије припаднике карактерише заједничко држављанство (2006).

Јасно је да је појам *национални идентитет* тешко прецизно и недвосмислено одредити. Неоспорно је да је појам нација и национални идентитет мењао опсег и досег у зависности од процеса трансформације људског друштва и одређења и разумевања тих односа. Отуда Бакић (2006) изваја чак шест базичних теоријско-истраживачких приступа у тумачењу појма национални идентитет: *примордиализам* (теорија исконског постојања нације); *перениализам* (теорија многовековног постојања нације); *модернизам*; *етно-симболизам*; *интеракционизам* и *постмодернистички приступ*.

Све наведено указује на сложеност, комплексност, слојевитост и вишезначност и вишедимензионалност појма *национални идентитет*. Овим одређењима неки аутори додају и динамичност (Barret, 2005; Smith, 1998) подвлачећи значај утицаја спољних срединских неретко и контрадикторних фактора. Наиме,

„традиционални идентитет налаже да се што више и што дуже остане онаквим каквим смо одувек били“. Модерни идентитет налаже рационално „очување себе“, али уз активно прилагођавање новонасталим околностима и стално мењање властитих својстава – осавременавање на себи својствен начин“ (Mitrović, 2002: 41). „Динамичност националног идентитета произилази из сталне потребе и настојања да се сачувају добар и пожељан континуитет и правремено схваћени национални интереси и превазиђу дисконтинуитети у друштвеним процесима и односима“ (Василијевић и сарадници, 2021).

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИСТИЧКОГ ДРУШТВА

Глобализација и глобализацијски процеси се неретко детерминишу као императив савременог друштва који се као такви могу посматрати целовито, интегративно, али и парцијално са различитих аспеката (економије, културологије, комуникологије, технологије, политике, идеологије...). Отуда Корубин (2004: 72) диференцира четири модалитета перцепције глобализације који подразумевају стварање: светског система, глобалне културе, глобалног капитализма, глобалног светског друштва. Различита становишта опредељују и суштинска одређења појма *глобализација*. Турек (Turek, 1999) глобализацију дефинише као социјални процес који тежи свеобухватности и јединствености света, а Родин (Rodin, 1999) је доводи у везу са микроелектронском револуцијом. Има и мишљења да је глобализација процес (или низ процеса) који подразумева трансформацију просторне организације друштвених односа и трансакцију одређене њиховим дометом, интензитетом, брзином и утицајем стварања трансконтиненталних токова и мрежа деловања (Held and McGrew, 2000), што подразумева интензивирање друштвених односа у свету, повезивање удаљених локалитета (Митровић 2002), деловање на даљину када „светско тржиште“ постаје доступно свима, што даље омогућује слободно кретање капитала, роба, информација и људи (Лончар, 2005).

Иако једни глобализацију одређују као насумичну последицу структуралне диференцијације западног друштва условљене модернизацијом и институционалном надоградњом; неки одређење глобализације заснивају на индуктивном приступу (прилагођавањем, симулацијом постојећих модела

долази се до униформног општег модела), други су протагонисти дедуктивног приступа (полазе од општих униформних норми), јасно је да је глобализација комплексна, вишедимензионална интеракција између локалног и глобалног. Овакав сложен транзициони динамични процес подразумева како отварање држава, тако и либерализацију националних особености (Василијевић и Судзиловски, 2017).

„Национални идентитет остаје кључна егзистенцијална и политичка одредница за разумевање савременог света и међусобног односа појединаца и друштвених група у њему“ (Cvetković, 2002: 55). Стварањем Европске уније, тиме и ентитета лишених политичких, економских, културних или националних граница, актуализују се питања односа националног и европског идентитета (Kamenov i sar., 2006; Mihić, 2009; Vasiljević, 2015; Čičak, Žuškić, 2013). Међутим, још увек нема јединственог и једнозначног одговора на постављене дилеме. Наиме, неки аутори сматрају да глобализација подрива национални идентитет, те да доприноси развоју космополитизма (Vasiljević, 2015); други су мишљења да глобализација појачава национална осећања (Sakač, Štrangarić i Marković, 2017), трећи заузимају становиште да истовремено постоје вишеструки идентитети, док контекст и околности условљавају који идентитет постаје важнији у одређеном тренутку (Stoica, 2016; Čičak, Žuškić, 2013). Евидентно је да постоји неконзистентност теоријско-емпиријских интерепретација: има истраживања којим се потврђује да је национални идентитет мање истакнут у глобализованијим друштвима и државама, али и налаза који сугеришу супротне ефекте глобализације (Ariely, 2019), има и оних који иду у прилог тези да су Европи и даље примарни национални идентитети, али да поред националног све више људи има и европски идентитет (Kamenov i sar., 2006; Stoica, 2016; Čičak, Žuškić, 2013).

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ – ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ВАСПИТАЊЕ/ОБРАЗОВАЊЕ

Сазревајући у условима интензивних транзиционих промена, млади су истовремено и генератори, носиоци, али и објекти, трпиоци тих промена, што за последицу има метаморфозу њихових личних и колективних идентитета (Ilišin,

1999; Ilišin и сар. 2013; Михајловић, 2004; Roberts, 2003; Томановић и сар., 2012; Ule et al., 2000).

Чињеница је да млади поседују одређени степен зрелости, да им је својствено тражење и проналажење властитог идентитета (Erikson, 1971, р. 82), али су истовремено „отворени за даље одлуке и модификације својих одлука“ (Exeler, 1970, р. 166). Те их истовремено одликује чврсто формиран идентитет, али и конфузија идентитета. Наиме, њихова способност да лако прихватају новине, да су отворени за нове информације и искуства (Ritzer & Zeuner, 2010), погодни су за олако прихватање других и другачијих идентитета (двокултурални идентитет), што често резултира идентитетском конфузијом, немају јасно издиференциран однос према позитивној повезаности глобализације и националног идентитета и културе (Василијевић и Судзиловски, 2017). Истовремено, снажење државе и националну сигурност виде у контексту савременог глобализацијског друштва, али су и забринути за национални идентитет, националну културу и живот у демократском друштву. Има истраживања која указују на пораст конфузије идентитета младих посебно у западним културама (Arnett, 2002, Berry, 1993, 1997, 1998, Segall et al., 1998).

У условима глобализацијских процеса, неретко се дешава да се код младих развијају двокултурални идентитети, настали као последица здруживања националних (локалних) и глобалних идентитета.

Да би васпитање било у служби грађења, неговања и заштите националног идентитета, оно се мора заснивати на објективном, релевантном проучавању процеса и ефеката глобализације и у том смислу на критичким основама сагледавати улогу и значај образовних политика усмерених на заштитити националног и културног идентитета (Cvetković, 2002; Dimitrijević, 2013; Köroğlu & Elban, 2020).

Посебно су изазовна питања како плански и органозовано конструисати национални идентитет посредством образовања у глобализованом друштву (Tormeу, 2006; Vasiljević, 2015). Ценећи улогу и значај васпитања, образовања у формирању, развијању, неговању и промовисању националног идентитета, значајан број иностраних аутора бавио се питањем утицаја образовних садржаја на национални идентитет деце и ученика (Barrett, 2005; Barrett & Davis, 2008; Köroğlu & Elban, 2020; Philippou & Klerides, 2010; Pöllmann, 2008; Rapoport, 2009; Tartakovsky, 2011). Имајући

у виду да је национални идентитет, сходно својој конотативној комплексности, плуралитету значења, вишезначан појам кога одређују и условљавају бројни фактори (политички, економски, културолошки, социолошки, политички...), разумљиво је зашто је питање националног идентитета у домену образовних политика истовремено и сензитивно и сложено. Наиме, поред законске регулативе, стратешких решења, програмских оквира и наставних садржаја које прописује министарство просвете, на карактер, развој и снажење националног идентитета утичу и наставници са формираним друштвеним и политичким ставовима, вредностима и идеологијама, различитим педагошким уверењима и приступима итд. (Hand & Pearce, 2009, 2011; Sant & Hanley, 2018).

Кренимо редом...

Стратешка и законска резултива РС. Идентитетско питање јесте и стратешко питање развоја образовања у Републици Србији. Наиме, *Стратегијом развоја образовања у Србији до 2030.* („Службени гласник РС”, број 63/21-4“) детерминисане су образовне потребе, опредељења и правци развоја образовања у назначеном периоду, међу којима је и развој *функционалних знања и вештина, мотивације за учење, ставова и вредности неопходних за формирање националног и културног идентитета кључних за активан и конструктиван живот у савременом друштву. Националним оквиром образовања и васпитања* („Службени гласник РС”, број 98/2017-30) поред општих универзалних вредности, детектују се и незаобилазне посебне вредности инкорпориране у образовно-васпитни систем као што је *идентитет*. У доба глобализације, у коме је присутно снажно мешање различитих народа, култура и религија, очекује се да кроз образовање особа постане грађанин света, а да притом сачува свој национални идентитет, свој језик, своју културу, друштвену, моралну и духовну баштину.

Законом о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС”, број 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020 и 21/2021) установљено је осамнаест циљева образовања и васпитања. Шеснаести циљ односи се на *развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина,*

развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине.

Дакле, статус националног идентитета обухваћен је стратешким документима и правном регулативом Републике Србије. У том смислу очување националног идентитета се сагледава у контексту глобализацијског друштва, где идентитетска самоспознаја подразумева истовремено поштовање других и другачијих идентитета.

Када је реч о националном идентитету у образовању и стратешкој и законској регулативи једно од веома важних питања је статус српске дијаспоре, односно српске деце и младих ван граница Србије.

Српска дијаспора је веома специфична, одликује је плуралитет у погледу мотива емигрирања, што је на макро нивоу нецеловита и подељена, што постоји у контексту крос-културних и крос-националних идентитета, при чему је озбиљно угрожен њен национални идентитет због процеса глобализације, интензивне интеграције и културне асимилације у земљи домаћина. Заокрет у дискурсу о српској дијаспори потпомогнут је и бројним националним и међународним законским и стратешким документима који ближе дефинишу питања од националног значаја. Од посебног значаја је детерминисање услова за квалитетније организовање допунске наставе школа у дијаспори (план и програм основног образовања, уџбеници и наставни материјали за тзв. националне предмете, квалитетан наставни кадар итд.). У оквиру законских (*Декларација Владе Републике Србије о проглашењу односа између отаџбине и расејања односом од највећег државног и националног интереса*, 2006; *Закон о дијаспори и Србима у региону*, 2009) и стратешких докумената Републике Србије (*Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону*, 2011), дијаспора се сагледава као један од кључних фактора развоја земље, те се посебно указује на њену улогу у унапређивању политичког, економског, образовног и културног развоја матице, посебно у условима глобализације, ниског популационог пораста, високих емиграционих стопа и ниског природног прираштаја становништва.

Када је реч о стратешким решењима, посебно значајан документ представља *Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону*. Веома значајан начин очувања националног и културног

идентитета и његовог преношења на нове генерације, везан је за организовање школа српског језика за децу наших миграната, снабдевање наставника и ученика у дијаспори квалитетним уџбеницима и наставним материјалима, затим упознавање са знаменитим српским писцима, научницима, уметницима.

Програмски оквири и наставни садржај/уџбенички садржај. Значајан број студија бавио се доприносом програмских концепција обавезних и изборних предмета у обликовању националног идентитета ученика. У том смислу највише су анализирани курикулуми историје (Ahonen, 2001; Bušljeta, 2010; Joebaggio, Djono & Sriyanto, 2019; Kello, 2016; Low-Beer, 2003; Syed, 2013; Tormey, 2006; Qazi & Shah, 2019). Већина њих прави разлику између наставних планова и програма усмерених ка патриотском васпитању и оних усмерених ка критичком васпитању (Rapoport, 2009; Tartakovsky, 2011). Патриотским концептом се развија осећај поноса и поштовања према властитој држави, државним институцијама, националним симболима, при чему се државни интереси и циљеви постављају изнад персоналних интенција (Rapoport, 2009; Tartakovsky, 2011). За разлику од овог приступа, критичко васпитање заснива се на курикулумима који приоритетно заузимају критички став према националној историји, истичући приоритетно вредности демократије и грађанског друштва, а запостављајући државне и личне вредности и интересе (Rapoport, 2009). Када је реч о грађењу националног идентитета, већина студија предност дају патриотском васпитању (Barrett & Davis, 2008, Pöllmann, 2008, Rapoport, 2009). У прилог томе је упоредно истраживање спроведено у Русији и Украјини које потврђује да се увођењем наставног плана и програма средњих школа заснованог на патриотском васпитању унапређују ставови и однос средњошколаца према припадајућој држави (Rapoport, 2009).

Једно од моћних средстава за промоцију плуралитета националног идентитета представљају уџбеници који истовремено садрже кључне садржаје науке сходно дефинисаним програмским матрицама (курикулумима), али су и снажна политичко-идеолошка полука (Apple & Christian-Smith, 1991; Engelbrecht, 2006; Greaney, 2006; Marsden, 2001). Како и на који начин ће се искористити овај образовни ресурс у највећој мери зависи од просветних власти и њихових опредељења. Тако на пример, садржајни контекст националног идентитета у немачким уџбеницима у послератном периоду јасно читава

однос те државе према Европској унији – институционална структура, реформа и развој школских уџбеника (Soysal, 1998). На овај начин код ученика се подстиче тзв. критички однос према националном идентитету на рачун патриотског.

Чини се да овакав тренд у великој мери карактерише и домаће уџбенике. Испитујући допринос уџбеника јачању националног идентитета ученика средњих музичких школа, Радојевић (2017) је запазила да ученици немају јасно разумевање појма национални идентитет и односа између уџбеничких садржаја и националног идентитета у контексту њихове операционализације. Такође, у истраживању који су спровели Миленовић и Симић (2017) установљено је да су садржаји о културној баштини Косова и Метохије изостали и недовољно заступљени у уџбеницима о природи и друштву у млађим разредима основне школе. Василијевић и сарадници (Vasilijević, Semiz i Војовић, 2021) указују на низак удео садржаја о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву млађих разреда основне школе, запажају да се национални идентитет тумачи у контексту демократских вредности, мултикултуралности и одговорног односа према другима, као и да анализирани категорије националног идентитета немају развојни карактер на нивоу првог циклуса образовања. С друге стране, уџбеници енглеског као страног језика, заступљени у основним школама Републике Србије, приоритетно популаришу англосаксонску културу (Василијевић, Семиз и Аџић, 2021; Василијевић, Миленовић, Аџић 2022).

Дакле, и овде се уочавају различити приступи у процени важности и функционалности уџбеника у промоцији и грађењу националног идентитета, као и његових саставних елемената/категирија. Већина истраживања предност дају патриотском образовању када је реч о грађењу и снажењу националног идентитета ученика (Raport, 2009; Windari, 2021), у односу на критичко образовање (Pöllmann, 2008). У том смислу, поред снажења когнитивних аспекта, аутори националних уџбеника би требало да се позабаве афективном (васпитном) димензијом садржаја (патриотизам, уверења, веровања, ставови, стереотипи и сл.). Међутим, ефикасност уџбеничких садржаја могуће је тумачити једино у склопу образовног система у целини, у артикулацији са националним стратегијама, наставним плановима и програмима, тенденцијама образовних реформи.

Образовни систем у функцији неговања националних вредности. Систем вредности, било универзалних, било персоналних иницијално се формирају у породици (Војовић, 2022, Krizmanić i Kolesarić, 2007, Stevanović, 2002). Будући да период детињства карактерише потреба за изналажењем и формирањем стабилног идентитета, интегритета и социјализације, идентитетско питање је примарно условљено породичним системом вредности. Евидентно је да трпећи промене на друштвено-економско политичком плану савремена породица пролази кроз транзициони период пун искушења (Јурчевић Lončarević, 2011). У таквим околностима битно је да буде функционална – посвећена је припреми детета за живот у заједници у духу хуманизма, патриотизма, међусобног разумевања, позитивног односа према раду, материјалним и духовним вредностима (Rečić, 2005). Проблем међугенерациског преноса породичних вредности (Albert, Trommsdorff i Wisnubrata, 2008; Moskvicheva et al, 2016, Novak & Mrnjaus, 2020) треба бити основ за сагледавање позиционираниости и регулације националних вредности. У том смислу драгоцену би била сва истраживања која се баве овом проблематиком у актуелном друштвеном систему као и одзив образовног система на задату тему.

Током одрастања, социјализације, деца стварају властите процене пожељности, реалистичности и животних циљева (Lebedina Manzoni, 2007). Након адолесценције вредносни систем остаје релативно трајан и стабилан током целог живота (Ferić, 2009). У том контексту образовни систем би требало да буде подршка породичном васпитању и база неговања националних осећања и вредности. Анализирајући прописане интенције различитих нивоа образовања у Републици Србији, као и предметне циљеве и задатке на свим нивоима школовања стиче се утисак да се приоритетно у оквиру првог циклуса образовања, националним вредностима, те и националним садржајима, у односу на друге нивое образовања, највише придаје значаја; да се запажа тенденција за растом нивоа школовања, те да су најмање заступљене на академском нивоу.

У том смислу популација студената, а нарочито будућих учитеља и васпитача, оних који ће бити модел понашања младим нараштајима је од посебне важности за нашу експертизу. Полазећи од Рокичеве листе вредности (Бојовић, Василијевић и Судзиловски, 2015) 2013/14 испитани су студенти факултета за образовање васпитача и учитеља у Србији а с циљем утврђивања

њихових вредносних оријентација (терминалне и инструменталне вредности). Ранг листа, као резултат квантитативне и квалитативне анализе прикупљених података је показала да су оријентисани на: а) безбедност породице, срећу, слободу, право пријатељство, унутрашњу хармонију (терминалне вредности) и б) правичност, одговорност, способност (инструменталне вредности). Слични налази добијени су при истраживању реализованом на узорку од 408 наставника централне и западне Србије (Бојовић, Василијевић и Судзиловски, 2022). И једно и друго истраживање је показало да испитаници (наставници и студенти) рангирајући терминалне вредности (породична сигурност, срећа, права љубав, унутрашња хармонија, слобода, самопоштовање, искрено пријатељство, заовољство, смирење душе, удобан живот, једнакост, узбудљив живот, свет у миру) националну безбедност постављају на претпоследњу 14. позицију, непосредно испред удобног живота. У том смислу селекција циљева образовања, наставних садржаја, квалитет наставног процеса условљен компетентношћу наставника, умногоме директно или индиректно одређују пожељна стања циљева (вредности) којим се тежи.

Дакле, образовни систем креира, преноси, промовише или пак блокира одређене вредности кроз званични наставни план и програм и скривени курикулум. Важну улогу у том процесу имају креатори образовних политика, аутори уџбеника наставници и њихове персоналне вредности које детерминишу њихово понашање (Василијевић и сарадници 2021); избор наставних метода, карактер комуникације и целокупни васпитно-образовни рад део су скривеног наставног плана и програма (Mrnjauš i Bolčević Novak, 2020).

У том циљу неопходно је да образовни ситем обезбеди развојни континуитет неговања идентитетских вредности наслањајући их на вредносни образац породице. Осим тога, академска заједница би требало да понесе већу одговорност у овом смислу, а посебно факултети који припремају будуће васпитаче, учитеље и наставнике. Вредносне оријентације аутора образовних политика, уџбеника, као и наставника једнако опредељују карактер и правац грађења националног идентитета у чему образовни ситем на време треба да одговарајуће усмерење.

ЗАКЉУЧАК

Очување, неговање и унапређивање националног идентитета је приоритетни задатак сваког друштва. Губећи овај статус, он постаје објекат асимилације туђег/их споља наметнутог/их идентитета. Међутим, очување националног идентитета подразумева уважавање и међусобно поштовање и неговање идентитетских разлика и специфичности, јер однос према „себству“ не искључује уважавање других и другачијих националних идентитета. Да би се схватила специфичност и комплексност националног идентитета у образовном систему, мора се узети у обзир и чињеница да је реч о социјалном и политички конструисаном феномену.

Будући да је реч о комплексном променљивом конструкту, да бисмо определили правац његовог развоја уопште, а посебно у образовном систему неопходно је да у обзир узмемо и вредносну матрицу као потпору његовог свеобухватног грађења. Немогуће је и непотребно у овом случају јасно раздвајати образовање и васпитање, будући да овако сложен појам иманентно подразумева њихову синергију. Иако стратешка питања и законска регулатива РС предвиђају и афективну и образовну димензију неговања националног идентитета, показало се да образовни ситем РС умногоне није у функцији постављених правних оквира, да се не уочава систематско планско стратешко опредељење за развој појма национални идентитет, да је оно посебно изостало на академском нивоу образовања када се млади склони асимилацијама туђих идентитета коначно идентитетски и опредељују; да постоје различите интерпретације програмских садржаја од националног значаја и да су оне умногоне условљене вредносним оријентацијама аутора уџбеника, али и наставника, учитеља и васпитача.

Имајући у виду да је најмлађа популација најсклонија брзим процесима асимилације, јачање националног идентитета и развој осећаја припадања јесте и мора да буде једно од кључних националних стратешких питања која ће се ослањати на идентитетску вредносну породичну матрицу. У том смислу кључна је правремена, континуирана, динамична, потпуна, двосмерна перманентна сарадња свих актера образовних политика. Посебну улогу имају креатори програмских концепција на свим нивоима образовања, као и аутори уџбеника. Зато се факултети за образовање васпитача, учитеља и наставника труде

за снажење националних, културних, образовних и васпитних интра, интер и мултинационалних образаца. Приоритетно је нужно сачинити националну стратегију развоја и унутар ње интегрисати стратегију националног образовања и да се сходно томе факултети за образовање просветних радника (наставника) прогласе факултетима од посебног националног значаја и понесу кључну улогу у креирању национално одговорног образовног система у матици и дијаспори.

У садејству неговања и изградње националног идентитета у образовању важно је остварити усклађивање интенција легитимирајућег идентитета (институције), идентитета отпора (просветни радници и ученици) и пројектног идентитета (кохабитација), што јесте дугорочан развојни стратешки процес.

ЛИТЕРАТУРА

- Albert, I., Tormmsdorff, G. i Wisnubrata, L. (2008). Intergenerational Transmission of Values in Different Cultural Contexts: A Study in Germany and Indonesia. Dostupno na: iaccp.org/sites/default/files/spetses_pdf/24_Albert.pdf, pristupljeno 14. aprila, 2023.
- Apple, M. W., & Christian-Smith, L. K. (eds.) (1991). *The Politics of the Textbook*. New York: Routledge Roland.
- Ariely, G. (2019). The nexus between globalization and ethnic identity: A view from below. *Ethnicities*, 19 (5), 763–783.
- Arnett, J. J. (2002). The Psychology of Globalization. *Amerikan Psychology logist*, Vol. 57(10), 774–783.
- Ahonen, S. (2001). Politics of identity through history curriculum: narratives of the past for social exclusion – or inclusion?. *Journal of Curriculum Studies*, 33 (2), 179–194. DOI: 10.1080/00220270010011202
- Bakić, J. (2006). Teorijski– istraživački pristupi etničkoj vezanosti (Etnicity), nacionalizmu i naciji. *Sociologija*, 48 (3), 231– 264.
- Berry, J. W. (1993). Ethnic identity in plural societies. In M. E. Bernal & G. P. Knight Eds.), *Ethnic identity: Formation and transmission among Hispanics and other minorities* (pp. 271–296). Albany: State University of New York Press.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *International Journal of Applied Psychology*, 46, 5–34.
- Berry, J. W. (1998). Acculturative stress. In P. B. Organista, K. M. Chun, & G. Mar'in (Eds.), *Readings in ethnic psychology* (pp. 117–122). New York: Routledge.
- Barrett, M. (2005). National identities in children and young people. In: Ding, S. & Littleton, K. (Eds.). *Children's personal and social development* (181–220). Milton Keynes: The Open University/Blackwell.

Barrett, M. & Davis, S. C. (2008). Applying social identity and self-categorization theories to children's racial, ethnic, national and state identifications and attitudes. In: Quintana, S. M. & McKown, C. (Eds.). *Handbook of race, racism and the developing child* (72–110). Hoboken, NJ: Wiley.

Бојовић, Ж. (2022). Педагогија. Ужице: Педагошки факултет.

Bojović, Ž., Vasilijević, D., Sudžilovski, D. (2015). Vrijednosti i vrijednosne orijentacije studenata, budućih učitelja i odgojitelja. *Croatian Journal of Education: Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 17(4), str. 11-35.

Bojovic, Z., Vasilijevic, D., Sudzilovski, D. (2022). Realistic Positioning of Teachers' Values/Realno pozicioniranje vrijednosnih opredjeljenja učitelja. *Croatian Journal of Education – Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje* 24 (1).

Bušljeta, R. (2010). Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009. *Kroatologija*, 1(2), 43–56.

Василијевић, Д., Семиз, М., Бојовић, Ж. (2021). Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву. *Иновације у настави*, 34(2), 27–43. УДК 37.016:3/5(075.2), ISSN 0352-2334. DOI: 10.5937/inovacije2102027V 37.035.6 <https://doi.org/10.5937/inovacije2102027V>

Василијевић, Д., Судžilовски, Д. (2017). Глобализација и национални идентитет – перцепција младих, међународни тематски зборник „Глобализација и глокализација“. ур. Урош Шуваковић, Оливера Марковић-Савић. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини. Београд: Српско социолошко друштво и Институт за политичке студије, стр. 121–136 [ISBN 978-86-81319-11-6 (ССД); ISBN 978-86-6349-083-3 (ФФКМ); ISBN 978-86-7419-297-9 (ИПС)]

Василијевић, Д., Миленовић, Х. Ж., Аџић, Б. (2022). Национални идентитет у уџбеницима енглеског као страног језика у старијим разредима основне школе. *Узданица*, XX (2), стр. 181-196. УДК 811.111:004.4'414(075); 111.821:323.17-057.87, doi:10.46793/Uzdanica19.2.181V

Vasilijević, D., Semiz, M., & Adžić, B. (2021). National Identity in the Textbooks of English as a Foreign Language. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 51(3), 35–53. <https://doi.org/10.5937/ZRFFP51-32180>

Vasiljević, I. (2015). Vuk Karadžić, nacionalni identitet i savremeni problemi obrazovanja u Srbiji. *Nacionalni interes*, 23 (2), 9–30. DOI: 10.22182/ni.2322015.1

Greaney, V. (2006). Textbooks, respect for diversity and social cohesion. In E. Roberts-Schweitzer., V. Greaney., & K. Duer (Eds.), *Promoting social cohesion through education: Case studies and tools for using textbooks and curricula* (pp. 47-69). Washington, DC: The World Bank.

Golubović, Z. (1999). *Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta*. Beograd: Republika.

- Dimitrijević, S. D. (2013). Protivrečnosti patriotsko vaspitanje u globalizujućem društvu. *Teme*, 37 (2), 555–565.
- Engelbrecht, A. (2006). Textbooks in South Africa from Apartheid to Post-Apartheid: Ideological Change Revealed by Racial Stereotyping. In E. Roberts-Schweitzer., V. Greaney., & K. Duer (Eds.), *Promoting social cohesion through education: Case studies and tools for using textbooks and curricula* (pp. 71-80). Washington, DC: The World Bank.
- Erikson, E. H. (1971). Einsicht und Verantwortung. Die Rolle des Ethischen in der Psychoanalyse. Klett Verlag, StuttgartExeler.
- Exeler, A. (1970). Katechese und Pädagogik: Das Problem der Einheit von Glaubenserfahrung und Menschsein, u „Concilium“.
- Ilišin, V. (1999). Mladi na margini društva i politike. Zagreb: Alinea.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A., Potočnik, D. (2013). Mladi u vremenu krize / Youth in the Time of Crisis. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu/ Friedrich Ebert Stiftung.
- Joebagio, H., Djono, D. & Sriyanto S. (2019). Discourses of National Identity in High School History Textbooks during the Indonesian Military Regime (1975–1998). *Journal of Critical Reviews*, 6 (4), 65–70.
- Kamenov, Ž., Jelić, M., Huić, A., Franceško, M. i Mihić, V. (2006). Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada. *Društvena istraživanja*, 15 (4–5), 867–890.
- Kello, K. (2016). Sensitive and controversial issues in the classroom: teaching history in a divided society. *Teachers and Teaching: theory and practice*, 22 (1), 35–53. DOI: 10.1080/13540602.2015.1023027
- Клајн, И., Шипка, М. (2008). *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Köroğlu, Z. Ç. & Elban, M. (2020). National and Global Identity Perspectives of Textbooks: Towards a Sense of Global Identity. *Advances in Language and Literary Studies*, 11 (5), 55–65.
- Корубин, Ј. (2004). *Аномично општество*, Скопје: Матица Македонска.
- Liebkind, K. (1984). Minority Identity and Identifikation Processes : A Social Psychological Study. Commentationes Scientiarum Socialim 22. Helsinki: Commentationes Scientiarum Fennica.
- Lebedina Manzoni, M. (2007). Vrijednosti za odgoj i samoodgoj. *Dijete i društvo*, 9(2): 367-381.
- Lončar, J. (2005). Globalizacija. Pojam, nastanak i trendovi razvoja. *Geoadria*. Vol. 10 (1), 91-104.
- Low-Beer, A. (2003). School history, national history and the issue of national identity. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 3 (1), 9–14.
- Marsden, W. E. (2001). *The school textbook: Geography, history, and social studies*. London: Woburn Press.

-
- Milenović, Ž., i Simić, M. (2017). Kulturno nasleđe o Kosovu i Metohiji u udžbenicima Prirode i društva u mlađim razredima osnovne škole. *Norma*, 22(2), 197-208.
- Milošević Đorđević, J. (2005). Obeležja nacionalnog identiteta u Srbiji. *Nacionalni interes*, 1 (1), 173-194. DOI: 10.22182/ni.112005.8
- Milošević Đorđević, J. (2007). Primordialistic concept of national identity in Serbia. *Psihologija*, 40 (3), 385-397.
- Митровић, Љ. (1994). *Социологија*, Удружење наука и друштво Србије, Институт за политичке студије, Београд.
- Mitrović, M. (2002). Tradicionalni i moderni elementi srpskog identiteta. U: Mitrović, Lj. (ur.). *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana* (41-51). Niš: Filozofski fakultet.
- Mitrović, M. (2016). Fenomenologija i dijalektika nacionalnog identiteta i srpskog identiteta Srbije“ , u Vasić, R. i Čučković, B. *Identitetski preobražaj Srbije*, (47 – 75). Beograd: Pravni fakultet.
- Mihailović, S. (2004). Mladi zagubljeni u tranziciji. Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Mihić, V. (2009). Da li smo i mi Evropljani? Povezanost i korelati evropskog i nacionanlnog identiteta. *Psihologija*, 42 (2), 203-220.
- Moskvicheva, N., Bordovskaiaa, Dudchenkoa and Borisova (2016). Relationship between adolescents' and parents' life values and attitudes toward future profession. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 217: 160-168. Dostupno na: www.sciencedirect.com/science/article/pii/S187704281600077X, pristupljeno 12.4. 2023.
- Mrnjaus i Bolčević Novak (2020). Međugeneracijske vrijednosne orijentacije i vrijednosni prioriteti, Zbornik radova Porodica i savremeno društvo – izazovi I perspective, str. 143-153.
- Pöllmann, A. (2008). National attachment among Berlin and London head teachers: The explanatory impact of national identity, national pride and supranational attachment, *Educational Studies*, 34 (1), 45-53. doi: 10.1080/03055690701785277
- Novak, V. B., & Mrnjaus, K. (2020). Međugeneracijske vrijednosne orijentacije i vrijednosni prioriteti , *Društvene devijacije*, 5(1).
- Philippou, S, Klerides, E. (2010). On Continuity and Change in National Identity Construction: An Initial Note on Greek-Cypriot Education, 1960-2010. *The Cyprus Review*, 22 (2), 219-233.
- Rapoport, A. (2009). Patriotic education in Russia: Stylistic move or a sign of substantive counter-reform?. *Educational Forum*, 73 (2), 141-152.
- Radojević, S. (2017). Metafore udžbenika u službi očuvanja nacionalnog identiteta. XXII naučna konferencija *Uloga udžbenika u savremenom obrazovanju*. 15.12.2017. Beograd: Učiteljski fakultet, *Zbornik rezimea*, 55-56.

- Rečić, M. (2005). *Želim znati... Odgovori na najčešća roditeljska pitanja o odgoju djece*. Đakovo: Tempo.
- Jurčević Lozančić, A. (2011). Redefiniranje odgojne uloge obitelji. Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje. 13(4): 122-150. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/78073>.
- Krizmanić, M. i Kolesarić, V. (2007). Vrijednosni sustav i tolerancija kao vrijednost. *Dijete i društvo*, 9(2): 387-397.
- Roberts, K. (2003). Change and continuity in youth transitions in Eastern Europe: Lessons for Western sociology. *The Sociological Review*, 51(4): 484–499.
- Rodin, D. (1999). Globalizam: nastavnik moderne ili paradigma? Zagreb: *Politička misao*, 36 (1), Zagreb, 83-100.
- Ritzer, G. and Zeynep, A. (2010). *Global Readings in Globalization, Key Concept and Major Debates*, Wiley-Blackwell.
- Sakač, M. D., Štrangarić, S. Z. i Marković, S. S. (2017). Searching for the Sense of National Identity in the Globalization Context – Example of Students in Croatia. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, 47 (2), 263–281. DOI: 10.5937/zrffp47-13758
- Sant, E, Hanley, C. (2018). Political assumptions underlying pedagogies of national education: The case of student teachers teaching ‘British Values’ in England. *British Educational Research Journal*, 44 (2), 319–337.
- Segall, M. H., Lonner, W. J., & Berry, J. W. (1998). Cross-cultural psychology as a scholarly discipline: On the flowering of culture in behavioral research. *American Psychologist*, 53, 1101–1110.
- Smit, A. D. (1991). *National identity*. London: Penguin Books.
- Smit, A.D. (1995). The formation of national idengtity, U: Haris. H. (ed). *Identity*. Oxford Univesity Press, 129–153.
- Smit, A.D. (2010). *Nacionalni identitet*. Beograd:Bibliteka XX veka.
- Smit, A. D. (1998). *National identity*. Beograd-Zemun: Biblioteka XX vek.
- Soysal, Y. N. (1998). Identity and transnationalization in German school textbooks. *Bulletin of Concerned Asian Scholars*, 30(2), 53-61. <https://doi.org/10.1080/14672715.1998.10411044>
- Stevanović, M. (2002). Obiteljska pedagogija. Varaždinske Toplice: Tonimir.
- Subotić, M. (2011). Srpski nacionalni identitet: Istorijski i savremeni izazovi. *Politička revija*, 29 (3), 1–34. DOI:10.22182/pr.2932011.1
- Stoica, E. (2016). National identity as core concept for the European standardization procedure. *Procedia Economics and Finance*, 39, 458–468.
- Syed, M. (2013). Identity exploration, identity confusion, and openness as predictors of multicultural ideology. *International Journal of Intercultural Relations*, 37, 491–496.
- Tartakovsky, E. (2011). National Identity of High-School Adolescents in an Era of Socio Economic Change: Russia and Ukraine in the Post-Perestroika Period. *Journal of Youth Adolescence*, 40, 231–244. DOI: 10.1007/s10964-010-9509-6

-
- Tomanović, S., Stanojević, D., Jarić, I., Mojić, D., Dragišić Labaš, S., Ljubičić, M., Živadinović, I. (2012). Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji. Beograd: Čigoja štampa / Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Tormey, R. (2006). The construction of national identity through primary school history: the Irish case. *British Journal of Sociology of Education*, 27 (3), 311–324.
- Трамoшљанин, Б (2008). Нација, национализам и национални идентитет, Филозофски факултет, Бањалука, 283–301. (прегледано августа 2022. на http://www.sociolog.rs/files/godisnjak_br03/boro%20tramosljanin.pdf)
- Turek, F. (1999). *Globalizacija i globalna sigurnost*. Varaždin: Hrvatska udruga za međunarodne studije.
- Castells, M. (2002). *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.
- Ule, M., Rener, T., Mencin Čepлак, M., Tivadar, B. (2000). Socialna ranjivost mladih. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mladino/Šentilj: Založba Aristej.
- Hand, M, Pearce, J. (2009). Patriotism in British schools: Principles, practices and press hysteria. *Educational Philosophy and Theory*, 41 (4), 453–465.
- Hand, M, Pearce, J. (2011). Patriotism in British schools: teachers' and students' perspectives, *Educational Studies*, 37 (4), 405–418.
- Held, D. and McGrew, A. (2000). *The Global Transformations Reader (An Introduction to the Globalization Debate)*, Second edition, Polity.
- Huntigton, S. (2004). *Who are We?: The Challenges to America's National Identity*. New York: Simon & Schuster.
- Ferić, I. (2009). *Vrijednosti i vrijednosni sustavi*. Zagreb: Alinea.
- Cvetković, V. N. (2002). Nacionalni identitet i re(konstrukcija) institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji). *Filozofija i društvo*, 19–20, 51–75.
- Čičak, A., Žuškić, A. (2013). Nacionalni identitet i njegova važnost tijekom ulaska u Europsku uniju. *Essehist*, 5 (5), 97–103. Posećeno 1.3.2021. на [www](http://www.hrca.hr): <https://hrca.hr/184479>
- Шијаковић, И. (2003). *Социологија*. Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет Бањалука.
- Windari, T. (2021). National Identity attachment and its variables. *Journal of International Women's Studies*, 22(3), 81-95. <https://vc.bridgew.edu/jiws/vol22/iss3/9>
- Qazi, M. H. & Shah, S. (2019). Discursive construction of Pakistan's national identity through curriculum textbook discourses in a Pakistani school in Dubai, the United Arab Emirates. *British Educational Research Journal*, 45 (2), 275–297. DOI: 10.1002/berj.3496
- Закон о дијаспори и Србима у региону*, „Службени гласник РС”, број 88/2009.
- Декларација о проглашењу односа између отаџбине и расејања односом од највећег државног и националног интереса*, „Службени гласник РС”, број 86/2006 -86.

Закон о основама система образовања и васпитања („Службени гласник РС”, број 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020 и 21/2021) Правилник о Националном оквиру образовања и васпитања, „Службени гласник РС”, број 98/2017-30.

Стратегија очувања и јачања односа матичне државе и дијаспоре и матичне државе и Срба у региону, Министарство вера и дијаспоре, Београд, 2011.

Стратегија развоја образовања у Србији до 2030. „Службени гласник РС”, број 63/21-4.

NATIONAL IDENTITY IN EDUCATION

Summary: Strong macro-political, economic, social and socio-cultural changes inevitably raise the question of the status of national identity in all fields and levels of social-humanistic activity of the individual, organization, community, nation and the world as a whole. In the conditions of globalization imperatives, where identity unification leads to the mitigation of diversity, the "gossiping" status of national identity is a challenge for modern society, and thus for the educational system as a whole.

Starting from the terminological definition of national identity, the conceptual distinction and connection of correlational concepts and different theoretical-research approaches, the paper simultaneously considers the key issues oriented to the perception of national identity of children and young people, strategic determinations and legal regulations, the influence of projected program, educational, and textbook contents to the formation, development, nurturing and promotion of national identity. The value orientation of the pre-school teachers, class teachers, subject teachers and students, future educators, as well as the role and importance of relevant faculties, which are perceived as a key resource for the sustainability of the idea of strengthening national, cultural, educational and educationally desirable patterns, is apostrophized.

Bearing in mind that young people, as well as the youngest population, are most prone to rapid assimilation processes, strengthening of the national identity and developing a sense of belonging is and must be one of the key national strategic issues. In this sense, a timely, continuous, dynamic, complete, multi-directional permanent cooperation of all entities responsible for educational activity as a whole, at all levels of education, is the key factor.

Key words: globalization, national strategy, value orientations, curriculum, textbooks, faculties for teacher education.

ДРУГИ ДЕО
ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

- ЈИК-01 **Др Бошко Љ. МИЛОВАНОВИЋ**, ванредни професор,
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у
Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: bosko.milovanovic@pr.ac.rs
- ЈИК-02 **Биљана С. СОЛЕША**, научни сарадник, Медицинска школа
Крушевац
имејл-адреса: solasabilja@gmail.com
- Др Раиса Ј. ЦВЕТКОВИЋ**, доцент, Учитељски факултет у
Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској
Митровици
имејл-адреса: raisa.cvetkovic@pr.ac.rs
- ЈИК-03 **Др Раиса Ј. ЦВЕТКОВИЋ**, доцент, Учитељски факултет у
Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској
Митровици
имејл-адреса: raisa.cvetkovic@pr.ac.rs
- Биљана С. СОЛЕША**, научни сарадник, Медицинска школа
Крушевац
имејл-адреса: solasabilja@gmail.com
- ЈИК-04 **Др Ана К. МИЛОВАНОВИЋ**, ванредни професор, Факултет за
образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
имејл-адреса: ana.milovanovic@uf.bg.ac.rs
- Др Зорица В. ЦВЕТАНОВИЋ**, редовни професор, Факултет за
образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
имејл-адреса: zorica.cvetanovic@uf.bg.ac.rs
- ЈИК-05 **Др Снежана П. ПЕРИШИЋ**, доцент, Учитељски факултет у
Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској
Митровици
имејл-адреса: snezana.perisic@pr.ac.rs

ЈИК-1

37.091.3::821.163.41
37.091.64
COBISS.SR-ID 127325961
стр. 85-94Бошко Љ. Миловановић¹

ЧИТАНКА – ПРОЗОР У СВЕТ

Сажетак: У овом раду је анализом садржаја дат приказ броја инкорпорираних текстова страних писаца у читанкама за млађе разреде основне школе. За узорак коришћене су читанке издавача „Логос“ и „Едука“. Број страних текстова по разредима дат је у односу на број текстова домаћих аутора. Пошто књижноуметнички текстови страних писаца у читанкама за млађе разреде представљају својеврсни спој разних култура и народа, подстичући само добре, друштвено прихватљиве норме, ширећи мултикултурализам, читанка преузима улогу и дипломатије fine структуре. Наставни план и програм одређују будућност једне читанке те је веома похвално за оба издавача колико су аутори ревносно пратили прописани план и програм.

Кључне речи: план и програм, читанка, млаћи разреди, основна школа, књижевноуметнички текст.

УВОД

Становишта смо да читанка за млађе разреде мора да буде посвећена живој снази и суштинској важности речи, не само речи као најмањој јединици језика која носи значење и има фонетску вредност. У супротном, код деце ће се развијати само *комуникација*, док ће право *разумевање* потпуно изостати. Ако реч ученику постане беживотна, досадна и ружна, таква ће му изгледати и стварност, а тако ће гледати и на знање које треба да стекне. Са презиром ће се односити према речима свог језика са суштинским значењем, и замењиваће их у говору и писању скраћеницама и фразама које нађе на интернету, као и речима страног порекла које се све чешће користе у средствима јавног информисања. Кроз читанку ученик млађих разреда треба да спозна да важност адекватног именовања ствари није била позната само старогрчким мислиоцима, и да је ту важност наш народ лепо формулисао изреком: „Реци бобу: боб, а попу: поп“, а то је *стара изрека којом се позива сабеседник да ствари назива њиховим именима, без околишења*; ученик треба да схвати да је

¹ bosko.milovanovic@pr.ac.rs

ова изрека/начело *предуслов разјашњавања ствари*, али да је за уздизање *изнад прозаичности* говора (у књижевноуметничком тексту, посебно у песми) потребна посебна *спрега речи* са остављањем извесног *простора неодређености*. Уместо једнозначних речи, *строгих денотација*, вредност добијају она *узгредна саозначавања (конотације)* што се око речи плету као *ореол могућних асоцијација* (Тартаља, 1998: 107).

Сведоци смо да све бржи развој технологије пружа деци велику могућност да имају велики број информација са разних платформи. Често се доживљава и такав осећај да наше школе губе битку са савременим медијима. Средства ИКТ у образовању јесу допринела у бржем пружању информација али њихова честа употреба све је више присутна и деци неприметно намеће себе уместо књиге као медија у знању. Књига је преживела векове и остаје незаменљива у односу човек – књига.

Зато ваља напоменути да постоји и законска „слобода“ облика и медија у којем се може појавити уџбеник. Читанку може да прати „слушанка“ (тонски запис), али читанка не треба да се претвори у „слушанку“. Читанци може да прави друштво „гледанка“ (видео-запис), али „гледанка“ не може да буде читанка. Аутентичност доживљаја читања књижевних текстова из књиге не може бити адекватно замењена упознавањем са уџбеничким садржајем помоћу другог облика и медијског средства. Читанка је пре свега и изнад свега књига, према којој ученик млађег узраста треба да осети љубав и приврженост, да у њој види друга у добру и невољи, упориште и потпору, и да према садржају (књижевноуметничким текстовима у читанци) гради однос љубави, поверења, верности и поштовања.

СТРУКТУРА ЧИТАНКЕ И ОДНОС ЧИТАНКЕ СА НАСТАВНИМ ПЛАНОМ И ПРОГРАМОМ

Формална и суштинска структура читанке је, по логици ствари, заснована на наставном програму за српски језик. У сагледавању читанке важи, у основи, исти приступ конкретизовања питања садржине, форме и техничких решења у обликовању наставних садржаја као и за школске уџбенике уопште. Ипак, оно што је специфично за читанку у овом погледу произилази из њеног одређења као „антологије одабраних књижевноуметничких текстова“, а поготово из већег степена слободе и прилагодљивости у односу на уџбенике који се користе у настави „егзактних“ предмета. Са друге стране, неопходност

адекватног „праћења“ наставног плана и програма оставља малу слободу ауторима читанке и учитељима као наставним интерпретаторима, и требало би да последично изазива јаче светло којим стручна јавност, али и цела заједница, прати рад састављача наставног плана и програма приликом одабира књижевноуметничких текстова. У првом случају, приликом стварања читанке, њени аутори имају слободу:

- да додају неколике текстове по властитом избору ван текстова који потпадају под „лектира“;
- да одреде избор (у квалитативном и квантитативном смислу) из стваралаштва програмом одређеног аутора, водећи рачуна о општим правилима о броју и обимности текстова;
- да одаберу одломак из неког дела које програм одређује за такав (нецеловити) начин заступљености и обраде;
- да, у складу са програмом дефинисаним оперативним задацима, елементима тумачења текста, књижевним и функционалним појмовима и прописаним начинима остваривања програма осмисле и реализују дидактичко-методичку апаратуру која прати текстове и
- да читанку дизајнирају и илуструју, на адекватан и узрасту примерен начин.

Адекватно остварење слободе учитеља доста је деликатније од претходног примера. Са циљног аспекта, нигде више слобода није повезана са сразмерном одговорношћу пред собом и другима него у случају учитеља као васпитача, саизвршиоца и саствараоца са својим ученицима. Такво јединство слободе и одговорности узрокују управо ученици, пошто циљ образовања и васпитања јесте уједно и главна обавеза учитеља – да допринесе и омогући развој слободне и целовите личности ученика. Та учитељева слобода, уједно и одговорност, састоји се:

- у успостављању праве сарадње и разумевања са ученицима, што је предуслов целисходне и садржински адекватне обраде, односно тумачења садржаја читанке;
- у удубљујућем, унутрашњем (иманентном) приступу делима заступљеним у читанци, уз властиту креативност и подстицајну креативност ученика, чиме се стварају нови светови који припадају духовној сфери, и који својим

вредностима позитивно утичу на овај, „овоземаљски“ свет и друштво;

- у инвентивном, истраживачком приступу књижевно-уметничким текстовима, уз претежно обраћање пажње на емоционални и естетски доживљај дела, чиме се у највећој мери исправљају омашке и мане задатих теоријских система и методичких постулата, имајући у виду да *непосредно доживљавање не може бити замењено посредним сазнавањем у било ком облику*, те да је доживљавање *предуслов сазнавања – разумевања и тумачења* (Пурић, 2009: 405) и
- у поклањању више времена и пажње књижевноуметничким текстовима са узвишеном тематиком и неспорним уметничко-естетским вредностима.

На структуру читанке за млађе разреде утичу и истовремено је сачињавају следећи чиниоци: избор текстова, њихово сврставање у тематско-мотивске целине (или циклусе), композиција, обрада текстова, усвајање књижевнотеоријских знања и појмова и развијање говорних способности, усменог и писменог изражавања и језичке културе ученика. Распоређивање текстова у тематске целине и груписање текстова врше се према начелу сродности, у складу са тематиком коју обрађују. Тематске целине треба да сачињавају садржајно и тематски сродна књижевна дела, али треба обезбедити и међусобну кохерентност, повезаност и адекватан след тематских целина, што је у највећем броју случајева тешко изводљиво с обзиром на разноврсност и тематску различитост самих текстова. При томе не треба инсистирати на формалним, него на суштинским критеријумима, при чему темељну структуру нужно чине основни појмови из духовног и физичког света, уз потребно обједињавање научних, етичких и естетичких критеријума. Уз то, наставна стварност указује на потребу да композициона целина не обухвата велики број текстова, а са друге стране да целину не чини премало текстова, пошто се губи могућност адекватног поређења и увиђања сличности, као и разлика. Потребна је не мала креативност и одговорност аутора читанке приликом осмишљавања и садржајног образовања тематских целина, нарочито са аспекта примерености узрасту ученика, уз поштовање основних дидактичко-методичких и методолошких принципа и метода. Посебно су у том смислу важни принципи:

одмерености према узрасту, очигледности, свесне активности, доступности и систематичности, као и економичности.

Иако је читанка мала антологија књижевноуметничких текстова, она не треба да се претвори у збирку (зборник) текстова без одговарајућих композиционих решења оличених у уређеним тематско-мотивским целинама, пошто би у том случају чак и неупућени у проблематику могли да стекну и искажу суд о њеној унутрашњој неорганизованости и општој методичкој непромишљености (Милатовић, 2005: 18). Стога читанка заузима посебно место у одрастању сваког детета јер у њој обухвата најразличитија књижевноуметничка дела која постају потка будућем књижевном укусу, начину промишљања, уочавању различитости у друштву и међуљудским односима, поштовање различитости и др. Та различитост може се огледати и у присутности књижевноуметничких текстова страних аутора у читанкама који деци приближавају и један другачији приступ решењу неког проблема. Ову заступљеност текстова страних аутора у читанкама за млађе разреде можемо посматрати само као допринос јер ће се на тај начин изграђивати шири приступ књижевности као науци и уметности код деце млађих разреда.

У овом раду представимо анализом садржаја колико има текстова страних аутора у читанци за сваки разред два издавача *Логос* и *Едука*.

Аутори читанки по разредима за издавача *Логос* су:

- Први разред – Наташа станковић Шошо и Маја Костић;
- Други разред – Наташа Станковић Шошо и Маја Костић;
- Трећи разред – Наташа Станковић Шошо и Маја Костић;
- Четврти разред – Наташа Станковић Шошо и Соња Чабрић;

Аутори читанки по разредима за издавача *Едука* су:

- Први разред – Моња Јовић и Иван Јовић;
- Други разред – Марела Манојловић и Снежана Бабуновић;
- Трећи разред – Моња Јовић и Иван Јовић;
- Четврти разред – Моња Јовић и Нада Тодоров;

Због малог броја заступљених текстова страних аутора нећемо правити табеларни приказ. Уз приказивање броја текстова аутора страних писаца даћемо и приказ домаћих писаца. Тај однос показује да се систематично у оквиру тематске целине ученици уводе у читање и доживљавање текстова страних аутора преко којих се адекватном дидактичко-методичком апаратуром

уознају са бројним чињеницама и лепотом књижевности. У многама зависи да „продуховљеност аутора читанке која је инкорпорирана у садржај дидактичко-методичке апаратуре, на тај начин не постаје формализована и равнолинијска“ (Миловановић, 2016: 224). Није могуће извршити анализу књижевног дела а да се не говори о писцу а затим и о његовом пореклу, његовој земљи, нацији којој припада и сл. Тако ученици упознају и друге народе и развијају способности које су неопходне за разумевање мултикултурализма и прихватање различитости.

Издавач *Логос*

Први разред – 5 текстова страних аутора, 32 текста домаћих аутора;

Други разред – 6 текстова страних аутора, 30 текстова домаћих аутора;

Трећи разред – 6 текстова страних аутора, 27 текстова домаћих аутора;

Четврти разред – 10 текстова страних аутора, 36 текстова домаћих аутора;

Издавач *Едука*

Први разред – 2 текста страних аутора, 26 текстова домаћих аутора;

Други разред – 8 текстова страних аутора, 35 текстова домаћих аутора;

Трећи разред – 6 текстова страних аутора, 22 текста домаћих аутора;

Четврти разред – 7 текстова страних аутора, 23 текста домаћих аутора;

Следе табеларни прегледи тематских целина у читанкама два издавача, почев од првог па до четвртог разреда, уз краћи осврт на постигнуту сврховитост, инспиративност и адекватност у именовану целина, њиховом обухвату, међусобној повезаности и редоследу.

Аутори читанке и разред	Издавач и год. издања	Називи целина	Број текстова у свакој целини
Наташа Станковић Шошо Маја Костић Први разред	Логос 2021.	* <i>Бачко доба</i>	12
		* <i>Деца су украс света</i>	14
		* <i>У свету постоји једно царство</i>	14
		* <i>Буђење пролећа</i>	5
		* <i>Моја кућица – моја слободица</i>	1
		* <i>Познате личности</i>	2
Наташа Станковић Шошо Маја Костић Други разред	Логос 2020.	* <i>Од куће до школе, од школе до куће</i>	8
		* <i>Да ли ми верујете</i>	12
		* <i>Дар причања</i>	13
		* <i>Сликарка зима</i>	6
		* <i>Нескромне су жеље биле, па се нису испуниле</i>	1
		* <i>Породично благо</i>	16
Наташа Станковић Шошо и Маја Костић Трећи разред	Логос 2019.	* <i>Домовина се брани лепотом</i>	5
		* <i>Све што расте хтело би да расте</i>	5
		* <i>Од читања се расте</i>	2
		* <i>Ко хоће да доживи чудо</i>	13
		* <i>Добар наук злата вреди</i>	7
		* <i>Баш- Челик</i>	1
		* <i>Оловка пише срцем</i>	5
		* <i>Спомиње се Марко Краљевић као добар данак у години</i>	3
		* <i>Знамените личности</i>	3
Наташа Станковић Шошо и Соња Чабрић Четврти разред	Логос 2021.	* <i>Загонентни свет природе</i>	12
		* <i>Дај ми крила један круг</i>	8
		* <i>Ко има друга има све</i>	11
		* <i>Најбоље задужбине</i>	6
		* <i>Бајколики свет</i>	4
		* <i>Моја кућица- моја слободица</i>	6
		* <i>Најлепши сусрет</i>	8
		* <i>Српске књижевнице и сликарке</i>	2

Аутори читанке и разред	Издавач и год. издања	Називи целина	Број текстова у свакој целини
Моња Јовић и Иван Јовић Први разред	Едука 2023.	* <i>Дете</i>	7
		* <i>У Школској клупи</i>	8
		* <i>Другарство</i>	8
		* <i>Свет око нас</i>	9
Марела Манојловић и Снежана Бабуновић Други разред	Едука 2019.	* <i>Школе су велики чудни дворци</i>	10
		* <i>И смеха, смеха деци</i>	11
		* <i>У свету природе и чуда</i>	11
		* <i>Причам ти причу</i>	7
		* <i>Деца расту од љубави</i>	11
Моња Јовић и Иван Јовић Трећи разред	Едука 2020.	* <i>Игра</i>	9
		* <i>Прича</i>	9
		* <i>Коло</i>	8
		* <i>Јунаци и јунакиње</i>	9
Моња Јовић и Нада Тодоров Четврти разред	Едука 2021.	* <i>Игра</i>	11
		* <i>Љубав</i>	10
		* <i>Све делимо са другима</i>	7
		* <i>Путовање</i>	8
		* <i>У световима романа за децу</i>	6

ЗАКЉУЧАК

Пошто смо и у самом наслову овог рада поетски истакли да је читанка прозор у свет деци млађег школског узраста јер кроз писце страног порекла упознају културу, обичаје једног народа, језик и др. отуда треба правити везу са страним писцима, онда читанка и суштински преузима ту улогу. Писци страног порекла који су заступљени у читанкама треба да буду заступљени из више народа кроз сваку читанку (за сваку школску годину). Пошто је школа место где се промовишу опште вредности савременог друштва, а међу којима је и равноправност свих људи,

верска, национална и политичка толеранција као и мултикултурализам. Тако можемо читанку посматрати као место где се помирују народи и зближавају културе. Књижевни текстови страних аутора су светлосни знаци универзалних вредности човека у читанкама што омогућава младим генерацијама да у првим сусретима са књижевношћу прихватају праве вредности.

ЛИТЕРАТУРА

- Милатовић, В. (2005). *Настава српског језика и књижевности у трећем разреду основне школе – приручник за наставнике*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Миловановић, Б. (2016). Методички поступци интерпретације књижевног текста са хришћанском тематиком у читанкама за млађе разреде основне школе, *Зборник радова бр. 10 Учитељског факултета Призрен-Лепосавић*, Лепосавић.
- Пурић, Д. (2009). Тумачење књижевног текста као циљ наставе књижевности у млађим разредима основне школе, у: *Образовање и усавршавање наставника – Циљеви и задаци васпитно-образовног рада*, Учитељски факултет у Ужицу, Ужице.
- Тартаља, И. (1998). *Теорија књижевности*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

ЧИТАНКЕ

- Станковић, Н. Ш. и Костић, М. (2021). *Читанка за српски језик за први разред основне школе Реч по реч*, Нови Логос, Београд.
- Станковић, Н. Ш. и Костић, М. (2020). *Читанка за српски језик за други разред основне школе Уз речи растемо*, Нови Логос, Београд.
- Станковић, Н. Ш. и Костић, М. (2019). *Читанка за српски језик за трећи разред основне школе У свету речи*, Нови Логос, Београд.
- Станковић, Н. Ш. и Чабрић, С. (2021). *Читанка за српски језик за четврти разред основне школе Бескрајне речи*, Нови Логос, Београд.
- Јовић, М. и Јовић, И. (2023). *Читанка за први разред основне школе за српски језик*, Едука, Београд.
- Манојловић, М. и Бабуновић, С. (2019). *Читанка за други разред основне школе за српски језик*, Едука, Београд.
- Јовић, М. и Јовић, И. (2020). *Читанка за трећи разред основне школе за српски језик*, Едука, Београд.
- Јовић, М. и Тодоров, Н. (2021). *Читанка за четврти разред основне школе за српски језик*, Едука, Београд.

READER – A WINDOW TO THE WORLD

Summary: In this paper, the analysis includes a presentation of the number of incorporated texts by foreign writers in reading books for younger grades of primary school. Reading books from the publishers Logos and Eduka were used for the simple. The number of foreign texts by class is given in relation to the number of texts by domestic authors. Since the literary and artistic texts of foreign writers in reading books for lower grades represent a kind of combination of various cultures and peoples, encouraging only good sociality acceptable norms, spreading multiculturalism, the reading book takes on the role of fine structure diplomacy. The curriculum determines the future of a reader, and it is highly commendable for both publishers how diligently the authors followed the prescribed curriculum.

Key words: Plan and Program, reading book, younger grades, elementary school, literary and artistic text.

ЈИК-02

316.75:39(497.11)
 37.091.3::821.163.41
 316.644-053.6:351.7/.8(497.11)
 COBISS.SR-ID 127330313
 стр. 95-106

Биљана С. Солеша²
 Раиса Ј. Цветковић³

МОГУЋНОСТИ АФИРМАЦИЈЕ ЗНАЧАЈА ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ У ОБРАЗОВНОЈ ПРАКСИ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Сажетак: Рад се бави анализом садржаја наставних програма предмета српски језик и књижевност у средњој школи. Препоручени избор књижевних дела пореди се са ученичким ставовима о садржини, квалитету и мотивацији за наставу књижевности. Сагледава се заступљеност књижевних дела чији интерпретативни потенцијал омогућава инсистирање на васпитном аспекту, када је реч о потреби очувања националног идентитета. Указује се на предности, недостатке и дају предлози методичких стратегија које би биле ефикасне и ефектне у образовном, васпитном и функционалном смислу. Полазна хипотеза је да данашњи ученици о питањима очувања националног идентитета не размишљају довољно, што се резултатима анкете и потврђује.

У уводном делу рада дат је осврт на садржаје наставних програма из српског језика и књижевности. У другом делу рада изложени су резултати анкете којом су истраживани информисаност и ставови ученика о значају чувања националног идентитета, настави књижевности и њеној васпитној функцији. У завршном делу рада изложени су проблеми и предлози за њихово превазилажење. Истраживање подразумева технику анкетирања и анализу. Циљ рада је да се укаже на проблем концепта савременог образовања у оквиру којег питање изградње, очувања и јачања националног идентитета није на одговарајућем месту. Резултати могу бити подстицајни за даља, шира и свеобухватнија истраживања.

Кључне речи: књижевност, национални идентитет, настава, наставни програми, ученички ставови.

УВODНА РАЗМАТРАЊА

Књижевна дела увек су имала моћну идеолошку и критичку функцију (Милер, 2016: 83) али и значајну функцију у изградњи и очувању националног идентитета. За стварање читалачких

² solasabilja@gmail.com

³ raisa.cvetkovic@pr.ac.rs

навика, читалачке писмености па и уградње свести и потреби очувања националног идентитета, настава језика и књижевности може се сматрати најодговорнијом (Lazlo 2013: 59). Међу кључне проблеме књижевности појављује се појам идентитета. У многим делима видљиво је да су се бројни аутори бавили тим питањем. Писање јесте један од начина потраге за идентитетом, личног и колективног. Однос колективног и личног идентитета је разнолик. Колективни може делимично да одређује лични. Колико ће се лични и колективни идентитет поклапати, зависи од односа појединца према томе. Могу се појавити вољна одступања или свесна идентификација.

Читање књижевних текстова има различите потенцијалне функције, које се мењају сходно индивидуалним потребама појединих читатеља и њиховим променама, те у вези с друштвеним околностима и потребама (Grosman, 2010: 68). Осим естетских вредности, књижевно дело испољава и идеолошки карактер квалификујући се за елемент механизма друштвено-историјске регулације рефигурисаних смислова, рефигурисаних вредности. Отуда књижевни текстови нису само одражаји идеолошких парадигми културе него и судеоници у преображавању старих, односно у произвођењу нових идеолошких концепција (Николић, 2012: 226).

Међу задацима наставе српског језика и књижевности у оквиру наставног програма у гимназијама и средњим стручним школама предвиђен је као циљ учења српског језика и књижевности развијање личног, националног и културног идентитета, љубави према матерњем језику, традицији и култури српског народа и других народа и етничких заједница.⁴

Разматрајући Сартрова промишљања у спису „Шта је књижевност“, Жарка Сирчев истиче да је читаоцу поверена улога иницијатора промена јер је он тај који постаје део свега онога што је превасходно изван његовог „ја“, читајући он поново осваја свет, јер дато претвара у вредност (Свирчев, 2013: 65).

Свесни смо тога да се савремени образовни систем суочава са кризом дидактичких процеса и система наставне организације (Вучо, Дурбаба, 2012: 123). Друго, чињеница је да књижевност није више главни медиј у којем наша култура прича приче. Данас то више није ни филм. Наставници се упознају са постчитатељским генерацијама, генерацијама којима читање на

⁴ Видети Просветни гласник бр. 4. јуни 2020.

матерњом језику није део интелектуалних настојања, са генерацијом која на највишим нивоима образовања чита искључиво на енглеском и са екрана (Раџић, 2013: 9). Друштво се налази у једној парадоксалној ситуацији. Никада више књига, никада више читалаца и никада више научног проучавања књижевности, никада више прича о читању и читатељу, а у исто време све слабији резултати читалачке писмености, све видљивија ерозија традиционалних читатељских вештина у информацијском друштву (Pšihistal, 2013: 43).

Књижевна дела нису само угодни одрази жуђеног света, него и друштвени оријентири, текстови културе која се саморегулише у смеру боље организације елемената, баш зато што у својим структурама имају „друштвене вредности и контексте“, разумевање књижевних текстова као текстова културе одиста мора бити метаисторијско и метакултурно, како би се разазнало да форма којом књижевност потпомаже културно повезивање и организовање нема само фабуларни, већ и политички предзнак, да мотивација у повезивању афирмише и другог, дакле да смисао наративизовања није само естетски већ и идеолошки (Николић, 2012: 227).

У овом раду истражујемо садржаје наставних програма српског језика и књижевности (избора књижевних дела у оквиру школске лектире) у средњој школи. Сагледава се заступљеност књижевних дела чији интерпретативни потенцијал омогућава инсистирање на васпитном аспекту када је реч о потреби очувања националног идентитета. Препоручени избор књижевних дела пореди се са ученичким ставовима о садржини, квалитету и мотивацији за наставу књижевности. Наша полазна хипотеза је да данашњи ученици о питањима очувања националног идентитета не размишљају довољно, што се резултатима анкете и потврђује. Циљ рада је да се укаже на проблем концепта савременог образовања у оквиру којег питање изградње, очувања и јачања националног идентитета није на одговарајући начин решено. Резултати могу бити подстицајни за даља, шира и свеобухватнија истраживања.

ТЕМА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА У САДРЖАЈИМА НАСТАВНИХ ПРОГРАМА

Анализом садржаја гимназијског програма и програма за средње стручне школе, показује се да су састављачи програма првенствено уважавали књижевноисторијски и књижевно-

теоријски и антологијски критеријум, критеријум репрезентативности, док је национални и естетски критеријум као и критеријум примерености рецепцијским могућностима ученика запостављен. Видљиво је да се не води рачуна о књижевним интересима ученика, што резултати наше анкете показују. Избор дела која би осигурала васпитну улогу у погледу изградње и очувања националног идентитета није богат.

Упоредном анализом садржаја наставних планова и програма за гимназије и средње стручне школе, (Просветни гласник бр. 4, јуни 2020 и Просветни гласник бр. 8, август, 2023) упадљива је разлика у фонду часова по смеровима. Када су у питању садржаји наставних програма, посебно у области књижевности, разлике су незнатне и нису од значаја за наше истраживање. Тачније, предвиђени већи број часова и већи број дела за обраду не значи да постоји и већи број дела са темама о националном идентитету. Тако да у програмима који подразумевају већи број часова на годишњем нивоу и незнатно већи број дела за обраду, нема довољно предвиђених садржаја чијом би се обрадом у неком од смерова више или мање утицало на остваривање циља предмета развијање личног, националног и културног идентитета. У даљем току наводимо по разредима број дела и наслове чијом би се ваљаном интерпретацијом могао остварити предвиђени циљ – развој личног, националног и културног идентитета.

У првом разреду од укупно тридесет обавезних дела за обраду, тема националног идентитета може се обрађивати у седам до осам дела, од тога у неким делима само делимично. У питању су епска народна песма *Бановић Страхиња* и још једна од епских песама (уколико се наставник определи за одговарајућу, јер му је омогућен слободни избор у оквиру наставне теме народна књижевност). Затим то су дела из српске књижевности средњег века Свети Сава *Житије Светога Симеона* (одломак), Теодосије *Житије Светог Саве* (одломак), Јефимија *Похвала кнезу Лазару*, Деспот Стефан Лазаревић *Слово љубве*.

У другом разреду од укупно 43 обавезна дела за обраду, питање националног идентитета може се обрађивати у шест дела. То су Гаврил Стефановић Венцловић *Беседе шајкашима*, Захарија Орфелин *Плач Србији*, Доситеј Обрадовић *Живот и прикљученија*, Вук Стефановић Караџић „Предговор Српском рјечнику“, *Житије ајдук Вељка Петровића* и Петар Петровић Његош *Горски вијенац*.

У трећем разреду од укупно 58 предвиђених дела за обраду, тема националног идентитета се препознаје у шест дела и то су дела: Алекса Шантић *Моја отаџбина*, Петар Кочић *Јазавац пред судом*, Милутин Бојић *Плава гробница*, Милош Црњански *Сеобе*, Вељко Петровић *Салашар*, Иво Андрић *На Дрини ћуприја*.

У четвртном разреду од укупно 32 обавезна дела за обраду, тема националног идентитета може се разматрати у укупно четири и то у неким само делимично. То су дела Васко Попа *Каленић*, Добрица Ћосић *Корени*, *Време смрти* и Душан Ковачевић *Балкански шпијун*.⁵ Напоменимо да у наведеним делима о националном идентитету није могуће равномерно говорити. Поједина дела пружају више могућности, док друга само наговештавају. Дакле, током целокупног школовања у било којој четворогодишњој средњој школи (гимназији или стручној) о националном идентитету у оквиру наставе српског језика и књижевности могуће је разматрати обрадом укупно 24 дела. С обзиром на то да се једно дело обрађује од једног (лирска песма) до три или четири часа (роман), то значи да би се теми националног идентитета у четири школске године посветило укупно 30–36 часова.

СТАВОВИ УЧЕНИКА

Да бисмо употпунили слику о томе колико су наставни програми сврсисходни по питању остварења циља наставе који се односи на национални идентитет, истраживали смо техником анкетирања информисаност и ставове ученика о значају чувања националног идентитета, настави књижевности и њеној васпитној функцији. Анкетирано је укупно 139 ученика четвртог разреда средње Медицинске школе. Опредељење за ученике искључиво ове школе условљено је чињеницом да су у Србији дуги низ година ове школе веома атрактивне, да их уписују искључиво одлични ђаци, те да одлични успех одржавају континуирано током школовања и да углавном уписују и завршавају факултете. Што наводи на закључак да би ови млади људи требало да припадају будућим интелектуалцима, онима који би својим знањем, залагањем и радом покретали друштво напред. У том смислу речи занимало нас је шта они мисле о националном идентитету, како виде наставне садржаје које су током школовања савладавали, те образовни систем у културолошком оквиру. Анкета садржи укупно 23 питања затвореног типа.

⁵ Детаљније садржаје наставних програма видети у Просветним гласницима 4/20 и 8/23

Ученике смо најпре питали да ли су чули за појам национални идентитет. Од укупно 139 ученика, 89,9 % одговара са „да“, док 10,1% одговара „не“.

На питање да ли би умео (умела) да дефинишеш појам национални идентитет, већина ученика одговара са „да“ 79,9%, док 20,1% одговара „не“.

Веома нам је важно било јесу ли питања националног идентитета предмет њиховог интересовања, те су на питање колико су питања националног идентитета предмет твог интересовања одговорили са 65,5 % „делимично“, док 22,3% одговара гласи „не“, а 12,2% ученика одговара „да“.

Покушали смо да проверимо умеју ли ученици тачно да одреде дефиницију националног идентитета. Питање је гласило: Покушај да означиш дефиницију националног идентитета коју сматраш тачном. Под националним идентитетом подразумевају се: заједничка обележја једне нације, заједничке особине једне нације, осећај припадности једној етничкој нацији, заједнички живот више народа у једној држави. Одговор: заједничка обележја једне нације дало је 28,1%; заједничке особине једне нације 12,2%; осећај припадности једној етничкој нацији 57,6%, заједнички живот више народа једној држави 2,2%. Одговори указују да 57,6% испитаника зна дефиницију појма национални идентитет.

На питање шта мислиш како се изграђује национални идентитет, 59% ученика сматра да се то ради плански, систематски у оквиру државних националних програма, док 41% сматра да су то спонтани процеси.

Надовезујући се на претходно питање занимало нас је мишљење ученика о томе шта је боље, плански радити на изградњи и очувању националног идентитета или се препустити спонтаним токовима. Да је боље плански, систематски и институционално радити на томе сматра 53,2%, док 46,8% сматра да је боље препустити се спонтано унутрашњим процесима и спољашњим утицајима.

Проверили смо њихово мишљење о томе шта чини српски национални идентитет. Да је то писмо сматра 59% ученика, затим 17,3% сматра да је то територија, док 12,9% мисли да је химна а 10,8% сматра грб.

Захтевали смо да ученици означе тачно обележје српског националног идентитета у два иста питања са различитом понудом одговора. У првој групи понуђених одговора 55,4%

одговара да је то историја српске државности, 24,5% вишевековна борба за слободу, 20,1% територија на којој су живели и живе Срби. У другој групи одговора 44,6% сматра да је то језик, 30,2% вера, 23% менталитет и 2,2% расна припадност. Очигледно је да око половина испитаника препознаје да су обележја српског националног идентитета писмо, историја српске државности и језик.

Када су у питању заслуге за очување српског националног идентитета, на питање шта је пресудно утицало на изградњу и очување српског националног идентитета ученици одговарају да највеће заслуге за изградњу и очување националног идентитета припадају Српској православној цркви 45,3%, начину владавине династије Немањића 27,3%, делатности Тирила и Методија 23% и формирању Кнежевине Србије 1,4%.

Када су у питању деловања појединаца и дела из области књижевности, највеће заслуге за очување националног идентитета ученици су препознали у делатности Светог Саве 56,8%, делатности Вука Караџића 29,5% и утицају косовске епике 13,7%. Такође, по мишљењу ученика пресудно су утицали на очување српског националног идентитета и српски језик и писмо 86,3%, српска држава 8,6% и школски систем 5%.

На питање колико се савремени образовни систем бави питањем изградње и очувања националног идентитета, свега 14,4% сматра довољно, 69,1% сматра да је то површно, а 15,8% сматра да се не бави уопште.

Када су у питању наставни предмети у оквиру којих су могли да уче и размишљају о националном идентитету, ученици издвајају српски језик и књижевност 42,4%, историју 31,7% и социологију 19,4%.

Занимало нас је шта ученици мисле о томе да ли је довољно књижевних дела у наставним програмима са садржајима усмереним ка питањима очувања националног идентитета. У одговорима 51,7% ученика сматра да се садржаји само делимично односе на питање националног идентитета, док 33,1% мисли да је довољно таквих садржаја.

Од ученика се тражило да означе јунака из књижевног дела која су рађена у оквиру школске лектуре, којег препознају као највећег борца за очување националног идентитета. Понудили смо јунаке из уметничке и народне књижевности. У оквиру уметничке књижевности ученици су се изјаснили за Његошевог владуку Данила 43,2%, за Вука Исаковића

(Црњански *Сеобе*) 30,2%, затим за Аћима Катића (Добрица Ђосић *Корени*) 9,4%, за кмета Симана (Иво Андрић *Прича о кмету Симану*) 7,9%, за Пилипенду (Симо Матавуљ *Пилипенда*) 7,9%. Када су у питању јунаци наше народне епике, највећег борца за очување националног идентитета испитаници виде у кнезу Лазару 77,7%, Милошу Обилићу 12,9%, док Марка Краљевића издваја 5,8% ученика.

Интересантно је да су се ученици на питање ко је по теби одговоран за изградњу, неговање и очување националног идентитета, изјаснили са 69,8% да је то сваки појединац, са 19,4% да су то све државне институције, а са 10,8% образовни систем.

Ученици тврде да им је настава у школи (свих предмета) преоптерећена непотребним садржајима 62,6%, док 14,4% наводи да им је занимљива, 13,7% захтевна, досадна је за 5%, а одлична за 4,3%.

Питали смо их и колико настава књижевности може да допринесе формирању, неговању и очувању националног идентитета. Да је то довољно сматра 43,2%, делимично 28,8%, много 26,6%.

При крају анкете питали смо их колико читају књижевна дела (не односи се питање на дела из школске лектире, него уопште). Њих 67,6% наводи „понекад“, 25,2% да „активно чита“, док 7,2% „не чита“.

Интересовало нас је и шта мисле о томе да ли се садржаји медија са националном фреквенцијом баве питањима изградње и очувања националног идентитета. Њих 88,7% тврди „не“, док свега 12,2% каже „да“.

Последње питање је гласило: где видиш себе у будућности? Добили смо следеће одговоре: „У Србији“ наводи 41,7%, „ван Србије и Балкана“ 36%, „на Балкану ван Србије“ 22,3%.

АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА

Резултати анкете, указују на то да су ученици упознати са појмом шта је то национални идентитет, могу да формулишу дефиницију, али да су питања националног идентитета код 65,5% испитаника делимично предмет интересовања. Иако 79,9% испитаника тврди да може да дефинише шта је то национални идентитет, 57,6% је дало прецизну дефиницију. Да се изградња и јачање националног идентитета не сме препустити спонтаним токовима сматра 59% већ треба радити, плански, систематски,

институционално. Ученици сматрају с једне стране, да се образовни систем не бави озбиљно питањем изградње и очувања националног идентитета, образовни систем виде као преоптерећен непотребним садржајима и на основу свих одговора видљиво је да им настава и наставни садржаји нису занимљиви. Са друге стране они препознају могућност у оквиру наставе српског језика али не виде одговорност образовног система, наставе уопште и наставе књижевности, нити препознају могућности које образовни систем може да пружи. Такође ни у медијима не препознају садржаје који се баве овим питањима. У одговорима се препознаје њихова способност да критички и аналитички мисле, али да их ова питања не интересују. Стиче се утисак на основу ученичких одговора да ученици о овим питањима размишљају ретко, те да су размишљали управо током попуњавања анкете. Уосталом, од укупног броја анкетираних само 25,2% се изјашњава да активно чита, а преко 50% њих себе у будућности не види у Србији. Ово је управо обесхрабрујући одговор и позив на велико истраживање и озбиљно преиспитивање, не само образовног система и наставе језика и књижевности. Ако се узме у обзир да су анкетирани матуранти који су уписали школу искључиво са одличним успехом и углавном са одличним и врло добрим завршили, матурирали, те да половина ученика из једне генерације не види себе у Србији, уписује и завршава школу да би отишли ван земље, онда је јасно да ти млади људи не мисле о националном идентитету, већ имају друге приоритете.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

Одговорима на постављена питања наша полазна хипотеза је потврђена. Ученици не размишљају довољно ни о националном идентитету, ни о потреби изградње и очувања, иако наводе да је сваки појединац одговоран за то и препознају да у институцијама, које би требало да афирмишу ова питања (образовни систем, медији), нема показатеља на основу којих би се препознале озбиљније активности у том смислу. Чињеница да око 50% њих себе не види у будућности као особу која ће радити, живети у Србији, не улива оптимизам. Наше мало истраживање указало је на озбиљне проблеме. Ученици јесу информисани, али не и мотивисани иако сматрају да је изградња националног идентитета ствар појединца. У питању су постчитатељске генерације. Ученике књижевност све мање

занима. Тешко их је мотивисати за читање дела која су предвиђена наставним програмом. Наставни програм за српски језик и књижевност се, с времена на време, коригује али корекције не прате ни интересовања, ни рецепцијске могућности ученика. Све то отежава наставу књижевности и са тим се наставници српског језика и књижевности суочавају свакодневно. Постоје бројна стручна усавршавања које наставници посећују, али су резултати слаби. Упркос томе што имамо већи избор издавача и конкуренцију на тржишту уџбеника, упркос томе што се школе опремају бројним техничким помагалима, ученици школу избегавају, што је видљиво у сваком извештају о успеху готово у свим средњим школама у Србији (наведена тврдња може бити предмет неких других истраживања). Избегавањем школе, извршавањем обавеза само кад се мора (у нашем случају читања), плановима да се по завршеном образовању не живи и не ради у Србији, ученици шаљу прилично јасну поруку наставницима, институцијама, образовном систему. У тако хаотичном и проблематичном окружењу ваљало би дати одговарајући простор и могућности за остваривање циља, развијање личног, националног и културног идентитета. Редовна настава са одговарајућом корекцијом садржаја би био један од предлога. Пројектна и тематска настава су други вид могућности у оквиру редовне наставе. Укључивање ученика у одговарајуће ваннаставне активности, у културна дешавања у својој средини може бити такође подстицајно. Верујемо да би и одговарајући медијски садржаји свакако допринели да би се свест о потреби изградње и очувања националног идентитета оснажила.

Потпунија и прецизнија слика добила би се уколико би се овим истраживањем покренула шира, свеобухватнија истраживања, те би се дошло до прецизнијих одговора како о узроцима и последицама, тако и о могућим смерницама ка реформама које би имале позитивне исходе.

ЛИТЕРАТУРА

Вучо, Ј. и Дурбаба, О. (2012). Криза филолошких студија: ставови студената и наставника о усклађености студијских садржаја, наставе и потреба, савременог друштва. у: М. Ковачевић и Д. Бошковић (ур.), *Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности, зборник радова* (123-141) . Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

- Grosman, M. (2010). *U odbranu čitanja: čitatelj i književnost u 21. stoljeću*. Zagreb: Algoritam.
- Laszlo, M. (2013). Informacijsko čitanje u nastavi jezika i književnosti. u: M. Mićanović (ur.), *Čitanje za školu i život, zbornik radova* (56-70). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Милер, Х. Џ. (2016). Како читати књижевност, *Београдски књижевни часопис*, бр. 44–45, (77–89). Преузето са: <http://www.bgknjizevnicasopis.rs/preuzimanje/tekstovi/2016/BK44> MilerHilis.pdf
- Николић, Ч. (2012). Књижевност говори (у) друштву. у: М. Ковачевић и Д. Бошковић (ур.), *Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности, зборник радова* (223–241). Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Равић, Ј. (2013). Сувремени прозаик пред изазовом „смрти читања“. у: М. Мићановић (ур.). *Čitanje za školu i život, zbornik radova* (6–13). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Просветни гласник бр 4, јуни 2020.
- Просветни гласник бр. 8, август, 2023.
- Ршистал, Р. (2013). О књижевности кроз димензију читања/хранjenja. у: М. Мићановић (ур.). *Čitanje za školu i život, zbornik radova* (42-56). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje.
- Свирчев, Ж. (2013). „Сартрова концепција читања и читаоца“, *Поља*, бр. 484. (64-72). Преузето са: <https://polja.rs/wp-content/uploads/2015/11/484-11.pdf>

ВОЗМОЖНОСТИ ПОДТВЕРЖДЕНИЯ ЗНАЧИМОСТИ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ПРЕПОДАВАНИИ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ

Анотација: В статье представлен анализ учебной программы по сербскому языку и литературе в средней школе. Рекомендуемый выбор литературных произведений сравнивается с отношением студентов к содержанию, качеству и мотивации преподавания литературы. Рассмотрена репрезентация литературных произведений, интерпретационный потенциал которых позволяет акцентировать внимание на воспитательном аспекте, когда речь идет о необходимости сохранения национальной идентичности. Указаны преимущества, недостатки и даны предложения по методическим стратегиям, которые были бы эффективны и действенны в образовательном, воспитательном и функциональном плане. Исходная гипотеза состоит в том, что современные ученики недостаточно задумываются над вопросами

сохранения национальной идентичности, что подтверждают результаты опроса.

Во вступительной части статьи представлен обзор содержания образовательных программ по сербскому языку и литературе. Во второй части статьи были представлены результаты опроса, в ходе которого исследовались осведомленность и отношение учеников к важности сохранения национальной идентичности, к преподаванию литературы и ее воспитательной функции. В заключительной части работы освещены проблемы и предложения по их преодолению. Исследование включает в себя технику опроса и анализ. Цель статьи - указать на проблему концепции современного образования, в рамках которой вопрос формирования, сохранения и укрепления национальной идентичности не занимает соответствующее место. Результаты могут стимулировать дальнейшие, более широкие и всесторонние исследования.

Ключевые слова: литература, национальная идентичность, преподавание, учебные программы, мнение учеников.

Раиса Ј. Цветковић⁶
Биљана С. Солеша⁷

ПРОГРЕСИВНЕ ИДЕЈЕ У ИНСТИТУЦИОНАЛНИМ ОКВИРИМА У ПРИПОВЕЦИ „КУЋА С МЕЗАНИНОМ“ А. П. ЧЕХОВА

Сажетак: У овом раду се анализом приповетке А. П. Чехова Кућа с мезанином разматра идејни аспект приповетке у којој аутор наглашава важност просвећивања чији погрешни институционални концепт доводи до нежељених исхода. У уводном делу рада указује се на тему просвећивања, која је честа у Чеховљевим делима. Аутор у више својих дела истиче да су вредности просветитељског рада немерљиве, али постојеће образовне институције програмима и деловањем не доводе до прогреса. У средишњем делу рада анализом приповетке и освртом на идејни аспект, истиче се ауторов став да су исходи исплетене мреже институција, кроз које се пробија друштвени живот човека, усмерени ка неподношљивом тегобном раду и поробљавању човека. Ако идеја коју човек има и спроводе није у сагласности са интересима сваког појединца и нема општељудски потенцијал, онда таква идеја није важна, што се односи и на питање изградње националног идентитета. Школе су једна од важних карика у ланцу промена и реформи које су важне за народ. Али у атмосфери огромног рада, несигурне егзистенције, сиромаштва и страха у атмосфери у којој човек ради само да би преживео, ширење инсититуција, па и просветитељске реформе не дају резултате. У завршном делу рада поредимо колико се у Чеховљевим идејама препознаје одраз савременог доба. Тачније, отвара се питање колико је савременом човеку у институционалним оквирима омогућена духовна активност, па и размишљање и деловање у смислу чувања и снажења националног идентитета.

Кључне речи: институције, школа, прогрес, духовне активности, национални идентитет.

УВОД

Тема просвете, потребе за просвећивањем ширих народних маса, ликови учитеља, уметничка слика школе и образовног система ауторовог времена честа је у Чеховљевим делима. У

⁶ raisa.cvetkovic@pr.ac.rs

⁷ solasabilija@gmail.com

многобројним приповеткама истакнуто је да су вредности просветитељског рада немерљиве, али да постојеће образовне институције програмима и деловањем не доводе до прогреса.

Истраживачи прозе А. П. Чехова сматрају да се у новелама са школском тематиком могу препознати биографски елементи и слика просвете из времена када је Чехов био ученик Гимназије у Таганрогу (Тан, 1910: 497). Водећи метод ове узорне покрајинске установе било је учење напамет, а основни образовни принцип – дисциплина (Филевский, 1906: 26). Одрасли Чехов био је веома активан у настојањима да се побољшају услови рада у школама: *градио је школе, снабдевао их уџбеницима и књижевним делима, уређивао је народну кућу која је имала читаоницу, библиотеку и салу за извођење позоришних представа* (Карпун, 1954: 94). Чеховљева уметничка слика школе неодвојива је од слике просветних радника и она је један он детаља којом аутор употпуњава ширу слику друштва.

Образовање пишевог времена било је у власти образовно-наредбодавно-заповедног система, који је ограничавао слободу појединца у сваком погледу, те је и свест Чеховљевих јунака уоквирен строгим правилима. Чеховљеви јунаци, учитељи, пролазе кроз сукоб микросоцијума (Леонтјев, 1983: 210). Они се не сукобљавају са светом који их окружује, већ сукоби у њима настају под притиском самог живота и његових контрадикција, условљени законима стварности (Вољинский, 2002: 229). Обликујући обични сукоб, Чехов покушава да открије душу неке особе и уједно открије сложеност људске душе (Выготский, 1968: 299). Тако је успео да обликује психологију својих савременика на коју су утицале различите друштвене, научне и филозофске идеје (Сухих, 1987: 287–307). Међу јунацима његове прозе наилазимо на „суморне, досадне, сумрак, људе“ (Кочнова, 2005: 22), који су беживотни због сопствене неспособности да превазиђу емоционалну отуђеност од других људи. Иако се Чехов опредељује за поступак који одговорност за садржај, тему и наративни потенцијал приповетке додељује наратору приче (Milosavljević Milić, 2016: 130), у одабраним приповеткама препознаје се ауторов негативни и критички став према образовном систему и његовим представницима. Једна од приповедака са наглашеном критиком образовног система, његових представника и друштва у целини је приповетка „Кућа с мезанином“, чији је идејни аспект предмет истраживања овог рада.

МАЛЕ КОРИСТИ ОД ВЕЛИКИХ СТВАРИ

Приповетку „Кућа с мезанином“ руска књижевна критика је лоше примила због лика уметника, који је обликован као пасиван и равнодушан према друштвено-корисном раду (Vožović, 1989: 351). У књижевној историографији ауторовог времена занемаривана је лирска линија ове приповетке. Већи део аналитичких текстова разматрао је идеолошку конфронтацију учитељице и сликара. Чехов је критикован јер је бистру, оштроумну, предузимљиву и вредну Лидију, која живи под великим теретом друштвено-корисног рада, приказао као безобзирну и антипатичну. Истовремено сматрали су и да је идеолошки сукоб учитељице и сликара слабо разрађен и сагледан површно (Полоцкая, 1977: 494). Критичари тог периода (Илија Игнатов) запазили су лик јунака наратора, истичући да је јунак „Куће с мезанином“ препознатиљиви Чеховљев типични јунак – то су људи морално болесни и сломљени. Поједини истраживачи уочили су тему мирења са стварношћу и тему неуспешне љубави, које су повезане са проблемом малих користи од великих ствари, унутрашњег легитимитета и хвалисања, догматизма и вечних потрага (Белкин, 1973: 260).

У приповеци се препознају две сижејне линије: неостварена љубав и идеолошки конфликт између сликара и учитељице, који је значајнији за наше истраживање. Сукоб сликара-уметника и Лидије Волчанинове око смисла просветитељског програма рада интелигенције на селу заправо је сукоб двеју различитих позиција у свету (Babović, 1989: 31). Осим тога ово је прича о изгубљеној лепоти, о несталој поезији живота, али и интимна лирска тема, која се уско преплиће са великом социјалном темом, што је видљиво у наведеном сукобу (Јермилов, 1949: 211).

УЧИТЕЉИЦА – ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ДЕСПОТ

Лидија Волчанинова, учитељица је специфична ограничена девојка, која иначе потиче из добре породице и која је ћерка некадашњег тајног саветника. Њој је двадесет четврта година. Увек има озбиљни и строги израз лица. Упркос богатству, она заједно са мајком и сестром живи све време на њиховом породичном имању. У школи зарађује двадесет пат рубаља и веома је поносна на то што се сама издржава. Лидија је веома активна. Сматра да се мора много радити у животу. Не уважава

много мушкарце. Селективна је у погледу избора људских занимања. Бави се разним друштвеним делатностима у срезу, организује апотеке, библиотеке и слично. Не уме да се шали, нема смисла за хумор, није духовита. Говори искључиво о озбиљним стварима. Нимало јој се не допада сликар (наратор), који их често посећује. Ставови им се разилазе готово по свим питањима. Била је веома незадовољна што је срез у рукама извесног Балагина, председника управе, који је све функције у срезу поделио својим нећацима и зетовима, те је радио шта је хтео. Лидија је стално говорила како се треба борити и како млади људи морају сами да формирају снажну опозицију, али је неактивност младих права друштвена срамота. На њој се никада нису препознавале црте нежности, па ни женствености, иако је била лепа. Живела је својим посебним животом и за мајку и сестру била је некако света, помало загонетна особа и неприкосновени ауторитет. Никада и ни за шта се мајка и сестра Лидији нису супротстављале, без обзира на то како су се Лидијине одлуке одражавале по њихове животе. Лидијином наредбом, да се млађа сестра Жења (Мисјус) не би упустила у везу са сликаром, мајка и Жења напуштају породично имање, очајне и незадовољне и одлазе заувек. До љубавне везе између сликара и Жење не долази. Након тога Лидија потпуно успоставља жељени живот. Као и раније, учила је децу. Пошло јој је за руком да око себе окупи круг њој симпатичних људи, који су образовали јаку опозицију и на последњим изборима „срушили“ Балагина. У приповеци је једно до кључних места полемика између Лидије и сликара, у којој се у ставовима сликара откривају бесмислице Лидијиних залагања и активности. Сукоб између ликова најављује се на почетку другог поглавља, када наратор износи своје запажање о томе какав је утисак оставио на Лидију („нисам јој се допадао...“) а развија се кроз дијалог Лидије и уметника (наратора) у трећем поглављу приповетке. Лидија никада није пажљиво слушала сликара, његов уметнички рад сматрала је бесмислицом и није скривала омаловажавање током разговора. Такође је и наратор био прилично равнодушан према свему у шта је Лидија дубоко веровала. Живела је у неком свом црно-белом свету. У приповеци је приказана као особа која увек говори много и гласно и стално је у покрету (вратила се, отворила, отишла, тражила, дошла).

Неуједначеност њених речи и дела, унутрашња контрадикторност, извиру посебно у сцени идеолошке расправе

када она наводи да је тачно да не штедимо човечанство и можда грешимо на више начина, али с правом радимо оно што можемо. Највиши и најсвечанији задатак просвећене особе је да служи нашим ближњима, а ми покушавамо да служимо, не да волимо све. На то ће њена мајка рећи „Тачно, Лида, истина је“. Мајка је у присуству Лидије била увек уплашена и током разговора гледала ју је са стрепњом, плашећи се да не каже оно са чим се Лидија не би слагала. Зато је често понављала „Истина, Лида, истина“. На крају приповетке видимо да ни мајка није била искрена. Особа која изговара речи о служењу ближњима, своје ближње види као шаховске фигуре које може померати у жељеном смеру. Мајка је уплашена и потпуно беспомоћно свесна да је разорена срећа млађе кћери. Сви ови детаљи разобличавају стварни лик главне јунакиње и неискреност породичних односа као и интелектуални деспотизам.

Психолошки профил Лидије Волчанинове и нараторово виђење њеног бесмисленог залагања за заједницу може се употпунити истраживањима из области психоанализе. Понашање ове јунакиње указује на веома присутан комплекс надмоћи који подразумева одустајање од испуњења једног животног проблема, намеће задатак људској заједници и чини је објектом израбљивања. Недостатак сарадње код једних мора да буде надокнађен повишеним радом код других, било породице, било друштва. У питању је једна тиха, несхваћена борба која се ту води против идеала заједнице, један стални протест, који не служи даљем развоју осећања за заједницу, него настоји да га осујети. Увек је, међутим, лична надмоћ постављена насупрот сарадњи. Реч је о људима чији је развој у особу сарадника и саговорника био ометен и којима недостаје способност да правилно гледају, слушају, говоре и суде. Своју „приватну интелигенцију“ промућурно употребљавају у циљу обезбеђења своје заблуделости. Комплекс надмоћи јасно се испољава у држању, карактерним цртама и мишљењу о сопственој надљудској обдарености и способности. Он може да се покаже и у претераним захтевима према себи и другима. Надмено држање, сујета у односу на спољашњи изглед, било да је овај отмен или запуштен, неуобичајен начин облачења, претерано мушки наступ код жена, женски код мушкараца, гордост, претерана осећања, снобизам, разметљивост, тиранско понашање, склоност ка обезвређивању, претерани култ хероја, склоност ка додворавању истакнутим особама или заповедничком односу према слабима, болеснима, особама слабијих квалитета, истицање посебне самосвојности,

злоупотреба вредних идеја и струјања у циљу обезвређивања других. Све то указује на комплекс надмоћи (Adler, 2017: 104, 107). Однос уметника према јунакињи, упркос идеолошкој различитости, остаје неутралан. Уметник, наратор не говори ништа о себи. Открива се у разговорима других као и у неким детаљима, који указују на сложени духовни рад и потпуно другачију слику човека од оне која је створена у глави Лидије Волчанинове.

ИДЕОЛОШКИ КОНФЛИКТ

Полемика између Лидије и уметника заснована је на питању колико су заиста руски сељаци слободни, колико им рад попут Лидијиног заиста пружа слободу или их напротив подјармљује и окива, захтевајући нове намете. Лидија сматра да се у животу не сме седети скрштених руку, док наратор сасвим отворено говори да све што она ради сељацима у суштини не чини никакву услугу. Тренутну можда да, али суштинску не. Наратор сматра да Лидија својим мешањем у живот тих људи ствара само нови повод за рад. Наратор своје ставове образлаже тиме што сматра да је човек створен да буде духовно активан, да стално тражи истину и смисао живота. Ако бисмо сељацима учинили непотребним сурови животињски рад и дали им да се осете слободним, када би они постали истински свесни свог животног циља, онда би их могле задовољити само религија, наука, уметност и слично, а не бесмислице, сматра уметник и наводи:

„Сва страха њиховог положаја је у томе што они немају времена да размисле ни о својој души, немају кад да се сете свог лика и облика; глад, хладноћа, животињски страх, претерани рад, као снежни наноси, заградили су им пут према ономе по чему се човек разликује од животиње, ради чега је једино вредно живети. Ви их помажете болницама и школама, али тиме их не ослобађате њихових окова, већ их напротив, још више поробљавате, јер, уносећи у њихов живот нове предрасуде, ви повећавате број њихових потреба, а да и не говорим о томе што за лекове и књиге они морају да плаћају среској управи и, значи, још више савијају грбачу“ (Чехов, 1990 (8): 276).

Лидија ниједног тренутка није покушала да критички преиспита своје ставове и активности, исправност неких својих одлука. Самоуверена, горда, амбициозна, веровала је у сопствену

непогрешивост. Мишљење и осећања других нису је занимали. Нарочито ју је вређало када би неко (наратор) сумњао у квалитет њеног рада. Лидија као учитељица припада оним људима који су своју интелектуалну снагу усмерили ка себи, задовољству сопствене сујете, осећају власти и моћи. Њена активност доприноси квалитету живота људи у провинцији, али им не даје оно суштинско – слободу.

Токови идеолошких сукоба и љубавне приче завршавају се несрећно. Наратор сања о потпуном ослобађању човека од грубог, тешког и понижавајућег физичког рада. Док се то не оствари, сматра он, физички рад треба бити обавезан за све, без изузетка. То би било веома добро за човечанство. Ови ставови, утопијски и наивни, ипак су изнад идеологије нараторовог идеолошког противника, прелепе и енергичне Лидије Волчанинове, која у својим „ормарима и библиотекама“ види једино и основно средство помоћу којег ће се стање људи побољшати. Иако активна, али задовољна „малим стварима“ у свом животу, имањем, послом који јој даје осећај независности и неку врсту слободе, задовољна је и игром у земској управи која ће се на крају завршити победом њене „стране“. Чини се да је она потпуно задовољна свим тим животним ситницама које је окружују (Бялый, 1983: 198).

Позиције сукобљених страна назначене су веома јасно. Лидија ватрено и упорно говори о потреби за болницама, школама, библиотекама у провинцијама, свим оним установама које доприносе културном напретку човека и она своје ставове брани аргументима. Девојка је потпуно посвећена својој идеологији. Уметникови ставови нису исказани тако прецизно и аргументовано као њени. Али они су препознати не као његови, оригинални, него као нешто што је већ разматрано деведесетих година 19. века. Промисљала се и разматрала другачија подела рада и заједничка борба против човековог главног непријатеља – смрти. Аутор овде не узима никакав прототип већ износи још један угао гледања. У спору јунака у трећем поглављу чини се да уметник губи. Уметник изјављује да не жели и неће да ради, док она упорно говори да нешто треба урадити – сада! Сукобљени су прагматик и сањар. Уметник нуди другачију слику опште идеје, он искрено филозофира и сања, не негира значај болница и осталих културних установа, али сматра да ширење институција неће решити све проблеме становништва. Он делује са позиције утопије и свестан је тога. Иако учитељица аргументовано брани

све што ради и мисли, постоје ствари за које ни њени аргументи нису довољни. Уметникова утопија се ослања на религију. Он сматра да смрт завршава овоземаљско постојање човека. Верује у вечни живот и сматра да би човек могао и имао времена да размишља о својој души и да се позабави и духовним активностима онда он мора на овој земљи, у своме земаљском животу, да живи квалитетније. Човек руске провинције размишља и ради само да би преживео. Идеолошки спор у трећем поглављу није завршен, али не само зато што јунаци нису успели да убеди једно друго. Овај спор даје могућност тумачења приповетке уважавањем ставова М. Бахтина о дијалогској природи човекове свести, психологије и културе.⁸ Није једноставно разумети ауторову позицију у односу на сукобљене идеје. Да се може говорити о изразито наглашеном дијалогизму показује ситуација да спор није решен, те да аутор не даје посебну предност ниједном од јунака, мада су симпатије читалаца према наратору и разумевање његове аверзије према лепој, радној, марљивој учитељици веома учвршћене у уметничком тексту. Важно је разумети како је аутору то успело.

Уметник је вероватно талентовани сликар, пејзажиста, који види једну бесмисленост и бескорисност уметности у атмосфери глади, хладноће, животињског страха и огромног рада на селу, које је још увек заостало. Он није теоретичар нити је догматик. Уметник припада оној групи људи којима је досадно живети и који су незадовољни собом и људима. Због тога се нервирају, јер је живот погрешан, неправедан. Посебно су односи међу припадницима интелигенције лажни и неискрени као и међу уметницима. Његово одбијање рада није изазвано равнодушношћу, већ, напротив, осећајем пренаглашене контрадикторности у стварности. Покушао је да се врати уметности („хтео сам поново да пишем“) али без успеха.

Чеховљев јунак уметник такође сматра да су школе једна од важних карика у великом ланцу промена и реформи које су важне за народ. Он не одбија рад из самозадовољства, већ из очаја. Почетна изјава наратора да је он безбрижна особа која тражи изговор за своју сталну беспосленост, те да су за њега летња празнична јутра на имањима била увек необично привлачна, када

⁸ Дијалогска метода М. Бахтина разматра активно постојање другог помоћу кога се једино спознаје карактер и место сопственог „ја“. У животу постоје два различита вредносна центра у међусобном односу: ја и други. Око тих центара распоређени су сви конкретни momenti бића (Bahtin, 2010: 83).

се беспослено седи у крилу природе са знањем да се ништа неће радити цели дан и када беспослица наводи на жељу да се цели живот проведе у уживањима у каснијем току се оспорава и открива иронију. Веома брзо јунак свој идеал одређује сасвим другачије сматрајући да је позив сваког човека у духовној активности, у сталном тражењу истине и смисла живота. У беспосленом испијању чаја и нераду тога, свакако, нема.

„Човек је створен да буде духовно активан, да стално тражи истину и смисао живота. Учините им непотребним сурови животињски рад, дајте им да се осете слободнима и тада ћете видети какве су у суштини смејурје те књижице и апотеке. Чим човек постане свестан свог истинског животног циља, онда га могу задовољити само религија, наука, уметност, а не бесмислице. (...) Научници, писци и уметници раде пуном паром али, благодарећи њима комфор расте сваким даном, многе се телесне потребе, а од истине и најпрљавија животиња, и све иде на то да се већина људског рода изроди и заувек изгуби сваку способност за живот“ (Чехов, 1990 (8): 277–278).

Положај уметника је специфична позиција човека, који се тешко уклапа у живот, који мора да схвати туђу тачку гледишта и доведе у питање своју. Његов сукоб са Лидијом, није заснован на различитим представама о образовању сељака, или погледима на уметност, већ је то сукобљавање ставова о вишим узроцима људских невоља. Анализом приповетке може се закључити да би Чехов писац, лекар, оснивач и покровитељ библиотека и школа у стварном животу, могао и бити савезник младе учитељице Лидије, којој је у приповеци ипак дао атрибуте ђаволског (Чуковский, 2008: 152). Чехов представља контуре тог малог, милитантног проповедника малих ствари, који не одбацују мучни физички рад на селу, а требало би да буду представници напредних схватања и новог доба. У речима уметника упућеним Лидији Волчаниновој има истине „људи су оковани ланцима које ви не сечете, већ само додајете нове“. Чудесни уметник ближи је истини од разумне Лидије, али у животној борби побеђује она, а не уметник. У овоме се огледа једна оштра логика живота: лепота и истина имају слабу заштиту на овом свету – деспотизам је много јачи. Али у светлу виших вредности и циљева и уметников узвик на крају приче „Мисјус, где си?“, значи много више од свих земаљских победа и корисних напора Лидије Волчанинове са својим трезвеним изгледом и досадним круговима симпатичних људи.

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У Чеховљевим новелама са темом образовања школа (или универзитет) није идилични и подстицајни простор који окупља интелектуално радознале људе, који формира младе, стабилне, образоване, покретаче друштва, веснике бољег, напреднијег, прогресивнијег доба. Исто тако ни јунаци, просветни радници нису осликани у светлим нијансама. У мислима јунака (било ученика или наставника) школа је место на које се нерадо долази и које се трпи. Она је место које одгаја предане чуваре система и шири владајућу идеологију. Било чији просперитетни ставови бивају поражени, сломљени, обесхрабрени, а њихови носиоци губитници, неспособни за даље покушаје.

Чехов је профилисао ликове учитеља посматрајући их из разних углова, стављајући их у свакодневне, обичне животне ситуације или у ситуације непосредно везане за њихов професионални рад. У овом раду указали смо на један необични тип учитеља/учитељице која воли своју професију, али чије су мотивација и рад подстакнути пре свега личним интересима. Учитељици очигледно прија позиција власти и моћи ма колика та моћ била и ма где и над ким се спроводила.

Ограничена, учаурена, лишена потребе за знањем и духовном надоградњом она је тип изопаченог, дегенерисаног полуинтелигента. Без обзира на то што пропагира неке прогресивне идеје, њих је било немогуће реализовати или практично спровести. Чеховљеве приче о школи откривају и бесмислену, суморну професионалну заједницу. Сlike колектива откривају мучну, статичну, лицемерну, загушљиву професионалну атмосферу омеђену законима, без креативног потенцијала, иницијативе, личног и колективног оптимизма. У уметничким сликама прича са школском тематиком школа и учитељ не носе прогресивни потенцијал, већ постају симбол опасности која вишеструко прети појединцу и друштву у целини. Школе су једна од важних карика у ланцу промена и реформи које су важне за народ. Али у атмосфери огромног рада, несигурне егзистенције, сиромаштва и страха у атмосфери, у којој човек ради само да би преживео, ширење инситуција, па и просветитељске реформе не дају резултате.

Анализом ове приповетке и освртом на идејни аспект истиче се ауторов став да су исходи исплетене мреже инситуција, кроз које се пробија друштвени живот човека,

усмерени ка неподношљивом тегобном раду и поробљавању човека. У таквим социјалним оквирима појединац живи и ради да би одржао „голи живот“ и нема времена, ни снаге, ни знања да размишља о разним питањима, па и о питањима везаним за изградњу, одржавање и унапређивање националног идентитета.

Чеховљева мисао нас наводи на преиспитивање многих ставова. Ако идеја коју човек има и спроводи није у сагласности са интересима сваког појединца и нема општељудски потенцијал, онда таква идеја није важна, што се односи и на питање изградње националног идентитета. Чехов читаоцима поставља и данас отворено питање: колико је савременом човеку у институционалним оквирима омогућена духовна активност, па и размишљање и деловање у смислу чувања и снажења националног идентитета.

ЛИТЕРАТУРА

- Adler, A. (2017). *Dela. Smisao života* (vol. 1). Beograd: FENIKS LIBRIS: NEVEN.
- Bahtin, M. (2010). *Ка философији поступка*, Београд: Службени гласник.
- Babović, M. (1989). Anton Pavlovič Čehov. U: M. Babović (izbor, prevod, napomene). *Anton Pavlovič Čehov. Sabrana dela*. vol. 1. Beograd: Jugoslavija publik/Čakovec: Zrinski.
- Белкин, А. А. (1973). *Читая Достоевского и Чехова: статьи и разборы*. Москва: Художественная литература.
- Božović, Z. (predgovor). (1989). *Čehov, Anton Pavlovič. Pripovetke. (1860-1904)*. U: *Sabrana dela*. vol. 9. Beograd: Jugoslavijapublik; Čakovec: Zrinski.
- Бялый, А. (1983). *В. Г. Короленко*. Ленинград: Художественная литература.
- Волынский, А. (2002). Антон Чехов. В: Сухих И. Н (ред.). *А. П. Чехов: pro et contra: Творчество А.П.Чехова в рус. мысли конца XIX - нач. XX в.: Антология*. СПб.: РХГИ.
- Выготский, Л. С. (1968). *Психология искусства*. Москва: Искусство.
- Јермилов, В. (1949). *Чехов*. Нови Сад: Матица српска.
- Карпун, Петр Давидович (1954), „Городская библиотека имени А. П. Чехова“, *Чеховские места в Таганроге*, Ростов на Дону: Ростовское книжное издательство. 94–96.
- Кочнова, К. А. (2005). *Лексико-семантическое поле Природное время в языковой картине мира А.П. Чехова*. Автореф. дис. канд. филол. наук. Н. Новгород.

-
- Леонтьев, А. Н. (1983). *Избранные психологические произведения*. vol. 2 (1). Москва: Педагогика.
- Milosavljević Milić, Snežana (2016). *Virtuelni narativ. Ogledi iz kognitivne naratologije*, Niš: Filozofski fakultet / Sremski Karlovc: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Полоцкая, Э. А. (1977). *А. П. Чехов: Движение художественной мысли*. Москва: Советский писатель.
- Сухих, И. Н. (1987). *Проблемы поэтики А. П. Чехова*. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета.
- Тан, В. Г. (1910). Тан. На родине Чехова. *Чеховский юбилейный сборник*. Москва: Т-ва И. Д. Сытина. 495–502.
- Филевский, Павел Петрович (1906), *Очерки из прошлого Таганрогской гимназии*. Таганрог: типо-лит. Н. Я. Рази.
- Чуковский. К. (2008). *Письма (1903–1925)*. Собрание сочинений в 15 томах. vol. 14. Терра-Книжный клуб.

ИЗВОРИ

- Čehov, Anton (1989). *Sabrana dela*, knjiga 8, [preveo Radovan Zogović], Beograd: Jugoslavija publik / Čakovec: Zrinski

ПРОГРЕССИВНЫЕ ИДЕИ В ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ РАМКАХ В ПОВЕСТИ «ДОМ С МЕЗОНИНОМ» А. П. ЧЕХОВА

Аннотация: В данной статье анализом рассказа А. П. Чехова «Дом с мезонином» рассматривается идеологический аспект повести, в которой автор подчеркивает важность просвещения, чья ошибочная институциональная концепция приводит к нежелательным результатам. Во вступительной части произведения указывается на тему просветительства, которая часто встречается в произведениях Чехова. В ряде своих работ автор указывает, что ценности воспитательной работы неизмеримы, но существующие образовательные учреждения не ведут к прогрессу своими программами и действиями. В центральной части произведения при помощи анализа повести и рассмотрения концептуального аспекта выделяется позиция автора о том, что результаты переплетенной сети институтов, через которые прорывается социальная жизнь человека, направлены на непосильный тяжелый труд и порабощение человека. Если идея, которую имеет и реализует человек, не соответствует интересам каждой личности и не обладает общечеловеческим потенциалом, то такая идея не важна, и это относится и к вопросу формирования национальной идентичности. Школы являются одним из важных звеньев в цепи перемен и реформ, важных для народа. Но в атмосфере колоссального труда, нестабильного

существования, бедности и страха, в атмосфере, в которой люди работают только для того, чтобы выжить, расширение институтов, даже образовательные реформы, не дают результатов. В заключительной части статьи мы сравниваем, насколько идеи Чехова являются отражением современности. Точнее, возникает вопрос о том, насколько духовная деятельность, в том числе мышление и действие в рамках сохранения и укрепления национальной идентичности, доступна современному человеку в институциональных рамках.

Ключевые слова: учреждения, школа, прогресс, духовная деятельность, национальная идентичность.

ЖИК-04

37.091.3::821.163.41 821.163.41.09 COBISS.SR-ID 127345417 стр. 121-136

Ана К. Миловановић⁹
 Зорица В. Цветановић¹⁰

КОСОВСКИ ЗАВЕТ У КЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА У ПРЕДШКОЛСКОМ ВАСПИТАЊУ И РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ

Сажетак: Косовски завет је највећи симбол српског националног идентитета и његово познавање је неопходно за усвајање знања о српској култури, историји и традицији и култивисање националне самосвести и родољубља у Срба. Зато књижевни текстови са тематиком Косовског завета треба да буду саставни део образовања деце у Србији, почев од првог дана. Предмет истраживања је приказ присутности Косовског завета са семантичког и формалног становишта у књижевним текстовима у важећим програмским оквирима и актуелној пракси (2019–2022). У истраживању је коришћена метода анализе садржаја. Анализиране су актуелне Основе програма предшколског васпитања и образовања, *Године узлета*, као и важећи програми наставе и учења за српски језик од првог до четвртог разреда основне школе. Резултати истраживања су показали да предшколски програм нема никаквих садржаја који упућују на Косовски завет, али да постоји пример добре праксе у предшколству на Косову и Метохији – луткарски текст заснован на Косовском завету. На основу анализираних програма за српски језик у млађим разредима основне школе може се закључити да не постоје књижевни текстови који са семантичког и формалног становишта упућују на Косовски завет, осим једне ауторске песме Момчила Одаловића, „Птице косовчице”. Закључује се да се књижевним текстовима са тематиком Косовског завета, иако имају изузетан значај за неговање српског националног идентитета, не придаје заслужена пажња у програмским оквирима за децу предшколског узраста и ученике млађег основношколског узраста. Издвојене педагошке импликације показују да је потребно у васпитно-образовне програме уврстити књижевне текстове који упућују на Косовски завет, као и смернице за њихово читање.

Кључне речи: књижевни текстови, Косовски завет, програм за предшколско васпитање и образовање, програми наставе и учења српског језика, луткарски текстови.

КОСОВСКИ ЗАВЕТ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА СРПСКОГ НАРОДА

„Ниједан хришћански народ нема у историји својој оно што има Српски народ, нема Косово” (Велимировић 2007: 150). Све симболе културног идентитета заједнице у Срба обједињује

⁹ ana.milovanovic@uf.bg.ac.rs

¹⁰ zorica.cvetanovic@uf.bg.ac.rs

Косово, као највећи симбол српског националног идентитета. „Баш Косово нас је учинило великим народом. Оно је наша народна Голгота али у исто време наше народно васкрсење, духовно и морално” (Велимировић 2007: 150). Зато „присуство и важност „Косова” у родољубивој свести српског народа готово да није могуће преценити ма колико их наглашавали. Косово има своје место у родољубивом сентименту Срба и њему се родољубива свест враћа, као инспирацији и подстицају у готово свим ситуацијама важних одлука али и дезоријентисаности или потиштености” (Требјешанин, 1999: 72). „Видовдан је у историји српској вододелница и мерило. Он дели нашу историју на догађаје „пре Косова” и на догађаје „после Косова”. Овде реч „Косово” није географија већ идеологија и идеал. Идеал постављен пред српски народ у целини и пред свакога Србина понаособ још давне 1389. године” (Артемије 2007: 7).

Проучавајући Косовски завет, Сања Бошковић га је одредила као културолошки мит настао на историјском памћењу, као сложену духовну творевину која одражава колективно виђење историје и различите нивое културне свести и духовног памћења Срба. Активно стварајући и одржавајући српски идентитет, он представља „једну врсту просторно-временске, менталне карте српског народа у којој су садржани основни подаци о његовом духовном и историјском искуству” (Бошковић, 2014: 75). Косовски мит је колективна духовна константа у којој се не само препознају појединци из различитих епоха већ се читаво постојање српског народа може гледати као понављање његове структуре.

„Косовски завјет у цјелини представља само Нови Завјет уткан у српску историју и српско национално биће, истинску пуноћу светосавља као јеванђелске философије живота” (Амфилохије, 2007: 4). Филозофија видовданског догађаја „значи претпостављање небеских вредности земаљским подвргавање плотских снага духовнима; која значи вредност мушког сагоревања и јуначке смрти ради циновског васкрсења; вредност индивидуалног прегора ради потоње боље среће колективне; потребу мучеништва ради зора белих што ће потомству свањивати; лепоту рада, плодност жртве и смисленост страдања ради ружа што ће цвасти позним нараштајима...” (Ђурић, 1914: 20).

Увек „пред сваким Србином, ма на ком месту живео, ма на каквом положају био, стоји видовданско огледало. Њему се

поставља вечно лазаревско питање – коме ће се царству приволети. Доприноси ли опстанку Срба на Косову и Метохији на ма који начин (речју, делом, жељом, молитвом), он се уписује у Лазарев табор. Доприноси ли, пак, опет на ма који начин (гласом, пристанком, потписом, изјавом), нестанку Срба на Косова, он је заједно са Вуком Бранковићем иза *Голеш Планине...*” (Артемије 2007: 8). Косовски завет „је опредељење за „Царство Небеско”, за вечне духовне вредности: вечну истину, вечну правду, вечну наду, вечни живот” (Артемије 2007: 7). То је „косовска нобилна етика сублимне резигнације која трепти вером у потољу победу правде; у потоњи тријумф светлости, топлоте, добра, а у одступ мрака, студени, зла, и с којом се ништа из осталих песништава народних не може да барабари...” (Ђурић, 1914: 20).

„Лазар, као божији изабраник, води своју војску у вечну победу, у трајну битку за духовни колективни идентитет српског народа; Лазарева битка је битка за суштину, која, када се једном освоји, не може се више изгубити; то је борба за трајање у вечности” (Бошковић, 2014:114). Лазарева вечност припада оностраној димензији постојања, која је упориште и одредиште сваке појединачне акције српског народа, Лазареве вредности су оне којима колективно биће тежи и непрестано им се приближава. *„Лазарево царство* представља пројекцију колективног самовиђења, морално – религијски задатак који се поставља испред сваког поколења” (Бошковић, 2014: 119). „Зашто је Свети Кнез претпоставио Небеско царство земаљскоме? Зато што Небеско царство представља и јесте царство вечних божанских вредности”, а живети ради њих „јесте суштина наше лазаревске, наше косовске, наше народне вере. Та вера синтетизује све што је најузвишеније, најбоље, најсветије у свима световима.” (Ђелијски, 2007: 143).

Косовски завет представља динамичку компоненту патриотизма српског народа у оквиру чијег родољубивог сентимента је „ревносно негован идеал, могло би се рећи и култ, слободе као врховни идеал не само у смислу идеала наметнутог стицајем историјских околности, дакле као инструментална вредност, него и као врховно вредносно опредељење из којег су изведена сва друга, што значи као терминална вредност. Слобода је као што запажају неки аутори у српском епосу увек златна, увек окићена најскупљим епитетом” (Требјешанин, 1999: 71). То истиче и Жарко Видовић „...у народној јуначкој пјесми, као стални позив завјета, као тајанствени позив на освјешћење, као зов

Косовског завјета јављају *Часни Крст и Слобода Златна*" (Видовић 2007: 141).

„И све што је свето и честито у свим земаљским народима, не само у нашем народу, оно је у духу и на начелима истога светог опредељења" (Амфилохије, 2007: 4). У духу филозофије која је „високо културна, етика ведрa, несебична, пунолетна: исто толико национална колико човечанска; етнолошка, али са свим потребним условима, са етикетом да залази у свечовечанску, да једном новом свежом бојом обогати палету светске душе" (Ђурић, 1914: 25).

На значај Косовског завета метафорички је указала Исидора Секулић говорећи Српкињама да им је „Видовдан исто што и Крсна слава и рођендан твог јединца" (Ђурић, 1914: 14). Без Косовског завета нема српског идентитета: „Косово које је све већа и већа сума истина с којима се ми дружимо и у нечем битном не мењамо... Ми носимо наслеђе косовско даље кроз разне савремене догађаје, али увек са везаношћу за нешто што је древно косовски елемент у нашим природама и опредељењу... " (Секулић 2007: 109).

Јустин Ћелијски нас уверава да „постоји само једна провера за све што је истински наше: то је видовданско еванђење и видовданска етика. Јеси ли учитељ, ти си заиста народни учитељ ако си веран видовданском еванђељу и одан видовданској етици" (Ћелијски, 2007: 148). По Стојану Новаковићу „Косовски бој Срби су материјално изгубили, али је у духовном животу српског народа косовски бој морална победа, силнија, трајнија и роднија него многе праве материјалне победе. Духовни живот тог догађаја алем је калем у духовноме животу народа српског" (Ђурић, 1914: 19–20).

Косовски завет има непроцењиви значај за национални идентитет српског народа, тачније: без косовског завета нема националног идентитета српског народа. „Што је тело без душе, то је наш човек без видовданског еванђеља и видовданске етике. Оно што нашег човек а и наш народ чини великим и пред Богом и пред осталим народима јесте ово једно, само ово једно: видовданско еванђеље и видовданска етика" (Ћелијски, 2007: 148).

Изузетну вредност и значај Косовског завета потврђује „и чињеница да је Косовски културолошки мит још увек жив и активан. У њему се препознају како колективно биће народа, тако и свака појединачна свест: чак и они који се дистанцирају од овог културног наслеђа, поричући вредност косовског мита, у ствари учествују у његовом жувоту и потврђују његову нужност самом

чињеницом да морају да се одреде у односу на њега и колективни идентитет који он пројектује” (Бошковић, 2014: 75). „Сваки нараштај и сваки друштвени слој на себи својствен начин доприноси изграђивању и одржавању косовског завета” (Бошковић, 2014: 28). Косовски културолошки мит има немерљиву вредност за српски идентитет зато што „попут тајног завета, преносећи се поколењима, испуњава две функције (...) он је веродостојан историјски траг у српском колективном бићу (...) и окосница духовног, моралног и националног наслеђа на коме се васпитавају генерације све до данас” (Бошковић, 2014: 219). Он се манифестује као „неоспорна духовна целина намењена за *подучавање, учење и памћење*. Унутар њега налазимо елементе памћења којим се служимо у процесу учења, као и елементе репетитивног памћења који се остварују унутар епског перформанса” (Бошковић, 2014: 94). По класификацији декларативног, свесног, памћења Ерика Кандела, управо репетитивно памћење, односно “перманентно евоцирање чине да се митска прича о Косову манифестује као трајан ментални садржај, активан део колективног памћења, чија супстанцијалност како за појединца, тако и за колектив, онемогућава активирање четврте етапе у процесу декларативног памћења – *заборава*” (Бошковић, 2014: 102).

„Заветна постојбина српске земље, Косово је наш дуг и пред Богом и пред овим напаћеним народом који, крај својих све проређенијих огњишта, чува овде светиње не само Срба, већ читавог просвећеног човечанства” (Павле, 2007: 3).

КОСОВСКИ ЗАВЕТ У КЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА У ПРЕДШКОЛСКОМ ВАСПИТАЊУ

Непроцењиву важност српске књижевности за децу поетски је описао Драган Лукић: „Деца треба, као и сви људи, да од малена слушају и читају народну и уметничку поезију, како би схватили ко су им били дедови: ЧАСНИ, СЛОБОДНИ и ПОШТЕНИ ЉУДИ... Без тога, иначе, улазе у живот и свет сиромашнији за осећање – РОДОЉУБЉА... Та веза са својим народом довешће младог и одраслог човека до свести – да воли и поштује цео СВЕТ” (Марјановић, 1997: 7). Међутим, српски теоретичари књижевности за децу нису никада покушали да успоставе канон српске књижевности за децу предшколског узраста, нити су се бавили питањима статуса српске књижевности за децу предшколског узраста у систему предшколског васпитања. „Претпостављамо да

се разлози за неотварање теме статуса српског језика и књижевности у систему предшколског васпитања и у систему образовања васпитача, налазе у чињеници да она обухвата питања веома сложене природе која се, у друштвено-политичким околностима у којима се Србија налази од 2000. године, додатно усложњавају са циљем наметања неопозивог утиска о немогућности њиховог решења” (Миловановић, 2022а: 348).

Српска књижевност за децу није заслужила никакву пажњу ни аутора актуелног програма предшколског васпитања и образовања у Србији (Основе програма предшколског васпитања и образовања „Године узлета”, 2019). У Основама програма предшколског васпитања и образовања „Године узлета” „нема не само канона српске књижевности за децу предшколског узраста, већ ни било каквих садржаја из српске књижевности” (Миловановић, 2022а: 349). Иако „историја образовања у Срба сведочи да је родољубиво васпитање имало посебан, може се рећи и повлашћен статус у историјским приликама које су биле пресудне за опстанак и напредак нације” (Миловановић, 2019: 530), у актуелном програму „нема ни назнака родољубивог васпитања” (Миловановић, 2019: 531), и самим тим ни садржаја који, било са семантичког било са формалног становишта, реферишу на Косовски завет. Узроком се може сматрати концепција Основа која представља потврду „о нескривеној глобалистичкој политизацији свих наставних садржаја, пошто се претходно изврши насилно брисање националне и верске свести” (Вукадинов, 2014: 156).

Међутим, управо непостојање реалног програма Основа отвара могућност васпитачима да сами предложе деци узорна дела наше књижевности која одговарају њиховом узрасту и потребама, па тако „васпитачи, у доба глобалистичке окупације и планског и систематског брисања националне самосвести код Срба, постају она ретка и све драгоценија спона између канона српске књижевности (у настајању) и деце предшколског (духовно и развојно најосетљивијег) узраста” (Миловановић, 2022а: 350). Али, када су у питању објављени књижевни текстови, васпитачи се „ослањају и бирају дела из расположивог и општедруштвеног усвојеног корпуса књижевности за децу, који су, вођени зарадом, формирали приватни издавачи. Уколико у њему и има дела српске књижевности, она су адаптирана за потребе глобалног капитализма, као владајуће идеологије у образовању и култури Србије” (Миловановић, 2022а: 350). У

пракси то значи да васпитачи немају на располагању објављене књижевне текстове са тематиком Косовског завета намењене предшколском узрасту.

У прилог претходном закључку иду и резултати анкете, обављене за потребе овог научног рада¹¹, у којој су васпитачи могли да се изјасне да ли су користили књижевне текстове са тематиком Косовског завета. Анкета је послата свим васпитачима, члановима Савеза васпитачких друштава Србије, и пошто нико од анкетираних није одговорио да је користио књижевне текстове са тематиком Косовског завета, може да се тумачи тако да васпитачи у актуелној пракси (2019–2022) нису користили књижевне текстове са тематиком Косовског завета (односно, текстове у којима постоји присутност Косовског завета било са семантичког било са формалног становишта).

Пошто књижевно стваралаштво уопште, а посебно оно намењено деци предшколског узраста, није резервисано само за професионалне писце за децу²¹², већ је отворено и за све оне које раде са децом тог узраста, у првом реду за креативне васпитаче³, постоји и корпус књижевних текстова васпитача насталих из и за потребе непосредног васпитно-образовног рада са децом у вртићу. Стваралачки књижевни текстови васпитача могу да буду оригинални, адаптације и драматизације. Том корпусу књижевних текстова припада и луткарски текст васпитачице Горанке Краговић, „Косовски јунаци”, једини заснован на Косовском завету и тиме једини пример добре праксе у предшколству Србије, на Косову и Метохији. „Луткарски текстови за позориште у вртићу и школи припадају посебној врсти драмског књижевног рода, драмској књижевности за децу” (Миловановић, 2016: 10).

Теоријско-уметничка област која се бави писањем луткарских текстова назива се луткарска драматургија. То је „драматургија усаглашена са особеностима природе луткарског

¹¹ Анкета је обухватила све чланове Савеза васпитачких друштава Србије који су замољени да одговоре на следећа питања: 1. Да ли сте у Вашој актуелној пракси (2019–2022) користили књижевне текстове са тематиком Косовског завета (односно, текстове у којима постоји присутност Косовског завета било са семантичког било са формалног становишта; 2. Ако сте их користили, молим Вас, наведите њихове називе и ауторе.

¹² „Уважавање „мале“ публике, односно поштовање узрасног критеријума и критеријума усвојивости у драмском стваралаштву за децу, не представља никакав проблем ни васпитачима, ни учитељима ни осталим драмским педагозима пошто нико боље од њих не познаје аутентичне дечје потребе и рецепцијске и когнитивне могућности детета на одређеном развојном стадијуму. На жалост, поштовање дечје публике често недостаје „професионалним“ драмским писцима за децу” (Миловановић, 2015: 13).

позоришта и принципима луткарске естетике. Пошто је луткарска позоришна уметност веома сложена синтеза многобројних уметности, лутка је оно средиште које их не само обједињава, већ им даје и нов смисао, потчињавајући све облике уметности својим изражајним средствима, свом специфичном језику” (Миловановић, 2016: 10). Важно је рећи да „луткарски текст треба да буде усклађен не само са особеностима природе позоришне лутке и принципима луткарске естетике, већ и такав да га је не само неопходно, већ једино могуће играти луткама” (Миловановић, 2016: 10).

Луткарски текст „Косовски јунаци” васпитачице Горанке Краговић је настао на вебинару Ане Миловановић „Луткарске драматизације српских јуначких песама преткосовског и косовског циклуса”, одржаном за васпитаче са севера Косова и Метохије у новембру и децембру 2021. године, као пратећи програм „Образовање за луткарску уметност” XXV–XXVI Луткарског едукативног фестивала (Миловановић, 2022б: 59). Вебинар је био осмишљен као подстицај и обучавање за примену луткарске позоришне уметности у предшколском васпитању и образовању у функцији останка и опстанка српског народа на Косову и Метохији. Пошто је Косовски завет највећи симбол српског националног идентитета и има најзначајнију улогу у процесу обликовања и активирања диспозиције родољубља и пошто се репетитивно памћење, неопходно за његово очување, остварује епским перформансима, програм и непосредни циљ вебинара је био усредсређен на продукцију луткарских представа на основу косовске епике (епских песама преткосовског и косовског циклуса). На основу свог луткарског текста „Косовски јунаци” васпитачица Горанка Краговић је са децом предшколске припремне групе у ПУ „Даница Јарамаз” из Косовске Митровице припремила луткарску представу „Косовски јунаци” која је освојила прву награду на XXV–XXVI Луткарском едукативном фестивалу (Миловановић, 2022б: 59).

У процесу формирања и усвајања родољубивих ставова, вредности и понашања; усвајања знања о српској култури, историји и традицији; формирања позитивног односа према њој и трајне заинтересованости за њене духовне вредности; култивисања осећања националне самосвести и неговања најдубље љубави према својој земљи, долазе до пуног изражаја васпитни и образовни потенцијали луткарске уметности, посебно способност симболичког и метафоричког представљања

апстрактних мисаоних процеса. Анализа наведене праксе је указала на велике могућности примене луткарске позоришне уметности у предшколском васпитању и образовању у неговању националног идентитета, а посебно у време прегнућа српског народа за останак и опстанак на Косову и Метохији.

Слика бр. 1 Представа „Косовски јунаци“, ПУ „Даница Јарамаз“ из Косовске Митровице

Пошто Косовски завет има непроцењиви значај за очување националног идентитета српског народа, књижевни текстови са тематиком Косовског завета треба да буду саставни део васпитања и образовања деце у Србији, почев од првог дана. Да се тематика Косовског завета може учинити блиском и омиљеном код деце предшколског узраста говори и драмски писац Александар Поповић „...са три године су ми били идоли Милош Обилић и Марко Краљевић” (Поповић, 2023: 9). Посебно се препоручују књижевно стваралаштво васпитача и луткарски текстови.

КОСОВСКИ ЗАВЕТ У КЊИЖЕВНИМ ТЕКСТОВИМА У РАЗРЕДНОЈ НАСТАВИ

Читање, разумевање и тумачење књижевног текста основни су методички циљеви у настави српског језика. Тако је књижевни текст „основа наставе језика и књижевности, анализом текста постављамо темеље књижевне културе ученика, основе естетског укуса, а у знатној мери утичемо на њихове филозофске, моралне ставове и опште образовање у целини” (Маринковић, 1995: 173). Књижевни текстови који се читају у школи, односно школска лектира, налазе се у читанкама и прати их дидактичко-методичка апаратура која садржи више сегмената који доприносе обради на часу (Цветановић, 2012: 88). Домаћа лектира, односно књижевна дела која ученици читају код куће, налази се у прописаним књигама (збирке песама, романи) а често их издавачи и приређују у посебним едицијама, уз различите наставне облике рада (Јовановић, 2002). И једна и друга лектира садржи књижевне текстове прописане програмом за предмет Српски језик.

У Програму наставе и учења за први разред основне школе (Службени гласник, 2017) наведени су „Циљеви наставе Српског језика у првом циклусу основног образовања и васпитања”. Неки од циљева јесу да се ученик оспособи да уочава значај језика као основе националне културе и националног идентитета; стиче и развија најшира хуманистичка знања и научи како функционално да повезује садржаје предметних области (Службени гласник, 2017: 49). Овако осмишљени предметни циљеви подразумевају да се ученици упознају са основним симболима културног идентитета, као што је Косовски завет.

Истраживачки задаци овог рада имали су за циљ да се њима утврди који програмски текстови у разредној настави имају

тематику Косовског завета или семантички упућују на завет, што је приказано у Табели 1.

Табела 1. Косовски завет у програмској лектури за разредну наставу

Разред	Школска лектира	Домаћа лектира
Први	-	-
Други	-	-
Трећи	-	-
Четврти	„Птице косовчице”, Момчило Одаловић (алтернативни избор)	-

Програм наставе и учења за први разред основне школе (Службени гласник, 2017) у лектури нема књижевне текстове који упућују на Косовски завет. Ученици у овом разреду уче да читају и да пишу, током целе школске године усавршавају се ове вештине и ради се на разумевању прочитаног и развија се техника писања (Милатовић, 2019). У другом разреду основне школе нема текстова у Програму наставе и учења (Службени гласник, 2018: 49–52) који формално и семантички имају везу са косовским заветом. Један број часова посвећен је учењу читања и писања на другом писму. Школска и домаћа лектира прописана у трећем разреду основне школе (Службени гласник, 2019а: 7–11) нема текстова који формално и семантички имају везу са Косовским заветом. Четврти разред основне школе у програмској лектури (Службени гласник, 2019б: 2–7) има једну песму која говори о одласку српског народа са Косова и Метохије последњих деценија, што се види из Табеле 1. Песма не упућује директно на Косовски завет, али указује на значај овог дела Србије у националној свести нашег народа. Ипак, ова песма је алтернативни избор уз још две понуђене песме Добрице Ерића, „Завичај” и „Отаџбина је моја дедовина”. Дакле, учитељи бирају за обраду једну од ове три понуђене песме, што значи да ученици песму о Косову не морају да прочитају.

Увидом у један број актуелних читанки за четврти разред основне школе, песма „Птице косовчице” налази се у четири читанке (Жежељ, 2020; Јоксимовић, 2020; Станковић Шошо, Чабрић, 2021; Цветановић, Килибарда, 2020). Ова песма се не налази у три анализиране актуелне читанке (Јовановић, 2021; Јовић, Тодоров, 2021; Маринковић, Марковић: 2020). Дакле, прегледом седам актуелних читанки за четврти разред основне школе, значајно је да један број њих садржи песму „Птице

косовчице”, која нам може послужити за наставни разговор о косовском завету.

Критика упућена ауторима актуелних програма за предмет Српски језик од петог до осмог разреда основне школе истиче: „Косовски мит је раније био заступљен у свим разредима са више наставних целина. Данас га нема у петом разреду, у шестом наставници морају да изаберу или „Грачаницу” или „Светог Саву”, у седмом разреду је, на пример, изостављен „Бој на Косову” Љубомира Симовића... Остало је неколико епских народних песама, али испада да ни један једини српски песник није писао о косовским јунацима” (Бегенишић, 2023: 8). Указују се и на проблеме методичке обраде уметничких песама које реферишу на Косовски завет: „Затим „Вече” Ђуре Јакшића, песма која је нераскидиво везана за Косовски мит, у појединим уџбеницима је сведена на описне мотиве док се крваве токе, бојиште, ако и погинули витез који се посветио, релативизују и не доводе ни у какву везу са суштином...” (Бегенишић, 2023: 8).

У методичкој литератури која се бави разредном наставом, углавном се дају упутства за обраду књижевних текстова у зависности од приступа или жанрова, са типичним примерима из програмске лектире. Ипак, у једној методичкој студији која има теоријске основе и практичне примере обраде из лектире за млађе разреде основне школе (Смиљковић, Милинковић, 2008: 279) налази се детаљна припрема за школско тумачење песме „Кнежева вечера”. Међутим, из тока часа, шире локализације, питања и самог тока часа, може се закључити да је приказана припрема за реализацију обраде у старијим разредима основне или на почетку средње школе.

Међупредметна корелација подразумева да се средства, знања, и садржаји из једног предмета користе у настави других предмета. Тако се књижевни текстови користе у настави различитих предмета у млађим разредима основне школе, на пример, у Свету око нас, када се раде историјски садржаји. У циљу развијања националне свести и очувања српског идентитета, књижевни текстови засновани на Косовском завету се могу користити у настави изборних предмета Веронаука и Грађанско васпитање, а нарочито у сада новом Врлине и вредности као животни компас. Дакле, Косовски завет у књижевним текстовима може се веома функционално уврстити у наставу на разне начине.

ЗАКЉУЧАК

Квалитативна анализа је показала да је луткарски текст васпитачице Горанке Краговић, „Косовски јунаци”, једини заснован на Косовском завету и тиме једини пример добре праксе у предшколству Србије, на Косову и Метохији. Теоријска анализа је указала на велике могућности примене луткарске позоришне уметности у предшколском васпитању и образовању у неговању националног идентитета. Захтева се обавезно укључивање књижевних текстова са тематиком Косовског завета у предшколско васпитање и образовање.

У програмским оквирима за млађе разреде основне школе у списку обавезне школске и домаће лектире постоји само једна песма која за тему има новије страдање српског народа на Косову и Метохији, а и то је алтернативни текст који може бити замењен другом песмом. Иако је Косовски завет највећи симбол српског националног идентитета и његово познавање је неопходно за усвајање знања о српској култури, историји и традицији и култивисање националне самосвести и родољубља у Срба, у програмским оквирима је само једна, алтернативна, песма која имлицитно упућује на њега.

Закључак из већ поменути критике сумира и потврђене претпоставке овог рада: „очигледно је реформа послужила за систематично десетковање програмских садржаја из домена националне историје, као и за потискивање аутора и дела која побуђују развој националне свести младих генерација. То се најлакше може препознати на примерима укљањања косовског мита” (Бегенишић, 2023: 9). Зато књижевни текстови са тематиком Косовског завета треба да буду неизоставни део васпитања и образовања деце у Србији, почев од првог дана. Аутори рада предлажу и да Косовски завет мора да буде стожер и новоуведеног предмета Врлине и вредности као животни компас.

ИЗВОРИ

- Жежељ, Р. (2020). *Река речи, читанка за четврти разред основне школе*. Београд: Клет.
- Јовановић, С. (2021). *Читанка за српски језик за четврти разред основне школе*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јовић, М. и Тодоров, Н. (2021). *Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: Едука.

-
- Јоксимовић, С. (2020). *Читанка за четврти разред основне школе*. Београд: Фреска.
- Маринковић, С. и Марковић, С. (2020). *Читанка за четврти разред основне школе*. Београд: Креативни центар.
- Станковић Шошо, Н. и Чабрић, С. (2021). Наташа Станковић Шошо, Соња Чабрић, *Бескрајне речи, читанка српски језик за четврти разред основне школе*, Београд: Нови логос.
- Цветановић, З. и Килибарда, Д. (2020). *Читанка за четврти разред основне школе*, Београд: БИГЗ школство.

ЛИТЕРАТУРА

- Амфилохије, 2007: Амфилохије, „Свети Лазар великомученик” у: Радомир Никчевић (ур.) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Артемије 2007: Артемије, „Видовдан – огледало српско”, у: Радомир Никчевић (ур.) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Бегенишић, Љ. (2023). *Ђацима сасечени Свети Сава и Косовски мит*. „Новости”, 25. 4. 2021. стр. 8
- Бошковић, С. (2014). *Косовски културолошки мит*. Београд: Службени гласник.
- Велимировић, Н. (2007). „Све је свето и честито било...”, у: Радомир Никчевић (ур.) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Видовић, Ж. (2007). „Крст Часни и Слобода Златна” у: Радомир Никчевић (ур.) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Вукадинов, Н. (2014). „Школа за глобално друштво”, у: Р. Шутић (прир.): *Преваспитавање човечанства. Глобализам и образовање за „Ново доба”* (153–162). Цетиње: Светигора.
- Ђурић, М. (1914). *Видовданска етика*. Загреб: Српско академско друштво ЊЕГОШ.
- Јовановић, З. (2002). *Обрада домаће лектуре у млађим разредима основне школе*. Београд: Антуријум.
- Маринковић, С. (1995). *Методика креативне наставе српског језика и књижевности*. Београд: Креативни центар.
- Марјановић, В. (1997). *Воја Марјановић Србија је велика тајна*. Београд: Књижевно друштво Свети Сава.
- Милатовић, В. (2019). *Методика наставе српског језика и књижевности у малађим разредима основне школе*. Београд: Учитељски факултет.

- Миловановић, А. (2016). *Луткарски текстови за позориште у вртићу и школи (са ЛУТКЕФ-а)*. Београд: Удружење грађана „ЛУТКЕФ“.
- Миловановић, А. (2019). „Примена луткарског метода у функцији родољубивог васпитања студената студијских програма за образовање васпитача”, у: зборник радова са III научног скупа с међународним учешћем *Иновативни приступ васпитању и образовању: стање, дилеме и перспективе*, Лепосавић, 31. мај – 1. јун 2019 (уредници Љ. Пауновић, С. Видосављевић), Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену.
- Миловановић, А. (2022а). „Питања канона српске књижевности за децу предшколског узраста у систему образовања васпитача”, у: Б. Сувајџић (ур) *Канон српске књижевности, Зборник радова са Друге интеркатедарске србистичке конференције*, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања.
- Миловановић, А. (2022б). *Четврт века ЛУТКЕФ-а*, Београд: ЛУТКЕФ, Учитељски факултет.
- Основе програма предшколског васпитања и образовања „Године узлета”*. (2019). Београд: Министарство просвете РС.
- Павле, (2007). Патријарх Павле, „Опредељењем за царство небеско не одричемо се старања за своје историјско постојање”, у: Радомир Никчевић (ур) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Поповић, Р. (2023). *У српску драму увео сам Србе*. „Политика”, 28. 7. 2023. стр. 9
- Службени гласник 2017: *Програм наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник, бр. 10. стр. 49.
- Службени гласник 2018: *Програм наставе и учења за други разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник, бр. 16, стр. 49–52.
- Службени гласник 2019а: *Програм наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник, бр. 5, стр. 7–11.
- Службени гласник 2019б: *Програм наставе и учења за четврти разред основног образовања и васпитања*. Службени гласник, бр. 11, стр. 2–7.
- Секулић 2007: Исидора Секулић, „Косово, нити је престало, нити је нестало, нити ће икада док је нас”, у: Радомир Никчевић (ур) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Смиљковић, Милинковић, 2008: Стана Смиљковић, Миомир Милинковић, *Методика наставе српског језика и књижевности*. Врање, Ужице: Учитељски факултет у Врању; Учитељски факултет у Ужицу.

-
- Требјешанин, Б. (1999). *Психологија патриотизма и обрасци социјализације (варијанте у формирању патриотизма)*. Београд: Задужбина Андрејевић.
- Ђелијски, (2007). Јустин Ђелијски „Косовска етика”, у: Радомир Никчевић (ур) *Свети кнез Лазар и Косовски завјет*, Цетиње, Београд: Светигора.
- Цветановић, З. (2012). *Читанка у разредној настави*. Београд: Учитељски факултет.

KOSOVO COVENANT IN LITERARY TEXTS IN PRE-SCHOOL EDUCATION AND CLASSROOM TEACHING

Summary: Kosovo Covenant is the greatest symbol of Serbian national identity. To be well up on the Kosovo Covenant is necessary as for assimilation about Serbian culture, history and traditions as for cherishing national self-awareness and patriotism among Serbs. Therefore subject matter of the Kosovo Covenant should be an integral part of literary texts in Serbian education, from day one.

The subject of the paper is research of presence of the Kosovo Covenant in literary texts of current syllabus and practice (2019–2022), both from a semantic and formal aspect. The method of analysis of contents was used in the research. Current Basic of Programme of Preschool Education “Years of Flying up”, as well as current syllabus of the Serbian language from the first to the fourth class of primary school were analyzed. The results of the research show there is no any content referring to the Kosovo Covenant in the Basic of the Programme of Preschool Education, but there is an example of good practice in preschool education in Kosovo and Metohija - a puppet play based on the Kosovo Covenant.

Analysis of syllabus for the Serbian language from the first to the fourth class of primary school came to a conclusion that there are no literary texts referring to the Kosovo Covenant, nor from a semantic and formal point of view. An exception is poem “Birds of Kosovo” by Momcilo Odalović. The paper concludes that literary texts with subject matter of the Kosovo Covenant have not deserved position as in frameworks of syllabus as in the instructions for selection of literary texts for preschoolers and primary school pupils, despite their exceptional importance for fostering the Serbian national identity. Distinguished pedagogical implications point that literary texts with subject matter of the Kosovo Covenant, as well as guidelines for their reading, should be included both in programme of preschool education and syllabus of the Serbian language from the first to the fourth class of primary school.

Key words: literary texts, Kosovo Covenant, preschool upbringing and education program, Serbian language teaching and learning programs, puppetry texts.

ЈИК-05

37.091.3::821.163.41
 821.163.41.09-13:398
 37.015.31:323.1(497.11)
 COBISS.SR-ID 127347465
 стр. 137-147

Снежана П. Перишић¹³

УЛОГА ЕПСКЕ ПОЕЗИЈЕ У РАЗВИЈАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КОД УЧЕНИКА МЛАЂЕГ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Сажетак: У раду се бавимо улогом епске поезије у изградњи и неговању националног идентитета ученика кроз наставу књижевности у млађим разредима основне школе. Анализом програмских садржаја утврдили смо присуство четири епске песме и то у трећем разреду („Марко Краљевић и бег Костадин“ и „Орање Марка Краљевића“) и у четвртном („Милош у Латинима“ и „Јетрвица адамско колена“), што указује на скроман корпус епских песама и ограничавајућу улогу и деловање у домену развоја националног идентитета код ученика млађег школског узраста. Циљ рада је да да укажемо на књижевноуметничке вредности и методичке могућности епске поезије у млађим разредима основне школе са освртом на неговање националне и културне свести ученика.

Кључне речи: епска песма, национални идентитет, настава књижевности, ученик, програмски садржаји.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Национални идентитет представља један од најважнијих колективних идентитета који у савременом друштву све више добија на значају. У контексту глобализације „национални идентитет остаје кључна егзистенцијална и политичка одредница за разумевање савременог света и међусобног односа појединаца и друштвених група у њему“ (Василијевић и др. 2021: 28 према Svetković, 2002). Национални идентитет је сложен, мултидисциплинарног и вишедимензионалног обликовања те се у истраживачким погледима могу уочити различити ставови и погледи на њега и његове одреднице. Као један од најважнијих колективних идентитета „национални идентитет подразумева субјективни осећај припадности одређеној националној групи, који је праћен комплексним склопом спознаја и емоција које изражавају нечије ставове према својој групи и другим

¹³ snezana.perisic@pr.ac.rs

националним групама (Barrett & Davis, 2008). Према Цветковићу (Cvetković, 2002: 52) функција националног идентитета јесте „укоурењавање модерног индивидуума у новоформирану заједницу (нација)“, што подразумева осећај припадања, свест о деловању заједнице. Према Базићу (2012: 35) национални идентитет се „заснива на свести о сазнању неких заједничких карактеристика припадника једне нације, које је разликују од других нација (језик, раса, религија, етнос, митологија, култура, територије итд.)“.

Неоспорно је да се неговање националног идентитета мора заснивати на критичком сагледавању релација глобалног и националног, а у циљу заштите националног и културног идентитета. У том смислу, драгоцени су сви радови из различитих области свих циклуса образовања који ће имати трансфер ка актерима образовних политика (Василијевић и др. 2022: 182; Василијевић и др. 2021). Образовна политика треба да омогући оснаживање националног васпитања и развијање осећаја за припадност једном културном, географском и историјском простору, кроз одговарајуће садржаје и активности (Судзиловски и Танасковић, 2022: 419).

Свако од нас је истовремено носилац више идентитета који почињу да се формирају од нашег рођења, при чему они не прекидају свој развој, мењају се и преплићу током читавог живота (Стојадиновић, 2012). Као што је већ указано, национални идентитет је вишеслојан, вишедимензионалан. Једна од димензија националне припадности одређена је књижевношћу једног народа. Народна књижевност утиче на обликовање националног идентитета, на изградњу националног идентитета код индивидуе. Шаранчић Чутура (2001: 34) указује да се национални идентитет једне књижевности „остварује на временском плану тако што открива повезаност различитих, временски удаљених делова исте књижевности“. Суштину српског националног идентитета чува управо књижевност заснована на традицији, фолклорним одређењима. Одржавање српског националног идентитета кроз књижевност заснива се на народним предањима, причама, легендама, епским песмама и умотворинама (Деретић, 1996).

Стога истичемо да је „српски национални идентитет конструисан током 19. века на основама историјског сећања, фолклорно-митских елемената и духовних садржаја народних умотворина, са акцентом на епским народним песмама, које су

изнедриле етичке норме, вредности и обрасце мишљења, понашања и осећања“ (Пешић и Пешић, 2017: 3). Након истакнутог сматрали смо да је неопходно, са методичког аспекта, указати на значај епских народних песама у развоју националног идентитета код ученика млађег школског узраста.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У САДРЖАЈИМА НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Осим што читају дела која припадају српској и страниј књижевности, развијају осећај за лепо и вредно у књижевности, ученици у оквиру садржаја наставе књижевности васпитавају читалачки укус. Поред свега наведеног неопходно је истаћи да настава књижевности има шири, друштвени значај. Друштвени значај наставе књижевности огледа се у „јачању националног и културног идентитета ученика кроз читање и тумачење дела националне књижевности и културе“ (Јанићијевић и Митровић, 2020: 141–142). Из напред наведеног дефинисан је циљ рада који подразумева указивање на књижевноуметничке вредности и методичке могућности епске поезије у млађим разредима основне школе са освртом на неговање националне и културне свести ученика. Циљ истраживања је операционализован кроз два задатака: 1) утврдити удео садржаја епске поезије у програмским одређењима за млађим разредима основне школе; 2) указати на књижевне и методичке могућности утврђених садржаја у домену развијања националне свести и припадности.

Увидом у законске одреднице које дефинишу наставу у млађим разредима основне школе учили смо већ у *циљевима и задацима основног образовања и васпитања одреднице* које се односе на национални идентитет, поштовање традиције и културе и осећаја припадности. Према *Правилнику о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања* један од задатака наставе је и „развијање личног и националног идентитета, развијање свести и осећања припадности Републици Србији, поштовање и неговање српског језика и матерњег језика, традиције и културе српског народа и националних мањина, развијање интеркултуралности, поштовање и очување националне и светске културне баштине“ (*Правилник о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања: 5/2019-6, 1/2020-1, 6/2020-1, 7/2022-1, 13/2023-457*), док се као циљ наставе српског језика истиче

неговање свести о значају улоге језика у очувању националног идентитета (*Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања*, 2017). Можемо утврдити да је значај наставе српског језика и књижевности велики јер су језик и књижевност једног народа „највредније духовно добро једног народа, чувари његовог памћења и културе“ (Јовановић, 2015: 9). Како је неговање осећаја националне припадности и свести о њој у настави књижевности најпригодније кроз садржаје народне књижевности, анализирали смо, према разредима, присуство књижевних текстова народне поезије и прозе.

У првом разреду уочавају се *Ја сам чудо видео* – народна песма, *Свети сава и ђаци* – народна прича, народне приче *Деда и репа* и *Голуб и пчела*, затим народна басна *Лисица и гавран* и избор из народних загонетки (*Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања*: 10/2017-1, 12/2018-1, 15/2018-1, 18/2018-1, 1/2019-18, 2/2020-1, 16/2022-1, 1/2023-79 (исправка), 13/2023-455).

У другом разреду наилазимо на народне песме *Да вам певам што истина није* и *Мишја моба*, *Мајка Јову у ружи родила* и *Санак иде низ улицу* (народне успаванке), затим прозна остварења *Свети Сава, отац и син* и *Свети Сава и отац и мати са малим дететом*, народну приповетку *Седам прUTOва*, народне басне *Бик и зец* и *Коњ и магаре*, док је у оквиру лектире предвиђено читање кратких народних умотворина по избору (загонетке, пословице, брзалице, питалице, разбрајалице) [*Правилник о програму наставе и учења за други разред основног образовања и васпитања*: 16/2018-47, 3/2019-1, 5/2021-1, 13/2023-457].

У трећем разреду програмски се одређују народне епске песме *Марко Краљевић* и *бег Костадин* и *Орање Марка Краљевића*, народна приповетка *Свети Сава и сељак без среће* и *Свијету се не може угодити*, затим народна бајка *Чардак ни на небу ни на земљи* и *Баш-челик* (читање у наставцима) [*Правилник о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања*: 5/2019-6, 1/2020-1, 6/2020-1, 7/2022-1, 13/2023-457].

Садржаји народне књижевности у четвртном разреду огледају се кроз присуство шаљиве народне песме *Женидба врапца Подунавца*, народним епским песмама *Милош у Латинима* и *Јетрвица адамско колена*, народној причи о животињама *Мећед*,

свиња и лисица, народним приповеткама *Најбоље задужбине и Ветар и сунце* и народне бајке *Пепељуга* (*Правилник о програму наставе и учења за четврти разред основног образовања и васпитања: 11/2019-1, 6/2020-20, 7/2021-671, 1/2023-1, 13/2023-458*).

Како је наставом књижевности у првом циклусу основног образовања и васпитања предвиђена интерпретација двадесет седам књижевних дела народне књижевности, два избор народних умотворина у првом и другом разреду, указујемо да се наведени циљ наставе из оквира развијања и неговања националног идентитета може успешно реализовати на часовима Српског језика. Анализа програмских одређења у првом циклусу основног образовања и васпитања, када је у питању народна књижевност, у нашем случају епска поезија, указала је на оскудно присуство епских песама и то у трећем и четвртном разреду. Уочено је присуство четири епске песме, што сматрамо недовољним с обзиром на етичку вредност епских песама, самим тим и њихов васпитни утицај.

ЕПСКЕ ПЕСМЕ – КЊИЖЕВНО И МЕТОДИЧКО У НАСТАВИ КЊИЖЕВНОСТИ

Епска поезија завређује посебну посвећеност како због вредности тако и због свог специфичног карактера. Она је „највише исторична, највише изложена променама и нестајању, и најтеже одржива од свих врста усменог стваралаштва“ (Деретић, 1989: 28). Епска народна књижевност представља велико „културно и историјско благо српског народа“ (Јовановић, 2016: 327).

У средишту народних епских песама увек је неки велики, важан догађај или јуначки подвиг или херојски лик (Стојановић, 2015), често заинтригирају ученике млађег узраста уколико се њихово наставно тумачење одвија на методички прикладан начин. Обележене *трезвеним реализмом*, певајући како је све било, у десетерачком стиху, народни, непознати певачи „створили су поетску легенду, историју али и истину српског народа“ (Стојановић, 2015: 29). Посебно занимљивим ученицима се чине епски јунаци, најчешће хероји, који их привлаче несвакидашњом неустрашивошћу, снагом и храброшћу, родољубљем и одлучношћу.

Епска песма се може посматрати с филозофског, психолошког, педагошког, естетског, етичког, историјског аспекта (Лакета, 2018). Песма је често била у фокусу многих мултидисциплинарних истраживања, не само због своје

уметничке лепоте, већ и због своје универзалности и функционалности, већ и са социокултуролошког аспекта (Стошић, 2008). *Полифункционалност* песме потребно је да посматрамо у рефлексији деловања на различите облике сазнајног, музичког, социјалног и емотивног развоја, развоја говора и богаћења фонда речи код ученика. Према шематском приказу структуре полифункционалног потенцијала песме (Стошић, 2008: 64) функције песме се огледају кроз: естетику, подстицање музичке интелигенције, афективну функцију, креативност, сазнајну функцију као и функције које су за наш рад од посебног значаја: социјална функција, традиција, мултикултуралност и на крају, национални идентитет. Наведене функције песме, доприносе неговању и развијању националног идентитета, моралног владања у друштву, поштовању традиције и културне баштине свог и других народа, у чему се може уочити и домен мултикултуралности.

Наведени однос према тумачењу епске песме у настави омогућава учитељу и ученицима „непресушан извор идеја, изазова и могућности у истраживању свих слојева народне епске песме: звучању, значењу, углу гледања, позадини“ (Лакета, 2017: 120). Из наведеног проистиче да методичка интерпретација епских песама сједињује елементе структуре епске народне песме: тематику, мотиве, фабулу, сиже, композицију, ликове, поруке и поступке (Лакета, 2017).

Проучавајући епску песму, ученици се на изванредан начин упознају са историјским ликовима и догађајима. Потребно је нагласити да историјске чињенице могу бити подстицај за наставно тумачење епских песама, док се посебна пажња посвећује самој песми као књижевноуметничком делу (Милатовић, 2011). Историјске чињенице и сазнања учитељу и ученицима могу у току локализације као методичке радње послужити за стицање нових сазнања о историјским личностима, њиховим херојствима и племенитим чиновима, док се у епским песмама неисторијског циклуса често могу уочити моралне норме, обичаји и друштвено пожељна понашања, што такође може представљати корак ка поштовању својих обичаја и норми, али и других народа који живе у нашем друштву.

Када је у питању методички приступ епским песмама препоручује се њихова анализа по општем моделу обраде уметничког текста користећи се логичким целинама. Важно је напоменути да је неопходно водити рачуна о широј локализацији

песме јер је потребно ученике упутити у историјске прилике времена о коме песма говори, а потом и о ликовима, фабули и композицији. Домети локализације као методичке радње у процесу наставног тумачења епских песама су значајни када је у питању развијање националне припадности. Наиме, учитељ ће бити у прилици да приликом смештања епске песме у шири друштвени контекст ученике заинтересује причом о националној историји, личностима из исте, указујући на њихов допринос у културолошком, историјском и другим сегметима националне припадности. Сходно поменутом, модел обраде епске песме обухвата следеће етапе: (1) припремни разговор; (2) најавна наставне јединице; (3) локализација песме; (4) изражајно читање; (5) емоционална пауза; (6) разговор о непосредном доживљају; (7) објашњење непознатих речи и израза; (8) анализа фабуле; (9) обрада епских ликова; (10) композиција; (11) синтеза и (12) самостални и стваралачки рад ученика (Милатовић, 2011). Како се уочава, осим локализације песме, приликом разговора о непосредном доживљају, у анализи фабуле, обради ликова и синтези могу се уочити методичке могућности за развијање личног и националног идентитета.

Већ смо указали на програмски предвиђене епске песме у трећем и четвртном разреду. У трећем разреду су у питању песме из циклуса посвећеног Марку Краљевићу (*Орање Марка Краљевића* и *Марко Краљевић и бег Костадин*). У српском народу, традицији и култури, Марко Краљевић је познат као јунак, високо морална личност. Иако је у епској поезији позната његова несвакидашња физичка снага, у песми *Марко Краљевић и бег Костадин*, Марко је представљен превасходно као морална величина. Марко одбија да оде на крсну славу свог побратима, због његовог непоштовања сиромашних, потлачених и напослетку својих родитеља. Поменута песма „сведочи о неразлучивој вези средњовековне и народне културе...сугерише исту вредност ратничких и моралних подвига“ (Јанићијевић и Митровић, 2020: 146). У песми *Орање Марка Краљевића* ученицима се предочава несвакидашња храброст Марка Краљевића, кроз борбу за правду, борбу против Турака као окупатора. Ученицима се пружа могућност да уз адекватан методички приступ, упознају историјске прилике тога доба, књижевноуметничку вредност народне епске поезије из циклуса песама о Марку Краљевићу, указујући на тежње тога доба ка честитом животу и поштовању других и другачијих.

Народна епска песма *Милош у Латинима* сврстана је у преткосовски циклус епских песама српске народне поезије. Песмом *Милош у Латинима* „се успоставља вертикала средњовековне историје и културе: од првих Немањића, до завршне епохе постојања српске државе“ (Јанићијевић и Mitrović, 2020: 147). Треба нагласити да је ова песма огромна хвала српском средњовековном задужбинарству јер се у њој велича десет српских манастира, бисера средњовековне српске културне баштине. Ученици се овом приликом упознају са културолошким вредностима српске државности, негујући осећај припадности српском народу кроз његова државна и духовна обележја.

Припадајући циклусу неисторијских епских песама, *Јетрвица адамско колена* је песма која указује на поштење, част, доброту и племенитост жене, мајке чија жртва не познаје границе, кроз сликовити приказ породичне традиције и моралних норми. Кроз лик Ковиљке, жене и мајке која је на самрти од своје јетрве добила аманет да брине о њеном сину, ученици могу увидети морал и обичај тога доба када је песма настала. Неговањем традиције и упознавањем са друштвеним очекивањима, обичајима и васпитањем тога доба, тумачењем ове песме ученицима се пружа прилика за развијање емпатије, сагледавање одлука ликова из њиховог угла посматрања. Поштовањем обичаја и културе тога доба у наставном тумачењу песме градимемо могућности за неговање осећања припадности и саосећања.

ЗАКЉУЧАК

У раду смо пошли од неоспорне чињенице да је народна књижевност бит сваког народа, његове националне свести и културе. Настава књижевности која почива на оваквом сазнању има велики друштвени значај. Шири друштвени значај се „огледа у јачању националног и културног идентитета ученика кроз читање и тумачење дела националне књижевности и културе“ (Јанићијевић и Mitrović, 2020: 149).

Кроз читање као пресудну активност у настави, посебно када је у питању настава књижевности и читање књижевних дела и разговора о њима, ученицима се пружају могућности за развијање критичког мишљења, кроз промишљања о поступцима, делима књижевних ликова у различитим ситуацијама и догађајима. Посебно је важно што настава књижевности код ученика развија осећање припадности, емпатију, могућност да промишљају са места другог и да разумеју и најсложеније

поступке ликова и њихове моралне погледе на њих. Настава књижевности у млађим разредима основе школе кроз садржаје народне епске поезије јача национални и културни идентитет ученика, кроз упознавање народне књижевности и културе, као и књижевности и културе других народа.

Кроз анализу програмских одређења наставе, сагледавањем књижевних текстова народне књижевности са акцентом на народне епске песме, уочава се нераскидива повезаност наставе књижевности и националног идентитета. Анализиране епске песме које су програмски одређене као садржаји у трећем и четвртном разреду пружају књижевноуметничке и методичке могућности за неговање свести о вредностима народне књижевности српског народа, нашег националног бића и културне баштине.

ЛИТЕРАТУРА

- Базић, Ј. (2012). *Друштвени аспекти образовања*. Београд: Институт за политичке студије, Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу.
- Barrett, M. & Davis, S. C. (2008). Applying social identity and self-categorization theories to children's racial, ethnic, national and state identifications and attitudes. In: Quintana, S. M. & McKown, C. (Eds.). *Handbook of race, racism and the developing child* (72–110). Hoboken, NJ: Wiley.
- Василијевић, Д. Миленовић, Ж. и Аџић, Б. (2022). Национални идентитет у уџбеницима енглеског као страног језика. *Узданица*, XIX/2, (181–196).
- Василијевић, Д., Семиз, М. и Бојовић, Ж. (2021). Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву. *Иновације у настави*, XXXIV, 2021/2, (27–43).
- Василијевић, Д. Семиз, М. и Аџић, Б. (2021): Д. Василијевић, М. Семиз, Б. Аџић, Национални идентитет у уџбеницима енглеског као страног језика, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 51(3), (35–53).
- Деретић, Ј. (1996). *Пут српске књижевности – идентитет, границе, тежње*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Janićijević, V. i Mitrović, M. (2020). Školska lektira i kulturno pamćenje. Sadržaji nacionalne kulture u nastavnim programima za srpski jezik na mlađem osnovnoškolskom uzrastu. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia*, 11 (2020), (141–152).

-
- Јовановић, А. (2015). Српски језик и књижевност: наставни предмет, предмет идентитета и културе, *Иновације у настави*, XXVIII, 2015/2, (9–12).
- Јовановић, Д. (2016). Етички кодекс у српским народним епским песмама. *Годишњак Педагошког факултета у Брању*, књига VII, (327–335).
- Лакета, С. (2017). Преглед важније литературе о десетерачкој народној епизи. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, број 47-1, (113–124).
- Лакета, С. (2018). *Методичка интерпретација епске песме*. Ужице: Универзитет у Крагујевцу Учитељски факултет у Ужицу. (докторска дисертација).
- Милатовић, В. (2011). *Методика наставе српског језика и књижевности у разредној настави*. Београд: Учитељски факултет.
- Пешић, М. и Пешић, Ј. (2017). Национални идентитет и митски обрасци колективне самоидентификације: сатиричка деконструкција. *Политичка ревија*, 16 (53), 2017/3, (1–24).
- Судзиловски, Д. и Танасковић, М. (2022). Национални идентитет у уџбеницима музичке културе. *Баштина*, свеска 58, (419–430).
- Стојадиновић, М. (2012). *Потрага за идентитетом*. Београд: Институт за политичке студије.
- Стошић, А. (2008). Полифункционалност у настави музичке културе. *Педагогија* 63(1), (62–74).
- Cvetković, V. N. (2002). Nacionalni identitet i re(konstrukcija) institucija u Srbiji (ideologije, obrazovanje, mediji). *Filozofija i društvo*, 19–20, 51–75.
- Шаранчић Чутура, С. (2001). Национални идентитет у савременој прози за децу. *Норма*, 7 (1–2), (33 –58).

ИЗВОРИ

- Правилник о плану наставе и учења за први циклус основног образовања и васпитања и програму наставе и учења за први разред основног образовања и васпитања: 10/2017-1, 12/2018-1, 15/2018-1, 18/2018-1, 1/2019-18, 2/2020-1, 16/2022-1, 1/2023-79 (исправка), 13/2023-455,*
- Правилник о програму наставе и учења за други разред основног образовања и васпитања: 16/2018-47, 3/2019-1, 5/2021-1, 13/2023-457*
- Правилник о програму наставе и учења за трећи разред основног образовања и васпитања: 5/2019-6, 1/2020-1, 6/2020-1, 7/2022-1, 13/2023-457*

Правилник о програму наставе и учења за четврти разред основног образовања и васпитања: 11/2019-1, 6/2020-20, 7/2021-671, 1/2023-1, 13/2023-458

THE ROLE OF EPIC POETRY IN THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY AMONG STUDENTS OF YOUNGER SCHOOL AGE

Summary: In this paper, we deal with the role of epic poetry in the construction and nurturing of students' national identity, and through the teaching of literature in the younger grades of elementary school. By analyzing the program content, we determined the presence of four epic songs in the third grade (Marko Kraljević and ber Kostadin and Oranje Marka Kraljevića) and in the fourth (Miloš u Latinima and Jetrvica adamsko koleno), which indicates a modest body of epic poems and a limiting role and action in the domain of national identity development among students of younger school age. The aim of the work is to point out the literary-artistic values and methodical possibilities of epic poetry in the younger grades of primary school with reference to the cultivation of students' national and cultural awareness.

Key words: epic poem, national identity, teaching of literature, student, program contents.

**ТРЕЋИ ДЕО
ПЕДАГОГИЈА**

- ПЕД-01 **Др Хаџи Живорад М. МИЛЕНОВИЋ**, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: hadzi.zivorad.milenovic@pr.ac.rs
- ПЕД-02 **Др Јасмина М. АРСЕНИЈЕВИЋ**, професор струковних студија, Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди
имејл-адреса: arsenijevicjasmina@gmail.com
Др Ненад Н. ПЕРИЋ, редовни професор, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
имејл-адреса: nesaperic777@gmail.com
Др Ангела Ј. МЕСАРОШ ЖИВКОВ, професор струковних студија, Висока школа струковних студија за образовање васпитача у Кикинди
имејл-адреса: angelamesaros.zivkov@gmail.com
- ПЕД-03 **Др Весна Љ. МИНИЋ**, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: yesna.minic@pr.ac.rs
Др Далиборка Р. ПОПОВИЋ, ванредни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: daliborka.popovic@pr.ac.rs
- ПЕД-04 **Др Петар Ђ. РАЈЧЕВИЋ**, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: petar.rajcevic@pr.ac.rs
- ПЕД-05 **Младен М. БОТИЋ**, докторанд, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовска Митровица
имејл-адреса: mladenbotic92@gmail.com
Др Хаџи Живорад М. МИЛЕНОВИЋ, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: hadzi.zivorad.milenovic@pr.ac.rs
- ПЕД-06 **Др Мирјана М. СИМИЋ**, асистент, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: mirjana.simic@pr.ac.rs
Благица М. МАРИНКОВИЋ, асистент, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: blagica.perovic@pr.ac.rs
- ПЕД-07 **Др Шејла И. КАДРИБАШИЋ**, доктор педагошких наука, самостални истраживач
имејл-адреса: kadribasic.sejla@gmail.com

Хаџи Живорад М. Миленовић¹

КОМПЕТЕНЦИЈЕ СТУДЕНАТА РАЗРЕДНЕ НАСТАВЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЈУ САДРЖАЈА О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

Сажетак: Проблем истраживања је утицај квалитета образовања студената разредне наставе на њихову компетентност за реализацију садржаја о националном идентитету. Циљ истраживања је да се анализом програма наставних предмета на студијама разредне наставе идентификују садржаји повезани с националним идентитетом. Истраживање је спроведено у јулу 2023. анализом програмских садржаја студијских програма ОАС и МАС *Разредна настава* Учитељског факултета у Призрену – Лепосавићу. Примењена је метода теоријске анализе и метода анализе садржаја. Јединице анализе су садржаји о националном идентитету у програмским садржајима наставних предмета анализираних студијских програма. Резултати истраживања су показали да су садржаји повезани с националним идентитетом углавном заступљени у програмима наставних предмета повезаних с друштвеним и хуманистичким наукама и да доприносе снажењу компетенција будућих учитеља за реализацију садржаја о националном идентитету. На основу резултата изведени су закључци истраживања и дате педагошке импликације којима се предлаже другачији приступ реализацији студија разредне наставе и селекцији кандидата за упис на студије разредне наставе. Приложен је и списак идентификованих садржаја повезаних с националним идентитетом у програмима наставних предмета студијских програма ОАС и МАС *Разредна настава*.

Кључне речи: нација, националност, идентитетска припадност, заједнички идентитет, иницијално образовање учитеља.

УВОД

Расправљање о националном идентитету подразумева идентитетску припадност одређеној држави и заједнички идентитет. Идентитетска припадност темељи се на заједничком идентитету који није условљен расом, пореклом, језиком, вероисповешћу и другим националним одређењима, већ се ради о грађанима различитих раса, различитог порекла, језика,

¹ hadzi.zivorad.milenovic@pr.ac.rs

вероисповести и осталих посебности који живе у заједничкој држави чији су држављани грађани који су прихватили њене заједничке вредности. На пример, сви народи и народности који живе на територији Србије и њени су држављани имају заједнички идентитет. На другој страни имамо национални идентитет, који подразумева заједничке вредности које се односе на припаднике одређеног националног порекла који није одређен језиком којим они говоре, територијом на којој живе и држављанством, већ искључиво њиховим националним пореклом. Примера ради, Срби који живе у Србији, државама западног Балкана и осталим државама света имају исти национални идентитет при чему није од значаја што неки од њих и не говоре српским језиком и нису држављани Србије.

Овакво уопштено одређење националног идентитета и заједничког идентитета истовремено не значи да постоји могућност наметања заједничког или националног идентитета. Сваки појединац има право на сопственост и самобитност што подразумева и формирање слободног осећаја идентитетске припадности. Понекад зависи и од историјских, друштвено-политичких, економских и осталих одређења. Већина имиграната који живе и раде у развијеним државама Европске уније (укључујући Швајцарску, Норвешку и Енглеску), Америке, Канаде, Новог Зеланда и Аустралије који нису њихови држављани, услед задовољства животом у тој држави, сопствене егзистенције и бивствености, те сигурнијој будућности за своју децу исказују жељу за потпуном интеграцијом и прихватањем држављанства државе у којој живе и раде и свега њеног националног, чак и по цену да се у одређеним случајевима одрекну матичног држављанства (Öbrink Hobzová, 2021). С друге стране, услед неприхватања заједничких вредности и заједничког идентитета, само у новијој историји дошло је до распада неких држава на подручју Европе – распад СССР-а (Тошић Малешевић, 2017), Чехословачке (Првуловић, 1997) и СФР Југославије (Словић, 2014). Последице таквог приступа идентитетском одређењу могу бити и ратови, као на пример у Авганистану (Farag, 2023), Израелу (Rayan, 2021), Сирији (Ulum & Kara, 2016), Украјини (Lapatovska et al., 2022) и осталим државама. Неприхватање заједничких вредности уочљиви су и по питању статуса појединих делова међународно признатих држава, као на примеру статуса Косова и Метохије у Србији (Митровић, 2022; Шарац и Опачић, 2022), Каталоније и Баскије у Шпанији

(Bornaetxea, 2015) и осталих држава, што се као реперкусија нужно одражава и на културу, васпитање и образовање.

Наведене проблеме доживљавају и деца млађег школског узраста, али их правилно не могу у потпуности разумети. То се односи и на схватање и разумевање појма национални идентитет. На то указују и новија истраживања спроведена у овој области (Василијевић и сар., 2023; Trbojevic et al., 2023; Василијевић и сар., 2022). У којој мери ће ученици оптимално усвојити елементарне садржаје о националном идентитету зависи и од компетентности учитеља, на шта посебно утиче њихово иницијално образовање. Занимљивим се учинила анализа садржаја о националном идентитету у програмима наставних предмета студијских програма за образовање учитеља.

МЕТОД

Предмет истраживања који се односи на наставне садржаје о националном идентитету у програмима наставних предмета студијских програма ОАС и МАС *Разредна настава* произишао је из контекста ширег истраживања групе аутора чија су истраживања усмерена на садржаје о националном идентитету (Миленовић и Ботић, 2023; Василијевић и сар., 2022а; 2022б; Семиз и сар., 2022; Василијевић и сар., 2021а; 2021б). *Циљ истраживања* је идентификација садржаја о националном идентитету у програмским садржајима наставних предмета студијских програма ОАС и МАС *Разредна настава*.

Узорак и процедура

Истраживање је спроведено у јулу 2023. Примењене су дескриптивна, компаративна, метода теоријске анализе и метода анализе садржаја.

У узорку су два студијска програма *Разредне наставе*.

1. Универзитет у Приштини – Косовској Митровици, Учитељски факултет (2021). *Студијски програм ОАС Разредна настава*, Призрен – Лепосавић.
2. Универзитет у Приштини – Косовској Митровици, Учитељски факултет (2021). *Студијски програм МАС Разредна настава*, Призрен – Лепосавић.

Инструмент истраживања

Подаци истраживања бележени су у неунифицираној евиденционој листи. Састоји се од рубрика у којима су евидентирани подаци о броју елемената садржаја наставних предмета у анализираним студијским програмима повезаних с националним идентитетом.

Обрада података

Подаци прикупљени истраживањем обрађени су дескриптивном статистиком израчунавањем фреквенција. Резултати истраживања приказани су табелама.

РЕЗУЛТАТИ

Подаци о уделу наставних садржаја повезаних с националним идентитетом анализираним програмима наставних предмета ОАС и МАС *Разредна настава*, приказани су према израчунатим фреквенцијама.

Табела 1. Садржаји повезани с националним идентитетом у СП ОАС Разредна настава

Редни број	Наставни предмет	Број садржаја
1.	Филозофија са етиком	01
2.	Социологија	04
3.	Општа педагогија	02
4.	Српски језик 1	03
5.	Социологија породице	02
6.	Породична педагогија	02
7.	Грађанско васпитање	08
8.	Општа методика васпитног рада	01
9.	Социологија образовања	03
10.	Књижевност	08
11.	Школска педагогија	01
12.	Књижевност за децу	10
13.	Облици изражавања	03
14.	Интеркултурализам и мултикултурализам у васпитању и образовању	14
15.	Предшколска педагогија	01
Укупно:		15 63

Подаци показују (Табела 1), да су према броју случајева садржаји у програмима наставних предмета Студијског програма ОАС *Разредна настава* повезаних с националним идентитетом највише заступљени у програму наставног предмета

Интеркултурализам и мултикултурализам у васпитању и учењу – 14 јединица; *Књижевност за децу* – 10 јединица, и по осам јединица у програмима наставних предмета *Грађанско васпитање* и *Књижевност*. Потом следе наставни предмети *Социологија* са четири јединице, *Српски језик 1*, *Социологија образовања* и *Облици изражавања* по три јединице, *Општа педагогија*, *Социологија породице* и *Породична педагогија* по две јединице, док је по једна јединица идентификована у програмима наставних предмета *Философија са етиком*, *Општа методика васпитног рада*, *Школска педагогија* и *Предшколска педагогија*.

Табела 2. Садржаји повезани с националним идентитетом у СП
МАС Разредна настава

Редни број	Наставни предмет	Број садржаја
1.	Тумачење књижевног дела	02
2.	Култура и друштво	05
3.	Компаративни приступи методици разредне наставе	02
Укупно:		03 09

Према подацима приказаним у Табели 2 уочљиво је да је у Студијском програму МАС *Разредна настава* највише јединица садржаја повезаних с националним идентитетом идентификовано у програму наставног предмета *Култура и друштво*, док су по две јединице идентификоване у програмима наставних предмета *Компаративни приступ методици разредне наставе* и *Тумачење књижевног дела*.

ЗАКЉУЧЦИ И РАСПРАВЕ

Резултати истраживања показују да су елементи садржаја о националном идентитету заступљени у програмима 15 наставних предмета са укупно 63 јединице у Студијском програму ОАС *Разредна настава* (Табела 1) и у програмима три наставна предмета са укупно девет јединица у Студијском програму МАС *Разредна настава* (Табела 2). Може се закључити да су експлицитно дефинисани садржаји у наставним предметима у којима је национални идентитет један од предмета проучавања. Садржаји у њима истовремено су и највише заступљени. Они су: *Интеркултурализам у васпитању и образовању*, *Књижевност за децу*, *Грађанско васпитање*, *Књижевност* и *Култура и друштво*. Свакако да су поједини наставни садржаји заступљени и у

осталим наставним предметима, пре свега у настави страних језика и настави предмета у области музичке и ликовне уметности, као и у оквиру садржаја из области методика наставе, где спадају и елементи који се односе на грађевине, личности, дела, обичаје, изговорене речи и остали елементи који се односе на културну баштину Србије и национални идентитет који се помињу и у осталим елементима и садржајима појединих наставних јединица у готово свим наставним предметима, али су овим истраживањем издвојени искључиво елементи садржани у програмима наставних предмета који су унети у обрасцу књиге предмета и као такви су у међурелацији са садржајима о националном идентитету.

Може се закључити да су садржаји о националном идентитету у програмима наставних предмета ОАС и МАС *Разредна настава* заступљени у довољној мери. Као такви су гаранција успешне припреме будућих учитеља за реализацију оптималних елементарних садржаја о националном идентитету са ученицима млађег школског узраста. Без обзира на свеобухватне промене у данашњим школама, улога учитеља у развоју, васпитању и учењу ученика млађег школског узраста и даље су од примарног значаја. По питању националног идентитета, од учитељевог убеђења и његове развијене свести о националном идентитету у великој мери зависи и његов приступ учењу ученика (Tang et al., 2021). Зато се у истраживању овог проблема указује на потребу и значај да учитељи током иницијалног образовања и каснијем професионалном усавшавању стално оснажују своје компетенције за реализацију садржаја о националном идентитету (Dugas, 2021). У једном од истраживања спроведеном у Северној Ирској утврђено је да „...осећај наставника за сопствени верски, културни и национални идентитет утиче на њихове ставове и приступе подучавању вероисповести...” (Richardson, 2022: 273). Занимљиво је споменути и резултате компаративног истраживања спроведеног на узорку од 35 грчких и 33 португалска студента наставничких факултета (опредељење за избор наведених држава темељи се на постојање економских криза које су последњих година имале Грчка и Португалија, па се стога и очекивала промена у погледу осећаја националног идентитета) о европском, националном и осталим идентитетима који су показали да су сви студенти „...опредељени за национални идентитет у односу на заједнички – европски идентитет...” (Apostolidou & Solé, 2020: 81). Полазећи од

друштвено-политичких проблема, рата и економских проблема с којима се Србија суочава уназад више од 30 година, ови резултати су од значаја за студенте факултета на којима се реализују студије разредне наставе када је у питању значај развоја осећаја националног идентитета код ученика млађег школског узраста упркос бројним проблемима, којих су у одређеној мери свесни и сами ученици. Ако учитељи уз помоћ родитеља и друштвене заједнице не васпитају ученике млађег школског узраста у духу вере којој припадају и код њих не развију осећај националног идентитета сопственој држави, то ће свакако уместо њих урадити неко други, што су показале и критичке анализе истраживања које је приказано у уводном делу овог рада (Öbrink Hobzová, 2021).

У академским круговима се расправља и о утицају појединих студијских програма на међурелацијске односе професионалног и националног идентитета будућих наставника и њиховом односу према учењу садржаја о националном идентитету. Тако, у истраживању спроведеном у исламским основним школама у Индонезији је на узорку наставника енглеског језика испитиван њихов осећај идентитетске припадности између професионалног и националног идентитета. Резултати истраживања су показали да су „...више фокусиран на идентитет неговатеља и моралног старатеља деце, а не наставника енглеског језика [...] и да наставници настоје да код својих ученика формирају осећај *замишљеног идентитета ученика*” (Qouyimah, 2023: 121). Уочљиво је да сви наставници раздвајају професионално и национално, али да при том не намећу својим ученицима осећај идентитетске припадности, већ настоје да им помогну да научне неопходне садржаје о националном идентитету и сами временом формирају осећај сопственог националног идентитета. Студенти разредне наставе се припремају за обављање учитељске професије. Међу свим наставницима учитељи су највише симбол школе и њеног оличења и као такви се понекад памте вековима, што потврђују резултати националних (Новаков, 2023) и иностраних истраживања (Szolowicz & Aaron, 2021). Зато се од њих и очекује да буду свестрани и савршени, јер од њиховог рада и угледа у највећој мери зависи и углед саме школе (и државе) у којој су запослени.

Снажење компетенција будућих учитеља за реализацију садржаја о националном идентитету зависи од више фактора. Неки од њих су системске природе и захтевају другачији приступ реализацији студија разредне наставе. Наведени студијски

програми би требали имати национални значај. То значи да је потребан упис оптималног броја студената који ће по завршетку студија започети с радом. Неопходна је и строга селекција кандидата како при самом упису, тако и током студија, што захтева детерминисање средњих школа из којих се могу уписати кандидати на студије разредне наставе и искључиво одлични ученици. Уместо непопуларних мера које се примењују (чак и по препоруци државних институција) о упису, пролазности, па чак и оствареном успеху студената и осталим мерама комерцијализације наставе, треба увести строже захтеве како по питању квалитетније реализације универзитетске наставе, тако и у погледу учења и вредновања знања студената.

ЛИТЕРАТУРА

- Apostolidou, E. & Solé, G. (2020). National-European Identity and Notions of Citizenship: A Comparative Study between Portuguese and Greek University Student Teachers. *History Education Research Journal*, 17 (1) 81– 98.
- Bornaetxea, F. (2015). Basque Education Rights and European School Systems. *Universal Journal of Educational Research*, 3 (1), 13– 23.
- Василијевић, Д., Миленовић, ХЖ. и Аџић, Б. (2022а). Национални идентитет у уџбеницима енглеског као страног језика у старијим разредима основне школе. *Узданица*, 19 (2), 181– 196.
- Василијевић, Д., Миленовић, ХЖ. и Ботић, М. (2022б). Појмови о природи у неким уџбеницима за четврти разред основне школе у Републици Србији. *ДХС – Друштвене и хуманистичке студије*, 7 (3), 271– 292.
- Василијевић, Д., Семиз, М. и Бојовић, Ж. (2021а). Национални идентитет у уџбеницима енглеског језика као страног језика. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 51 (3), 35– 53.
- Василијевић, Д., Семиз, М. и Бојовић, Ж. (2021б). Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 34 (2), 27– 43.
- Dugas, D. (2021). The Identity Triangle: Toward a Unified Framework for Teacher Identity. *Teacher Development*, 25 (3), 243– 262.
- Lopatovska, I., Arora, K., Fernandes, F., Rao, A., Sivkoff-Livneh, S. & Stamm, B. (2022). Experiences of the Ukrainian Adolescents during the Russia-Ukraine 2022 War. *Information and Learning Sciences*, 123 (11-12), 666– 704.
- Митровић, М. (2022). Прилог за стратешку комуникацију о косовско-метохијском безбедносном питању. *Војно дело*, 74 (3), 127– 142.

- Новаков, А. (2023). Трагом једне фотографије – табло матуранта Српске православне богословско-учитељске школе у Призрену 1896. године. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 53 (1), 119– 142.
- Öbrink Hobzová, M. (2021). Development and Current Challenges of Language Courses for Immigrants in Sweden. *Journal of Adult and Continuing Education*, 27 (1), 84– 99.
- Првуловић, Љ. (1997). Однос економских и војних наука. *Војно дело*, 49 (6), 147-162.
- Rayan, T. (2021). Archival Imperialism: Examining Israel's Six Day War Files in the Era of "Decolonization". *Across the Disciplines*, 18 (1-2), 108– 121.
- Richardson, N. (2022). Religion, Schooling and Conflicting Nationalisms: Educational Perspectives from Northern Ireland. *Journal of Religious Education*, 70 (3), 2732– 85.
- Семиз, М., Василијевић, Д. и Бојовић, Ж. (2022). Израженост и структура националног идентитета студената Педагошког факултета у Ужицу мерени NAIT скалом. *Социолошки преглед*, 56 (1), 54– 89.
- Szolowicz, M. & Aaron W. (2021). Red for Ed Teacher Movements: Exploring Roles and Symbols in the Politics of the Superintendency. *Educational Administration Quarterly*, 57 (5), 716– 746.
- Словић, С. (2014). *Косово и Метохија – последња етапа распада СФРЈ*. Институт за српску културу у Приштини – Лепосавићу.
- Tang, S., Wong, A., Li, D. & Cheng, M. (2021). Re-Conceptualising Professional Competence Development of Student Teachers in Initial Teacher Education. *Research Papers in Education*, 36 (2), 152– 175.
- Тошић Малешевић, Н. (2017). Распад источног блока, Варшавског пакта и СССР-а и постхладноратовски војни и политички интегративни процеси на подручју бившег СССР-а и у Азији. *Војно дело*, 69 (2), 400– 435.
- Trbojević, A., Jeremić, B., Milenović H Ž. & Lazić, B. (2023). Representation of Roma Content in Curricula and Textbooks at the Initial Education Level in Serbia. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 11 (1), 115– 127.
- Ulum, Ö. & Kara, Ö. (2016). The Effects of War on Syrian Refugees' Academic Achievement. *Online Submission, Journal of Academic Social Science Studies*, 48 (2), 413– 423.
- Farag, A. (2023). The CRT Culture War in the Suburbs. *Phi Delta Kappan*, 104 (5), 18– 23.
- Шарац, Ј. и Опачић, А. (2022). Комонвелт Порторико као основа предлога решења косовског конфликта. *Баштина*, 32 (58), 125– 136.

Qooyimah, U., Singh, P., Exley, B., Doherty, C. & Agustawan, Y. (2023). Professional Identity and Imagined Student Identity of EIL Teachers in Islamic Schools. *Journal of Language, Identity, and Education*, 22 (2), 121– 136.

Прилог 1: Садржаји о националном идентитету у СП ОАС Разредна настава

Интеркултурализам и мултикултурализам у васпитању и учењу: Дефинисање појмова; Филозофска промишљања континуитета друштвених промена; Култура и васпитање и образовање као битна конституента друштвених промена; Мултикултурне и интеркултуралне вредности и мултикултурно и интеркултурно васпитање и учење; Комуникација и мултикултурализам друштва; Формирање и развијање мултикултурних и интеркултурних компетенција; Мултикултурно и интеркултурно васпитање и образовање; Интеркултурно и мултикултурално васпитање и образовање као смисао живота и деловања локалне и шире друштвене заједнице; Од мултикултурног до интеркултурног васпитања и учења у теорији и пракси; Од етноцентризма ка етнореализму; Култура и интеркултурне комуникације као подстицај за проучавање савременог васпитања и учења; Толеранција као услов интеркултурне сарадње и савременог васпитања и учења; Педагошки плурализам као теоријска основа интеркултурне комуникације – појам, значај и теоријске основе; и Интеркултурализам и мултикултурализам у педагошком контексту.

Књижевност за децу: Народна књижевност у функцији књижевности за децу; Проучавање и тумачење дела репрезентативних песника за децу српске књижевности; Проучавање и тумачење прозних дела репрезентативних писаца за децу српске и светске књижевности; Поетичке особености и тумачење драмског стваралаштва за децу; Уочавање поетичких специфичности књижевности за децу на одабраним примерима; Народна књижевност у функцији књижевности за децу; Интерпретација дела репрезентативних песника за децу српске књижевности; Једноставни и сложени прозни облици уметничке и народне књижевности; Проучавање и тумачење прозних дела репрезентативних писаца за децу српске и светске књижевности; и Поетичке особености и тумачење драмског стваралаштва за децу.

Грађанско васпитање: Појам, основна обележја и циљеви грађанског васпитања; Основна обележја и модели демократије; Појам, обележја и вредности грађанског друштва; Слобода мисли, савести и вероисповести; Слобода говора; Права човека и грађанина; Права детета; и Мир, толеранција и дијалог.

Књижевност: Периодизација књижевности (Средњовековна књижевност, Народна књижевност, Барок, класицизам и

просветитељство, Романтизам, Реализам, Модерна/символизам, Авангарда и међуратна књижевност, Послератна књижевност, однос аутор-текст-читалац); Средњовековна књижевност: Библија, Монах Храбар, Свети Сава, Јефимија, Деспот Стефан Лазаревић, Теодосије, Константин Филозоф; Народна књижевност: народне лирске песме, народне епске песме, лирско-епска поезија, народне приповетке; Барок, класицизам и просветитељство: Захарије Орфелин, Доситеј Обрадовић, Јован С. Поповић; Романтизам: Вук С. Караџић, П.П. Његош, Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Ј. Ј. Змај, Лаза Костић; Реализам: Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Радоје Домановић, Јаков Игњатовић, Стеван Сремац, Бранислав Нушић, Војислав Илић; Модерна/символизам: Јован Дучић, Милан Ракић, Алекса Шантић, В. П. Дис, Сима Пандуровић, Борисав Станковић; Авангарда и међуратна књижевност: Милутин Бојић, Милош Црњански, Душан Васиљев, Момчило Настасијевић, Исидора Секулић; и Послератна књижевност: Васко Попа, Миодраг Павловић, Стеван Раичковић, Десанка Максимовић, Бранко Миљковић, Иво Андрић, Добрица Ћосић, Меша Селимовић, Данило Киш).

Социологија: Друштвене заједнице; Промене у савременом друштву; Политика и друштво; и Друштво и култура.

Српски језик 1: Рад Вука Стефановића Караџића; Српски стандардни језик у 20. веку и савременом контексту; и Екавски и ијекавски изговор.

Социологија образовања: Развој образовања - основне тенденције и историјски типови односа образовања и друштва; Однос образовања и других социјалних подсистема; и Социолошки аспекти развоја образовања у Србији.

Облици изражавања: Основи социолингвистике: Говорни представник и говорна заједница, Језичко раслојавање; Прозодија: Општи појмови о акценту, Елементи акцента, Прозодијски систем српског језика, Акцент речи и реченице, Реченична интонација, Говорне константе; и Реторски жанрови: Судско говорништво, Политичко говорништво, Духовно говорништво, Војничко говорништво, Академско говорништво, Похвално говорништво.

Општа педагогија: Системи васпитања и образовања; и Настанак и развој система школства, образовања и васпитања у свету и код нас.

Социологија породице: Основни појмови у социологији породице (домаћинство, сродство, брак, полови и родна подела рада, родитељство, ауторитет и породичне вредности); и Породица и друштво (породица у контексту друштвене структуре и у контексту друштвених промена).

Породична педагогија: Мотивисање за разумевање, евалуирање и експлицирање сопствених васпитних циљева и породичних вредности; и Студенти упознају основне услове у породици неопходне за правилно

васпитање деце и стичу знања о проблемима породичног васпитања у појединим типовима породица.

Философија са етиком: Разграничење морала од других вредносних сфера (права, политике, религије, економије, науке).

Општа методика васпитног рада: Циљ и задаци васпитања у савременом друштву - контексту нових.

Школска педагогија: Школа и њено окружење (сарадња школе са породицом и друштвеном средином).

Предшколска педагогија: Упознавање са најважнијим педагошким идејама и теоријама које су нашле своју практичну примену у класичним системима предшколског васпитања.

Прилог 2: Садржаји о националном идентитету у СП МАС Разредна настава

Култура и друштво: Култура и њена улога у друштву (теоријска одређења културе, процеси идентитета, социјализације и институционализације друштва); Типови културе (традиционална, елитна и масовна култура); Субкултуре (поткултура и контракултура); Творевине културе (језик и симболичка комуникација, веровања, сазнање, уметност, друштвене вредности и норме); и Актуелна питања савремене културе.

Компаративни приступ методици разредне наставе: Различити системи васпитања и образовања у Европи са свим специфичностима које их разликују и сличностима које их повезују; и Положај образовања и улога реформе образовања у земљама у транзицији).

Тумачење књижевног дела: Историја књижевности; и Кратак преглед проучавања књижевности – периодизација књижевности (Средњовековна књижевност, Народна књижевност, Барок, класицизам и просветитељство, Романтизам, Реализам, Модерна/симболизам, Авангарда и међуратна књижевност, Послератна књижевност, однос аутор-текст-читалац.

COMPETENCES OF CLASSROOM STUDENTS FOR THE IMPLEMENTATION OF NATIONAL IDENTITY CONTENT

Summary: The problem of the research is the impact of the quality of education of primary school students on their competence to realize content about national identity. The goal of the research is to analyze the curriculum of the subjects in the studies of classroom teaching to identify themes related to national identity. The research was conducted in July 2023 by analyzing the program content of the BAS and MAS study programs *Class Teaching* of the Faculty of Teacher Education in Prizren - Leposavić. The method of theoretical analysis and the method of content analysis were applied. The units of analysis

are the content on national identity in the program content of the subjects of the analyzed study programs. The results of the research showed that the content related to national identity is mostly represented in the curricula of teaching subjects related to social and humanities and that they contribute to strengthening the competences of future teachers for the realization of content about national identity. Based on the results, research conclusions were drawn and pedagogical implications were given, suggesting a different approach to the implementation of classroom teaching studies and the selection of candidates for enrollment in classroom teaching studies. Attached is a list of identified contents related to national identity in the subject programs of the BAS and MAS *Classroom Teaching* programs.

Key words: nation, nationality, identity affiliation, shared identity, initial teacher education.

Јасмина М. Арсенијевић²**Ненад Н. Перих³****Ангела М. Месарош Живков⁴**

ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ У ФУНКЦИЈИ НЕГОВАЊА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ И НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак: Културно наслеђе, као део националног идентитета, значајно доприноси осећају националне припадности. Традиција, културно наслеђе и национални идентитет су уско међусобно повезани, с обзиром на то да културно наслеђе представља темељ за формирање националног идентитета, а традиција је један од његових главних елемената. Ови елементи заједно обликују матрицу како појединци доживљавају свој национални идентитет, и представљају кључне факторе у формирању колективног идентитета једне нације. Процес очувања културне баштине често мора да пркоси не само забораву, већ и друштвеном, економском и технолошком развоју. Глобализација, емиграција, дигитализација и умреженост друштва додатно усложњавају проблем очувања културног и националног идентитета, те је ово у данашње време компликован задатак за који је потребан свеобухватан и системски приступ, у коме образовање и васпитање играју кључну улогу. У раду се у краткој форми представља улога система образовања и васпитања у изградњи културног и националног идентитета и даје преглед кључних аспеката изградње и јачања културног и националног идентитета путем образовања.

Кључне речи: васпитање и образовање, културна баштина, национални идентитет.

УВОД

Културна баштина је позната као један од најважнијих ослонаца и идентитета једног друштва, и у директној је спрези са националним идентитетом. Из тог разлога свако друштво које жели да задржи ове вредности, значајан напор улаже у очување, презентацију и преношење културне баштине, посебно на млађе генерације (Goodarzarvari & Samejo, 2018). Процес очувања културне баштине често мора да пркоси не само забораву, већ и

² arsenijevicjasmina@gmail.com

³ nesaperic777@gmail.com

⁴ angelamesaros.zivkov@gmail.com

друштвеним турбуленцијама, ратовима, неочекиваним природним појавама, па и проблемима животне средине. Ово је компликован задатак за који је потребан пажљив, системски приступ, а образовање и васпитање ту игра пресудну улогу (Fleer & Robbins, 2007; Lenzerini, 2014).

Образовање и васпитање у многим земљама представља камен темељац системског и планског дефинисања националног и културног идентитета, где се образовни систем посматра као својеврсни репродуктивни орган за успостављање система вредности и изградњу колективног идентитета. Било путем специфичних канала као што је грађанско образовање, или путем интеркултуралног интегрисања, образовање се историјски користило за изградњу националног идентитета, партиотизма и лојалности према држави. Примери националних држава у којима грађанско образовање служи циљу националног или патриотског образовања су Јапан, Тајланд, Сингапур, Тајван, па чак и САД (Leung, 2003).

УЛОГА ОБРАЗОВАЊА У НЕГОВАЊУ КУЛТУРЕ

Образовање и васпитање у многим земљама стога представљају камен темељац системског и планског дефинисања националног и културног идентитета, где се образовни систем посматра као својеврсни репродуктивни орган за успостављање система вредности и изградњу колективног идентитета. Образовање може допринети разумевању и очувању културне и националне баштине кроз разне активности и области: учењем о историји једне нације, неговањем језика и књижевности, учењем о уметности, непосредним неговањем културних и традиционалних пракси.

Образовање може подржати неговање културног и националног идентитета јачањем знања о **историји** (van Voxel et al., 2016; Low-Beer, 2003). Историја је кључна за разумевање порекла и значаја културних традиција и обичаја. Кроз изучавање историје, деца и омладина могу схватити како се њихова култура и национални идентитет развијао током времена и како су на то утицали друштвени и економски фактори. Када млади нараштаји знају више о својој култури и традицијама, већа је вероватноћа да ће ценити и неговати свој културни идентитет. Учење о историји, уз холистичко посматрање развитка културног и националног идентитета, што је приступ карактеристичан за историјску област, може новим генерацијама помоћи да уоче однос узрока и последице, континуитета и промене, и тако стећи способности

критичког мишљења и анализе. У комбинацији са приповедањем прича, али и савременим образовним техникама игре улога, пантомиме и сл. којима се подстиче емоционално укључивање деце, могућност за стицање знања, развијање вештина и паралелно вршење изградње културног и националног идентитета, постају још веће.

Друго, развијање **језика, неговање писма и учење домаће књижевности** значајно може допринети очувању културног и националног идентитета. Језик је кључни део културног идентитета. Кроз учење језика, људи могу сачувати богатство језичке разноликости. Образовање у језику омогућава људима да боље разумеју културне вредности, норме и обичаје, што доприноси очувању културног и националног идентитета (Bataller Català, 2015). Матерњи језик је важна компонента идентитета ученика и извор културног поноса и самопоштовања (Coelho, 2012).

Следећи начин јачања културног и националног идентитета путем образовања је **усвајањем уметности и учењем културних вештина** (Salam, 2019; Eisner, 1997; Merlies, 2016). Уметност је један од најважнијих израза културне баштине. Деца могу учити о уметничком стваралаштву и стицати културне вештине као што су плес, музика, уметност, кување и традиционални занатски радови који су карактеристични за локално и национално поднебље. Ове вештине често су преношене кроз генерације и представљају кључни део културног идентитета. На пример, у Јапану постоји традиционална уметност прављења папирних лутака која се преноси кроз генерације. Стицање ових вештина помоћи ће очувању ове традиције. Стицање фолклорних вештина играња традиционалног плеса или свирање традиционалне музике, значајно помаже очувању културног и националног идентитета. На пример, учењем играња традиционалног српског плеса “коло” и његовим потенцијалним увођењем у формално-основно образовање и организовањем наступа деце која нису чланови КУД-ова без запостављања истих, допринело би очувању ове традиције и широком промовисању српског културног и националног идентитета.

Коначно, јачање културног и националног идентитета могуће је повећати путем **организације културних догађаја** као што су фестивали, представе, концерти, игре и сл. (Niemi et al., 2014; Dewilde et al., 2021) и **дигитализације културног наслеђа**.

Путем ових догађаја, врши се активно промовисање и неговање културних традиција и обичаја. Кроз културне манифестације које се реализују у (су)организацији образовних установа, деца и локално становништво могу доживети традиционалне обичаје, уметност и музику, што може допринети повећању свести о културној баштини и њеном значају. Деца могу научити и даље преносити традиционалне обичаје и културну баштину своје земље или региона тако што ће учествовати у културним догађајима и такмичењима у традиционалним плесовима, музици, играма и другим облицима културног наслеђа. Школске приредбе могу укључивати различите културне и уметничке активности, попут музике, плеса, рецитовања, драмских представа и других сличних активности које се односе на културну баштину и на томе би наш образовни систем требало да инсистира уместо пасивног става који је заузет. Да би се културна баштина што више приближила младима, потребно је створити нова искуства уз помоћ нових технологија које ће на јединствен начин повезати омладину (а и савременог човека) са коренима у култури (Арсенијевић, Перић, 2022).

ЗАКЉУЧАК

У друштву попут нашег, које је изложено општој деградацији друштвених, образовних и моралних вредности, културна баштина и национални идентитет су међу првима на удару. Образовање има кључну улогу у неговању културног и националног идентитета. Уколико образовање повећава и истиче сегменте који се баве учењем, историјом, језиком, уметношћу, те организацијом културних манифестација, оно може допринети разумевању и очувању културне баштине и националног идентитета.

Поред тога, треба имати у виду и да образовање може да допринесе неговању културног и националног идентитета кроз учење о култури других народа и земаља. Такође, наглашавањем културног идентитета и културне баштине, али и уважавањем баштине мањина, може се истовремено радити на очувању националног идентитета и јачању друштвене кохезије, уз јачање међународних културних вредности, традиције и обичаја.

На крају, културно богатство нашег народа представља веома важан потенцијал развоја, како сектора услужних делатности, тако и целокупне српске економије кроз презентацију оригиналног културног наслеђа и производа који произилазе из њега (Арсенијевић и Перић, 2021).

ЛИТЕРАТУРА

- Achille, C.; Fiorillo, F. (2022). Teaching and Learning of Cultural Heritage: Engaging Education, Professional Training, and Experimental Activities. *Heritage* 2022, 5: 2565-2593.
<https://doi.org/10.3390/heritage5030134>
- Арсенијевић, О., Перић, Н. (2021). Intellectual capital of cultural heritage as a development factor of service activities, III International Scientific Conference PaKSoM, Belgrade, 2021., 383-394.
- Арсенијевић, О., Перић, Н. (2022). Интердисциплинарност и различити приступи критичке дискурсне анализе у: Фундаментална (основна) истраживања и њихов значај за напредак глобалне заједнице и просперитетни развој савремених држава, Институт за српску културу Приштина-Лепосавић, Међународно удружење методолога друштвених наука, Београд и Универзитет МБ Београд.
- Bataller Català, A. (2015). *The cultural component in the first Language (L1) teaching: cultural heritage, identity and motivation in language learning*. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 178: 20-25.
- Goodarzarparvari, P. & Camejo, F. (2018). Preservation of Cultural Heritage via Education of Children, Utilizing Visual Communication: Persepolis as a Case Study. *Creative Education*, 9: 141-151.
<https://doi.org/10.4236/ce.2018.92011>
- Eisner, Elliot W. (1997). *Educating artistic Vision*. Reston, VA: NAEA.
- Dewilde, E. Kolbjørn, O., Skrefsrud, T. (2021). Multicultural school festivals as a creative space for identity construction – the perspective of minority parents, *Intercultural Education*, 32(2): 212-229, DOI: [10.1080/14675986.2020.1851173](https://doi.org/10.1080/14675986.2020.1851173)
- Low Beer, A. (2003). School History, National History and The Issue Of National Identity. *International Journal of Historical Learning, Teaching and Research*, 3(1): 1-7.
- Lenyerini, F. (2014). *Culturalization of Human Rights Law*, Oxford: Oxford University Press
- Leung, W. (2003). Use and Misuse of Affective Approach in Nationalistic Education within the Context of Civic Education, *Pacific Asian Education*, 15(1): 6-24.
- Lashkarian Yazd, N. (2020). *Culture and Education*. Adamas University. Retrieved from: <https://adamasuniversity.ac.in/culture-and-education>
- Niemi, P-M, Kuusisto, A., Kallioniemi, A. (2014). Discussing school celebrations from an intercultural perspective – a study in the Finnish

-
- context. y Taylor & Francis in *Intercultural Education* on 19 Jun 2014, available online: <https://doi.org/10.1080/14675986.2014.926143>
- Salam, S. (2019). Promoting Cultural Identity Through Arts Education: The Indonesian Context. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 461, 460-463.
- Tal, Ma. (Ed). (2016). *Basis for Cultural Education: Guide for the Future of School-based and Extra Curricular Cultural Education*. Utrecht: LKCA.
- van *Boxtel*, M., *Grever*, R., Klein, S. (2016). The Appeal of Heritage in Education. https://www.berghahnbooks.com/downloads/intros/VanBoxtelSensitive_intro.pdf
- Fleer, M., Robbins, J. (2007). A cultural-historical analysis of early childhood education: how do teachers appropriate new cultural tools?, *European Early Childhood Education Research Journal*, 15(1): 103 – 119.
- Coelho, E. (2012). *Language and Learning in Multilingual Classrooms. A Practical Approach*. Toronto: Multilingual Matters.

UPBRINGING AND EDUCATION IN THE FUNCTION OF NURTURING CULTURAL HERITAGE AND NATIONAL IDENTITY

Summary: Cultural heritage, as part of a national identity, significantly contributes to the feeling of national belonging. Tradition, cultural heritage and national identity are interconnected, since cultural heritage is the foundation for the formation of national identity, and tradition is one of its main elements. Together, these elements shape how individuals perceive their national identity, and are key factors in the formation of a national collective identity. The process of preserving cultural heritage often has to defy not only oblivion, but also social, economic and technological circumstances. Globalization, emigration, digitization and networking of society further complicate the problem of preserving cultural and national identity. Therefore, today it is a complicated task that requires a careful, systemic approach, where education and upbringing play a key role. This paper will discuss the role of the education and upbringing system in the construction of cultural and national identity and make an overview of the key aspects and principles of building and strengthening cultural and national identity through education.

Key words: upbringing and education, cultural heritage, national identity.

Весна Љ. Минић⁵
Далиборка Р. Поповић⁶

МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА У КОНЦЕПЦИЈИ ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА⁷

Сажетак: Морално васпитање деце предшколског узраста, као део целовитог развоја личности има друштвени карактер, подразумева припремање деце за живот у друштвеној заједници, док са друге стране, друштвено васпитање припрема за поштовање моралних вредности у истој. Овако постављен узајамни однос води укључивању у национално васпитање и образовање, самим тим и очувању националног идентитета. Са начелима моралног и националног васпитања се почиње рано, преко породичних утицаја, а онда и преко садржаја у предшколском васпитању и образовању. У усвајању и прихватању моралних вредности велики значај имају предшколске установе, које надограђују стечено у породици. Путем разноврсних активности подстиче се морално васпитање деце, и то кроз заједничке активности, адекватне садржаје, контакте са васпитачима и другим лицима која раде у предшколској установи и ван ње. У савременом друштву, у условима мултикултуралности, демократизације, развијених медија мењају се теорије о моралном васпитању и развоју, вредностима и садржајима значајним за морално обликовање личности, чија анализа представља фокус овог рада.

Кључне речи: морално васпитање, предшколска установа, садржаји, национално васпитање, национални идентитет.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Када говоримо о моралном васпитању, националном васпитању и националном идентитету, имамо на уму породицу као основну ћелију друштва и био-психо-социјалну заједницу у којој дете први пут добија сазнања о истима, прихватању моралних принципа и начела и њиховом усвајању, значају поштовања вредности заједнице у којој живе. Како се васпитањем

⁵ vesna.minic@pr.ac.rs

⁶ daliborka.popovic@pr.ac.rs

⁷ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

развија и изграђује личност, њиме се утиче и на развијање моралне свести, савести, воље и карактера. Први васпитни утицаји добијају се у кругу породице, а надограђују у предшколским установама. Питање моралног васпитања деце предшколског узраста је заправо питање њиховог активног и конструктивног односа према друштву, према људима и свему што их окружује. Морално васпитање обухвата дете у целини, његов интелект, емоције, навике, ставове. Циљ моралног васпитања у породици односи се на подстицање и развој хумане и племените личности. То је сложен процес усмерен ка изградњи доброте, поштења, поштовања, правдољубивости.

Осим улоге породице, предшколске установе као институције представљају важан фактор моралног развоја. Улога предшколске установе је надоградња вредности које је дете већ почело развијати у кругу породице. Оне су присутне у сваком делу предшколске установе и њеног окружења. Ту су доминантна питања припремања деце предшколског узраста за будућност, самосталност, однос према околини, социјалној правди, међуљудским односима, квалитету живота. Заједничким активностима и игром, која је руководећа активност у предшколском узрасту, деца се уче поштовању правила, исправним односима према људима, самосталности, развијању стваралаштва, маште, толеранције и др.

Садржаји моралног васпитања који доприносе очувању националног идентитета имају своје место у великом броју активности које се спроводе у предшколским установама. Разноврсне активности у којима су заступљени садржаји моралног васпитања од велике су важности за развој моралне свести детета путем које они схватају појам доброг и лошег, моралне савести и моралног деловања у свакодневном животу.

ДЕФИНИСАЊЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА

Термин *морал* има порекло у латинском језику (*mos* – обичај, *mores* - владање, *moralis* - ћудоредан, моралан). Вилотијевић (2007: 103) наводи да је то „систем норми или начела која подразумевају одређен систем вредности и имају улогу у регулисању односа између људи али и односа човека према самом себи”. Под моралом се подразумева, дакле скуп правила којима се регулише однос чланова одређеног друштва. Бојовић и Василијевић (2012: 189) сматрају да се „одређена правила и вредности усвајају процесом васпитања, у оквиру

предшколских установа, школе, вербалним и невербалним одобравањем и забраном, речима, одрастањем у одређеној средини у којој правила и вредности постају лични ставови појединаца”. Према наводима Минић и Јовановић (2015: 40) три основне функције морала (гносеолошка, регулативна и васпитна) указују на специфичност узајамних односа људи које одликује друштвени значај, а појављују се у њиховој средини; уређивање односа људи између себе, у породичном окружењу, друштвеној средини; организовани рад да се код васпитаника формирају моралне вредности и пожељни квалитети. Посматрајући историјске епохе, можемо разликовати неколико врста морала: робовласнички, феудални, социјалистички, демократски. Са „мењањем друштвених услова мења се и друштвени морал. На морал се гледа и као на свест о дужностима, као спремност за вршење неких задатака, као дисциплину, самопоуздање, храброст. Морал асоцира на честитост и поштење” (Круљ, Качапор и Кулић, 2003: 107-108).

Морално васпитање односи се на изградњу моралних осећања, свести, ставова, уверења, хуманих односа међу људима, на склад мисли, речи и дела у свакодневном животу. „Морална особа је она која успева да не поклекне искушењима на које наилази током свакодневног живота и понашања која сматра недовољно адекватним избегава иако му могу причинити задовољство или корист” (Миочиновић, 2004:18).

Моралне норме односе се на „пожељне облике понашања и односа индивидуе према другима и заједници и то су одређени стандарди које једна друштвена заједница одређује како би истакла оно што је правилно и оно што је неадекватно у понашању чланова друштва” (Наранчић, 2017: 250).

Морална свест је важна особина личности која се састоји у познавању и разликовању појмова доброг и лошег. Морал се може препознати у „виду система норми и испољава се у оквиру савести коју можемо одредити као скуп важећих норми којима се одређује шта је добро а шта није како за самог појединца тако за друштво у целини” (Колаковски, 2001: 380).

Национални идентитет је „заједнички идентитет становника одређеног политички и географски дефинисаног простора, односно нације” (Briggs, Coble, 2005: 602) Српски национални идентитет градио се кроз епохе свешћу о историји и традицији, наслеђу, културним јединством, упркос животу под различитим утицајима. Штрбац (2007: 82) наводи да се о

идентитету може говорити као феномену који је истовремено и индивидуалан и колективан, и који се тако и треба проучавати, док Базић (2012: 17) о разјашњавању да ли је национални идентитет урођен или стечен, наводи да је разумевање ове дилеме у великој мери утемељено на парадигми савременог теоријског разумевања нације и националног идентитета.

ТЕОРИЈЕ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА И МОРАЛНЕ ВРЕДНОСТИ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Имајући у виду да се у литератури могу срести бројне теорије моралног развоја, као основа за њихову категоризацију користи се психолошка школа. У том контексту, можемо навести три значајне теорије о моралном развоју детета: 1. Пијажеова теорија моралног развоја; 2. Колбергова теорија моралног развоја; 3. Хорманова теорија моралног развоја. Пијажеово тумачење моралног расуђивања базира се на схватању когнитивних структура. Као и когнитивни, тако и морални развој пролази кроз одређене стадијуме који су у тесној вези са когнитивним. Према тумачењу Пијажеа, дете током периода развоја учествује у конструисању сопственог света. Дете „није у пасивном положају и не прима информације пасивно већ тежи разумевању, структуисању свог искуства и стабилизацији у свету који га окружује” (Миочиновић, 2004: 28). Пијажеов модел моралног развоја настао је проучавањем развоја дечјег моралног разумевања на два врло различита начина, наводи Живковић (2010: 147). Први начин се односи на примену натуралистичког приступа и посматрање деце како се играју уобичајених игрица. Пијаже је посматрао на који начин деца одређују правила игре и поставља им питања о условима под којима се правила могу променити или избећи. Са друге стране, експериментални приступ укључивао је решавање неке од моралних ситуација. Поштовање правила је, дакле суштина моралног развоја по Пијажеу. По његовом мишљењу, постоје два стадијума моралног мишљења. Први од процеса јесте процес принуде који доводи до хетерономије а за последицу има морални реализам, док је други сарадња и доводи до аутономије. *Стадијум моралне хетерономије* или другачије речено стадијум моралног реализма, објективна одговорност или стадијум принуде има следеће три карактеристике, према наводима Миочиновића (2004: 27–29):

- Моралност ауторитета и дужности: добар уједно значи и бити послушан док је исправно заправо оно што ауторитет

нареди. Пијаже сматра да је добар поступак онај који карактерише послушност према одраслима или одређеним правилима без обзира шта се од њих тражи односно заповеда. Добро је одређено као послушност. Дете родитеље сматра апсолутним извором моралности, а њихова правила не смеју се мењати.

- Следећа карактеристика реализма јесте поштовање слова а не духа закона. Мало дете одликује мишљење засновано на реализму што је последица егоцентризма у мишљењу и немогућност да се разликује објективно од субјективног, унутрашње и психичко од спољашњег и физичког. Деца млађег узраста верују у иманентну правду по којој се казна не може одвојити од прекршаја.

- Трећа карактеристика јесте објективно схватање одговорности. Услед стриктног схватања и придржавања правила дете када процењује обично води рачуна само о физичким последицама дела, а не и о намерама починиоца. Дете је реалиста у свакој области мишљења, па ће и у моралној више наглашавати спољашње елементе од унутрашњих мотива.

Аутономна моралност се развија у периоду око десете године, а њена главна карактеристика је реципроцитет или ближе појашњено: добар значи бити праведан, за разлику од претходне фазе у којој је добар исто што и послушан. Када говоримо о когнитивним променама долази до губљења егоцентристичке перспективе а све се више јавља способност разумевања туђе тачке гледишта, туђих мисли и осећања. Аутономија се према мишљењу Пијажеа развија када се јави обострано поштовање које је довољно снажно да особа има жељу да са другима поступа на исти начин како они поступају са њом. Сарадња доприноси да вршњаци крену да посматрају ствари из угла друге особе, што доводи до смањења егоцентризма а доприноси развоју емпатије.

У јавности, најшире прихваћена дефиниција моралног развоја је она која долази од Колберга. По његовом схватању морални развој није једнодимензионалан, већ се састоји од стадијума моралног развоја. Према Колберговом мишљењу моралност је врлина, те је његову теорију о стадијумима моралне свести, како то наводи Чабаркапа (2009: 380) могуће свести на: *преконвенционални морал*, који укључује два подстадијума. Први, у коме се моралне норме крше лако уколико нема спољашње контроле и казне, док је у другом подстадијуму присутна

оријентација на реалне последице поступака где долази до осећаја кривице због нанете штете било да је нанешена намерно или не. Други ниво јесте *конвенционални морал* који, такође има два стадијума: када се особе оријентишу на формирање добрих међуљудских односа и узимају у обзир сопствене поступке. Други, када почиње да оцењује поступке других људи са позиција које имају у друштву. Трећи стадијум је *постконвенционални морал* у оквиру којег се могу разликовати два стадијума. На првом, већи број људи постиже моралну зрелост и прихвата универзалне принципе праведности. На другом стадијуму друштво се разматра као универзална заједница а особа је на стадијуму моралног расуђивања када друштво посматра као отворену заједницу моралности. Колбергова теорија указује на то да је „морални развој когнитивно усмерен и да је свака етапа различите структуре када се говори о доношењу процена или одлука и одговора на морална питања” (Колаковски, 2001: 380-385).

Хофманова теорија се бави емпатијском мотивацијом као извором моралног и просоцијалног понашања. Ђорђевић (2019) наводи да ова теорија има три саосећајна нивоа: када дете жели да помогне особи у невољи, када усваја схватање другог као извора осећања и мисли и када дете није ограничено нелагодом других у нелагођним ситуацијама већ је свесно да је таква ситуација пролазна и да повећавањем способности менталног представљања долази до разумевања групе људи којима је неопходна помоћ.

Говорећи о моралном васпитању код деце предшколског узраста, Јевтић (2018: 22) истиче да у „први план треба ставити деловање на децу примером а дисциплину ставити у међусобну везу са моралом деце” или га усмерити тако да доприноси „развоју многобројних способности који појединцу помажу да донесе исправне судове и моралне одлуке” (Николић и Антонијевић, 2020: 65). Оно има важну улогу у „усмеравању понашања појединца, а познавање специфичних односа конфликта и компатибилности појединих вредности је од важности за проучавање и објашњавање односа између вредности и понашања појединца” (Јукић, 2013: 403). Путем њега омогућава се да деца развијају „стваралачку личност и да формирају универзалне (општељудске, хумане, генеричке, општедруштвене, културне) вредности, посебне (друштвено-историјске) вредности и појединачне (индивидуалне,

персоналне) вредности” (Стаматовић и Милошевић, 2017:10). Јевтић (2012: 18–24) наводи да су породица, пријатељство, алтруизам, успостављање социјалних контаката, здравље, љубав, вера, сигурност, самосталност, слобода, мир, поштење, искреност, толерантност, верност, одговорност, сарадња и многе друге, неке од вредности које су такође веома важне у моралном васпитању. Неке од вредности које наводи Миљак (2005: 108) су: поштовање, послушност, учтивост, понизност, добри манири, искреност. Све оне неопходне су нам за квалитетан живот у датој друштвеној заједници.

САДРЖАЈИ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА У ПРЕДШКОЛСКИМ УСТАНОВАМА У КОНЦЕПЦИЈИ ОЧУВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Предшколска установа је веома важна васпитно-образовна средина која пружа подршку и помоћ породици, и на тај начин доприноси целовитом развоју детета. Садржаји моралног и националног васпитања налазе се у готово свим активностима у предшколским установама, и значајне су за обликовање моралне свести, савести и моралног деловања. Келемен (2012: 497) сматра да се кроз заједничке активности могу „преносити различите моралне вредности о добру, пријатељству, поштењу, узајамној сарадњи и подршци, толеранцији, праштању и др”. Изградњом моралних вредности, ставова и начела развија се свест о потреби и значају очувања националног идентитета, која се надограђује како у формалном образовању, током даљег школовања, тако и у неформалним облицима, посредством бројних друштвених утицаја.

У подручју развоја говора код деце предшколског узраста, садржаји моралног васпитања имају за циљ буђење осећаја за естетске вредности, разумевање, тумачење, упознавање, развијање, чување и поштовање културног идентитета, неговање културе слушања саговорника. Њих налазимо у песмама, причама, баснама, бајкама, и оне су усмерене на богаћење дечијег речника, усвајање моралних норми и навика. Бајке и приче за децу, према схватању Петровића (2001: 74) преносе моралне поруке које се огледају кроз разнолике приказе борби зла и добра у којима се ликови налазе пред тешким одлукама између исправног и неисправног, а хероји и зли јунаци налазе се пред одлуком која може утицати на судбину неког имагинарног света. Неке од активности које се могу уочити у *Закону о предшколском васпитању и образовању (Службени гласник РС, бр.129/2021)*, а

имају моралне поруке су: Упознајмо се са правилима понашања у групи; Дечја недеља; Вербално изражавање: „Волим - не волим”; Рецитација: „Мир”; Игре слушања и комуникације: Басна „Аска и вук”; Прича „Доброћудна веверица”; Народна књижевност: „Благослови”; Рецитација „Срце”; Рецитација „Лекар”; Вербално изражавање и комуникација: „Значај хигијене, спречавање заразних болести”; Говорна радионица: „Кутија лепих речи”; Рецитовање: „Стихови о мајци”; Проширивање реченичног фонда: „Породични ритуали”; Интерпретација рецитације: „У гостима”; Изражајно рецитовање: „Завичај”; Упознавање са дечјом књижевношћу: „Ружно паче”.

У подручју развијања почетних математичких појмова можемо наћи садржаје моралног васпитања. Чињеница је да бројеви чине саставни део живота и да се без њих не могу разјаснити ни број година, старост или младост, кућни бројеви, улице, књиге. Све операције са бројевима (формирање скупа, сабирање и одузимање, придруживање, временске релације, половина, четвртина, осмина) које дете усваја треба учинити применљивим у свакодневном животу. Како су бројеви део целине, дете треба усмерити на разумевање исте. „Деца изложена оваквом приступу бројева, имплицирано уче о људским вредностима и моралности. Уче да поштују живот, себе, људе око себе” (Петровић, Пинтер, 2006: 47). Активности у којима се налазе садржаји моралног васпитања у подручју развоја математичких појмова, према наводима *Закона о предшколском васпитању и образовању (Службени гласник РС, бр. 129/2021)* су: Доба дана: „Дан-ноћ-јутро-подне-вече”; Дани у недељи; Колико је сати; Месеци у години, годишња доба; Скупови: „Формирање скупова”; Скупови: „Члан скупа, припадност и неприпадност члана скупа”; Скупови: „Придруживање”; Формирање појма броја (од 1-10); Математичке операције бројевима: „Сабирање и одузимање”.

Што се тиче области упознавања природне и друштвене околине, њен циљ је да дете упозна себе, своје окружење, знаменитости свога краја и очување природних и друштвених добара, еколошке активности, народну традицију, правила лепог понашања, правила понашања у саобраћају, хигијену. Неке од активности везане за поменућу област, а које имају додирних тачака са моралним и националним васпитањем су: „То сам ја”; Мајци на дар: „Лепи поступци, помоћ у кући”; Човек као припадник живог света: „Породично стабло”; Заштита животне средине: „Шта значи чувати природу”; Човек као друштвено биће:

„Дан шале”; Занимање људи: „Оџачар”; Наше радости: „Испод новогодишње јелке”; Занимања људи: „Лекар”; Празници и прославе: „Дан града”; Природи с љубављу: „Шта је потребно природи да буде здрава”; Човек као припадник друштва: „Где све има људи”; Човек као припадник друштва: „Како људи живе”; “Некад и сад”; Саобраћајно васпитање: „Правила кретања у саобраћају” (*Закон о предшколском васпитању и образовању, Службени гласник РС, бр.129/2021*).

Физичко васпитање такође има значајно место у васпитању деце и не сме се посматрати изоловано. Физичке активности реализују се кроз различите природне или организоване активности и имају значај у развоју друштвено-моралних, интелектуалних, естетских и других вредности васпитаника. Слободна игра и спорт погодна су основа за обезбеђивање адекватних услова за развијање моралних осећања, суђења а све то доприноси развоју моралног понашања. Активности којима се подстиче морално васпитање из ове области, према *Закону о предшколском васпитању и образовању (Службени гласник РС, бр.129/2021)* су: Дечје народне игре: „Ја посејох лан”; Традиционалне игре: „Иде мајка колем дворем”; Игра улога: „Адвокат”; Активности сарадње и кооперације: „Прослава”; Покретна игра: „Мами на дар за празник – 8. март”; Игре сарадње и кооперације: „Замени место”; Бацање и гађање: „Бацање лоптице у даљ и циљ”; Игре са ношењем предмета: „Штафетне игре”; Развијање моторичких способности код деце: „Природни облици кретања”; Штафетне игре уз коришћење познатих ритмичких предмета”.

Музика има важну улогу када се говори о моралном васпитању јер доприноси развоју моралне компоненте личности детета и омогућава им да доживе осећај поноса, части, слободе, достојанства, хуманости, љубави, родољубља. Слушање музике доноси осећај среће или задовољства, некада и осећај туге што утиче на емоционални развој личности детета, развој дечије маште и фантазије, моралних особина, формирање воље и карактера. Путем музичких текстова и игара могу се усвојити разне моралне поуке, подстицати развој деце у духу хуманизма, патриотизма, живота у друштвеној заједници, позитивних ставова о раду и радним обавезама, али и позитивног односа према материјалним и друштвеним вредностима (Петровић, 2001). Неке од активности у којима се прелама морално васпитање су: Обрада песме: „Право пријатељство”; Певање: „Деца

имају права”; Певање: „Мама чува твој сан”; Певање: „Кад погледам са бедема”; Обрада песме: „Семафор”; Певање: „Како се прелази улица”; Обрада песме: „Саобраћајац”; Певање: „Ишо меда у дућан”; Певање: „Ал је леп овај свет”; Обрада песме: „Молимо за фину тишину”; Слушање: „Љубав је то” (*Колибри*); (*Закон о предшколском васпитању и образовању, Службени гласник РС, бр.129/2021*).

Ликовне активности на предшколском узрасту су игровне, продуктивне и игралике. Оне подразумевају рад са ликовним и неликовним материјалима чијом употребом настају ликовни производи. „Стварање ликовних производа први су облици манифестације културе коју деца сама стварају” (Вечански, Васиљевић-Благојевић и Маринковић, 2017: 369–378). За развој дечје креативности и ликовних способности врло је важан утицај васпитача који омогућује “богатство подстицаја, мотивације и деци допушта слободу, и уважава њихове интересе и могућности” (Новаковић, 2015: 163). Активности које на најбољи начин илуструју примере заступљености моралног васпитања у области ликовног стваралаштва односе се на: Цртање: „Породично стабло”; Комбинована техника: „Дрво љубави”; Цртање: „Ја у мамином стомаку”; Сликање: „Помажем мами – простирем веш”; Елементи примењене уметности: „Честитка за маму” (*Закон о предшколском васпитању и образовању, Службени гласник РС, бр. 129/2021*).

ФАКТОРИ МОРАЛНОГ ОБЛИКОВАЊА ЛИЧНОСТИ

Неколико је важних фактора који утичу на морално обликовање детета: породица, група вршњака, предшколска установа, школа, масмедији, слободно време, перманентно образовање, црква, спорт и др.

Породица је примарна социјална средина која има највећи утицај на дете раног узраста. Она начином живота, функционисањем и навикама, врши снажан утицај на дете. На тај начин обликује његову личност, утиче на његов интелектуални, морални, емоционални и социјални развој. „Породица формира личност детета, одређује за њега моралне норме, вредносне оријентације и стандарде понашања користећи се различитим методама и средствима васпитања” (Јевтић и Васић, 2014: 12). Уколико родитеље карактерише узорно понашање, добар приступ деци, одмерени савети и разумевање може се постицати и развој моралности код те деце. „У функционалним породицама

засигурно ће се подстицати развој детета, исказивати подршка одрастању и поштовању његове личности што позитивно делује на психофизички и морални развој деце (Јерковић и Илић, 2020: 277). Разговор и интерперсонално понашање „почетни су знаци моралности који даље подстичу осећања и понашања која заједно чине морални развој детета” (Златановић, 2016: 63-68).

Поред породице, предшколска установа је важна институција која доприноси развоју моралности и социјализације. Бројним и разноврсним активностима свакодневно се утиче на морално обликовање дечије личности. Она допуњује и даље развија вредности стечене у породичном окружењу. У томе значајну улогу има васпитач од кога се очекује „развој позитивних вредности деце (о себи, учењу, свету), развој целовитог појединца, његових снага и потенцијала, развој активног и одговорног грађанина усмереног целоживотном учењу и критичности” (Ђорђевић, 2019:30). Кроз бројне игровне активности васпитач развија моралну свест детета, савест и учи га исправном моралном деловању. За Елкоњина (2010: 119) „игра представља школу морала, али не морала у представи, већ морала у акцији”. Моралном развоју посебно доприносе игре у којима се појављује симболичка имитација, сиже који подразумева различите улоге, као и драмске игре. Игру треба неговати и оплемењивати како би дала жељене резултате. Поред игре, средства масовних комуникација садрже како позитивне, тако и негативне моделе идентификације, и у том смислу веома је важан утицај породице и средине у разумевању садржаја које ће дете гледати. Тешко је у мору негативних примера и утицаја одабрати оне који воде правилном моралном обликовању детета. Овде су значајни и услови живота, традиција, култура, вредности са којима дете има додира у свом окружењу. Поред наведених, економично и рационално коришћење слободног времена значајно доприноси развијању моралне свести, савести и моралног деловања.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Морално васпитање, као део хармонијског развоја личности детета предшколског узраста утиче на очување националности и националног идентитета. Оно обликује моралну личност, развија моралну свест, савест и деловање. Крајњи циљ моралног развоја је способност детета да препозна морална начела и правила друштва у којем живи, и да се понаша у складу са њима. Бројни су

садржаји који су заступљени у свакодневном раду са предшколском децом, они се могу наћи у областима развоја говора, почетних математичких појмова, природног и друштвеног окружења, музичких, физичких и ликовних активности. Теорије, посебно из психолошких школа попут Пијажеа, Колберга и Хофмана покушале су да објасне ток моралног развоја деце раног узраста, у коме су истицали значај породице и предшколских установа у моралном обликовању. Поред породице и предшколских установа, значајни фактори у моралном васпитању су масмедији, слободно време, групе вршњака, култура, традиција и др. Сви они, у великој мери утичу на морални развој, а далекосежније сагледано и на национални идентитет, његово неговање и очување.

ЛИТЕРАТУРА

- Базиић, Ј. (2012). *Друштвени аспекти образовања*. Београд: Институт за политичке студије/Лепосавић: Учитељски факултет.
- Бојовић, Ж., Василијевић, Д. (2012). *Развој моралне свести даровитих ученика*. Ужице: Учитељски факултет.
- Briggs, A., Coble, P. (2005). *Uvod u studije medija*, Clío: Beograd.
- Вечански, В., Васиљевић-Благојевић, М., Маринковић, Т. (2017). Развојни потенцијал ликовних активности на предшколском узрасту. *Настава и васпитање*, 66 (2), 367-380.
- Вилотијевић, Н. (2007). *Породична педагогија*. Београд: Учитељски факултет.
- Ђорђевић, З. 2019. Улога наставника у подстицању понашања ученика. *Зборник радова Педагошког факултета*. (21), 27-44.
- Ељкоњин, Д. Б. (2010). *Психологија дечје игре*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Живковић, И. (2010). Савјест као саставна компонента психолошког приступа моралном развоју. *Зборник радова међународног теолошког скупа КБФ-а*, Сплит. 16(1), стр. 135-171.
- Златановић, Љ. (2016). Развој алтруизма и просоцијалног понашања: нека питања и теме. У: Јоковић, М. (ур.), *Васпитач у 21 веку* (15). стр. 63-70. Алексинац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача.
- Јевтић, Б. (2012). *Педагогија моралности*. Ниш: Филозофски факултет.
- Јевтић, Б., Васић, А. (2014). Наставник-фасилитатор просоцијалности. *Синтеза*- часопис за педагошке науке, књижевност и културу, 3(6), 75-86.

- Јевтић, Б. (2018). *Моралне рефлексije Сретена Аџића*. Ниш: Филозофски факултет.
- Јерковић, Л. С., Илић, М. Ђ. (2020). Функционалност породице и морална развијеност ученика. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*. 50(2), 275-294.
- Јукић, Р. (2013). Моралне вриједности као основа одгоја. *Нова присутност*. XI (3), 401-416.
- Келемен, Љ. (2012). *Идејни и етички смисао књижевно-уметничких дела у припремном предшколском периоду као подстицај и развој морала даровитих*. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“.
- Колаковски, Л. (2001). *Мини предавања о макси стварима*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Круљ, Р., Качапор, С., Кулић, Р. (2003). *Педагогија*. Београд: Свет књиге.
- Миљак, А. (2005). *Мозгућност за развој вербалне комуникације у предшколској установи*, Београд: Учитељски факултет.
- Минић, В., Јовановић, М. (2015). Потреба, значај и садржаји моралног васпитања у млађим разредима основне школе. *Зборник радова Учитељског факултета у Призрену-Лепосавићу*, 9, 37-50.
- Миочиновић, Љ. (2004). *Морални развој и морално понашање*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Наранчић, М. (2017). Морални развој и морално васпитање као аспект целовитог развоја личности у одбрани земље. *Војно дело*, 69(6), 248-261.
- Николић, Т., Антонијевић, Р. (2020). Морална аутономија као циљ моралног васпитања. У: Радуловић, Л., Милин, В., Љујић, Б. (ур.) *Партиципација у образовању - педагошки (п)огледи*, стр.64-70. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду. Институт за педагогију и андрагогију.
- Новаковић, Н. (2015). Preschool teacher's role in the art activities of early and preschool age children. *Croatian Journal of Education: Хрватски часопис за одгој и образовање*, 17(1) Pp. 153-163.
- Петровић, Н., Пинтер, Ј. (2006). *Методика наставе математике*. Сомбор: Педагошки факултет.
- Петровић, Т. (2001). *Историја српске књижевности за децу*. Врање: Учитељски факултет.
- Стаматовић, Ј., Милошевић, А. (2017). Место и реализација васпитних програма у савременој школи. *Зборник радова Педагошког факултета*, 19, 9-20.

Чабаркапа, М. (2009). Осврт на теорију Лоренса Колберга о развоју моралне свести и односу према моралном понашању. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*. 39, 379-387.

Службени гласник Републике Србије 129/2021.

Штрбац, Л. (2007). *Глобализација и национална култура*. Шид: Културно-образовни центар.

PRESCHOOLERS' MORAL EDUCATION ON THE IDEA OF PROTECTING NACIONAL IDENTITY

Summary: The social aspect of moral education for preschoolers is a component of their entire personality development; it involves preparing them for life in a social setting, while social education trains them to uphold moral principles in the same. Inclusion in national education is the result of the reciprocal relationship that is created in this way, maintaining the national identity. Early family influences and preschool curriculum lay the foundation for moral and national education principles. Preschool institutions, which build on what was learned in the family, are very important in the acquisition and acceptance of moral ideals. Children's moral development is promoted by a variety of activities, group activities, appropriate material, contacts with instructors, and other people who work both inside and outside the preschool institution. This paper will analyze how theories about moral education and development, values, and other components crucial to the moral formation of personality are changing in contemporary society under the influence of multiculturalism, democratization, and developed media.

Key words: moral education, preschool institution, contents, national education, national identity.

Петар Ђ. Рајчевић⁸**НАЦИОНАЛНО ИЗМЕЂУ ИНДИВИДУАЛНОГ И ГЛОБАЛНОГ**

Сажетак: Сложеност човекове личности која се формира под утицајем дуготрајног, вишегодишњег па и вишедеценијског, васпитно-образовног процеса, подразумева и бригу о стицању потребних знања и изграђивању правилних ставова о националној припадности. Као што није прихватљиво њено игнорисање, потискивање, не може се ни апсолутизовати, пренаглашавати, до те мере да се не води рачуна о другим сродним појмовима и карактеристикама. Познато је да се у неким изворима прави разлика између националног и националистичког. Говори се, такође, о националном, националистичком и шовинистичком. Најбоље је кад се националном одреди његово право место које му припада. У раду се оно посматра у низу: индивидуално (себељубље), национално (отачаствољубље, родољубље), интернационално (човекољубље). У новије време, за овај трећи појам, све више се употребљава израз глобално, планетарно, светско. Прави се разлика између глобализације и глобализма. Национално је значајна област у оквиру које, и ради које, су вођени, а и данас се воде, бројни ратови, страдају људи, упропаштавају се материјална добра. Да људима није толико важно ово питање, зар би долазило до тога? И данас се, оштрије него раније, сукобљавају национални интереси разних народа. Национално ослобођење и живот у слободи представљају најзначајнију основу нужну за егзистенцију сваког појединца. О националном питању размишљали су многи научници и уметници. Пре свега занимају нас мишљења и ставови домаћих и страних педагога о томе. Осим њих о овоме се могу наћи мишљења философа, социолога, политиколога. Остварења одређеног броја сликара, вајара, музичара, спортиста и других, такође могу бити инспирисана и прожета националним обележјем. Покушаји запостављања и потирања националне компоненте и традиционалних националних посебности, све више наилазе на отпор и осуду мислећих људи савременог доба.

Кључне речи: национално, националистичко, интернационално, глобално, личност, образовање.

УВОД

Свака индивидуа, свака јединствена и непоновљива личност или становник наше планете рађа се у оквиру неке шире, националне или државне заједнице. Од одраслих из свог

⁸ petar.rajcevic@pr.ac.rs

окружења, пре свега од родитеља, учи да припаднике те заједнице воли јер су му блиски по многим особинама, по заједничкој прошлости и садашњости, да чини све оно што доприноси њеном опстанку и, по могућности, свестраном благостању и развоју. Ту се убраја и улагање напора који доприносе спремности за одбрану свог народа или пристанка на борбу за ослобођење уколико се за то укаже потреба. Они који не пристају на то доживљавају презир, моралну осуду па и казну. Напротив, људи са јаким националним осећањем спремни су да без икаквих очекивања чине добро, не жалећи да у јуначком држању и чојственом поступању изгубе живот. Такви се сматрају херојима, узимају за пример, вечно памте и спомињу. Подижу им се вредни споменици, новим улицама дају њихова имена, описују у књигама, „оживљавају” у филмовима. У оквиру сваког па и српског народа захвалност заслужују многи, не само цареви, краљеви и ратници него и сви остали поштени “обични људи”, вредни радници, произвођачи, ствараоци, научници, уметници, спортисти и други. Миљанов истиче: «Укратко, за мене је најстрашнији светац, који мре за општу и за божу правду, а то ми се чини греота и штета да се заборави» (Миљанов, 1998: 8). Васпитно-образовном раду припада значајно место у процесу формирања, за опстанак и развој поједине нације, потребних и пожељних особина личности. Зато је важно да се ово питање увек изнова поставља и правилно, из многих аспеката, осветљава, с циљем да и у овој области, како је писао Макаренко, не буде “шкарта” а то значи неупотребљивих, који не би били од неке, веће или мање користи за себе, друштвену целину којој припадају, па и шире, ако је могуће.

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ОСНОВНИХ ПОЈМОВА

Кључни појмови за боље разумевање садржаја чланка Национално између индивидуалног и глобалног су: индивидуално, национално, националистичко, интернационално, глобално, личност, образовање. Потребно је њихово што прецизније дефинисање како би се могло прећи на следећи део рада.

Реч индивидуа упућује на **а. јединку неке врсте**, “... поједино биће”, **б. лице, особу, појединца...** (Николић, 2007: 472). Из тога излази да је индивидуално нешто што је својствено само појединцу, што је ван колектива.

Национално се одређује као нешто „у националном смислу, у погледу националности: као нација: - (не)опредељен, - свестан; -

се иживети. Национално - као први део у придевским сложеницама означава да се оно што је исказано другим делом односи на нацију и националност: националноослободилачки, националнополитички, националнохегемонистички и др. Националност, -ости ж (инстр. ношћу) 1. а. припадност одређеној нацији: свест о припадности одређеној нацији; карактеристике, особине, својства, обележја неке нације, б. припадност одређеној држави, држављанство, 2. зб. припадници неке нације, народ, нација; представници свих националности, припадници различитих националности (Вујанић и др. 2007: 803). Уз појам национално често се веже и појам националистичко. „Националистички, -а, -о који се односи на национализам и на националисте, који припада националистима, својствен националистима и сл. : - занос, националистичке идеје, - покрет, - струја, - удружење” (Вујанић и др. 2007: 803). Овде се не износи вредносни предзнак. Не говори се да ли је то позитивна, пожељна или негативна, непожељна особина. У следећем извору то се чини. Национализам се дефинише као „реакционарна идеологија која истиче економске, војне, политичке и културне вредности и предности властите нације на рачун вредности и интереса других нација, што води у националну неравноправност и искључивост. Међутим, национализам не мора имати негативан предзнак. Напротив, са појавом нација он је био покрет напредне буржоазије у борби против феудалне класе. Или, у колонијалним и полуколонијалним земљама национализам је покрет за национално ослобођење и независност.

У два века дугој борби југословенских народа за своје национално ослобођење, национализам је све до уједињења био заједничка или појединачна тежња нација да се ослободе и оснују властиту државу. После уједињења, национализам се испољава у два вида са изразито негативним предзнаком, и то као сепаратизам и као унитаризам...” (Ивковић, 1998: 133). Милан Вујаклија национализам одређује као “народњаштво, родољубље; друштвено, политичко и културно деловање са националног становишта које се испољава у различитим облицима: 1. као друштвено-политички и културни покрет грађанске класе у циљу буђења националне савести, ослобођења, уједињења и стварања националне државе; 2. као идеолошки и политички израз затварања, самодовољности и култа сопствене нације којег карактерише шовинистички однос... и потцењивање права и вредности других нација” (Вујаклија, 1996: 581). Исти аутор

националисту види као народњака, родољуба, присталицу политичких струја и странака које пре свега воде рачуна о интересима своје земље и свога народа. Шири поглед од овога је интернационализам. „Националистичко је, за разлику од националног, најкраће речено, служење властитој нацији уз непријатељство и супротстављање другој нацији. Национално је оно што садржи гајање националног али без супротстављања и непријатељства према другим нацијама. То је основна линија разграничења” (Šuvar, 1986: 21). Ово је доминантно схватање наведених појмова у време СФРЈ. Помињање народа, у неким круговима, није пожељно јер се тако олако „номинује за популисту. Свако ко још верује и у традиционалне вредности бива прокажен као националиста” (Рајчевић, 2019: 74). Појам националист(а) се дефинише као: „онај који има врло развијену свест о припадности својој нацији, онај којем је много стало до националног напретка, који тежи самосталном друштвеном (културном, цивилизацијском) развоју своје нације, родољуб, патриота” (Вујанић, 2007: 803). У основи модерне српске историје налази се „национална идеја, схваћена као остварење начела народног суверенитета и независности. Од Карађорђевог отпора дахијама, до сукоба са Османским царством, Аустро-Угарском и нацистичком Немачком, Срби су, у име националне идеје, били у сталним размирицама са империјама и империјализмом. Не заборавимо, ипак, да су се ти сукоби завршавали српским победама” (Ковић, 2019: 69-70). С тим у вези је још један појам а то је идентитет. „Идентитет бисмо могли одредити и као трансгенерацијску комуникацију која нам обезбеђује да се користимо не само својим искуством него и искуством ранијих генерација и минулих времена чиме се обезбеђује континуитет повесног времена, садашњост као спона прошлог и будућег. Тако се обликује национална душа “ (Бодрожић, 2018: 19 - 20). Тим је обухваћено оно што је једном народу најсветије. „У свим временима, на свим просторима, код сваког народа, религија и веровања су кључни чинилац идентитета” (Бодрожић, 2018: 22). Појавом и делима Светог Саве српски народ у потпуности је заокружио свој православни идентитет. Изнимку је чинио један историјски период који осликава следећи пример: „Тако се министар просвете у Србији Митра Митровић наљутила на ректора Музичке академије Петра Коњовића када се овај, не слутећи никакво зло, одлучио да у школи прослави Св. Саву.

Десило се то 1947. године” (Медаковић, 2022: 89). Већ у претходном тексту најављен је појам интернационализам.

Интернационализам је назив за „подржавање идеја класне солидарности радничких организација и левичарских покрета; борба против шовинизма...” (Вујанић и др. 2007: 476). Долази од латинских речи *inter* и *natio* народ. Према Вујаклији (1996: 347) интернационализам има двоструко значење: 1. међународни покрет радника свих земаља за класно јединство и солидарност у борби за збацивање власти буржоазије, уништење империјализма и увођење социјалистичког, односно комунистичког поретка; 2. осећање солидарности и братства свих радника света, зближавање свих народа и стварање једног вишег, јединственог друштва уређеног по социјалистичким начелима; због тога интернационализам води борбу против шовинизма, националне искључивости, империјализма, милитаризма и рата. С обзиром на то да је већ неколико пута поменута реч шовинизам сада се може и она укратко дефинисати.

Шовинизам је појам који је настао у Француској. Односи се на политички правац „који је хтео да стару славу Француског оружја, из првог царства, пошто-пото поврати; распаљивање националне мржње, проповедање националне искључивости” (Вујаклија, 1996: 1022). Следи појам глобалан.

Реч глобалан упућује на укупност, целовитост, целокупност, свеобухватност. С тим у блиској вези је и глобално у значењу укупно, у целини, заокружено. Док се под појмом глобално (глобализација) разуме позитиван и пожељан процес сарадње и повезивања људи читавог „глоба” (глобуса) или света, ради добробити свих, дотле глобализам, по договору, означава негативну појаву која подразумева доминацију једних, моћнијих над другима. Живимо у свету „који постаје једно велико село... Глобализација није баук нити непогода. Укључење у глобалне токове је корисно у свим областима где наше друштво може да профитира. Примери би били образовање, технологија, информатика, роба широке потрошње и друге делатности” (Јанићијевић, 2020: 40). Ова идеологија дошла нам је са Запада. „Као идеологија која је кренула са Запада глобализам подразумева продор западних **вредности** у друге делове света, поготово на Исток, што се назива **вестернизација**” (Симеуновић, 2014: 104). Према мишљењу наведеног аутора глобализам је кренуо из САД и Велике Британије. Он представља једну подврсту либерализма, економску опцију неолиберализма. Од седме

деценије 20. века примењује оне политичке принципе који обезбеђују економски добитак или другачије речено профит. Политички је добро оно што је економски корисно. Најважнији циљ ове идеологије је стварање света без граница. На тај начин би се „омогућило слободно кретање роба и свет (би) постао једно **велико слободно тржиште** на коме ће главну реч водити **велике мултинационалне корпорације**, а сви остали имати **права** да се такмиче са њима, без много шанси да их победе” (Симеуновић, 2014: 103). За тему којом се, овом приликом, бавимо, важно је нагласити да глобализам као своје главне противнике види национализам (национално) и националну, суверену државу. Они се не руководе универзалним (глобалним) већ националним интересом. „Националне државе се, нажалост, не могу ефективно супротставити таласу глобализације. Не могу... у овом тренутку, јер ово је време агресије глобалиста, мундијалиста, интернационалиста...” (Ђурђевић, 2008: 185). Међу кључне речи уврстили смо и појам личност.

Личност „је један од темељних и уједно најсложенијих појмова психологије који се односи на непоновљив (различит од свих других), релативно чврсто интегрисан, стабилан и комплексан психички склоп особина, који одређује карактеристично и доследно понашање индивидуе. Личност је динамичка структура, коју чини систем међусобно повезаних црта (способности, темперамента, карактера), мотива, вредности, ставова итд. За разумевање сложеног понашања и >динамике л. неопходно је познавати њене потребе, нагоне, тежње, уверења, унутрашње конфликте и начине њиховог решавања. Свака личност има своју особену наследну основу која, у интеракцији са чиниоцима” социокултурне средине и личном активношћу, одређује особен развој личности у целини и њених посебних делова (сазнајних диспозиција, мотива, емоција, карактера, идентитета, самосвести итд.)...” (Требјешанин, 2018: 293). Преостаје још да се дефинише појам образовање.

Познате су различите дефиниције образовања. Према једној од њих образовање је „стицање научно утемељених знања о природи, друштву и човеку чиме се задовољавају човекове сазнајне и емотивне потребе и развија његова личност. образовање је, дакле, процес, а образованост је резултат тога процеса” (Вилотијевић, 1999: 583). Према Јовановићу (2022: 21) образовање је педагошки процес којим се стичу знања, способности, умења и навике и изграђује систем вредности као

основа за формирање сопственог погледа на свет и даље самообразовање човека у свету и друштву које се мења. Образовање се може поделити на формално, неформално и информално. На питање: Шта је образовање? Др Саит Качапор даје образложење да је то „процес овладавања сазнањима (до којих су дошле науке) и усвајања уверења, погледа на свет, људско друштво и човека, као и односа према научним, уметничким и културним достигнућима и вредностима и развијање способности...” (Krulj, Kačarog, Kulić, 2003: 153). Подсећа, такође, на В. Пољака који сматра да је образованост квалитет личности који је одређен његовим знањем и способностима. Још краће, образованост се састоји од јединствених знања и способности. Подразумева се низ који чини посматрање, мишљење и пракса. И за правилно национално формирање личности потребно је дуготрајно образовање. Без њега нема знања а знање се одређује као систем или логички преглед чињеница и генерализација које је онај који учи, без обзира на узраст, усвојио, трајно задржао у свести и у стању је да примени у пракси, односно новим животним ситуацијама и околностима. „Револуција у области курикулума састоји се у томе да ми деци више не предајемо чињенице” (Димитријевић, 2005: 72). На другом месту (2005: 24) истиче да мултинационалне компаније господаре углавном путем медијске манипулације, која се састоји у нуђењу обиља чињеница без њиховог јасног тумачења... Целим друштвом доминира журба... Људе обликује телевизија, а за њих одлучују некакви „стручњаци”, „експерти”, који друштво обликују у складу са вољом индустријских олигархија. Исти аутор се пита: „Ко су они који су бомбардовали Србију? И, какви су њихови идеали? „То су они који се залажу за „слободе”, „људска права” и „демократију”, „мултиетичност”, „мултикултурализам” и све могуће врсте плурализма од верског до сексуалног. Идеолози „врлог новог света” налазе се, углавном, у САД, и не боре се само против старог поретка у свету, него и код куће. Пре свега, боре се против „деמודираног” патриотизма, везаности за своју Отаџбину. Они су „космополити”. Њихова „отаџбина” је „читав свет” (Димитријевић, 2005: 13). Као што истиче Ковић (2019: 203), непријатељ с којим смо данас суочени моћнији је од свих претходних, јер је у нама. То је, наметнути дух материјализма, нихилизма и себичности.

ВАСПИТАЊЕ И ОБРАЗОВАЊЕ ЗА УСКЛАЂИВАЊЕ ИНДИВИДУАЛНИХ, НАЦИОНАЛНИХ И ГЛОБАЛНИХ ОБЕЛЕЖЈА

Човек је дужан да, пре свега, воли себе и брине о себи. Од тога полази али не остаје само на томе. Његова индивидуална интересовања, моћ и утицај се проширују преко националног ка глобаном сагледавању света и збивања у њему. Две највеће хришћанске заповести су: „Љуби Господа Бога свога свим срцем својим, и свом душом својом, и свим умом својим.” Ово је прва и највећа заповест. А друга је као и ова: „Љуби ближњег свога као самога себе.” О овим двама заповестима виси сав Закон и Пророци (Мт 22, 37 и 39; ср. Мк 12, 30 и 31) (Ранковић, 2005: 918)”. Љубити Бога свога значи чинити само добро, увек и у свим околностима. Познато је да црква осуђује самоубиство и самоубице. Родитеље из разлога што остављају незбринуту децу а децу јер лишавају бриге родитеље кад дође до потребе да не могу више да брину сами о себи. Човек мора волети себе али не само себе, егоцентрично, егоистички, него и ближњег свога. „Модерно друштво, успркос томе што наглашава срећу, **индивидуалност** (П. Р.) и властити интерес, учи човјека да осјећа како није циљ живота његова срећа,, већ испуњење његове дужности да ради, или његов успјех. Новац, престиж и моћ постали су његови потицаји и циљеви. Он дјелује у илузији да његови поступци користе његовом властитом интересу, премда он стварно служи свему другоме, само не интересима свог истинског ја. За њега је важно све – само не његов живот и умијеће живљења. Он је за све, само не за себе”(Fromm, 1984). Јасно је да се у васпитном и образовном раду, не може очекивати резултат, или како се то данас чешће назива исход, (исходи), без одређених напора и адекватних, претходно осмишљених активности. Смисао просвећивања или васпитног рада је да се код младог нараштаја формирају пожељне особине. Те особине треба да им омогуће усвајање знања, вештина и навика потребних за сналажење у новим, сложеним животним околностима. Зато се, на основу вишевековног, генерацијског искуства, од првог дана школовања бирају највреднији наставни садржаји и примењују адекватни поступци. Сваки појединац заинтересован је да се усаврши не само у стицању општих знања него и професионалних. Сваки човек је, такође, специфичан и не постоје два иста појединца без обзира што могу да заврше исту школу, што им предају исти

професори. Међутим, индивидуалне карактеристике личности не потиру истовремену припадност неком народу.

Важно је да се код деце и младих формира правилан однос и према националном. „Нација је историјски формирана стабилна заједница људи, поникла на бази заједнице језика, територије, економског живота и психичке конституције, која се испољава у заједници културе” (Бодрожић, 2018: 5). Слободан Јовановић је запазио како „нација прелази у културу. Јер он није поништавао нацију, пошто је увек подразумевао и националну културу” (Ломпар, 2022: 27). Бодрожић (2018: 17-18) истиче да је судбина једног народа везана уз снагу његовог веровања. Потврда за то налази се код свих народа а понајвише код јеврејског народа. Право је чудо како је тај народ опстао. Две хиљаде година живели су у изгнанству у другим државама. Безверни су нестали стапајући се са другим нејеврејским народима. Они који су своју религију схватили озбиљно и својој деци пружили потпуно религијско васпитање, опстали су.

Историчар Ковић уочава да је слобода основна српска идеја. Међутим, у периоду новијег јавног живота Србије људи као да се плаше да национални идентитет чак и помену, јер лако могу да буду проглашени десничарима и популистима. Он сматра да се српски идентитет заснива на виталности српских култова, предањима и митовима, српском језику. И на овом примеру, као и код Јевреја, се види да идентитет подразумева континуитет. Брегзит је показао да и „Британци желе да се врате својој историји и традицији” (Ковић, 2019: 118). И њима свест о континуитету даје културну сигурност. Током 20. века код Срба је било доста лутања. „Скоро свака генерација хтела је да започне историју од себе, без освртања на учинак својих претходника. Просечан, образован Србин и данас ће радије поверовати углађеном енглеском професору са телевизије, него рођеном оцу или деди. Та врста културне несигурности, која води ка конвертитству, потиче поред осталог, од дубинског осећања дисконтинуитета, које сви носимо у себи” (Ковић, 2019: 118). Непроцењив допринос националном континуитету српског народа подарила је Српска православна црква.

Знајући ком народу припада, Свети Сава се потрудио да оснује националну цркву, битну за опстанак државе, као заштитницу народног идентитета. На дан Вазнесења Господњег – Спасовдан, 1221. године „у Жичи је устоличен први српски архиепископ и крунисан први српски краљ, чиме је српски народ,

с црквене и државне тачке, стекао независност... Црквена и државна независност неминовно су водиле у смеру да се независност и самосвојност покажу и у националној култури” (Бодрожић, 2018: 54). Немањиној творевини Свети Сава је удахнуо душу. Оставио нам је и писана дела непроцењиве вредности (*Карејски типик* 1199., *Хиландарски типик* 1200 – 1207., *Студенички типик* 1208., *Житије Светог Симеона* 1208., *Служба Светом Симеону* око 1207., *Законоправило (Номоканон, Крмчија)* око 1219., *Писмо студеничком игуману Спиридону* 1234., *Указ о држању псалтира, Жичка беседа Светог Саве о правој вери, Хрисовуље и повеље*) (Пејковић, 2023: 85-97). Пре његових писаних дела настаје ћирилична књига, јеванђеље захумског кнеза Мирослава, брата Стефана Немање. „*Мирослављево јеванђеље* је не само најстарија него и најлепша српска књига средњег века” (Бодрожић, 2018: 97). О значају овог дела много говори и то што је 2005. године „*Мирослављево јеванђеље ... уписано у Унескову листу Памћење света*” (Михаиловић, 2018: 3). У њему је Свети Сава могао наћи инспирацију за своја дела.

Љубав према свом народу Свети Сава проширио је на читав свет. На једном од својих путовања и боравака у Јерусалиму, Атанасије II, патријарх јерусалимски (1224-1236), са дивљењем га је упитао: „Како је свет? И јесу ли мирна царства по земљама? И је ли добро држава царства нашега? И како ли те Господ проведе на овом путу?” (Петровић, 2013: 64). Колико поштовања и ширине човека из даљине према другом човеку изражене у неколико кратких питања.

Међу српским народом на Светосавље се гледа као на 1. богољубље и 2. родољубље. Богољубље је само онда исправно ако се доживљава као теодулија – служење Богу, Његовим заповестима, чињењу добрих дела. Управо у књизи под називом *Српски народ као Теодул*, Свети Владика Николај Жички објашњава шта то значи. „Основна и непрекидна линија србске историје за последњих 800 година може се изразити са две речи СЛУЖБА ХРИСТУ. У овом периоду времена од 8 столећа српски народ је био истински Теодул, тј. Божји слуга, или Христовул, тј. Христов слуга, што је једно исто” (Свети Николај Жички: 2016: 8). Овде можемо, такође, прочитати да од времена после угушења богумила, дакле од Немање па све до кнеза Милоша Обреновића и најновијег времена, ни један једини безверник није познат. Крај ове невелике књиге завршава се стиховима:

„... Јер ко Теби служи тај најбољем служи,
 На муке и патње ником се не тужи.
 Без Тебе су људи ка без очњег вида,
 Без пута, поштења, без наде и стида.
 Ти си основ свему, Ти си смисо свему,
 Ко следује Теби, Дух је Твој у њему.
 И благослов вечни и живот без краја,
 И радост и песма усред Твога Раја” (Исто, 66).

Уз име честитога кнеза Лазара Косовског и његове витезове везује се изрека „Земаљско је за малена царство а небеско увек и довека”. Он није гледао на то каква га сила напада, него је имао на уму светињу коју брани, своју земљу. (Рођен је око 1329. године у граду Прилепцу код Новог Брда). И његов син деспот Стефан Лазаревић памти се по јунаштву, одлучности и образованости у свом времену. У томе дугом низу значајно место заузимају и бројне жене попут краљице Јелене Анжујске, кнегиње Милице, Јефимије, Мајке Ангелине, великог броја жена прослављених у различитим областима научног рада, уметности, ратовања, касније спорта итд.

Марко Миљанов је говорио о чојству и јунаштву. Под јунаштвом је сматрао одлучност у одбрани себе од других а под чојством заштиту других од себе. Ово није нешто што је вредело само у прошлости, ово би требало да је једнако важно и данас. Припадајући себи, ми припадамо и ширем концентру, националном. У једном историјском периоду овом проблему није се посвећивала довољна пажња. Десило се оно што је песник кратко изразио стиховима: „Не дирај и табу теме, 48 Голи оток, певај како цвета цвеће, весело жубори поток” (Ђорђевић, 1986: 85). Мило Ломпар је тај временски период, кратко, назвао духом самопорицања. Поменути аутор на другом месту (2021: 6) упућује читаоца на речи Ђ. Натошевића: „Ми пропадамо морално и материјално, и нестаје нас, што се не рађамо и што се одрађамо.” И данас можемо чути људе који критикујући религију (Хришћанство, Православље, Светосавље и друге) као нешто у секуларној држави, превазиђено и застарело, и наглашавају да је сад двадесетпрви а не средњи век. Као да је бити честит и моралан било прихватљиво за давно прошла времена али не и за садашње. Умесно је питање: Да ли то заповести као што су: „Поштуј оца свога и матер своју, као што ти је заповедио Господ Бог твој, да би се продужили дани твоји и да би ти добро било на земљи, коју ти даје Господ Бог твој. Не убиј. Не чини прељубе. Не

кради. Не сведочи лашно на ближњега свога..." (Ранковић, 2005: 185), по њиховом мишљењу, више не важе?

Давно је, још 1833. године, на Ђурђевдан (своју Крсну Славу) Његош написао кратку песму у којој казује којој вери, народности и духу припада:

„Име ми је Вјерољуб,
презиме ми Родољуб,
Црну Гору, родну груду,
камен паше одасвуду.
Српски пишем и зборим,
сваком громко говорим:
народност ми србинска

ум и душа славјанска" (Радовић, 2013: 15). На другом месту, на почетку збирке песама „Пустињак цетињски" налазе се следећи стихови:

„Србин српском роду своме

Ово дјелце посвећује" (Радовић, 2013: 15). У срећи свога народа Петар Петровић Његош тражио је и налазио своју сопствену срећу. Свети Владика Николај (Велимировић) закључује: „Национализам код Његоша означава: веру, наду и љубав према својој нацији у нимбусу вере, наде и љубави према божанству. Национализам толико сакралан, толико револуционаран и толико видовит, као Његошев, најсавршенији је, најлепши и најсимпатичнији облик национализма. Ако национализам није сакралан, он нема дубине; ако није револуционаран, нема практичне примене; ако није видовит, слеп је и у слепилу ружан" (Радовић, 2013: 18).

Због своје свести и припадности ни мртав Његош није имао мира. Његова последња воља и жеља да вечно почива на Ловћену у скромној капелици, коју је сам подигао, више пута је осујећивана. Следеће писмо најбоље сведочи о томе. „Много се постигло и Св. Отац Папа је веома задовољан и предочио је да би било најбоље да се скине она мала капела и смјести у музеј или Његуше гдје би одговарао намјени, гдје историја тога времена изумрлог старог народа још једино се може да види. Свима је јасно да садашњи народ нема више ништа заједничко са некадашњим народом оријентисаним великосрпском идеологијом која је злоупотријебила овај народ, који ето може се рећи потпуно изумире. Нови народ са новим навикама и новим животом је народ будућности и нових прегнућа, па је вољан Св. Отац Папа да овај народ свесрдно помогне и да га поврати у праву

Христову вјеру зашто је вољан и да уложи велика средства. Св. Отац Папа је вољан да даде 500 милиона лира као помоћ за израду маузолеја који ти храбри људи тако упорно траже и желе, па ће и Папина помоћ много допринијети, па ће само тражити да у маузолеју буду смјештене кости Луције – Црногорке (Озане Которске), која је још раније прешла у праву Христову вјеру и до смрти била изложена свим прогањањима, али никад није хтјела да ту вјеру осрамоти и остави. Зато ће она бити оглашена Светицом и жеља би била да се њени остаци похране у маузолеј зашто ће бити изграђен велики и диван саркофаг који ће красити унутрашњост маузолеја...” (Радовић, 2013: 43-44). Писмо чији део је овде цитиран стигло је 28. децембра 1969. године Митрополиту црногорско-приморском Данилу (Дајковићу) од којег је тражена сарадња. Митрополит је био свестан о чему се ради и није ни помишљао да пристане на наговор. Без обзира на то притисци су настављани и до другог рушења Његошевог храма, тј. цркве Светог Петра Цетињског је ипак дошло. Порушен је и Христ Сведржитељ у олтару, иконе Светог Јована Владимира, Светог Василија Острошког, Светог Петра Цетињског и Светог Стевана Пиперског. Његошеви земни остаци пренети су на друго место. Ловћен је разорен. „Уместо Његошеве воље испоштована је Брзова самовоља” (Радовић, 2013: 40). Уместо заветне капеле подигнут је Мештровићев маузолеј иако „Мештровић никада није био на Ловћену” (Сумрак Ловћена, 1989: 224). Овде мора да се наведе пример једног човека који није хтео да учествује у рушењу Његошеве цркве на Ловћену. „... из гомиле је иступио муслиман из Бистрице код Бијелог Поља, Исо Махмутбеговић, бркат „од рамена до рамена”, и казао: „Ја нећу да рушим цркву!” (Радовић, 2013: 97). У другом извору наводи се да је додао да би уколико би се радило о џамији радије погинуо него што би дозволио да је неко руши.

Нешто раније, без обзира на друштвено уређење, издејствовано је, уз учешће краља Александра Карађорђевића, минирање и рушење српског Жрнова на Авали ради градње, управо на том месту, споменика Незнаком Јунаку. Овај догађај проучавао је и опширније описивао угледни историчар Радован Дамјановић. „Тек подигнути камени споменик палим јунацима, одједном је изгледао недовољно репрезентативан, и недостојан величине државе. И жртви, поднетих за њено стварање. Мисао о потреби за великим спомеником током наредне деценије потпуно је обузела краља и њему блиске људе, и он доноси

одлуку да се прихвати идеја – нацрт И. Мештровића о маузолеју на врху Авале. Приступило се изради пројекта споменика без имало обзира што се на истом том врху налази тврђава – град Жрнов” (Дамјановић, 2009: 26). Споменик подигнут у славу палим јунацима срушен је релативно лако и брзо. Рушење тврђаве обавили су „минери инжењеријске чете југословенске војске 18. и 19. априла 1934. године, у три серије експлозија” (Дамјановић, 2009: 30). Мештровићев нацрт приказан као оригинално дело, у ствари је копија гробнице персијског цара Кира. Изградња Мештровићевог комплекса довршена је 1937. године. До „отварања” је дошло на највећи српски празник, Видовдан 1938. године. Краљ Александар убијен је, пре тог догађаја, у Марсеју, 9. октобра 1934. године. „И сам Иван Мештровић, кога је краљ Александар Карађорђевић хтео да учини дворским уметником и чијим је делима украшавао престоницу, прешао је на страну хрватских националиста” (Ковић, 2019: 41).

Слично је и са врхом на Копаонику. По свом ослободиоцу од турске власти овај врх првобитно се звао Миланов врх. После Другог светског рата, када из идеолошких разлога ниједан краљ није био популаран уз смишљену свечаност врх је преименован. Земни остаци Јосифа Панчића „сахрањени су 7. јула 1951. године, у ковчезима од Панчићеве оморике на врху Копаоника, који се од тада не зове више Миланов врх, по краљу Милану Обреновићу, него Панчићев врх” (Рајчевић, 2014: 283). Седми јул – Дан устанка у Србији!

Славенко Терзић указује на то да „подстицаје за нове идентитете треба тражити у бечким и пештанским канцеларијама, у Ватикану и органима Римске курије, као и у Загребу” (Ђурковић, 2016: 523). Он сматра да је нешто боље познат и истражен рад Бењамина Калаја усмерен на реконструкцију идентитета у окупираној Босни и Херцеговини. Рад је укључивао забрану ћирилице, употребу часописа штампаних у Србији, књига и историјских уџбеника, конструисање босанског језика и босанске нације засноване на богумилској традицији, увођење грба 1889. и друге методе потискивања српског идентитета. Делимично је истражен рад бечког двора на формирању албанског идентитета. Слична овоме су и збивања у Црној Гори након капитулације 1916. године и пада под окупацију Аустроугарске. „Једине новине које су излазиле, *Цетињске новине* штампане су латиницом, а велика пажња посвећена је питању образовања. Кључне новине у овом

програму биле су увођење латинице и избацавање свих елемената српске историје, културе, култова итд., из уџбеника и наставе” (Ђурковић, 2016: 527). Тринаесторо учитеља из Даниловграда није пристало да учи децу по програму из ког је била изостављена српска историја и култура. За тај поступак изведени су пред суд и осуђени на затворске казне. Српска тробојка, званична застава, замењена је црвеним алај-барјаком.

Из љубави према своме народу и призренски трговац Сима Андрејевић Игуманов основао је и оставио у Призрену своју Богословију. У једном делу његовог тестаментa дословно пише: „Кућа моја у Призрену у којој је сада Богословија, да остане на вечита времена кућом Православне српске богословије призренске у којој ће се учити и за духовна звања” спремати синови моје Отаџбине Старе Србије. А тако исто и виноград мој, који се налази у Кара-Потоку у Призрену да остане у вечито наслеђе Богословији призренској...” (Новаков, Ристић, Чеперковић, 2022: 45). Личност надахнута љубављу према свом крају и народу може много да уради за тај народ. Упркос бројним периодичким тешкоћама Призренска богословија живи и данас. Сима Андрејевић Игуманов, у том смислу, није осамљен и једини пример.

Први доктор педагогије у Србији Војислав Бакић размишљао је о националном и сав свој рад прожео је родољубљем коме је посветио читаву једну своју књигу. Ради се о делу *Српско родољубље и отачаствољубље*. „Родољубље значи љубав појединих људи према својем роду или народу, из којег су они произишли, и у којем живе и раде. То је осећање симпатије према једнокрвној браћи и према једнокрвним сестрама, који с нама заједно говоре једним истим, народним језиком. Њих има милионима, те их никад не можемо све лично упознати, па ипак их све ценимо и волимо, као своје сроднике. Ми се радујемо, кад видимо, или кад чујемо, да наш народ напредује; а жалимо, кад сазнамо, да се догодила несрећа ма којему члану нашега народа” (Бакић, 1910: 11). Слична схватања налазимо и код других аутора. Већ поменути Марко Миљанов (1998: 94) каже: „Пазите, који будете врли, трудољубиви синови мојије другога и богоугодни измењари свога од давнина мученога народа. Не пропуштите своју дужност, не учините да сте се залуду родили својему народу и својој дужности. Не штедите никоме истину: изнесите добре и недобре заслуге. С тијем се помага да се множе добре, а умањују рђаве”.

Свети Јустин (Поповић) Ћелијски у својој књизи *Светосавље као философија живота*, између осталог, истиче: „Христос је тај идеални човек, кога људска просвета тражи као свој циљ, као свој смисао, као свој идеал. Са Њим, и од Њега, ми људи знамо шта је прави човек, шта је идеалан човек, шта је савршен човек. У Њему имамо образац, по коме сваки човек може израдити себе у идеално доброг, у идеално праведног, у идеално савршеног и довршеног човека. И то без великих, несавладљивих тешкоћа, јер Он свакоме, који се труди, даје божанске силе да све што је Његово учини својим: и Његову божанску правду, и Његову божанску истину, и Његову божанску љубав, и Његову божанску доброту” (Поповић, 1993: 110). Нашу народну, српску философију просвете Јустин назива светосавском просветом. Похвално се изражава према њој јер сва проистиче од Богочовека Христа. Само је Он имао право да од људи тражи да буду савршени као што је савршен Отац њихов небески – Бог. Светог Саву сматра највећим српским просветитељем, јер је највећи српски светитељ.

Сведоци смо тежњи светских моћника да подјарме својој вољи, интересима и незајажљивим потребама читав свет, обеснаже друге државе и преузму њихове ресурсе. Зато се говори и о формирању Светске владе. Римски екуменизам био је дволичан. У једном временском периоду говорило се о „два плућна крила Европе” (папа Војтила) да би касније тај став био напуштен. Војтилин наследник на папском трону (кардинал Рацингер) уводи термин “Црква Мајка” мислећи само на римокатоличанство. „Када је тај исти Рацингер дошао на престо... он је наставио курс ка стварању светске владе, што се нарочито видело из његове енциклике *Caritas in veritate*, у којој је упућен позив човечанству да се стави под власт светске управе...” (Четверикова, 2019: xi).

Нови богови стварају нове свеце и нови календар. Само у оквиру еколошке тематике наводи се: „Светски дан образовања о заштити животне средине, Национални дан борбе против дувана, Дарвинов дан, Светски дан очувања енергије, Светски дан шума, Светски дан вода, Дан планете Земље, Међународни дан миграторних птица, Међународни дан акције за климу, Светски дан заштите биодиверзитета, Светски дан заштите животне средине, Дан популације, Дан заштите озонског омотача, Светски дан без аутомобила, Светски дан туризма, Дан зелене куповине, Дан станишта, Светски дан заштите животиња, Светски дан пешачења, Светски дан чистог ваздуха, Светски дан еколошких

покрета, Међународни дан планина,” (Видосављевић, 2021: 96-100). И на овом месту може да се укаже на став Ковића (2019: 265) да вреди размислити о томе да ли ћемо своју званичну, националну културу утемељити у седам деценија старом наслеђу Тита и Кардеља, или у осам векова живом предању и култу Светог Саве и Светог Симеона.

Људи без историјске свести и данас „верују да ће ово НАТО насиље и окупација потрајати све до Фукујаминог краја историје. У националној историји крију се сви одговори и сва охрабрења, која су нам данас потребна” (Ковић, 2019: 186). Није мали број страних завојевача којима је наш народ дочекао да види леђа, па и из тога може нешто да се научи.

ЗАКЉУЧАК

Бити слободан и добровољно служити само Најбољем највећи су идеали којима никакви удари векова не могу да науде. Позната је прича о мраву који је био свестан да никад не може стићи у Јерусалим, где се одлучно упутио, али је изражавао задовољство што ће страдати на путу за Јерусалим. То подразумева одговорност а она се изграђује. Познате су молитвене речи: „Господе, ашче и согрјешихом, од Тебе не одступихом.” Читав низ народних великана говори о значају националног и верског идентитета. То нису измишљене тврдње и пуне жеље, већ за то постоје материјални трагови, до данашњих дана сачуване књиге, бројни вредни предмети, величанствене грађевине и слично. Да није вредно зар би било на листи отимача? Пошто ниједан човек не живи сам, потребно је да осим себе види и друге око себе. У том контексту говори се о категоријама индивидуално, национално и глобално. Доктор Војислав Бакић писао је о себелубљу, родољубљу и човекољубљу. Не ради се о избору и опредељењу за једно од тога, него о томе да за сваку од тих особина има места и смисла у процесу формирања, развоја и постојања личности. Верски садржаји, готово у целокупном периоду нововековне Србије, налазили су се на првом месту познатих наставних планова и програма. Свети Јустин Ћелијски у тексту Светосавска философија просвете пише да је човек нешто што треба усавршити и довршити. Из тога проистиче одговорност и главни циљ просвете а то је усавршење и довршење човека. Једини прави, савршени узор, према његовом мишљењу, је Христос јер је Савршени Бог и Савршени Човек. Глобални, савремени тоталитаризам доноси нека нова, досад

непостојећа схватања, принципе и правила. Очекује да се њима подреди и све остало па, наравно, и сав глобални, васпитно-образовни процес и културни контекст.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакић, Војислав (1910): *Српско родољубље и отачаствољубље*. Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Видосављевић, Слађана (2021): *Еколшко васпитање у предшколским установама*. Лепосавић: 2021.
- Вилотијевић, Младен (1999): *Дидактика 3. Организација наставе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Учитељски факултет.
- Вујанић, Милица и др. Николић, Мирослав (Уредио) (2007): *Речник српскога језика*. Нови Сад: Будућност.
- Дамјановић, Радован (2009): *Жрнов*. Београд: Радован Дамјановић.
- Димитријевић, Владимир (2005): *Нови школски поредак. Глобална реформа образовања и коначно решење "српског питања"*. Чачак: Легенда.
- Ђорђевић, Бора (1986): *Ravnodušan prema plaći*. Beograd: NIRO Knjževne povine.
- Ђурђевић, Ратибор (2008): *Срби на удару*. Београд: Ихтус – Хришћанска књига.
- Ђурковић, Миша (2016): *Цепане и конструисање нација: црногорски случај*. У: CATENA MUNDI. Београд, 2016.
- Ивковић, Радивоје (1998): *Социолошки лексикон*. Призрен: Призренске новине.
- Јанићијевић, Срђан (2020): *Србија у 21. веку*. Београд: Институт за политичко умрежавање.
- Јовановић, Марија (2022): *Основи дидактике*. Ниш: Филозофски факултет.
- Ковић, Милош (2019): *Завети*. Београд: Catena mundi.
- Krulj Radenko, Kačapor Sait, Kulić Radivoje (2003): *Pedagogija*. Beograd: Nauka.
- Ломпар, Мило (2021): *Полуинтелектуалац и национална политика*. Београд: CATENA MUNDI.
- Медаковић, Дејан (2022): *Ефемерис*. Београд: Прометеј.
- Миљанов, Марко (1998): *Примјери чојства и јунаштва*. Београд: Данило Јокановић.

- Михаиловић, Предраг (Главни и одговорни уредник) (2018): *Мирослављево јеванђеље кроз српску историју*. Београд: Ringer Axel Springer.
- Николић, Мирослав (Уредник) (2007): Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска.
- Новаков Александра, Ристић Дејан, Чеперковић Љубиша (2022): *Век и по Призренске богословије*. Призрен: Епархија рашко-призренска.
- Требјешанин, Жарко (2018): *Речник психологије*. Београд: Агапе књига.
- Пејковић, Саша (Уредник) (2023): *Свети Сава*. Београд: Столп.
- Петровић, Миодраг (2013): *Црквенограђански значај Законоправила Светога Саве*. Београд: Др Миодраг М. Петровић.
- Поповић, Јустин (1993): *Светосавље као философија живота*. Ваљево: 1993.
- Радовић, Иван (2013): *Његош изнад Ловћена*. Београд; Торонто: Источник: Српска национална академија.
- Ранковић, Љубомир (Уредник) (2005): *Библија – Свето писмо Старог и Новог завета*. Ваљево: Глас цркве.
- Рајчевић, Петар (2014): *Васпитнообразовне теме*. Нови Сад: Тирилица.
- Рајчевић, Петар (2019): *Учевина и школа*. Нови Сад: Тирилица.
- Свети Николај Жички (2016): *Српски народ као Теодул*. Будва: Манастир Подмаине.
- Симеуновић, Драган (2014): *Нација и глобализација*. Београд: Просвета.
- Сумрак Ловћена (1989): *Документи и прилози о судбини Његошеве капеле на Ловћену 1845 – 1971*.
- Fromm, Erich (1984): *Џовјек за себе*. Zagreb: Naprijed, Nolit, August Cesarec.
- Четверикова, Олга Николајевна (2019): *Изопаченици, или Ко стоји иза Ватикана*. Београд: Романов књига.
- Šuvar, Stipe (1986): *Svi naši nacionalizmi*. Valjevo: „Milić Rakić“

NATIONAL BETWEEN INDIVIDUAL AND GLOBAL

Summary: The complexity of one`s personality formed under the influence of long lasting, lasting more than several years and decennial educational and upbringing processes implies care about acquisition of necessary knowledge in creating acceptable attitudes towards national affiliation as well. As it is not feasible either to ignore it or repress it, it cannot be considered either absolutely, or overemphasize it to such extent as not to take into account other similar notions and characteristics. It is well known that in some investigations the difference between national and nationalistic is made. The notions of national, nationalistic and chauvinistic are discussed. The national is ranked at

the best if its proper place is defined. This study looks at it in the following sequence: individual (love towards himself/herself), national (love towards homeland, patriotism) international (philanthropic). The third notion has been lately more frequently named as global, planetary, worldly. The difference has been made between globalization and globalism. National is an important field within which and for the sake of which, the numerous wars were waged and are being waged nowadays, the people are killed, material properties ruined. If that question had not been important for the people, would it have been coming up? Even today national interests of different peoples are more strikingly in clash than they used to be before. National liberalization and the life in freedom represent the most important foundation necessary for the existence of each individual. Many scholars as well as artists have been thinking about the national issue. First and foremost we are interested in the opinions and attitudes of native as well as foreign educators. Apart from them, concerning this point we can come across the thinking of philosophers, sociologists and political scientists. The achievements of some number of painters, sculptors, musicians, sportsmen and the others, may have been inspired and pervaded by the national attributes. The tendencies in neglecting and wiping out the national component and the traditional national traits encounter more and more resistance and condemnation of the thinkers of the modern times.

Key words: national, nationalistic, international, global, personality, education.

ПЕД-05

37.091.64:3/5(497.11)"2023" 323.1 COBISS.SR-ID 127208969 стр. 205-212
--

Младен М. Ботић⁹
Хаџи Живорад М. Миленовић¹⁰

САДРЖАЈИ О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ У УЏБЕНИЦИМА НАСТАВЕ О ПРИРОДИ И ДРУШТВУ НА НИВОУ ИНИЦИЈАЛНОГ ОБРАЗОВАЊА¹¹

Сажетак: Проблем истраживања су садржаји о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву на нивоу иницијалног образовања. Пошло се од опште претпоставке да националне вредности нису у довољној мери заступљене у уџбеницима о природи и друштву и да појмовима у њима нису експлицитно дефинисани. Да би се то утврдило, у мају 2023. анализирани су садржаји о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву издавачке куће *BIGZ*. На основу добијених резултата којима су потврђене хипотезе истраживања дате су методичке импликације којима је указано на потребу остављања више простора у уџбеницима о природи и друштву за садржаје о националном идентитету, експлицитног дефинисања основних појмова националних вредности и корелацију у разредној настави.

Кључне речи: нација, националност, идентитетска припадност, заједнички идентитет.

УВОД

Национални идентитет као појам представља вишезначни феномен и дефинише се у зависности од контекста употребе. На основу новијих дефиниција (Бодрожић, 2023; Радушки, 2023), национални идентитет се може одредити као лични осећај припадности одређеној нацији. Са политичког аспекта се могу издвојити два схватања националног идентитета. Први се односи на осећај идентитетске припадности конкретној нацији и није одређен држављанством, вером, језиком, политичком и територијалном припадношћу (Trbojevic et al., 2023; Миленовић, 2014). Други се појављује као осећај припадности некој политичкој нацији и није одређен етничким национализмом, јер окупља становнике различитих етнонационалних идентитета у

⁹ mladenbotic92@gmail.com

¹⁰ hadzi.zivorad.milenovic@pr.ac.rs

¹¹ Рад је написан према смерницама *Болоњске декларације* о вођењу докторанда Младена Ботића од стране именованог ментора проф. др Хаџи Живорада Миленовића.

одређеној заједници, код којих постоји свест о прихватању *заједничког националног идентитета* (Милашиновић и сар., 2018).

Садржаји о националном идентитету који доприносе развијању свести ученика млађег школског узраста о идентитетској припадности су највише заступљени у настави о природи и друштву. Она се реализује у настави предмета *Свет око нас* у првом и другом разреду и *Природа и друштво* у трећем и четвртном разреду. У овом истраживању анализираће се наставни садржаји о националном идентитету у уџбеницима изавачке куће *BIGZ*.

МЕТОД

Предмет истраживања се односи на наставне садржаје о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву. Извучен је из много шире образовне платформе групе аутора чија су истраживања усмерена на уџбеничке садржаје првог циклуса образовања с циљем свеобухватног сагледавања националног идентитета (Миленовић и Ботић, 2023; Василијевић и сар., 2022а; 2022б; Семиз и сар., 2022; Василијевић и сар., 2021а; 2021б). *Циљ истраживања* је идентификација садржаја о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву.

Узорак и процедура

Истраживање је спроведено у мају 2023. Коришћене су дескриптивна, компаративна и метода анализе садржаја.

Узорак чине четири уџбеника о природи и друштву издавачке куће *BIGZ*.

1. Благданић С., Ковачевић З. и Јовић С. (2020). *Свет око нас – уџбеник за први разред основне школе*. Београд: *BIGZ*.
2. Благданић С., Ковачевић З. и Јовић С. (2019). *Свет око нас – уџбеник за други разред основне школе*. Београд: *BIGZ*.
3. Благданић С., Ковачевић З., Јовић С. и Петровић, А. (2020). *Природа и друштво – уџбеник за трећи разред основне школе*. Београд: *BIGZ*.
4. Благданић С., Ковачевић З. и Јовић С. (2021). *Природа и друштво – уџбеник за четврти разред основне школе*. Београд: *BIGZ*.

Инструмент истраживања

Подаци истраживања бележени су у неунифицираној листи. Састоји се од рубрика у којима су евидентирани подаци о броју наставних тема, елемената и броја јединица садржаја који експлицитно или имплицитно одређују садржаје о националном идентитету у анализираним уџбеницима.

Обрада података

Подаци прикупљени истраживањем обрађени су дескриптивном статистиком израчунавањем фреквенција. Резултати истраживања приказани су табелама.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Подаци о уделу садржаја о националном идентитету у настави о природи и друштву по наставним предметима и разредима (*Свет око нас* и *Природа и друштво*) и наставним темама и разредима, на основу анализе информативних садржаја лекција и визуелних садржаја приказани су према израчунатим фреквенцијама.

Табела 1. Садржаји о националном идентитету у уџбеницима у настави „Свет око нас“

Разред	Број тема	Број елемената и јединица елемената	
		Број елемената	Број јединица
Први разред	01	02	02
Други разред	01	03	05

Садржаји у настави *Свет око нас* структурирани су у по пет наставних тема. Наставне теме у првом разреду су: *Моја школа и дом; Учим да се сналазим; Материјали око нас; Упознајемо неживу природу;* и *Упознајемо живу природу;* у другом: *Моје насеље и околина; Меримо време; Крећемо се; Материјали око нас; и Разноврсност природе.*

Анализом уџбеника за први разред је утврђено да су садржаји повезани с националним идентитетом заступљени у два елемента у оквиру једне наставне теме - *Моја породица и дом*. У оба случаја приказана је по једна јединица (Табела 1). У првом је приказана фотографија *Породичне славе*, а у другом фотографија *Државне заставе Србије*. Према подацима из исте табеле је уочљиво да су у уџбенику *Свет око нас* за други разред садржаји повезани с националним идентитетом обимнији. Исто су заступљени само у оквиру једне наставне теме – *Моје насеље и околина*, у четири елемента са укупно пет јединица садржаја о националном идентитету. Код првог елемента се у оквиру садржаја о *Празницима* помиње *Обичај*, али није експлицитно дефинисан јер се само наводи да „...постоје дани у години када се обележавају неки важни догађаји. Ти дани се називају празници“

(Благданић сар., 2019: 20). У оквиру истог елемента приказане су фотографије празника *Ускрс* и *Бајрам*. Код другог елемента је дат текст химне *Боже правде*, док је код трећег приказана *Државна застава Србије*.

Табела 2. Садржаји о националном идентитету у уџбеницима у настави „Природа и друштво“

Разред	Број тема	Број елемената и јединица елемената	
		Број елемената	Број јединица
		Трећи разред	03
Четврти разред	02	16	48

Садржаји у настави *Природа и друштво* структурирани су у по пет наставних тема. Наставне теме у трећем разреду су: *Упознајемо наш крај; Проучавамо прошлост; Испитујемо воду, ваздух и друге материјале; Истражујемо кретање тела, звука и светлости; Упознајемо животне заједнице*; у четвртом: *Моја држава Република Србија; Све лепоте Србије; Прошлост Србије; Човек и стварност о виртуелном свету; и Чудесна, али и опасна својства материјала*.

Подаци показују (Табела 2) да су садржаји о националном идентитету у настави о природи и друштву знатно заступљенији у уџбеницима за трећи и четврти разред у односу на претходне разреде, што се посебно односи на четврти разред. У трећем разреду су садржаји о националном идентитету заступљени у три теме: *Проучавамо прошлост; Испитујемо воду, ваздух и друге материјале; и Упознајемо животне заједнице*. Код теме *Проучавамо прошлост* заступљени су у четири елемента са шест јединица садржаја. Код елемента који се односи на *Знамените личности* приказане су фотографије *Вука Караџића* и *Николе Тесле*; код елемента *Новчанице* фотографија *Папирне новчанице од 100 динара*; код елемента *Музеји* фотографије *Музеја Николе Тесле у Београду* и *Природњачког музеја у Новом Саду*; и код елемента *Археолошка налазишта* фотографија *Виминацијума* уз коју је дат и краћи текст. У оквиру наставне теме *Истражујемо кретање тела, звука и светлости* код елемента који се односи на *Значајне личности* из ове области, приказане су фотографије *Богдана Богдановића*, *Асмира Колашинца* и *Ивана Ивановића*. Код треће наставне теме *Упознајмо животне заједнице*, једино фотографија *Српске воденице* указује на садржаје о националном идентитету.

Према истим подацима се види да су садржаји о националном идентитету у четвртог разреду заступљени у две наставне теме: *Моја држава Република Србија*; и *Прошлост*. У првој наставној теми *Моја држава Република Србија* садржаји су заступљени у пет елемената. Код првог елемента *Тврђава* приказана је фотографија *Тврђаве Калемегдан у Београду*; другог *Застава* – фотографије *Народне и Државне заставе Републике Србије*; трећег *Грб* – фотографије *Великог и Малог грба Републике Србије*; четвртог *Споменици* – фотографија *Скупштине Републике Србије*; и петог *Новчанице* – фотографије *Папирних новчаница од 10, 20, 50, 100 и 2000 динара и кованица од 1, 2, 5 и 10 динара*. Од свих јединица које се односе на садржаје о националном идентитету експлицитно су дефинисани само појмови *Народна застава Републике Србије*, *Државна застава Републике Србије*, *Мали грб Републике Србије* и *Велики грб Републике Србије*.

У другој наставној теми *Прошлост Србије*, садржаји о националном идентитету заступљени су у 11 елемената. У првом елементу *Скулптуре*, приказане су фотографије скулптура из *Виминацијума* и *Института из Винче*; другог *Споменици* – фотографије споменика *Кнезу Михаилу* и *Незнаном јунаку на Авали*; трећем *Старо Сајмиште* – фотографија *Старог сајмишта* највећег нацистичког стратишта у Србији; четвртог *Печати* – фотографија *Печата кнеза Лазара*; петог *Играчке* – фотографија *Праћке*; шестог *Манастири* – фотографија *манастира Жича*; шестог *Знамените личности* уз које је дат и краћи описни текст – *Стефан Немања*, *Свети Сава*, *Цар Душан*, *Кнез Лазар Хребељановић*, *Јефимија*, *Паја Јовановић*, *Карађорђе Петровић*, *Доситеј Обрадовић*, *Милош Обреновић*, *Јелисавета Ничић*, *Краљ Петар I Карађорђевић*, *Гаврило Принцип*, *Јосип Броз Тито* и *Урош Нејаки*; седми *Уметничка дела* – уметничке слике *Женидба Душанова*, *Сеоба Срба* и *Таковски устанак*; осми *Тврђаве* – фотографија *Тврђаве Калемегдан у Београду*; девети *Музеји* – тврђава *Куле Небојшине*, десети *Грбови* – фотографије грбова *Срба*, *Хрвата* и *Словенаца*; и једанаести – фотографија *Заставе Југославије*.

Резултати истраживања показују да су садржаји о националном идентитету у уџбеницима о природи и друштву недовољни да би се тврдило да доприносе развоју оптималне свести ученика о националном идентитету и идентитетској припадности сопственој држави. Овакви резултати су с једне стране разумљиви зато што су садржаји о националном идентитету углавном апстрактни и као такви су недовољно јасни

ученицима млађег школског узраста, који на овом узрасту немају развијено аспстрактно мишљење, уче у реалним околностима и на очигледним примерима. У анализираним уџбеницима су зато углавном заступљени визуелни садржаји. Експлицитно су дефинисани само појмови *Народна застава Републике Србије*, *Државна застава Републике Србије*, *Велики грб Републике Србије* и *Мали грб Републике Србије* у уџбенику *Природа и друштво* за четврти разред. Паралелно су дати и описи визуелних садржаја *Празници* у уџбенику *Свет око нас* у другом разреду; *Археолошко налазиште Виминацијум* у уџбенику *Природа и друштво* за трећи разред; и споменик *Београдски победник* и претходно наведене знамените личности у уџбенику *Природа и друштво* за четврти разред.

Без обзира на исказане проблеме повезане могућностима ученика млађег школског узраста, не може се прихватити да ученицима није пружена оптимална могућност да науче елементарне појмове о значају националног идентитета и развију осећај идентитетске припадности Републици Србији. На ову потребу указује сложена ситуација у којој се налази Република Србија на глобалном економском, геополитичком и војнополитичком плану и проблем статуса Аутономне Покрајине Косово и Метохија (Миленовић, 2016). Од значаја су и приступни преговори с Европском унијом која представља ентитет лишен политичких, економских, културних и националних граница, па се оправдано истиче међурелација европског и националног идентитета (Васиљевић, 2015). Упркос евроинтеграцијским процесима који воде *заједничком националном идентитету*, неопходно је и поштовање и очување *националног идентитета*. Право на очување националног и сопственог, произилази из примера држава Скандинавије, посебно Шведске, које су иако међу првима приступиле Европској унији и прихватању Болоњске декларације, остале привржене сопственом националном идентитету, културном наслеђу и националном образовању (Миленовић, 2005). Све то додатно указује на значај и потребу учења елементарних садржаја о националном идентитету.

ЗАКЉУЧАК И МЕТОДИЧКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Резултати истраживања су показали да су садржаји у уџбеницима о природи и друштву на нивоу иницијалног образовања недовољно заступљени. Осим четири појма *Народна застава Републике Србије*, *Државна застава Републике Србије*,

Велики грб Републике Србије и *Мали грб Републике Србије* који су експлицитно дефинисани и неких јединица елемената садржаја које се односе на знамените личности из историје и културе Републике Србије за које је дат краћи описни текст, остали су визуелни садржаји. Све то је недовољно за разумевање појма национални идентитет. Недовољно и за развијање свести о идентитетској припадности Републици Србији. Као кључни разлози наводе се апстрактност садржаја о националном идентитету и могућности деце млађег школског узраста.

Извесни недостаци у знању у овој области се могу допунити корелацијом између наставних предмета у којима се такође уче садржаји о националном идентитету. Ипак је неопходно истаћи потребу другачијег структурирања уџбеника наставе о природи и друштву, допуном и експлицитном дефинисању елементарних садржаја о националном идентитету. Од значаја је и стварање средине која ће фаворизовати учење о националном идентитету, али и повољне друштвене климе у којој ће се национални идентитет уважавати. Допринос требају дати школа, учитељи и друштвена заједница. Потребно је и развијање свести родитеља деце о значају васпитног деловања које би допринело развоју свести деце млађег школског узраста о потреби и значају националног идентитета и развоју осећаја идентитетске припадности Републици Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодрожић, Ђ. (2023). Улога државе у обликовању и заштити националног идентитета. *Српска политичка мисао*, 80 (2), 97-113.
- Василијевић, Д., Миленовић, ХЖ. и Аџић, Б. (2022а). Национални идентитет у уџбеницима енглеског језика као страног језика у старијим разредима основне школе. *Узданица*, 19 (2), 181-196.
- Василијевић, Д., Миленовић, ХЖ., и Ботић, М. (2022б). Појмови о природи у неким уџбеницима за четврти разред основне школе у Републици Србији. *ДХС – Друштвене и хуманистичке студије*, 7 (3), 271-292.
- Василијевић, Д., Семиз, М. и Бојовић, Ж. (2021а). Национални идентитет у уџбеницима енглеског језика као страног језика. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 51 (3), 35-53.
- Василијевић, Д., Семиз, М. и Бојовић, Ж. (2021б). Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 34 (2), 27-43.

-
- Васиљевић, И. (2015). Вук Караџић, национални идентитет и савремени проблеми образовања у Србији. *Национални интерес*, 23 (2), 9-30.
- Милашиновић, Р., Путник, Н. и Ракић, М. (2018). Балкан на размеђу векова – од епохе ратова до европских интеграција. *Годишњак за безбедност*, 10 (1), 53-73.
- Миленовић, Ж. (2016). Фактори утицаја образовања на геополитичке и војнополитичке промене у свету. *Баштина*, 26 (41), 233-249.
- Миленовић, Ж. (2014). Национални имиџ и редефинисање националног идентитета Срба на Косову и Метохији у периоду глобализације. *Баштина*, 24 (36), 437-451.
- Миленовић, Ж. (2005). Обавезно образовање у Шведској (основна и нижа средња школа). *Унапређивање васпитања и образовања*, 21 (8), 52-69.
- Миленовић, ХЖ. и Ботић, М. (2023). Иновативни наставни системи у настави о природи и друштву на нивоу иницијалног образовања. *ДХС – Друштвене и хуманистичке студије*, 8 (1), 453-476.
- Радушки, Н. (2023). Национални, језички и верски идентитет становништва Србије. *Баштина*, 33 (59), 171-183.
- Семиз, М., Василијевић, Д. и Бојовић, Ж. (2022). Израженост и структура националног идентитета студената Педагошког факултета у Ужицу мерени NAIT скалом. *Социолошки преглед*, 56 (1), 54-89.
- Trbojević, A., Jeremić, B., Milenović HŽ. & Lazić, B. (2023). Representation of Roma Content in Curricula and Textbooks at the Initial Education Level in Serbia. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education (IJCRSEE)*, 11 (1), 115-127.

CONTENTS ON NATIONAL IDENTITY IN TEACHING TEXTBOOKS ON NATURE AND SOCIETY AT THE LEVEL OF INITIAL EDUCATION

Summary: The research problem is the contents of national identity in textbooks on nature and society at the level of initial education. It started from the general assumption that national values are not sufficiently represented in textbooks on nature and society and that the terms in them are not explicitly defined. In order to determine this, in May 2023, the contents of national identity in nature and society textbooks of the publishing house *BIGZ* were analyzed. Based on the obtained results, which confirmed the research hypotheses, methodical implications were given, indicating the need to leave more space in textbooks about nature and society for content about national identity, explicit definition of basic concepts of national values, and correlation in classroom teaching.

Key words: nation, nationality, identity affiliation, common identity.

Мирјана М. Симић¹²Благица Д. Маринковић¹³

ОЧУВАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА КРОЗ ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИ СИСТЕМ НА ТЕРИТОРИЈИ АП КОСОВО И МЕТОХИЈА

Сажетак: У епохи у којој се тренутно налазимо и с обзиром на животне околности, проблем очувања националног идентитета је од круцијалног значаја. Управо из тог разлога у раду ћемо се позабавити овом проблематиком и указати са педагошког и социолошког аспекта да промене у образовању не треба да буду само израз прилагођавања технолошком и економском развоју друштва, јер институционализовано образовање представља кључну институцију колективног памћења, систем који преноси новим генерацијама аутентичне вредности културне историје, као и културни идентитет. Реформе образовања треба да буду у складу са развојним и цивилизацијским потребама друштва.

Образовни систем селекционише елементе културног идентитета (знање, вредности, институције, традиција, обичаји, личности) али истовремено контролише значења културних симбола. Његова је педагошка и цивилизацијска обавеза да адекватним садржајем (избором) и дидактичко-методичким инструментима гради персонални и национални идентитет, као и толерантан однос према другим културним идентитетима у држави у којој живе становници више култура. У таквој држави, културна припадност и културно понашање су перманентно на клацкалици сарадње и сукоба, како у фази усвајања и чувања тако и у фази употребе идентитета, при чему је од споредног значаја да ли се ради о територијалној хомогености или измешаности становништва.

На нивоу односа друштвене промене - модели културе - модели образовања постоји једноставна закономерност: у друштву које се мења настаје потреба за новим моделима културе и новим моделима образовања. Њихово настајање, међутим, оптерећено је постојањем сукоба између старих институционализованих начина организације културе и образовања и динамичких образаца, које намеће нова констелација односа између важних друштвених чинилаца. Промене настале као резултат тих сукоба, својом брзином и обухватношћу могу да доведу до дезорганизације друштва и културе у крајњем исходу, а свакако врше снажан утицај на функционисање различитих институција, укључујући и образовне, изискујући промену њихових развојних стратегија.

Кључне речи: васпитање, образовање, национални идентитет, АП Косово и Метохија.

¹² mirjana.simic@pr.ac.rs

¹³ blagica.marinkovic@pr.ac.rs

ПОЈАМ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА И ЊЕГОВА ПОДЕЛА

Појам национални идентитет је врло комплексан и вишедимензионалан, зато га је прилично тешко прецизно дефинисати. Теоретичари га дефинишу на различите начине, а има и оних који га поистовећују са појмом национализма. Тако „порекло речи идентитет можемо пронаћи у латинским речима *idem* (исто), *identiden* (поновљено), док именица *identitas* (идентитет) значи истоветност. Можемо закључити да идентитет означава и истоветност, али и различитост“ (Базић, 2009: 18). Већ смо истакли да постоје различите одреднице наведеног појма па тако „национални је идентитет једна од димензија у пољу нашег идентитета која се састоји од многобројних преклапајућих идентитета“ (Nielsen, 1985: 138). Са друге стране, Смит (1991) говори о кључним димензијама националног идентитета - роду, територији, класи, религији и националности. Такође, Worchel (1999) анализира националност, религију и етничност као кључне групне идентитете, при чему род има особит „простор“ темељен на „међузависности“ - све друге групе могу постојати и без постојања других, само су родне групе узајамно међуовисне“ (према: Секулић, 2003: 2). За разлику од наведених теоретичара, Isaacs (1989) појам националног идентитета темељи се на „поступност ширења националног идентитета, полазећи, преваходно од породице, племена, клана или неке друге родбинске групе, поступно су се проширили на веће заједнице припадности и повезаности, на локална подручја, места, градове, градове-државе, религијска тела, подручје велможа и краљева“ (Isaacs, 1989: 172).

Међу многим теоријским одредницама појма, истиче се да је национални идентитет „субјективно осећање о истоветности и континуитету неке особе са својом нацијом које се формира свесним, слободним и добровољним избором и усвајањем најзначајнијих традиционалних вредности нације. Свесност, слобода и добровољност су одлучујући чиниоци у процесу конституисања националног идентитета. Без националне свести нема ни националног идентитета, без слободног и добровољног усвајања традиционалних вредности своје нације такође нема националног идентитета“ (Базић, 2009: 39).

Закључно, оно што је ипак најзначајније и заједничко за већину теоретичара јесте, да овај појам чини скуп идентификационих специфичности једне одређене групе у

оквиру које је доминантан индивидуални осећај припадности истој. Тако „национални идентитет представља спону солидарности међу припадницима заједница уједињених заједничким сећањима, митовима, традицијама“ са акцентом на главна обележја од којих доминирају: „историјска територија, односно домовина, заједнички митови и историјска осећања, заједничка масовна култура, заједничка законска права и дужности припадника нације, заједничка економија с територијалном мобилношћу припадника нације“ (Смит, 1998: 29-30). Дакле, управо то самоодређење људи и њихови ставови према личној националној припадности су врло значајне одреднице националног идентитета.

Ништа мање значајна је и подела теоријских схватања националног идентитета, сажета управо кроз призму два супротстављена становишта – примордијалистичка и инструменталистичка. Тако су „најприсутнија схватања националног идентитета примордијалистичка. То значи да су основна обележја националног идентитета језик, порекло, заједничка судбина и историја, лоза, религија, и да се она групишу у једно најважније значење. Потом, долази друга група значења позната као инструменталистичка (модерна, западна значења), у која спадају заједнички политички интерес, државна и културна обележја“ (Милошевић-Ђорђевић, 2007: 1).

На нашим просторима, очекивано, доминантан је примордијалистички модел националног идентитета. Ипак „посебну пажњу морамо посветити „модерној кризи“ у оквиру које завидно место заузима и криза идентитета која више није строго индивидуални проблем, већ у Модерној добија своју битну друштвену димензију, која почиње од начина легитимисања постојаћег света вредности, преко политичког и етичког самоодређења појединаца, до колективног идентитета група, које траже начине за прилагођавање новим поредцима светске моћи и регулације (Цветковић, 2002: 2). У епохи у оквиру које живимо уочавамо да је национални идентитет најсложенији облик колективног идентитета, који са својим елементима настоји да се одупре Модерној- а она пак, настоји да на неки начин изврши његову модификацију у себи жељене облике. У крајњој линији „осећање националног идентитета је моћно средство за одређивање и лоцирање појединачних ЈА у свету, кроз призму колективне личности и њене особене културе“ (Смит, 1998: 34).

Дакле, видан и осетан је постепен уплив нових глобалних снага, финансијера и моћника, разних видова телекомуникационих мрежа као и транснационалних корпорација, а све то кроз Светску банку, ММФ, Интернет НАТО итд. Са друге стране имамо и лагано одумирање елемената, који су саставни чиниоци националног идентитета. Управо се стварањем тзв. глобалне културе, најчешће путем масовних медија елиминише национална култура, као и све оно што она са собом и носи.

Наравно, ваља истаћи и осврнути се на то да се појам националног идентитета проналази у свим аспектима друштвеног живота, па је тако значајан и за васпитно-образовне процесе, о чему ће свакако и бити речи у раду. Превасходно се окрећемо утицају националног идентитета на васпитно-образовни друштвени подсистем. Тако треба нагласити „да је национални идентитет у Болоњском процесу садржан двоструко. Најпре као његово свођење искључиво на етничка обележја, а потом, као настојање да се гради европски идентитет који је у функцији глобализацијских процеса и евроинтеграција“ (Базић, Анђелковић, 2011: 1). Управо наведеним процесима евроинтеграције и глобализације настоји се „прилагођавање образовања неолибералној стратегији развоја у свијету“ (Базић, Анђелковић, 2011: 1).

Како би једна нација опстала, нарочита пажња посвећује се, дакле, очувању националног идентитета. Опште познато је да модерно доба као и процес глобализације са собом носе многе динамичне промене, настојање да се контролише и управља целим светом, да се уништи све оно што је другачије, особено, стога је и питање опстанка нације јако значајно. Са друге стране, професор Анђелковић (2011) истиче значај образовања, акцентујући посебно значај верског образовања па истиче „да не би потонули у нечовечност, анималност, бездушност историје, да нас не би усисао октопод лажног космополитизма, српском роду, за опстанак и излаз из ових трагичних историјских околности, за излаз са пута бесперспективности, као услов свих услова намеће се потреба очувања свог националног идентитета у чему ће помоћи образовни систем, а у оквиру њега истинско верско образовање, имаће кључну улогу“ (Анђелковић, 2011: 1).

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У ОБРАЗОВАЊУ ИЗМЕЂУ ЧУВАЊА И ГУБЉЕЊА

Питање идентитета у постконфликтним друштвима јесте изазов на који истраживачи треба да одговоре. У раду смо фокусирани на специфичности и очување националног идентитета кроз васпитно-образовни систем на територији АП Косова и Метохије, као постконфликтног дела српског друштва. Јасно је да је реч о сложеној теми, чија актуелност не јењава. Отуда, рад није ослобођен недоречености, „у првом реду због тога што смо свесни чињенице да се питању идентитета може приступити са различитих теоријских аспеката, али и низа друштвено-политичких околности које се брзо смењују обликујући свакодневицу грађана тог просторног оквира“. (Аритонових, 2013: 337-338).

Национални идентитет је од свих колективних идентитета најобухватнији и најважнији: други облици идентификација могу да се с њим прожимају и преклапају, али ретко могу да му умање моћ, иако могу утицати на његов смер (Златанових, 2012: 20).

Са социолошког, друштвеног и педагошког аспекта определили смо се за територију АП Косово и Метохија, јер заузима веома значајно место у конструкцији српског идентитета. У политичким и сличним јавним дискурсима у Србији оно је важна, незаобилазна и осетљива тема. О Косову су написане многобројне студије, чији су аутори историчари, политичари, политиколози, демографи, новинари, учесници догађаја... Све оне дају слику Косова углавном преко пописа становништва, архивске грађе, докумената, статистике и сличних извора (Златанових, 2012: 4).

У историјској науци постоје две радикално другачије верзије историје Косова: српска и албанска. Унутар српске верзије, постоје значајна неслагања и то не само у погледу интерпретације чињеница, већ и у самим чињеницама (свакако и у оквиру албанске). „Оно што је заједничко готово свим верзијама историје Косова (научним, политичким, новинарским...) је да на њему живе (само) две оштро супротстављене групе – Срби и Албанци – са променљивим односима моћи, која је час у једним, час у другим рукама. Ситуација се приказује црно-бело, нема нијанси и прелаза, не помињу се периоди сарадње, нити бројне друге групе чији су идентитети *негде између*“. (Златанових, 2012: 53). Сукоб Срба и Албанаца на Косову приказује се као есенцијалан,

апсолутан, вечан, готово генетски уписан. Углавном се нижу описи страдања уз учесталу употребу синтагме (вековна мржња).

Затирањем сведочанстава културне посебности једне друштвене групе отвара се простор њеној асимилацији и растакању. „Уништење једне посебне културе губитак је и за целину културне разноликости човечанства, али за заједницу која је њен носилац значи губитак идентитета. Стога с пуним правом можемо рећи да разарање, које српска материјална баштина на Косову и Метохији доживљава од 1999. године до данас представља прави пример културоцида, у циљу довршетка геноцида над Србима на овим просторима“ (Вучковић, 2021: 126).

У условима девастирања споменичке баштине, материјалне и нематеријалне, и потискивања српског језика, школски систем постаје окосница очувања српске културе на Косову и Метохији. Када је реч о српском језику као медијуму трансмисије и културном добру, мењање, занемаривање, сакаћење при употреби од стране представника институција самопроглашене државе, говори о томе да оне не представљају прави оквир његовог очувања, већ опасност по његов опстанак. Контратег тим процесима представља управо школски систем у коме се на српском језику одвија образовни процес по наставним програмима Републике Србије, дакле изграђеним на културним вредностима и испуњеним културним садржајима српске културе (Вучковић, 2021:143). „Стандардизовани варијетет српског језика од кога су косметски дијалекти поприлично удаљени (па се млађи нараштаји са њим неретко срећу тек у школи), учи се, чува и промовише управо у школи, уопште његовом употребом у настави, скупа са неизмерним књижевним богатством српског културног простора са којим стоји у недељивом јединству“ (Вучковић, 2021:143). Материјална и са њом повезана нематеријална баштина на Косову и Метохији трпи нападе који се могу означити као семантички и физички, угрожена је дакле материјално и значењски. Да би опстала као део колективног памћења, на оба пола њене угрожености образовање има своју улогу. Она је мање уочљива када је реч о материјалном уништавању споменика, јер у том случају прекинуту нит трансмисије успостављају неке друге институције, попут Завода за заштиту споменика, рецимо, али и споменик од кога су остале само рушевине, када нађе своје место у школским програмима, наставља барем делимично да врши своју функцију (Вучковић, 2021:144). „Семантичко пак редефинисање споменика културе

поље је идентитетске борбе на коме школа уз Универзитет нема премца и, у случају Косова и Метохије није само реч о културно условљеним тумачењима, о сукобу наратива, већ и поштовању елементарних принципа научног сазнања“ (Вучковић, 2021:144).

Култура се мења кроз време, памћење реинтерпретира, а идентитет остаје исти. Срби у 19. и они у 21. веку живе врло различите животе обликоване друкчијим социокултурним миљеом. Исти идентитет не значи његову окамењеност, потпуну истоветност, већ континуитет (Вучковић, 2021: 226). Насилни покушаји прекида трансмисије какве уочавамо на Косову и Метохији, угрожавају одржање културног континуитета, који је суштинска одлика идентитета једне групе.

Образовни систем, носи више или мање, видљивије или мање експлицирано печат национално-културног састава државе у којем се употребљава. Слика културе која се преноси (учи) у настави обликује се у конкретном државном оквиру. Систем образовања налази се пред крупним изазовима у сваком типу мултикултурне државе. У првом реду он мора да се одреди према актуелним процесима сукоб-сарадња, према традицији, између култура у конкретној држави (Аврамовић, 2012: 51). Културни живот, као уосталом и сваки други облик живота је противречна целина и од највеће је сазнајне важности идентификовати места на којима се спорови разрешавају у култури. „Да ли образовање треба да остане изван реалне вишекултурне структуре државе, питање је пред којим хуманистичка мисао још увек застаје. Нема теоријског консензуса у разумевању овог питања. С друге стране, образовни систем мора строго да пази да се нека незадовољства у социјалном и политичком животу не "прокријумчаре" у културне вредности и остварења“ (Аврамовић, 2012: 51). Идентитетске последице односа национално-глобално (фрагментарно) могу се оценити као суштински значајне за будућност националне културе, идентитета. Које вредносне оријентације и каква колективна понашања ће превагнути ствар је низа социјалних, политичких, персоналних и међународних околности. (Аврамовић, 2012: 58). образовање треба да уравнотежи лични, национални и вишекултурни идентитет. Овај циљ се постиже избором елемената културног идентитета и дидактичко-методичком контролом њихових значења како би се стекла могућност да развија или сузбија толеранцију међу културама једне државе или културама између држава (Аврамовић, 2012: 59). Савремени систем образовања је обавезан да избором

културолошког садржаја и његовом дидактичко-методичком обрадом афирмише начело толеранције међу културама и културним идентитетима. У супротном он би био моћан генератор сукоба међу људима и народима.

НАЦИОНАЛНО ВАСПИТАЊЕ И ПРОЕВРОПСКЕ ВРЕДНОСТИ

Најзначајније промене дешавају се у систему националног васпитања. Национално васпитање се одређује као специфичан „афективно-конативни процес у оквиру кога се формира национални идентитет индивидуе са јаким националним осјећањима, врлинама, са чврстим националним карактером, националном свијешћу и доследним дјеловањем у духу националних интереса“ (Јовановић, 2012: 75). Велики број земаља приоритетне смернице у остваривању програма националног васпитања усмерава на: „развој националне самосвести; љубав према својој отаџбини и народу и спремности за одбрану њихове слободе и интегритета; развијање жеље за радом и стваралаштвом и за добробит своје земље и свог народа; обезбеђивање духовног јединства међу разним генерацијама; васпитање поштовања и уважавања према култури, језику, обичајима и традицији свих народа и етничких заједница који живе у једној земљи (мултикултурализам мултиетничност, интеркултуралност); уважавање законитости, уставности и државне симболике (грб, химна, застава); осмишљавање веза између људских права и слобода и грађанске одговорности“ (Јовановић, 2012: 76). Педагошки приступ садржајима и методици усвајања националних и опште-цивилизацијских вредности треба да буде утемељен на универзалним људским вредностима, као што су: правичност, истинитост, човекољубље. Ученици треба да спознају специфичности националне заједнице којој припадају, принципе њеног функционисања и перспективе њеног развоја.

У промовисању идеала, циљева и принципа мира, сарадње, солидарности, разумевања и међусобног уважавања као фундаменталних основа развоја националних и проевропских вредности не треба никада заборавити на огромне људске и материјалне жртве које су уграђене у темеље конституисања нација (стицање слободе, социјалне правде, независности, интегритета и суверенитета), светског мира и развоја. Свака држава и нација трпи утицај других, али и утиче на друге нације и

државе. Опште вредности ће, дакле посредством посебног, националног, постати елемент појединачног вредносног система човека (Јовановић, 2012: 78). Оне се при томе неће прихватати као туђе, наметнуте споља, већ ће се схватати као нешто што је део сопственог идентитета.

Колико нам је познато, не постоје довољно студиозно осмишљени програми развоја националних и проевропских вредности, нити постоје озбиљније евалуативне студије о проблемима и резултатима остваривања и вредности у школама. Разлози за овакво стање су бројни (политички, друштвени и педагошки). „Међутим, уколико школа недовољно ефикасно остварује овај сегмент васпитно-образовних циљева, онда се отвара простор за деловање других чиниоца који ће „пунити“ главе и срца младима неким другим вредностима које нису у складу са националним и европским циљевима и вредностима васпитања. При томе су могуће различите врсте индоктринација и злоупотреба. Као последице таквог деловања настају нове вредносне конфузије и усмерења супротна онима за која су се школа и друштво званично определили“ (Јовановић, 2012: 79).

УЛОГА ШКОЛЕ И НАСТАВНИХ САДРЖАЈА У РАЗВИЈАЊУ НАЦИОНАЛНИХ ВРЕДНОСТИ

Васпитно-образовно деловање школе има задатак да развија интеракцијски однос и гради мостове између појединаца и друштва. Она својим садржајем, а још више начинима поучавања треба помоћи младима да науче живети заједно, креирати мреже социјалних односа и радити заједно у друштву за заједничко добро (Пехлић, 2012: 115-116). Све опште прихваћене вредности требају бити садржане у одгојном плану школе. Битно је да се у том процесу сви појединци осете слободним и пожељним, како би могли да ослободе властити потенцијал за допринос индивидуалном и колективном развоју без угрожавања било чијих индивидуалних и колективних права и слобода.

У школи се могу користити бројни примери из прошлости и савремености о томе како се решавају конфликти, како се сарађује и зашто је нужно међунационално, међуетничко и међукултурно поверење и уважавање. „У васпитно-образовном процесу ученици треба да схвате смисао, суштину и значај националних и проевропских вредности за слободу, интегритет, достојанство и развој сваког појединца, етносе, народа, националне

заједнице, Европе и света, као и међународне сарадње, наспрот искључењу и гетоизацији у смислу Ајнштајнове поруке *Свет ће бити јединствен или га неће бити*“ (Јовановић, 2012: 85). Важно је обезбедити свим ученицима доступност знању, ставовима, односима и способностима који су неопходни за ефикасно функционисање у демократском друштву, поспешити интеракције међу људима различитих заједница, обезбедити успешну комуникацију. Такође треба постићи да друштво и морал буду у функцији опште добробити (Торђик, 2012: 89-90). Школа мора да негује дух и вредности у међусобним односима, у супротном ученици не могу доживети позитивно искуство тих начела и вредности, а то ће знатно отежати њихово усвајање.

Свест о сопственом националном и културном идентитету, али и идентитету других јача способност ефикасне перцепције стварности. Уџбеници као пратећа литература наставних курикулума су од посебне важности на овом пољу. Они значајно доприносе развоју сопственог националног и културног идентитета, али и прихватању других идентитета. Илустрације, фотографије и пратећи текстови у основним школама из појединих наставних предмета промовишу вредности појединачних националности и култура, али и мултинационалне и мултикултуралне вредности. Пропратни текстови треба да промовишу мултинационалну и мултикултуралну складност и узајамност живљења (Мићановић, 2012: 154-155). Неговањем отворености према другачијем, схватање и прихватање различитих националних и културних кодекса, ученици се оспособљавају како за комуникацију, тако и за деловање са другим нацијама и културама.

Наставни курикулуми треба да раде на интегрисању деце различитог националног и културног порекла. Поред осталог наставни садржаји треба да избегавају стереотипе и да ученике упознају са другачијим националним и културним обичајима, а никако да говоре о бољим или лошијим обичајима и сл. (Мићановић, 2012: 154). Најзначајнија вредност наставних курикулума по питању развоја националног и културног идентитета није у самоспознаји сопствених вредности, већ напротив у спознаји вредности других и способности за националну и културну интеракцију.

ЗАКЉУЧАК

Питање идентитета, услед брзих друштвених промена, као и друштвених сукоба, ефеката глобализације добија све већу важност. У том процесу најважнији кораци јесу присећање на (националну) историју, религију и културу као основе (колективног) идентитета. Заједничко језгро специфичних и општељудских вредности и циљева различитих народа и нација у прошлости и савремености има социо-психолошко извориште у заједничким људским потребама, идеалима и стремљењима ка слободи, миру, сигурности, независности, сарадњи и развоју. Без ових вредности човек и друштво тешко да би могли да опстану и да се успешно развијају.

У савременом „глобализованом” свијету све више се у васпитно-образовном систему потенцира промоција мултинационалних и мултикултуралних вредности. Наравно те вредности почивају на вредностима сопственог националног и културног идентитета, на отклањању предрасуда и ксенофобија. У таквој стварности школа се налази пред великим искушењем, зато својим програмима и пратећим садржајима треба да промовише здраву комуникацију и добре односе заједничког живота различитих нација и култура. Оваква концепција наставних курикулума у школи представља плодно тле демократског развоја друштва.

Национално образовање се испољава и огледа у начину понашања и начину живота сваке нације, а преноси се с колена на колено. Оно обухвата елементе социјалног и културног наслеђа и представља основу опстанка сваког, па и националног идентитета. Зато, образовни садржаји у нашим наставним плановима треба да пруже сазнање о настанку и развоју нације, њеној култури и традицији, њеној самобитности, али и њеном доприносу развоју цивилизације којој припада. Одсуство ових садржаја из образовних програма доводи до слабљења националне свести, свести о припадности нацији, а то значи и слабљењу свести о самобитности припадника нације. То даље може довести до унификације култура, што се не може сматрати цивилизацијским прогресом, јер се богатство људског друштва не састоји у његовој културној униформности, већ у културној разноврсности.

Неопходно је радити на осавремењивању наставног процеса и користити све предности образовне технологије да би знања

која ученици стичу у школи, била практично примењива. Инсистирати на корелацији предмета и њихових садржаја, јер ће се тако створити још могућности за интеграцију националних вредности.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, П. (2011). *Верско образовање и национални идентитет*. Београд: Институт за политичке студије.
- Антонић, С. (2020). *Демонтажа културе*. Београд: CATENA MUNDI.
- Аритонович, И. (2013). Неки аспекти етничког идентитета Срба на Косову и Метохији (Усмереност на север покрајине). *Баштина*, (34), 337-338.
- Аврамовић, З. (2012). Културни идентитет у образовању-између чувања и губљења. *Зборник радова Педагошког факултета у Јагодини*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 51-59.
- Базић, М. (2009). *Идентитет и културно наслеђе Срба*. Београд: Научна КМД.
- Базић, Ј. и Анђелковић А. (2011). Национални идентитет у Болоњском процесу. *Информатологија* 44 (3), 1.
- Вучковић, Б. (2021). *Медијска трансмисија и очување српског културног идентитета на подручју Косова и Метохије (1999-2015)*, Докторска дисертација. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини - Косовској Митровици, Филозофски факултет.
- Златановић, С. (2012). *Однос етничког и других облика колективног идентитета: Теренска истраживања српске заједнице на југоистоку Косова*, Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.
- Isaacs, H. R. (1989). *Idols of the Tribe*. Cambridge/London: Harvard University Press
- Јовановић, Б. (2012). Улога школе у развијању националних и проевропских вредности. *Зборник радова Педагошког факултета у Јагодини*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 75-85.
- Милошевић-Ђорђевић, Ј. (2007). Примордијалистичко значење националног идентитета у Србији. *Институт за политичке студије*, 40(3), 1.
- Мићановић, В. (2012). Наставни курикулуми - чиниоци развоја националног и културног идентитета и мултикултуралних вриједности у основној школи. *Зборник радова Педагошког факултета у Јагодини*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 154-155.
- Nielsen, F. (1985). Toward a theory of ethnic solidarity in modern societies. *American Sociological Review* (50), 138.

- Пехлић, И. (2012). Социопедагошка анализа односа личног и колективног самопоштовања са националним идентитетом средњошколаца. *Зборник радова Педагошког факултета у Јагодини*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 115-116.
- Смит, А. (1998). *Национални идентитет*. Београд: Библиотека XX века.
- Smith, A. (1991). *National identity*. Las Vegas: University of Nevada Press.
- Секулић, Д. (2003). Грађански и етнички идентитет: Случај Хрватске. *Политичка мисао*, XL(2), 140-166.
- Торђик, Ј. (2012). Формирање европског идентитета у јавном образовању. *Зборник радова Педагошког факултета у Јагодини*, Јагодина: Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет у Јагодини, 89-90.
- Цветковић, В. (2002). *Национални идентитет и ре(конструкција) институција у Србији (идеологије, образовање, медији)*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију.

PRESERVATION OF NATIONAL IDENTITY THROUGH THE EDUCATIONAL SYSTEM ON THE TERRITORY OF AP KOSOVO AND METOHIJASS

Summary: The question of maintaining national identity is extremely important in the time period we are presently living in and given the current social conditions. Since institutionalized education is a crucial component of collective memory and a system that passes on true values of cultural history and cultural identity to future generations, we will address this issue in this work and emphasize that changes in education should not only be an expression of adapting to the technological and economic development of society. Reforms in education should take into account the needs of the society's development and civilisation.

Knowledge, values, institutions, traditions, customs, and personalities are some of the components of cultural identity that are chosen by the educational system, but it also has power over the interpretation of cultural symbols. Through suitable content selection and didactic-methodological tools, it has a responsibility to foster personal and national identity as well as tolerance for other cultural identities in a nation where people of different cultures coexist. In such a nation, territorial homogeneity or mixed populations are of minor importance, with cultural identification and cultural behavior always balancing on a seesaw of cooperation and conflict, both in the phases of adoption and preservation and in the phase of employing identity.

There is a straightforward correlation between cultural models and educational models at the level of social change: in a changing society, new cultural models and new educational models are required. However, tensions between outdated, institutionalized systems of culture and education organization and dynamic patterns imposed by a new constellation of significant social elements hamper their evolution. With their swiftness and thoroughness, the changes brought about by these conflicts have the potential to ultimately disorganize society and culture. They also undoubtedly have a significant impact on how various institutions-including educational ones-function, necessitating a change in their development strategies.

Key words: upbringing, education, national identity, AP Kosovo i Metohija.

ПЕД-07

37.091.4(497.6)
 323.15(=162.3)(497.6)"2017/2018"
 316.72(=162.3)(497.6)"2017/2018"
 COBISS.SR-ID 127244553
 стр. 227-248

Шејла И. Кадрибашић¹⁴

ЕТНОПЕДАГОШКИ ПРИСТУП РАЗВИЈАЊУ И ОЧУВАЊУ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА¹⁵

Сажетак: Радам желимо представити резултате теренског етнопедагошког истраживања, који се односе на најзначајније етнопедагошке одреднице садржане у елементима аутентичног система одгоја у традицијској култури припадника националних мањина за које сматрамо да највише допринесе развоју и очувању идентитетских карактеристика националних мањина. Казивачи су били припадници чешке националне мањине, особе мушког и женског пола, рођене између 1936. (најстарија) и 1976. (најмлађа) године, који живе на простору града Прњавора, тачније Машиног брда¹⁶ (Прњавор, Република Српска, БиХ). Интервјуи су настајали током 2017. и 2018. године као резултат теренских етнопедагошких истраживања националних мањина. Будући да се етнопедагошка истраживања националних мањина у Босни и Херцеговини¹⁷ нису систематски проводила, овим истраживањем смо понудили одређене смјернице за нова истраживања и дали прилог развоју етнопедагогије и примјени квалитативне методологије у педагогијским истраживањима, посебно етнографских метода и поступака кроз теренски и истраживачки рад.

Резултати показују огроман етнопедагошки потенцијал за развијање и очување националног идентитета и представљају изворна гледишта и мишљења самих испитаника. Омогућавање квалитетнијег образовања на језицима националних мањина предуслов је јачања и очувања националног и културног идентитета сваке националне мањине. На основу добијених резултата, дали смо приједлоге за обогаћивање савремених курикулама

¹⁴ kadribasic.sejla@gmail.com

¹⁵ Истраживање које ће бити представљено у овом раду дио је свеобухватнијег и ширег етнопедагошког истраживања националних мањина представљеног у докторској дисертацији аутора у којој је уз менторско вођење проф. др Аднана Туфекчића са Филозофског факултета у Тузли (Универзитет у Тузли) предочен етнопедагошки значај традицијске културе националних мањина и то код припадника чешке, украјинске и италијанске националне мањине, који живе на подручју града Прњавора (Република Српска, Босна и Херцеговина). С обзиром на услове и сврху рада, предочићемо суштину етнопедагошких одредница садржану у систему аутентичног одгоја код припадника националних мањина (чешке националне мањине) за које сматрамо да највише допринесе развоју и очувању националног и културног идентитета. Видјети опширније о овоме у: Kadribašić, Š. (2019). Etnopedagoški značaj tradicijske kulture u obrazovnoj integraciji nacionalnih manjina (Neobjavljena doktorska disertacija). Sarajevo: Pedagoški fakultet u Sarajevu.

¹⁶ Опширније о овоме видјети у: Поповић, С. (1968). Говор двају чешких насеља у Босни (Нова Вес и Мачино брдо), Филолошки факултет Београдског универзитета (монографије). Такође, више о Новој Веси код Српца видјети у: Stojković, M. (2016). *Nova Ves 1894-2004*. Banja Luka: Udruženje Čeha „Češka beseda“, Grafopapir.

¹⁷ Етнопедагогија је факултативни предмет (BA/BSc). Осмислио га је проф. др Аднан Туфекчић, који је и предавач колегија Етнопедагогија I и Етнопедагогија II на Филозофском факултету у Тузли (Универзитет у Тузли) од 1999. године (одсек за педагогију и психологију). Оснивач етнопедагогије као научне дисциплине је руски академик, учитељ и педагог Геннадј Никандрович Волков (Геннадий Никандрович Волков).

елементима традицијске културе националних мањина. Етнопедагогизацијом савременог система одгоја и образовања можемо умањити процесе асимилације и сачувати „мале“ народе, културе и њихове матерње језике. Реактуализација идеје народне педагогије у контексту свеприсутне кризе одгоја у свијету треба да допринесе обнови развијања традиционалних, духовних и моралних вриједности, помирујући афективни и когнитивни домен учења. Етнопедагошка одгојна начела су базирана управо на традиционалним вриједностима, помоћу којих требамо развијати компетенције за живот у 21. вијеку.

Кључне ријечи: етнопедагогија, култура, национални идентитет, савремени курикулум, инклузија националних мањина.

УВОД

„Само брижним односом према властитом наслијеђу, али и наслијеђу сваког другог народа, можемо развијати друштвени прогрес и дијалог култура“.
(Геннадий Никандрович Волков)

Културни простор једне нације представља сукук заједничких вриједности - културних и духовних достигнућа, која су истовремено посебна и универзална, јер представљају посебно и универзално добро свих људи који живе на заједничком простору. Етнопедагошки приступ бољем разумијевању националног идентитета, његовом развијању и очувању има контекст етнопедагогизације савременог система одгоја и образовања као једну од могућности истраживања и практичног кориштења традицијске културе у структурисању савремених курикулума. Прикупљена етнопедагошка грађа о елементима традицијске културе припадника националних мањина омогућава ставарање цјеловитије слике о најважнијим етнопедагошким карактеристикама поједине националне скупине, која би била основ за укључивање елемената традицијске културе у систем формалног образовања. У нашем случају је ријеч о припадницима чешке националне мањине, односно значају садржаја и форми културолошких карактеристика чешке националне мањине у развијању и очувању националног идентитета. С тим у вези, наглашавамо да је чувени чешки хуманиста и реформатор на пољу педагогије, Јан Амос Коменски (Jan Amos Komenský, 1592-1670) за своје чувено дјело „Didactica Magna“ (1657) значајан дио материјала пронашао управо у народним педагошким умијећима и праксама и као такве их сматрао темељним основама сваког промишљања о

педагогији као науци. Етнопедагошке могућности за очување националног идентитета су бројне. Поштовање, његовање љубави и поноса према својој нацији, народу и држави треба да се развија током одрастања и да чини посебан дио моралних и етичких одредница појединца. Националне мањине су у срединама које нису њихова мјеста рођења доносиле и размјењивале своју културу путем свакодневног живота и на тај начин су развијале толеранцију, културу дијалога и поштовање према свом народу и нацији. Етнопедагошка истраживања омогућавају сваком народу и култури да се представе и очувају своје духовно и материјално наслеђе на свјетској мапи културе. Осим тога, сва посебност етнопедагогије и њених могућности се показала као једино могуће рјешење и то не само на свеприсутну кризу одгоја у свијету, него и као својеврсна брана културној асимилацији, која погађа „мале народе, језике и њихове културе“ због процеса глобализације. Разлози за ревитализацију народне педагогије су бројни. Туфекчић (2012) наводи да је „(...) педагошка култура покретач развоја народа, јер очување и развој духовне културе незамислив је без одговарајућег педагошког напретка“ (Туфекчић, 2012: 30). Народ је изграђивао систем одгоја и образовања првенствено на темељу властитих интереса и потреба, наводи Волков (Volkov [Волков], 1999). Љубав према свом народу је основна одредница народне педагогије. Етнопедагогија чува, оснажује, чини видљивијима и промовише у педагошкој пракси све најбоље тековине народних умијећа и пракси одгоја, јер се код свих народа као циљеви одгоја уочавају врлине као што су: љубав према родитељима, пријатан однос према старијима, љубав према раду, здравље, памет, доброта, част, поштење, вјерност, праведност, друштвеност (Васиљевна, 2003).

Радом желимо предочити како се на примјеру чешке националне мањине, која живи у граду Прњавору (Машино брдо) успијева чувати и развијати национални идентитет и култура начином трансгенерацијског преношења традицијске културе. На примјерима културе одгајања различитих генерација припадника чешке националне мањине, долазимо до одређених спознаја о значају традицијске културе за обогаћивање живота, повезаност чланова породице, културу дијалога и поштовања различитости, развој духовности, културу гостопримства, морално-етичких начела и генерално културу живота једног народа, невезано од тога да ли је везана за урбане или руралне средине. У претходним деценијама је присутан све већи број научника у академској

заједници Русије, који настоје истраживати специфичности етнопедагогије у односу на поједине регије и области, а посебна се пажња посвећује методолошким приступима и истраживачким методама у етнопедагогији као и развијању етнопедагошке компетенције будућих одгајатеља/учитеља/наставника на начин осмишљавања ефикаснијих начина укључивања етнопедагошких спознаја у савремени систем одгоја и образовања. Руска етнопедагогиња Фахрудинова (Fahrutdinova, 2016) сматра да је етнопедагошка компетенција централна компонента професионалне културе савременог едукатора. Односи се на изазове модерних социо-културних ситуација у контексту развоја мултинационалног и мултикултуралног руског цивилног друштва. Стално праћење могућности укључивања етнопедагошких елемената традицијске културе важна је задаћа савремене педагогије, јер омогућава остваривање права на образовање сваког појединца у друштву у складу са његовим посебностима и специфичностима.

ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЧКОГ ПРОБЛЕМА

*„Без традиције нема културе, без културе нема одгоја,
без одгоја нема духовности, без духовности нема личности,
без личности нема народа“.*
(Геннадий Никандрович Волков)

Етнопедагошка истраживања народности и националних мањина у Босни и Херцеговини се нису проводила у довољном обиму и систематски. Постоји неколико студија о националним мањинама у БиХ из аустро-угарског периода и периода друге половине 20. вијека. Посебно можемо издвојити радове етнолога Душана Дрљаче о Пољацима у БиХ и Марије Домбровске о Пољацима у Босни. Даље, имамо истраживања Богдана Лиског (Liskij, 1998) о Украјинцима у Босни и Херцеговини, те новија истраживања о Чесима (Balaban, 2009; Poloni, 2009; Krzyk, 2015). У поменутих радовима је присутан значајан допринос проблематизирању важности истраживања и сагледавања националних мањина и њихове традицијске културе у цјелини. Међутим, у споменутих одабраним истраживањима и радовима нису посебно обрађивани етнопедагошки елементи традицијске културе националних мањина. Истраживања у свијету која се односе на етнопедагогизацију савременог система одгоја и образовања (Volkov, 1997, 1999, 2003, 2004; Burikin, 2004; Vakajev,

2000; Vasiljevnа, 2003; Danilina, 2007; Krajevski, 2005; Doronin, 2004; Kolesničenko, 2004; Darovskih, 2004; Slatina, 1995, 1999, 2005; Slatina i Tufekčić, 2011; Tufekčić, 2009, 2012) су нама посебно значајна, а односе се на важност квалитетнијег и комплекснијег истраживања методолошких приступа и поступака у етнопедагошким истраживањима. Волковљев неизмјерни допринос је и у томе што је омогућио да се етнопедагошка истраживања у Русији прошире изван њених граница, отварајући простор другим научницима и истраживачима народне педагогије да се озбиљније почну бавити овом проблематиком и подијеле са другима значајан потенцијал етнопедагогије за очување властите традицијске културе и културе свих других народа. Етнопедагогија успијева да омогући сваком народу да се представи на свјетској мапи културне баштине и тако дарује цијелом свијету аутентичан печат свога народа и своје традицијске културе. С тим у вези, потребно је истаћи проблеме, који су предмет проучавања етнопедагогије као научне дисциплине, која се бави проучавањем законитости традицијског народног одгоја. Ту проналазимо сљедеће проблеме:

- бит традицијске породичне педагогије;
- педагошке одреднице мајчинске школе и мајчинске педагогије;
- педагошка бит народних умотворина, обичаја, норми;
- педагошки смисао и значење дјечијих игара и дјечијег стваралаштва у традицијској култури;
- социо-педагошко значење дјечијих и омладинских супкултура и њихових педагошких функција у традицијском друштву;
- функције, фактори, методе и средства народне педагогије (Volkov [Волков], 1999, према Tufekčić, 2009: 268-269).

Унутар сваког од ових проблема, проналазимо велики број питања која траже посебну пажњу и интерес етнопедагога. Проблематизирање и расвјетљавање тих питања нам омогућава дубље научно разумијевање свега онога што чини посебност народне педагогије и педагошке културе у цјелини. Слостенин (1998) наводи да потреба за новом етнопедагошком парадигмом, која би укључивала смјернице за формирање поликултуралне педагогије у етнопедагошком окружењу, треба да има у виду специфичности етничких мјеста и то: поглед на свијет тих људи, њихово понашање, народне традиције, ритуале, фолклор, празнике, свакодневни живот тих људи (Slastenin, 1998).

Етнопедагошке могућности за очување националног идентитета су бројне, а чињеница да етнопедагогија умањује могућности асимилације, чини је инспиративном како за науку, тако и за педагошку праксу у мултикултуралним срединама. Проучавање конкретних традиционалних педагошких култура у Босни и Херцеговини је важна задаћа за етнопедагогију. Настојање да истраживања буду што конкретнија и детаљнија с обзиром на поједине крајеве и регије у БиХ, такође је важна задаћа етнопедагога за развој етнопедагогије као новије научне дисциплине и веће видљивости у научној и друштвеној сфери. Основни проблем који се односи на етнопедагошке аспекте традицијске културе у процесу развијања и очувања националног идентитета проистиче из сложености присутне у сљедећим релацијама:

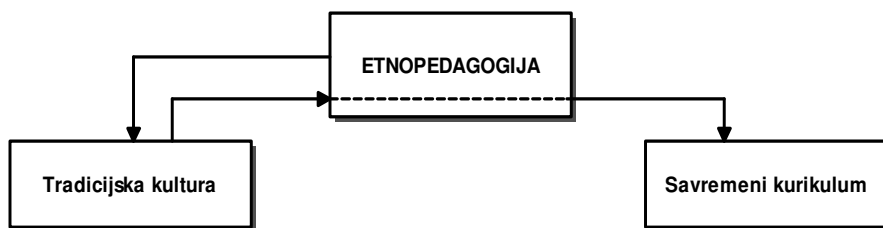
- Заступљеност елемената аутентичног система одгоја у традицијској култури припадника националних мањина: одгој у породици и организација породичног живота; усмена локална предања и народно стваралаштво; супкултуре дјеце и младих; међугенерациски однос и трансгенерациски пријенос одгојних вриједности; рад и друштвене активности; културни обичаји, религија и народна вјера, обиљежавање празника и благодана и акултурациски елементи у одгоју.
- Могућност обраде етнопедагошких елемената у традицијској култури у структурисању и изради школских курикулума.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Етнопедагошки приступ развијању и очувању националног идентитета комплексна је тема, јер етнопедагогија у себи обједињава истраживања која долазе из различитих наука. Ријеч је о мултидисциплинарном истраживању, које настоји објединити постојећа и предстојећа сазнања у оквирима етнопедагошке, социолошке и психолошке науке.

Темељни приступ овом истраживању произилази из двије компоненте етнопедагогије¹⁸ (Слика 1.).

¹⁸ Творбена грана педагогије и као таква представља самосталну педагошку дисциплину, која „сакупља и систематизира народна знања, вјеровања и сву народну мудрост о одгоју и образовању, која се одражава у народном усменом стваралаштву (загонетке, изреке, бајке, пословице, пјесме, приповијетке), народном начину живота у породици и широј заједници, народним традицијама, народним филозофско-етичким гледиштима, религијским учењима“ (Туфекчић, 2012: 23).

Слика 1. Двије компоненте етнопедагозије (adaptirano prema Tufekčić, 2009; 2012: 25)

У методолошком смислу смо користили квалитативни приступ. Прикупљена етнопедагошка грађа представља изворна стајалишта припадника чешке националне мањине. Казивачи су били припадници чешке националне мањине, особе мушког и женског пола, рођене између 1936. (најстарија) и 1976. (најмлађа) године, који живе на простору града Прњавора, тачније Мађиног брда (Прњавор, Република Српска, Босна и Херцеговина). Интервјуи су настајали током 2017. и 2018. године као резултат теренских етнопедагошких истраживања националних мањина.

Предмет истраживања се односио на етнопедагошки приступ развијању и очувању националног и културног идентитета код припадника националних мањина, тачније чешке националне мањине. Циљ истраживања је био испитивање и анализа значаја садржаја и форми културолошких карактеристика припадника чешке националне мањине, а који су садржани у вриједностима и потенцијалу традицијске културе и испитивање могућности њиховог укључивања у савремени курикулум у циљу развијања и очувања националног и културног идентитета. У истраживању је кориштена метода анализе садржаја, метода студије случаја са елементима теренског метода за проучавање културе и компаративни метод. У циљу прибављања релевантних података био је припремљен подсјетник за научни разговор (протокол), који је садржавао сва битна питања која се односе на предмет и циљеве истраживања. Релевантни подаци су прикупљени поступком интервјуисања у директном контакту са казивачима (респондентима) и то примјеном неусмјереног, слободног дубинског квалитативног интервјуа. У најужој вези са предметом, проблемом и циљем

истраживања, postavljena je opšta (generalna) hipoteza rada koja glasi: Svi elementi tradicijske kulture nacionalnih manjina po svom sadržaju, njihovoj ulozi i svakodnevnom životu i aplikativnoj funkciji, koherentno i međusobno povezano imaju najveći značaj za razvijanje i očuvanje nacionalnog i kulturnog identiteta kod pripadnika nacionalnih manjina. Sa ciljem rješavanja (dokazivanja) postavljene hipoteze, odnosno pribavljanja svih relevantnih i potrebnih saznanja o problemu našeg istraživanja, formulisane su i tri posebne hipoteze:

1. Značaj elemenata tradicijske kulture kod pripadnika češke nacionalne manjine potiče od njihove etnopedagoške vrijednosti i potencijala sadržanih i potvrđenih u svakodnevnom životu nekoliko generacija.

2. Značaj elemenata tradicijske kulture potiče od etnopedagoških vrijednosti i potencijala sadržanih u: usmenim lokalnim predanjima i usmenom narodnom stvaralaštvu; organizaciji породичног живота као подручја аутентичног одгоја и развоја појединца; међугенерациским односима и трансгенерациском пријеносу одгојних и животних вредности; културним обичајима, нормама и обрасцима као и у религији и начинима празновања; раду и друштвеним активностима и супкултурама дјеце и младих.

3. Различити елементи традицијске културе националних мањина кроз њихову етнopedагошку обраду су апликативни за израду школских курикулума у процесима развијања и очувања националног и културног идентитета припадника националних мањина.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

У наставку рада приказаћемо најважније резултате прикупљене етнopedагошке грађе, која се односи на елементе традицијске културе чешке националне мањине. Приказани резултати се односе на етнopedагошке аспекте породичног одгоја и организације породичног живота, локалних предања и народног стваралаштва, међугенерациских односа и трансгенерациског пријеноса одгојних вредности, културних обичаја, религије/народне вјере, обиљежавања празника и благодана. С обзиром на услове и сврху рада, у раду нису приказани резултати који се односе на рад и друштвене

активности и супкултуре дјеце и младих¹⁹. Резултати приказују изворна мишљења и гледишта самих испитаника, односно имамо приказану доминантну емску перспективу²⁰ и у наставку ћемо приказати оне за које сматрамо да најбоље и суштински освјетљавају проблематику етнопедагошког приступа развијању и очувању националног и културног идентитета.

1. Породични одгој и организација породичног живота

Породица је у народној педагогији одувјек представљала подручје примарне социјализације, усвајања темељних морално-етичких вриједности и интерперсоналних релација као и очувања и традирања (преношења) елемената идентитета. Као најзначајније подручје традицијске културе, аутентичног одгоја и одрастања заузима посебно мјесто у сјећањима казивача. Улога мајке унутар породице је примарна, јер ту проналазимо извориште аутентичног мајчинског одгоја и првих одгојних утицаја. Такође, мјесто стицања првих знања о друштвеном и природном окружењу се дешава унутар породице. Посебно се то односи на очување матерњег језика, који има велико значење за сваког припадника националних мањина. Значајна област у организацији породичног живота односи се на традиционална јела и начине припремања хране, а то су нам сви казивачи наводили. Један од њих је сва своја сјећања на одрастање уз мајку Чехињу и све што чини мајчински одгој сублимирао изразом „кухињска педагогија“ за све добро, лијепо, сигурно, топло и заштићено што памти током одрастања уз мајку и све благодети породице и породичних окупљања, која је осјетио као дијете и то је остало у њему током цијелог живота. О свему наведеном које се тиче породичног одгоја и организације породичног живота говоре нам казивачи (респонденти):

¹⁹ Више о овоме видјети у: Kadribašić, Š. (2019). Etnopedagoški značaj tradicijske kulture u obrazovnoj integraciji nacionalnih manjina (neobjavljena doktorska disertacija). Sarajevo: Pedagoški fakultet u Sarajevu.

²⁰ У етнопедагошким истраживањима присутне су двије перспективе приказивања резултата-емска (*emic perspective*) и етска (*etic perspective*). Емска перспектива је заступљенија у етнопедагошким истраживањима, јер се помоћу ње настоји показати истраживани феномен с позиције самих субјеката („*the native's points of view*“). Више о овоме видјети у: Čaro Žmegač, J.; Gulin Zrnić, V.; Pavel Šantek, G., (ur.) (2006). Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 7-53.

❖
*У мојој кући је јеловник наслијеђен од мајке.
Мајка је била та која нас је одгајала.*

❖
*Дјеца су за поклон најчешће добијала јабуку и знала су се
радовати томе. Иако сиромашна дјеца, научени смо да
цијенимо мале ствари.*

❖
*У мојој се породици јако његовала традиција етичких,
естетских и интелектуалних вриједности. То је утицај
мајке Чехиње.*

❖
*Јела су нам углавном била од кромпира и радили смо дизана
тијеста. Хљеб смо пекли у крушним пећима, којих и данас
има доста наших кућа.*

❖
*У мојој кући су се родитељи персирали од нас дјеце.
Псовка је била непознаница.*

❖
*Упоредо са изградњом објеката у насељу, млади нараштаји
су добијали прва образовања и васпитања, те правилан
културни живот у самој породици. Дјецу су учили
разликовати љековите биљке и гљиве, односно све јестиве
биљке, које су се могле наћи у природи. Посебно су учили уз
старије све вјештине важне за њихов свакодневни живот (у
породици и у заједници).*

❖
*У дугим зимским ноћима, уз петролејку или карабитушу,
читале су се књиге на чешком језику које су донијели из
прадомовине. Бајке из старих времена биле су важне за одгој
дјеце. На поступцима главних личности учило се
разликовати добро и зло. Сјећам се да су крађа и псовка биле
највећи порок и то се стално наглашавало.*

2. Локална предања и народно стваралаштво

У току теренских интервјуа значајан дио етнопедагошке грађе у вези са усменим предањима и локалним предајама се односи на поријекло назива насеља у којима живе припадници националних мањина, њихову везаност за ова мјеста као и њихов допринос у развоју друштвене заједнице.

Постоје четири варијанте постанка Мачиног брда (насеље Чеха надомак Прњавора). Прва каже да је име селу дао први кнез села Сухоме Јозеф, када се вратио са разговора са тадашњим предсједником котара. Друга варијанта говори да је у околним густим шумама било много вукова, који су усмртили неког Машу, па би по томе било Машино брдо, а временом је прешло у Мачино Брдо. Трећа варијанта каже да је насеље добило име по многим дивљим мачкама, па би по томе било Мачкино Брдо, а дужом употребом би прешло у Мачино брдо (ријеч „брдо“ је свеславенска ријеч, а по чешком географском именику је узвишица обрасла шумом). Четврта варијанта да је име настало од старословенске ријечи „мача“ што значи мачеха (Мачино Брдо). Не смијемо заборавити да су наши преци говорили више језика и то: чешки, руски и њемачки.

Пошто смо доселили на Мачино/Мађино брдо, једна легенда говори о имену, да је дјечак Машо страдао од дивљих мачака у тада нераскрченом мјесту.

Осим ових локалних предања, значајан дио етнопедагошке грађе се односи на усмено народно стваралаштво, чији су различити облици били значајно средство традицијског одгоја припадника националних мањина. Казивачи су их највећим дијелом знали напамет и слободно их интерпретирали:

*Та наша чешка пјесма је много лијеп, лијена
Израсла је као на брду (ливади) цвјетић
Када би се она заборавила
Тада више нас не би било
Зато, пјевајте људи, пјесму Чешке, пјесму са Моравске,*

*Та наша пјесма је толико проста (обична, једноставна)
Али је нама (за нас), љепша од свих.
(Химна чешке дијаспоре, препјев, слободан пријевод)*

ШАЉИВА ПЈЕСМА

*„Куме Петре, немој да ми пребиберите прасетину,
Ако ми ту прасетину, куме Петре, пребиберите,
Онда ћете ту пребиберену прасетину
Сами појести“.*

Наши казивачи су посебно наглашавали пјесме за тек рођену дјецу тј. успаванку која је била јако важна и за „проговарање матерњег језика“:

*Стоји храст,
на том храсту дванаест грана,
на свакој грани четири гнијезда,
у сваком гнијезду по седам јаја.
(загонетка: одгонетка је „година“)*

3. Културни обичаји, религија и народна вјера, обиљежавање празника и благодана

Обичаји, религија, посебно народна вјера и обиљежавање празника и благодана имају синтетички карактер када су посриједи традиције одгајања, јер се у њима интегришу све компоненте и сви елементи традицијске културе. Они су у себи сједињавали различита средства и факторе развоја личности у медију аутентичне изворне културе. У њима су учествовале све генерације заједно – дјеца, млади и одрасли. Казивачи су то рекли на сљедећи начин:

Позната традиција код Чеха, коју су донијели 1818. године је суђење пијетлу поводом завршених радова око брања кукуруза и спремања зимнице. Пијетао се веже на грабље и поворка креће уз музику из изабраног дворишта кроз село у дом. Код дома се чека судија који суди и брани пијетла, који је оптужен да по ноћи буди људе, иде код комшијских кокошака, да разваљује туђе баште. Највише га оптужују жене. Пијетао се скида са грабљи и

поставља се човјек који иде са завезаним очима да га удари чепом, али се уствари, пијетао склања и поставља се испред човјека врећа са сијеном, по којој удара. Може се то више пута поновити, ако се неко јави добровољно. Пијетао је тада већ осуђен на смрт. Он се не убија, остаје и даље да живи. Послије тога увијек буде вечера и забава уз музику и плес.

У мојој кући је јеловник наслијеђен од мајке. Генерално, практична јела се дијеле на опћенита – кнедле и купус и тематска – вјерска, периодична, годишња доба, итд. За Мартиново (Свети Мартин – патке спасиле св. Мартина – 11.11.) мора бити патка, црвени купус и кнедле. У виноградарским дијеловима „крштење вина“ – прелазак мошта у вино. Многи су вјерски обичаји прешли у народне, а многи народни у нешто друго.

Народна музика настала од компоноване – пјесме Лидовке, нпр. Пепиково или Јосипово је 19. марта и обавезна је прослава уз дружење, гдје се једу кобасице.

Традиционално, Нова година се код Чеха слави у духу заједништва и сви се заједно удруже и славе, сви занати, статуси у друштву – границе се бришу.

Познате су „мајске ватре“. Уочи 1. маја било је такмичење ко ће исплести дужи вијенац од цвијећа и зеленила, којим би се омотала што дужа мотка, која би се, опет, морала поставити на највише дрво и на највишем брду. Било је лијепо гледати ватре на свим брдима у околини. Уз ватру се пјевало и играло, све док се ватра не би угасила. У селу су се обиљежавали вјерски и свјетовни празници – у породици, неком простору у природи или заједнички у Дому, све у зависности од карактера празника.

Увијек се водила брига о улози дјеце у тим прославама.

Други празник који добро памтим је 31. децембар. Испред Дома би се окитила велика јелка. Родитељи су крадомице оставили поклоне за нас – дјецу. Дошао је Дјед Мраз са својом пратиљом и тада је изведен играказ у којем су се дјеца хвалила или скренула пажњу на непослушност и благи укор. Било је ту и трулих јабука и шиба у пакетима, све према заслуги.

4. Међугенерациски односи и трансгенерациски пријенос одгојних вриједности

За разумијевање традициске културе и традицисе одгојних дјеловања на нове генерацисе у савременим околностима, важно је разумијевање међугенерациских односа и трансгенерациског пријеноса елемената ове културе и њеног садржаја. Манифестација међугенерациског пријеноса педагошког наслијеђа код наших казивача је особито разнолика. Навешћемо дијелове интервјуа у наставку:

Кућа и црква су биле најважније за описмењавање и трансгенерациски пријенос религијског и породичног живота.

Обавезно је било да дјеца иду старијим члановима породице и честитају Нову годину. Само су тада на име честитке добијали новац (нешто мало ситниша).

Дјед ми је био новинар, који је редовно слао прилоге о дешавањима у нашем крају за Дарувар у Матицу Чеха. Ја сам читао његове прилоге.

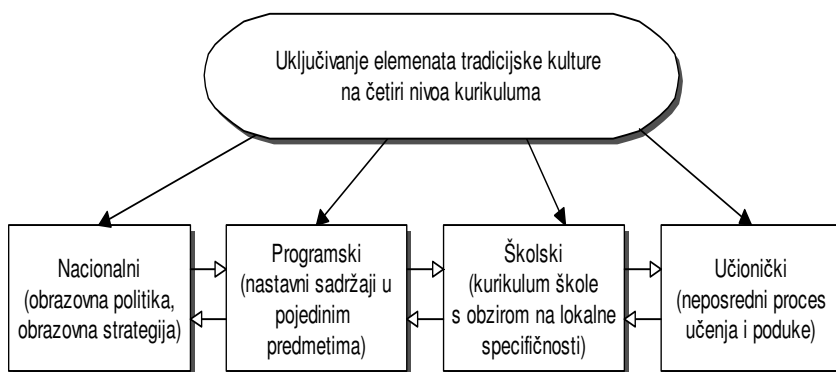
Иако смо били сиромашна дјеца, научени смо од родитеља и старијих да будемо скромни и поштени. Такав одгој се преносио са кољена на кољено и задржао се и данас.

❖
 Организоване су љетне школе, приредбе, позоришне представе. Посјећивали смо културно-умјетничка друштва и квалитетно проводили своје вријеме током празника, школских распуста...

❖
 Не смијемо заборавити да су наши преци говорили више језика и то: чешки, руски и њемачки.

У овом дијелу резултата смо на основу добијених резултата и анализе етнопедагошке грађе понудили властити модел по којем се могу укључивати елементи традицијске културе националних мањина на четири (4) нивоа курикулума (Слика 2.), а све у циљу развијања и очувања националног и културног идентитета ученика припадника националних мањина. Укључивање елемената традицијске културе у садржаје формалног система одгоја и образовања подразумијева развој и евалуацију курикулума на четири (4) нивоа: национални (на нивоу државе), програмски (на нивоу наставних предмета), школски (специфичности школе на локалном нивоу) и ученички (ниво конкретне реализације учења и подучења) (Слика 2.).

Такође, издвојили смо најбитније предмете за које сматрамо да у себи имају највећи потенцијал интеграције садржаја у својим програмима, а који се односе на традицијску културу националних мањина (Табела 1.).

Слика 2. Четири нивоа курикулума (Kadribašić, 2019:142)

У наставку ћемо табеларно навести елементе традицијске културе који се могу интегрисати у појединим наставним предметима за које сматрамо да највише доприносе развоју и очувању националног и културног идентитета националних мањина.

*Табела 1. Елементи традицијске културе који се могу интегрисати у наставне предмете
(адаптирано на основу извора: Kadribašić, 2019: 145-151)*

Наставни предмет	Елементи традицијске културе
Матерњи језици у Босни и Херцеговини	<ul style="list-style-type: none"> - Матерњи језик националних мањина - Народни говор - Књижевност националних мањина - Народна књижевност националних мањина - Локална предања, приче, загонетке, бајке, пјесме, пословице националних мањина
Историја/ Хисторија/ Повијест	<ul style="list-style-type: none"> - Историјске чињенице о земљама матицама - Генеалогја-поријекло породица - Допринос националних мањина развоју различитих привредних грана у БиХ - Демографска карта националних мањина у БиХ
Географија/ Земљопис	<ul style="list-style-type: none"> - Историја школства националних мањина у БиХ - Традиционална занимања припадника националних мањина - Познате личности из реда националних мањина у БиХ - Историјат досељавања националних мањина и ужих подручја на којима живе националне мањине у БиХ
Музичка култура/ Глазбена култура	<ul style="list-style-type: none"> - Музичко стваралаштво националних мањина - Традицијска народна музика националних мањина - Допринос припадника националних мањина развоју музичког стваралаштва у БиХ - Културолошке посебности на пољу музичког стваралаштва националних мањина у БиХ
Ликовна култура	<ul style="list-style-type: none"> - Народна ликовна умјетност припадника националних мањина - Ликовно-умјетничка традиција националних мањина у БиХ - Истакнути умјетници припадници националних мањина у БиХ - Допринос припадника националних мањина развоју ликовног стваралаштва у БиХ

Познавање природе/ Познавање друштва/ Природа и друштво/ Моја околина/ Култура живљења	<ul style="list-style-type: none"> - Културне манифестације националних мањина - Традиционални занати - Традиционалне народне ношње - Традиционална јела - Различити језици у мом ужем завичају - Људи у ужем и ширем завичају - Култура у ужем и ширем завичају
Физичко васпитање/ Тјелесни и здравствени одгој	<ul style="list-style-type: none"> - Традиционалне дјечије игре националних мањина - Развијање сензибилитета и културе очувања менталног и физичког здравља коју баштини култура националних мањина - Допринос припадника националних мањина свјетским спортским манифестацијама и резултатима - Спортске манифестације националних мањина - Познати спортисти припадници националних мањина - Допринос припадника националних мањина развоју спорта у БиХ
Вјеронаука/ Вјеронаук/ Религијска култура	<ul style="list-style-type: none"> - Обиљежавање вјерских празника, благдана и свечаности - Народна вјера у традицији националних мањина - Специфичности религијских традиција припадника националних мањина - Вјерски објекти националних мањина у БиХ

Кроз теоријски и емпиријски дио рада можемо закључити да су потврђене хипотезе истраживања. С обзиром на опште циљеве предмета изведене из наставних планова и програма, наш фокус је на свим оним циљевима који се односе на проблем истраживања. Ту имамо сљедеће циљеве појединачних предмета (Табела 1.), који су у вези са развијањем и очувањем националног и културног идентитета:

- разумјети феномен матерњег језика и његове моћи;
- овладати матерњим језиком у што већој мјери;
- развити љубав, разумијевање, занимање, чување и поштовање матерњег језика и властите културе;
- развијати стваралаштво на матерњем језику;
- обogaћивање властитог књижевног израза, стила писања и говорничке вјештине;
- развијање темељних географских знања о земљама матицама;

- развијање родољубља/домољубља кроз знања о доприносу сународника у развоју Босне и Херцеговине;
- развијати темељна знања о историји властитог и других народа;
- развијање знања о историјској генези народа;
- његовање властитог културног идентитета и поштовање „Другости“;
- учење о поштовању властите религије као и свих других религија, култура, цивилизација;
- развијање културе дијалога и заједничког живота;
- препознавање значаја и (о)чувања културне и завичајне баштине за развој, прихватање и очување културног, националног и личног идентитета;
- упознавање карактеристичних народних пјесама у БиХ;
- развијање љубави према музичкој и културној баштини БиХ;
- развијање сензибилитета за народни традицијски ликовни израз у различитим сферама народног стваралаштва;
- култивисање свијести о потреби чувања тековина ликовне, материјалне и духовне културе;
- култивисање свијести и сензибилизација дјеце за што боље прихватање традиционалних народних дјечијих игара као својеврсних животних простора дјетињства, радости, активизма, дијељења позитивних вриједности, развоја пријатељства, промоције здравља и здравих животних стилова, итд.

УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Етнопедагошким дисурсом смо настојали дати допринос бољем разумијевању антрополошких поставки одгоја. Истраживање је имало контекст етнопедагогизације савременог система одгоја и образовања и то у дијелу који се односи на теренско прикупљање етнопедагошке грађе и испитивања њене искористивости у дијелу традицијске културе припадника чешке националне мањине, која живи на подручју града Прњавора (Машино брдо). Путем наставних садржаја би се елементи традицијске културе користили за развијање и очување националног и културног идентитета Чеха. Овим истраживањем смо понудили одређене смјернице за нова истраживања

националних мањина у Босни и Херцеговини. Омогућавање квалитетнијег образовања на језицима националних мањина предуслов је јачања и очувања националног и културног идентитета сваке националне мањине. На основу добијених резултата, дали смо приједлоге за обogaћивање савремених курикулума елементима традицијске културе националних мањина. Традицијска култура постаје својеврсни механизам који редефинисањем циљева одгоја и образовања постаје један од могућих одговора на свеприсутну кризу одгоја у свијету, која услед промијењеног система вриједности ствара бројне проблеме у одрастању, одгоју и образовању дјеце. Обнављањем културе сјећања на претке као својеврсне „народне педагоге“, омогућавамо ревитализацију управо оног система вриједности којим су они успијевали да најбољим педагошким примјерима одгајају здраве потомке и здрав народ генерално. Такође, развијањем мјешовитих истраживачких метода као и кориштење спознаја из других наука попут социологије, психологије, педагогије, етнологије и антропологије омогућавамо да се проблематици националних мањина у образовању приступи систематичније и интердисциплинарно. На тај начин се отвара могућност формирања нове парадигме истраживања образовања националних мањина, која би успјешно помиривала теорију и праксу.

ЛИТЕРАТУРА

- Balaban, M. (2009). *Češi v Bosně a Hercegovině 1878-1941. Magisterská diplomová práce*, Olmouc: Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická Fakulta Katedra Historie. Dostupno na: <https://theses.cz/id/n5drnu/54863-429024870.pdf>. Očitano 12.12.2017.
- Burikin, A. A. [Бурыкин, А. А.] (2004). *Социальные аспекты этнопедагогике – на материалах традиционной культуры малочисленных народов Севера*. Dostupno na: <http://www.etnosfera.ru/centr.php?onewnd=ecenter&list=projects&prjid=436&id=10>. Očitano 10. 09. 2017.
- Vakajev, V. A. [Вакаев, В. А.] (2000). *Этнопедагогика как объект социально-философского познания*. Dostupno na: <http://www.aeli.altai.ru>. Očitano 20. 09. 2017.
- Vasiljevna, M. N. [Васильевна, М. Н.] (2003). *Этнопедагогика как социокультурный феномен*. Dostupno na: <http://www.oim.ru/reader.asp>. Očitano 19.09.2017.

-
- Volkov, G. N. [Волков Г. Н.] (1997). *Этнопедагогизация современного образования*. Москва: Мир.
- Volkov, G. N. [Волков Г. Н.] (1999). *Этнопедагогика: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений*. Москва: Издательский центр „Академия“. Dostupno na: <http://www.sdal.ru/books/>.
- Volkov, G. N. [Волков Г. Н.] (2003). *Этнопедагогика: предмет, проблемы, современные поиски, Становление этнопедагогика как отрасли педагогической науки*. Москва: Элиста.
- Volkov, G. N. [Волков, Г. Н.] (2004). *Чувашская этнопедагогика*. Издание третье, дополненное, Чебоксары: Фонд И. Я. Яковлева, Чебоксарский институт экономики и менеджмента Санкт-Петербургского государственного политехнического университета.
- Danilina, V. M. [Данилина, В. М.] (2007). *Этнопедагогические традиции семьи*. Dostupno na: <http://www.upm.Orthodoxy.ru/library/D/Danilinaetnopedagog.htm>. Očitano 10. 09. 2017.
- Darovskih, O. V. [Даровских, О. В.] (2004). *Феномен этнического самосознания молодежи. Этнопсихологические проблемы вчера и сегодня: Хрестоматия* /Сост. К.В. Сельченко. – Минск, "Харвест". <http://www.etnosfera.ru/acentr.php?id=10&tv1=cccccc&onewnd=ecenter&list=projects&prid=438&id=10>. Očitano 14. 09. 2017.
- Doronin, D. [Доронин, Д.] (2004). *Педагогическое осмысление традиционной культуры*. У: Медвежий угол, Ежеквартальное издание, No.13., ИСАР-Сибирь. <http://ecoclub.nsu.ru/isar/mu13/10.Htm>. Očitano 18. 09. 2017.
- Drljača, D. (1975/76). Poljaci u Derventi i okolici. *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Etnologija, nova serija, sveska 30-31, str. 237-261.
- Drljača, D. (1976). *Marija Dombrovska o Poljacima u Bosni*. U: Zbornik za slavistiku Matice srpske, 1976, br. 10, str. 133-148. Beograd: Matica srpska.
- Kadribašić, Š. (2019). Etnopedagoški značaj tradicijske kulture u obrazovnoj integraciji nacionalnih manjina (Neobjavljena doktorska disertacija). Univerzitet u Sarajevu, Pedagoški fakultet u Sarajevu.
- Kolesničenko, J. I. [Колесниченко, Ю. И.] (2004). *Народные традиции как средство нравственного воспитания семьянина*. Мир на СК. Сим. № 13. Этнопедагогика и сравнительная педагогика. Поликультурное образование. <http://pn.pglu.ru/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=409>. Očitano 15. 09. 2017.
- Krajevski V. (2005). Naučno istraživanje u pedagogiji i savremenost. *Pedagogija, stručni časopis*, 60(4), str. 449-457.
- Krzyk, T. (2015). *Česi u Sarajevu 1878–2010*. Sarajevo: Matica hrvatska.

- Liskij, B. (1998). *Ukrainians in Bosnia and Herzegovina*. Toronto: Almanah.
- Poloni, Ž. (2009). *Česi u Sarajevu 1878–1918*. Magistarska teza. Olomouc: Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého. Dostupno na: <http://www.theses.cz/id/k7i6n2/54864-570779258.pdf>. Očitano 22.09.2017.
- Slatina, M. (1995). Bošnjačka porodica i njena kultura. *Glasnik Islamske zajednice u BiH*, 3. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Slatina, M. (1999). Kultura i odgoj. *Takvim za 1999. (1419/20. h.g.)*, str. 245-264. Sarajevo: Rijaset Islamske zajednice u BiH.
- Slatina, M. (2005). *Od individue do ličnosti - uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja*. Zenica: Dom štampe.
- Slatina, M., Tufekčić, A. (2011). *Značaj etnopedagoških spoznaja u vaspitanju za humane odnose*. U: Jevtić, B. (prir.), *Vaspitanje za humane odnose - problemi i perspektive (42-51)*. Zbornik radova sa naučnog skupa s međunarodnim učešćem. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Slastenin, V. A. (1998). *Ethnopedagogical Factors of Multicultural Education*. Moscow: Prometey.
- Stojković, M. (2016). *Nova Ves 1894-2004*. Banja Luka: Udruženje Čeha „Češka beseda“, Grafopapir.
- Tufekčić, A. (2009). Etnopedagogija kao znanstvena disciplina. *Školski vjesnik*, Vol. 58 (3), 265-279.
- Tufekčić, A. (2012). *Osnove etnopedagogije*. Sarajevo: Dobra knjiga i CNS.
- Fahrutdinova Zh. G. (2016). Ethno-Pedagogical Factor of Polycultural Training. *International Journal of Environmental & Science Education*, 11 (6), 1185-1193.
- Čapo Žmegač, J., Gulin Zrnić, V., Pavel Šantek, G. (ur.) (2006). *Etnologija bliskoga – poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk.

ETHNOPEDAGOGICAL APPROACH TO NATIONAL IDENTITY DEVELOPMENT AND PRESERVATION

Summary: This paper presents the results in a field of ethnopedagogical research, which refer to the most significant ethnopedagogical determinants contained in the elements of an authentic educational system in the traditional culture of national minorities' members which we believe that contribute the most to the development and preservation of national minorities identity characteristics. Respondents were members of Czech national minority, male and female, born between 1936 (the oldest) and 1976 (the youngest), who live in the area of the Prnjavor town, more precisely in Mačino brdo settlement (Prnjavor, Republika Srpska, BiH). The interviews were created during the

period between 2017 and 2018 as a result of national minorities ethno pedagogical field research. Since ethno pedagogical research of national minorities in Bosnia and Herzegovina was not systematically conducted, with this research we offered certain guidelines for new research, made contribution to ethno pedagogy development and qualitative methodology application in pedagogical research, especially of ethnographic methods and procedures through field and research work. The results show a huge ethno pedagogical potential for national identity development and preservation and represent the original views and opinions of the respondents themselves. Enabling better education quality in the languages of national minorities is a prerequisite for strengthening and preserving the national and cultural identity of every national minority. Based on research obtained results, we made suggestions for enriching modern curricula with national minorities traditional culture elements. Trough ethnopedagogization of modern education system, we can reduce assimilation processes and preserve so called „small“ nations, cultures and their native languages. By actualization of the folk pedagogy idea in the context of the omnipresent education crisis in the world, it should contribute to development renewal of traditional, spiritual and moral values thus reconciling affective and cognitive domains of learning. Ethno pedagogical educational principles are based right on traditional values, which we need in order to develop life' competencies in 21st century.

Key words: ethno pedagogy, culture, national identity, modern curriculum, inclusion of national minorities.

**ЧЕТВРТИ ДЕО
МЕТОДИКЕ
ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОГ
РАДА И НАСТАВЕ**

- МЕТ-01 **Др Биљана М. ПАВЛОВИЋ**, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: biljana.pavlovic@pr.ac.rs
- Др Петар М. ИЛИЋ**, доцент, Факултет уметности у Приштини – Звечану, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: petarister@gmail.com
- Др Анђелка М. КОВАЧ**, професор клавира, ШОМО Источно Сарајево
имејл-адреса: andjakovac@gmail.com
- МЕТ-02 **Др Алма Х. ТРТОВАЦ ДЕДЕИЋ**, доцент, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
имејл-адреса: alma.trtovac@gmail.com
- Др Сефедин Ф. ШЕХОВИЋ**, редовни професор, Факултет за образовање учитеља и васпитача, Универзитет у Београду
имејл-адреса: ufbgonp@yahoo.com
- МЕТ-03 **Др Данијела М. СУДЗИЛОВСКИ**, ванредни професор, Педагошки факултет у Ужицу, Универзитет у Крагујевцу
имејл-адреса: sudzilovski@pfu.kg.ac.rs
- Др Жана П. БОЈОВИЋ**, редовни професор, Педагошки факултет у Ужицу, Универзитет у Крагујевцу
имејл-адреса: bojovic@pfu.kg.ac.rs
- Др Данијела Н. ВАСИЛИЈЕВИЋ**, редовни професор, Педагошки факултет у Ужицу, Универзитет у Крагујевцу
имејл-адреса: d.vasiljevic123@gmail.com
- МЕТ-04 **Др Ивана Б. СИМИЈОНОВИЋ**, доцент, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: ivana.simijonovic@pr.ac.rs
- Др Слађана Т. ВИДОСАВЉЕВИЋ**, ванредни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: sladjana.vidosavljevic@pr.ac.rs
- МЕТ-05 **Др Зорица Љ. ГАЈТАНОВИЋ**, асистент, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: zorica.gajtanovic@pr.ac.rs
- Др Љиљана Р. ПАУНОВИЋ**, редовни професор, Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу, Универзитет у Приштини – Косовској Митровици
имејл-адреса: ljliljana.paunovic@pr.ac.rs

Биљана М. Павловић¹**Петар М. Илић²****Анђелка М. Ковач³**

ЗНАЧАЈ НАРОДНИХ УСПАВАНКИ У ВАСПИТАЊУ ДЕЦЕ ПРЕДШКОЛСКОГ УЗРАСТА

Сажетак: У раду се, применом аналитичке методе, разматра значај народних успаванки у предшколском васпитању. Циљ је да се утврди васпитна вредност ових песама у непосредном раду са децом предшколског узраста. Успаванке су један од првих музичких садржаја које дете перципира у раном детињству. Оне пружају прве музичке и литерарне доживљаје доприносећи раном музичком, афективном, когнитивном и социјалном развоју детета. Такође, омогућавају спознају и усвајање основних елемената националне културе, па су важан чинилац формирања и развијања културног и националног идентитета. У раду је указано на запостављеност народних успаванки у савременом предшколском васпитно-образовном процесу, као и на музичко-педагошку литературу која омогућава упознавање васпитача и родитеља са васпитном вредношћу ових песама.

Кључне речи: народне успаванке, васпитање и образовање, предшколски узраст.

УВОД

Успаванке су један од најстаријих жанрова народне музичке уметности. Као архетипски вид уметничког испољавања емоција, дочаравају породичну атмосферу и љубав мајке према свом детету (Петровић, 2001: 21). По свом облику, успаванка је синкретична песма, коју прати тихо и једнолично певање, лаган и уједначен покрет њихања детета приликом успављивања. У њој су присутни „одједи архаичног односа одраслих према магијској моћи речи и прихватање њиховог митског значења“ (Марковић, 2003: 125). Наиме, ове песме потичу из далеке прошлости и из времена када се веровало у магијску моћ речи, које су требале да

¹ biljana.pavlovic@pr.ac.rs

² petarister@gmail.com

³ andjakovac@gmail.com

Кратка и једноставна мелодија малог опсега, понављање и тиха динамика, основне су карактеристике традиционалних народних успаванки које су се очувале до данас. По својој структури успаванке су углавном троделне. У уводном делу се најчешће изводе речи које су уобичајене за ову врсту песме, као што су *нина, нина, љуља, љуља, анини, аљуљу* и слично. У централном делу се изражавају најлепше жеље за здравље и срећу детета.

*А-ни-ни, а-љу-љу,
А-ни-ни, а-љу-љу.
Спавај, сине, Бог ти добро дао,
Бог ти дао добро, а за много!
Спавај, сине, Бог ти на помоћи,
на помоћи и дневи и ноћи!
С крстом лего, с анђелом устао,
анђели ти били на помоћи,
на помоћи и дневи и ноћи!
Крст те часни чуво до поноћи,
а анђели, сине, од поноћи,
а сам Господ, сине, довијека.
Спавај, сине, Бог ти добро дао (Миодраговић, 2009: 94).*

У завршном делу, када дете утоне у сан, мајка је тихо изговарала реч *иш*, што би према народном веровању, требало да одагна зле силе од детета (*Сан у бешу, а несан под бешу, иш*). Током извођења успаванке, мајка повремено прекида певање, уз тихо изговарање слога *иш*, или гласа *иш* (*ишиш*). Сматра се да овако благошутећи звуци пријају беби и умирују је. Емотивни стихови и нежна мелодија, уз покрете љуљања у наручју или у колевци доприносе јединственом доживљају и духовном стању детета које се спрема да утоне у сан.

У успаванкама су изостављена два типична елемента дечје песме, а то су раздраганост и игра. Наиме, ове активности подстичу на покрет, смех и разиграност, што је у супротности са основним циљем успаванке која треба да умири дете и уведе га у миран сан. Такође, једна од битних карактеристика народних успаванки је поетска и музичка импровизација. У многим успаванкама понављају се речи и стихови, па и целе песничке слике. То доприноси утиску да су „све успаванке сличне и да стилски и структурално представљају само различите варијанте једног устаљеног песничког модела“ (Милинковић, 2010: 32).

Међутим, свака од њих представља засебну и заокружену целину, што их чини оригиналним и јединственим музичко-поетским творевинама.

У народним успаванкама су чести мотиви виле, сребрна и златна колевка, као и поједине биљке које имају симболичко значење. Често помињање вила такође указује на то да ове песме воде порекло из давнина, када је народ веровао у њихово постојање. Често се помињу и животиње, са жељом да се њихова позитивна својства пренесу на дете.

*Спавај чедо, родила те мајка
У горици, где се легу вуци.
Пчелица те медом задојила,
б'јела вила злату баба била,
у свилене пелене повила,
мушкијем те опасала пасом,
дала тебе капу и од орла крило,
и на капи свакојака биља
кад ми будеш момак за женидбу
да те нико урећи не може (Ковачевић, 2006: 72).*

Мелодије народних успаванки су по карактеру често сетне, што дочарава мајчину стрепњу и забринутост за дете и његову будућност.

ВАСПИТНА ВРЕДНОСТ НАРОДНИХ УСПАВАНКИ

Народне песме су одувек биле вредан садржај васпитног рада. Оне промовишу како националне тако и универзалне, општехуманистичке вредности, што се јасно читава у народним успаванкама које су заступљене у музичкој култури свих народа света. У успаванкама доминира топао емоционални однос између мајке и детета, који је од пресудног значаја за правилан свеукупни развој детета. Научници сматрају да недовољна емоционална повезаност детета са мајком у раном детињству узрокује касније потешкоће у сарадњи са другим особама, разне поремећаје карактера, несигурност, блаже или теже психичке поремећаје (Кроња, 2005: 175). Недостатак контакта и емоционалне повезаности детета са мајком, као и са и члановима уже породице, изазива код детета забринутост и несигурност, што је, по мишљењу стручњака, један од основних извора појаве неуроza (Голубовић, 1981: 254). Савремена научна истраживања

истичу значај успаванке управо у подстицању интеракције између мајке и детета (Baker and Maskinlay, 2006: 147–160). Породица са којом је дете емоционално блиско повезано, представља један од најбољих модела социјализације. Слушајући и доживљавајући ове песме у кругу породице, дете остварује прве социјалне контакте, доживљава осећај нежности, поверења, топлине, спокојства и сигурности, што су фундамент од значаја за његов емоционални и социјални развој.

Народне успаванке су драгоцене садржаји породичног васпитања, јер омогућавају да се деца већ од најмлађег узраста упознају са искуствима, принципима и обичајима на којима почива и функционише заједница којој припадају (Прстојевић, 2012: 68). О томе сведоче примери народних успаванки које су се изводиле мушкој деци, код којих је од рођења требало уливати осећај храбрости и јунаштва, док су девојчицама певане успаванке путем којих су се училе послушности и подређености, у духу патријархалног васпитања, карактеристичног за традиционалну српску културу (*Обилати сине мајчин/Пораст ми, узрасти ми/Да ти мајка коња седла/Да ти сабљу ковну преда/Да те спреми у бој свети* (Беговић, 2001: 195). Или: *Спавај, Јано, у пунаној беши/До године и пунија била/А до друге изашла из беше/А до треће књигу изучила/До четврте с мајком везак везла* (Миодраговић, 2009: 105).

У процесу васпитања, појединац или друштвена група се оспособљавају да примају одређене културне националне вредности и да те вредности преносе на друге, као и да их даље негују и развијају, што доприноси националном васпитању. Национално васпитање подразумева „специфичан афективно-конативни процес у оквиру кога се формира национални идентитет индивидуе са јаким националним осећањима, врлинама, са чврстим националним карактером, националном свијешћу и досљедним дјеловањем у духу националних интереса (Илић, 2010: 100). Основни циљ националног васпитања усмерен је на развој културног и националног идентитета који се формирају у процесу социјализације прихватањем елементарних националних вредности – језика, културе, вере, традиције, обичаја (Шуваковић, 2010: 132). Развијање културног и националног идентитета важан је задатак предшколског васпитања и образовања, чијој реализацији у великој мери могу да допринесу традиционалне народне песме. Период раног детињства је време најинтензивнијег усвајања културе, језика и

основних образаца друштвеног понашања (Базић и Пешић, 2012: 337). Упознавање са народним успаванкама је погодан облик учења у процесу формирања и развијања осећаја културног и националног идентитета.

Деца веома рано почињу да показују интересовање за музику своје културе – отприлике истовремено када почињу да говоре (Левитин, 2011: 255). Песма је, поред говора, „урезана у први фонд звучних представа са којим се дете сусреће“ (Стошић, 2015: 9). Истраживачи указују да су управо народне песме битан садржај и основа за усвајање матерњег језика, развој говора, те доживљавање и усвајање националне музичке културе (Стошић, Јанковић, 2020; Белојица Павловић, Цицовић Сарајлић, 2018). Сусрет са овим садржајима омогућава „активно суделовање и укључивање у свет хуманих значења и културу којој дете припада, те су од битне важности за социјализацију и енкултурацију детета“ (Шмит, 1999: 88). У оквиру језичке и музичке интеракције са одраслима, дете ослушкује како одрасли причају или певају, а затим и само испробава неке од уочених конструкција (Исто, 101). Вишња Протић зато истиче да је током прве и друге године живота неопходно детету изводити и понављати једноставније успаванке, „како би дете у играма започело своје прво спонтано вокализирање и певање слогова и једноставних речи (нани, нани, паји, паји, љу, љу и сл.), као и да би током треће године могло отпевати једноставнију песму (Протић, 1987: 14). Из тог разлога, успаванке треба да буду незаобилазан садржај у избору музичког материјала за предшколски узраст, што је једна од детерминанти дететовог будућег вокалног развоја (Стошић, 2016: 62).

Мајчин глас је, по мишљењу психолога, један од најзначајнијих чинилаца у развоју вербално-језичке комуникације. Доказано је да бебе преферирају мајчин глас, у односу на све остале (Baker and Mackinlay, 2006: 148), те да су од најранијег узраста способне да реагују на људски глас. Истраживања показују да „ране вокализације одојчета имају метричке и хармонијске особине које се могу упоредити и са говором и са музичким извођењем (...). Модулације гласа и тајминг су музичке одлике ових вокализација, а имају тенденцију и да се прилагођавају темпу и акценту мајчиног говора, попут доприноса музичкој импровизацији. То чини прозодијски оквир за развој говора“ (Бјерквол, 2005: 34). Сабирајући утиске о музици, односно песми коју слуша, дете најпре запажа боју људског гласа,

интонацију, и развија способност разликовања нежности и прекора, односно забране, што је пут за разумевање говора, као и карактера музике, истиче психолог Емилија Матић (Матић, 1986: 58).

Према Хербарту Риду, уметност је фундаментална основа васпитања (Грандић, Јоковић, 2014: 71–73). Складност мелодије, ритма и текста успаванке, уз покрете њихања у колевци, или на рукама, код деце развија осећај за ритам, као и осећај за лепо и хармонично, што доприноси естетском васпитању, које треба да развије и прошири чулне утиске, те да допринесе развоју дечјих музичких и стваралачких способности. Такође, слушајући народне успаванке, дете веома рано доживљава и упознаје музички фолклор свог народа, који је битан елемент националне културе.

За успаванке је карактеристична импровизација текста. Упознајући децу предшколског узраста са успаванкама, васпитач временом може захтевати од њих да током игре импровизују текст и мелодију успаванке, како би „успавали своју лутку“. Ове прве покушаје музичког стваралаштва деце у вртићу, као и у породици, треба подржати, охрабрити да их стварају у игри (Ивић, 1994: 249). „Успављујући лутку“, дете измишља мелодију, речи, изводи покрете љуљања лутке, што спонтано и непосредно доприноси развоју његових говорних, музичких, моторних и стваралачких способности. Истовремено, дете доживљава и уочава карактер успаванке, те одговарајуће музичке карактеристике које прате ову врсту песме (мирна мелодија, нежан текст, једноставан ритам, тиха динамика, спорији темпо, уједначен покрет љуљања лутке). Усклађујући карактеристике мелодије и текста са датом атмосфером приликом успављивања лутке, дете развија бројне интелектуалне способности: машту, креативност, инвентивност, концентрацију, пажњу, мишљење, закључивање. Управо овако осмишљени васпитни садржаји и практичне активности, код деце развијају знања „која ће им помоћи да боље упознају себе, своје потребе, мотиве, способности, могућности и ограничења, и на тај начин потпуније овладају начинима и средствима саморазвоја и самоактуелизације“ (Јовановић, 2005: 47). Певушећи својој лутки народне успаванке које је дете научило од одраслих, оно усваја обрасце понашања у духу традиционалне националне културе. На овај начин, спонтано и кроз игру, код детета се развија осећај културног идентитета и патриотизма. Такође, развија се осећајност и брига према својој лутки. Овакве активности могу бити повод за разговор о одговорном понашању према

члановима породице, млађој деци, и људима уопште, па су успаванке у том контексту, значајан садржај друштвено-моралног васпитања. И друга савремена истраживања указују на значајну улогу успаванки у развоју говора у раном детињству, као и на њихов значај у музичком и националном васпитању деце предшколског узраста (Nandakumara, 2017; Emeksiz, 2011).

Успаванке ублажавају узнемиреност, те доприносе опуштању детета, што их чини драгоценим садржајем здравствено-физичког васпитања и развоја. Као такве погодне су за извођење и слушање не само у кругу породице и у предшколској установи, већ и у здравственим установама, на дечјим одељењима, као и у породилишту.

Имајући у виду педагошку вредност народних успаванки, аутори овог рада су, у циљу актуализације ових песама, недавно објавили Збирку народних успаванки, Приручник за родитеље, васпитаче и студенте високих школа и факултета за образовање васпитача, као и компакт диск са 23 народне успаванке са територије Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе (Белојица Павловић, Илић, Ковач, 2023, 2023а, 2023б). Овај музичко образовни комплет представља допринос обогаћивању система сазнања предшколске и породичне педагогије, као и унапређивању породичног и институционалног предшколског васпитања и образовања.

Народне успаванке су драгоцен садржај музичког и свеукупног васпитања и образовања деце предшколског узраста. Изузетно су вредан педагошки садржај који у раном детињству омогућава доживљавање језика, традиције, музичке културе свог народа, што је од посебног значаја у процесу формирања културног и националног идентитета. Слушајући их, дете доживљава нежност, наклоност, поверење, искреност, спокојство, сигурност, што је веома важно за његов емоционални и социјални развој. Основа су музичког и естетског васпитања, и битан чинилац моралног развоја. Оне несумњиво доприносе развијању маште, креативности, инвентивности, пажње и мишљења. Погодују духовном и свеукупном напретку и развоју.

Рад треба да допринесе актуализацији српских народних успаванки у области музичко-педагошке теорије и праксе. Већа заступљеност народних успаванки у васпитно-образовном раду са децом допринеће њиховом националном и свеукупном

васпитању, неговању и очувању народног музичког стваралаштва, српске културе и традиције, што су важни задаци националног васпитања и образовања.

ЛИТЕРАТУРА

- Andreis, J. (1951). *Historija muzike, I dio*, Zagreb: Školska knjiga.
- Baker, F. and Mackinlay (2006). Sing, soothe and sleep: A lullaby education programme for first-time mothers, *British Journal of Music Education*. Volume 23, Issue 02, pp 147–160.
- Базић, Ј. и Пешић, М. (2012). *Социологија. Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић.*
- Беговић, Н. (2001). *Српске народне песме из Лике и Баније*. Београд: Удружење Срба из Крајине и Хрватске.
- Белојица Павловић, Б., Цицковић Сарајлић, Д. (2018). *Национално васпитање у настави музичке културе*. Лепосавић/Звечан: Учитељски факултет у Призрену–Лепосавић/Факултет уметности у Приштини–Звечан.
- Белојица Павловић, Б, Илић, П., Ковач, А. (2023). *Љуљу, љушке*, Збирка народних успаванки, Нови Пазар: КПУ Рашанка.
- Белојица Павловић, Б, Илић, П., Ковач, А. (2023а). Приручник за родитеље, васпитаче и студенте високих школа и факултета за образовање васпитача уз збирку народних успаванки и аудио компакт-диск, *Љуљу, љушке*, Нови Пазар: КПУ Рашанка.
- Белојица Павловић, Б, Илић, П., Ковач, А. (2023б). Народне успаванке, *Љуљу, љушке*, Компакт-диск, Нови Пазар: КПУ Рашанка.
- Bjerkvol, J. R. (2005). *Nadahnuo biće. Dete i pesma, igra i učenje kroz životno doba*. Beograd: Plato.
- Brooks, W. (2016). Putting lullabies to bed: The effects of screened presentations on lullaby practices. *Australian Journal of Music Education*, 50 (2), 83–97.
- Golubović, Z. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Biblioteka Naprijed.
- Грандић, Р., Јоковић, Ј. Д. (2014). *Прилози естетском васпитању*. Нови Сад: Педагошко друштво Војводине.
- Emeksiz, A. (2011). Are lullabies to sleep. Istanbul University. Faculty of Letters. https://www.researchgate.net/publication/276058217_Are_Lullabies_to_sleep
- Ivić, I. i sar. (1994). *Vaspitanje dece ranog uzrasta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

-
- Илић, М. (2010): Национално и интеркултурално васпитање у вријеме глобализације, У: С. Денић (ур.), *Могућности националног васпитања у време глобализације*, Врање: Учитељски факултет у Врању, 99–107.
- Илић, П., Ковач, А. Павловић, Б. (2022). Специфичност и заступљеност народних успаванки у предшколској васпитно-образовној пракси, *Зборник Филозофског факултета у Приштини*, LII/ 4 (377–396).
- Љић, Р., Ковач, А., Павловић, В. (2022а). Serbian Folk Lullabies in Preschools: Significance and Representation, *Društvene i humanističke studije DHS, Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, Godina VII, br. 3 (20), (295–314).
- Јовановић, Б. (2005). *Школа и васпитање*. Београд: Едука.
- Yonng, S. (2008). Lullaby light shows: Everyday musical experience among under-two-year-olds. *International Journal of Music Education*, 26 (1), 33–46.
- Кроња, Т. (2005). Менталнохигијенски аспекти периода детињства. У: Николић, Р. (ур.) *Школска и породична педагогија*. Практикум. Ужице: Учитељски факултет у Ужицу (173–176).
- Ковачевић, И. (2006). *Mit i umetnost*, Београд: Филозофски факултет.
- Levitin, D. Dž. (2011). *Muzika i mozak. Zašto volimo muziku*. Novi Sad: Psihopolis Institut.
- Марковић, Ж. С. (2003). *Записи о књижевности за децу III*. Појаве, жанрови, рецепција. Београд: Београдска књига.
- Masuyama, E. E. (1989). Desire and discontent in Japanese lullabies. *Western Folklore*, 48, 2, 144–148.
- Матић, Е. (1986). Значај музике за развој детета. У: Матић, В. (ур.) *Музика и предшколско дете*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства (51–62).
- Милинковић, М. (2010). *Нацрт за периодизацију српске књижевности за децу*. Нови Сад: Међународни центар књижевности за децу Змајеве дечје игре.
- Milinković, M., Čutović, M. (2016). Kraće usmene forme u funkciji razvoja govora kod dece predškolskog uzrasta. У: Копас Вукашновић, Е., Стојановић, В. (ур.), *Savremeno predškolsko obrazovanje i vaspitanje: izazovi i dileme*. Jagodina: Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, 77–85.
- Миодраговић, Ј. (2009). *Народна педагогија у Срба, или, Како наш народ подиже пород свој*. Београд: РТС.
- Nandakumara, U. A. (2017). *Lullabies Enrich Child Linguistic*. Наша посета 16.02. 2021.
https://www.researchgate.net/profile/Uththara_Nadakumara/publication/325389888_Lullabies_Enrich_Child_Linguistic_Development/link

[s/5b0a86624585157f8719620e/Lullabies-Enrich-Child-Linguistic-Development.pdf](https://doi.org/10.5937/5b0a86624585157f8719620e/Lullabies-Enrich-Child-Linguistic-Development.pdf)

- Петровић, Т. (2001). *Историја српске књижевности за децу*. Врање: Учитељски факултет Врање.
- Protić, V. (1987). *Prve muzičke igre, II knjiga*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Прстојевић, В. (2012). Усмена успаванка у књижевном, социјалном и обредном контексту, *Зборник ВШССОВ, VII/1*, 63–80.
- Радынова, О. П. (2015). Народные колыбельные как средство формирования основ музыкальной культуры детей дошкольного возраста. *Наука и школа*, № 4'2015, 144–149. Наша посета 1.10.2021. <https://cyberleninka.ru/article/n/narodnye-kolybelnye-kak-sredstvo-formirovaniya-osnov-muzykalnoy-kultury-detey-doshkolnogo-vozrasta/viewer>
- Reynolds, A. M. And Burtonb, S. L. (2016). Serve and return: Communication foundations for early childhood music policy stakeholders, *Arts education policy review*, Vol. 0, No. 0, 1-14.
- Стошић, А. (2015). *Функционалност уџбеничког комплета у развоју вокалних способности ученика млађих разреда основне школе*. Докторска дисертација. Београд: Учитељски факултет.
- Стошић, А. (2016). Функционалност уџбеничког комплета у развоју вокалних способности ученика млађих разреда основне школе, *Иновације у настави*, XXIX, 2016/1, 60–76.
- Стошић, А., Јанковић, Н. (2020). Интегрисање музичких и језичких садржаја и вештина у оквиру предмета Енглески језик за децу уз песму и покрет, *Иновације у настави*, XXXIII, 2020/4, 61–78.
- Caine, J. (1991) „The effects of music on the selected stress behaviours, weight, caloric and formula intake, and length of hospital stay of premature and low birth weight neonates in a newborn intensive care unit“. *Journal of Music Therapy*, 28, 4, 180–192.
- Cassidy, J.W., & Standley, J. M. (1995). The effect of music listening on physiological responsens of premature infants in the NICU, *Journal of Music Therapy*, 32 (4), 208-227.
- Šmit, V.H.O. (1999). *Razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Шуваковић, У. (2010): Национално васпитање – пут усвајања и глобалних и националних вредности, У: С. Денић (ур.), *Могућност националног васпитања у време глобализације*, Врање: Учитељски факултет у Врању, 130–144.

THE SIGNIFICANCE OF FOLK LULLABIES IN EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Summary: The significance of folk lullabies in preschoolers' development is examined in the paper utilizing the analytical method. The objective is to evaluate these songs' musical and educational merit in the context of preschool instruction. Folk lullabies are an indispensable tool for early childhood education because of their peaceful, soothing nature, straightforward rhythmic-melodic structure, and receptive poetic content. They provide children with their first exposure to music and literature, fostering early musical, affective, cognitive, and social development. Additionally, they facilitate the understanding and adoption of fundamental components of national culture, making them useful educational resources. The research emphasizes how, despite their unquestionably high educational value, folk lullabies are frequently overlooked at home and institutional preschool education. The paper also makes appropriate literary references to familiarize readers with this folk song genre and its musical-pedagogical attributes, which can help to actualize and increase the representation of folk lullabies in educational work with preschool-aged children.

Key words: folk music tradition and culture, lullabies, preschool education.

Алма Х. Тртовац Дедеић⁴
Сефедин Ф. Шеховић⁵

ПЕДАГОШКИ И ГЕОГРАФСКО-ИСТОРИЈСКИ АМБИЈЕНТ ЗА ОСНОВНО ОБРАЗОВАЊЕ РАШКЕ ОБЛАСТИ (1912-2023)

Сажетак: Предмет истраживања у овом раду односио се на *Педагошки и географско-историјски амбијент за основно образовање Рашке области (1912-2023)*. Тема рада улази у домен трагања за суштинским условљеностима основне школе у једном времену, и за критичком анализом позиције основне школе једног дела Србије у њеном систему образовања. Она ће се 1912. године сусрести и суочити са вишим нивоима европизираних основних школа у оквиру система образовања Краљевине Србије. Ту ће почети једновековна трка, столетни напор једног од најмање развијених делова некад моћне османске империје на њеном скоро крајњем западу, до 1902. године, тзв. Новопазарском санџаку, да сустигне већ европски покренут, организован и донекле уређен систем основног образовања у области старе Рашке. То је долина реке Рашке са залеђем и три највећа насеља – Нови Пазар, Сјеница и Тутин, специфично и јединствено подручје неразвијености Србије, другачијег од сваког другог подручја које своје такве карактеристике најевидентније испољава у основном образовању.

Кључне речи: Рашка област, основно образовање, педагогија.

УВОД

У предмет и оквиру садржаја ове теме улазе две битне одреднице, два основна питања – простор на коме су ситуиране основне школе ове области и време у коме су оне саставни део система образовања Србије. Прво питање је одређено географско – историјским чиниоцима који одликују део области старе Рашке на коме последњих столећа, као и данас, постоје и развијају се бројна насеља са својим урбаним центрима и варошима – Нови Пазар, Сјеница и Тутин, и друго питање – време у коме су се одигравали процеси савременог уобличавања једног микро – система основног образовања у три општине и у њиховом залеђу у оквиру ширег, државног, једног макро – система образовања. Шири просторна локација теме је, према њеном предмету, Србија и ужа, тачнија, директна одредница тог предмета је основно

⁴ alma.trtovac@gmail.com

⁵ ufbgonp@yahoo.com

образовање ове области, на простору који је већ напред означен. Временски захват проучавања у предмету ове теме, тачно се налази између 1912. године, времена када је назначени део некадашњег османског царства, тачније подручја старе Рашке, ослободилачким ратовима Србије 1912. године, припојен Краљевини Србији и касније се, током XX века, за протеклих 88 година, развијао у оквирима Србије, као део њене државе и њених ингеренција у односу на то, макар током тог раздобља било и извесних искакања из тих оквира и промена које су настајале у погледу статуса Србије, тиме и овог подручја. Те промене су доносили ратови и времена окупације када је тиме био нешто другачије одређиван и положај становништва у пределу новопазарског краја, али и у току XX века када је битно мењан статус Србије, будући да она није била у статусу посебне државе, поготову не посебног краљевства, још од завршетка I светског рата, од 1918. године, већ се као држава и као простор Србије препознавао и у Краљевини Југославији до 1941. године, до њеног краја, и у социјалистичкој Југославији, све до последње деценије XX века, односно у СР Југославији до краја XX века, у оба случаја са статусом републике, дакле државе Србије у саставу федералне Југославије. Током свих 88 година, изузимајући ратне и окупацијске године, питање Рашке области, односно Новог Пазара, Сјенице и Тутина, као дела Србије, никада није било спорно.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ПРОСТОРА И РАД ОСНОВНИХ ШКОЛА

Рашка област је била веома привлачан простор за проучавање у разним, интердисциплинарним доменима, што је био повод да се о том делу Србије објаве бројни радови и да се у разним областима стручног и научног предочавања друштвених и сваких других прилика и околности живота огледају бројни истраживачи и научници. То је, свакако, био разлог за настајање и обимне литературе, десетина прилога објављених у Новопазарском и Сјеничком зборнику. У оквиру тематике везане за то подручје последњих педесетак година више истраживача и критичара, међу њима и педагога са историјским, теоријским, аналитичким и критичким подстицајима, писало је и објављивало прилоге који идентификују неки домен образовања у овој области. То списатељство има завичајне побуде, а често толики и домет. Мање је било обухватних, сериозних радова, студија које би имале универзално, теоријско значање. Више су то краћи прилози, па када се ради и о књигама о образовању, и оне

носе изразито завичајну инспирацију што може бити њихова предност, али свакако и њихов недостатак. Из тих разлога у оваквим радовима сусрећу се елементи романтизма, некритичности, оног „опраштајућег става према прецима и прошлости и недовољне научничке строгости према проучаваним појавама“ (Шеховић, 2005).

Педагошка тематика проучавања у Рашкој области мора налазити упоришта, ослонце, аргументе, податке у локалној средини, али се значењски мора уздићи до вредности научног мишљења, његове логичности и мисаоног, теоријског система од значаја за науку и васпитање. Зато у овом раду тај аспект, назначен као систем образовања Србије на датом, историјски и актуелно ограниченом простору, има у виду: предмет и задатак теме, њене обраде. То није само дескриптивно предочавање појава у основном образовању, већ питање примењивости научног педагошког сазнања на једном простору кога „одликује специфична прошлост, такву какву нема ни један други део Србије“ (Шеховић, 2005). Чини се да је основна школа добар, чак један од најстабилнијих елемената који одражавају начин и ниво живота људи у датом крају. Она је препознатљив елемент развоја система образовања, а овај део система друштвеног развоја и начина владавине у датом времену. Ови крајеви су и те како илустративни за добијање потпуне, веома објективне и тачне слике о животу народа у њему, јер је Србија ту, чак и око описмењавања, елементарне писмености грађана, имала посла током читавог ХХ века, односно око писмености ће ту бити посла и у веку који је пред нама. Рашка област је веома мали део Србије, али врло репрезентативан, нажалост у домену неразвијености и основног образовања, чиме се свакако не треба хвалити. Но ту се могу препознати сви битни параметри за државу и њену политику у образовању уопште, остварити увид у распоред и мрежу основних школа, њихову организацију, коришћење објеката у настави, неке предности и највеће тешкоће у образовању Србије, у њеном неразвијеном подручју. Ту се на малом простору сусрећу равничарски и планински синдром смештања школе, сеоски и градски, рустикални и урбани, климатски услови битни за овај ниво школовања, односно за децу која похађају основну школу. Неразвијеност овог типа често лишава родитеље ученика могућности да редовно снабдевају своју децу потребама за школу, да децу без критичког увида јавности употребљавају на начин који више цивилизацијски није

допустив, да их излажу напорима који су изнад њиховог узраста и дораслости а да се не говори колико су далеко од ученичке радозналости и потреба.

Неразвијеност у овом крају није скорашњи пратилац у животу овдашњег народа. Тешко би било продрети у дубље историјске разлоге и околности настајања неразвијености оваквих размера и тако дугог трајања. Често се заостајање у развоју Рашке области објашњава „освајачком политиком османске империје, брзим ишчезавањем институција“, па и економских, привредних итд. трагова „српске државе из прве половине другог миленијума“ (Недовић, 1958). Та област је била средиште прве српске државе и моћне српске краљевине и царевине до половине XV века. Са нестанком те државе ово подручје је губило у значају и представљало далеки, на југоистоку Европе истурени део османске царевине, чиме је сасвим промењена улога овог краја. Током XIX века ова област је била „сувише источно од моћне монархије Хабзбурга и Беча, али обадве западно од Османлија и Стамбола“ (Недовић, 1958). Скоро да су обе империје сматрале довољним да се овим коридором спајају и био им је потребан само у мери која је обезбеђивала Аустроугарској продирање, бољи пролаз ка истоку, односно Турској ка западу. Неразвијеност је у овом крају одавно примећена, у новијој историји веома одлучно истицана. Тодор Станковић у свом спису „Путне белешке по старој Србији 1871-1898. године“, записујући контрасте и парадоксе на које је наишао у овим крајевима, констатује нешто што сматра скоро опште познатим још у XIX веку: „Новопазарски санџак постао један од најзапуштенијих крајева европске Турске“ (Станковић, 1871). Интересантна је била приврженост становништва том крају, силна жудња да у њему остану по сваку цену. Мењали веру, имена, навике и обичаје, зачуђујуће су много чинили и много се одрицали да би опстали ту. И опстајали су. Има у тој области „стarih породица, племена, имена, топонима, управо као што има и видних, али значајних споменика и трагова материјалне културе“ (Станковић, 1871). У варошима је било највише Срба, који су према неким путописцима припадали разним верама (религијама), најчешће Срба православне и мухамеданске вере, у новије време Бошњака, затим католика пристиглих најчешће из правца Дубровника, Јевреја, Черкеза итд. Већ поменути Т. Станковић наводи податке о силној, али како живе сви заједно, чак и на суженом простору санџачких вароши, подношљивој

измешаности овдашњег становништва које је тако проживело XIX и XX век, настављајући уз истовремено подношење и неподношење, пут у будућност Станковић пише: „Школе имају све три вере. Православни Срби имају два учитеља и једну учитељицу основне школе, а у новопазарској околини само једна школа у селу Врачевима. У Новом Пазару има насељених Срба мухамеданаца досељених из Никшића и из Босне...“ На истом месту он даје више података и о Сјеници. „Сјеница има 650 кућа, од којих су 500 Срба мухамеданаца, 144 Срба православне вере и 3 куће Јевреја. Свега становника у Сјеници има 3.170... А у 138 села има 10.300 Срба мухамеданаца и 7.400 Срба православне вере...Сјеница је столица новопазарског санџака“ (Станковић, 1871). Упркос тако сложеним условима живота и измешаности по разним основама у овој области се становништво дуго одржавало, остајући ту са својим сиромаштвом, својом патријархалношћу, својим наивним уверењем да се нигде боље не уважавају људи него ту, да нигде нема таквих комшија и толиког занимања човека за човека, да нигде тако поштено и са добрим жељама људи једни другима не исказују поздраве за добро јутро, добар дан, добро вече, поздраве у којима су заиста и садржане добре жеље. Чини се да се мало где може сусрести тако „дубоко осећање љубави према свом месту и осећање завичајности као код ових патријархалних људи“ (Шеховић, 2005).

Систем образовања Рашке области, у односу на систем образовања Србије, могуће је на више начина идентификовати и упоређивати, што иначе вреди и за свако друго поређење, изван образовања. Оно што је предмет овог рада јесу три општине: Нови Пазар, Сјеница и Тутин. Оне су данас у извесном смислу повезана целина на датом простору, што је сагласно са географским, али не и са историјским обележјима краја. Ове три вароши, Нови Пазар, Сјеница и Тутин, односно њихова подручја, увек су била део једне целине – некада старе Рашке државе. У последњим вековима део Новопазарског санџака у XX веку иако понекад посебне административно управне и политичке заједнице, улазили су повремено и у оквире истог среза, региона, округа (Нови Пазар, Краљево, Ужице). Историјски гледано те заједнице, у облицима какве су имале током XIX и XX века, није било. Сјеница је најстарија варош, најраније се сусреће помен на „Сеницах“ још из средњовековне Србије (Ђорђевић, 1983). Знатно касније, са турским освајањима, настаће Нови Пазар, по свему у XV веку и развијати се као посебно средиште и знатан трговачки,

привредни, културни центар и биће од војничког значаја. Најмлађи је Тутин, који имиџ вароши стиче тек у последњем столећу. Непуну деценију, до 1960. године, био је један, Новопазарски срез, а потом и једна међуопштинска конференција СКЈ, све до 70-их година. Постојали су неки облици и административног, управног и политичког сједињавања тих крајева. У односу на стару Рашку, то је њен престони део, Рас, са залеђем које чине река Рашка, планина Пештер са пештерском и сјеничком висоравни, прва са удубљеним полустепским, пештерским пољем у средишњем блоку са 63км², односно приближно 8км у пречнику и западно нешто веће Сјеничко поље, односно „велика сјеничко-пештерска висораван“ на којој је Сјеница на 1.015м надморске висине наспрам Новог Пазара, ситуираног вековима у Новопазарској котлини на 545м висине (Шеховић, 2005). Скоро на све стране излазе реке са обилним количинама воде – Вапа, Увац, Бистрица, Дубочица, Видрењак, Рашка и други, мањи токови. То је подручје, слободније узето, између Лима западно и Ибра источно, како је Цвијић говорио „најтипичнији сточарски крај Србији“, Пештер. Цвијић га је препознао као „легло и заметак Рашке државе, центар планинскога краја и сточарског народа“ (Цвијић, 1920). Према овом извору „Рељеф околине Новог Пазара чине четири маркантне морфографске целине: Новопазарска котлина, потпланинско побрђе, Пештерска површ и планина Рогозна“ (Цвијић, 1920). Пештер се простире на висини од 1.000 до 1.200м надморске висине, али са високим продорима какви су Јеленак (Угринац) на Гиљеви и Жилиндар на Пештери изнад 1.700 висине. Ово подручје се налази на 43 степену северне географске ширине и 20. степену источне географске дужине.

Наспрам ових карактеристика рељефа отвара се питање климе и њеним специфичностима за ову област. Клима може погодовати, одговарати раду основних школа, омогућити планиран и у свему предвидив рад у погледу физичко-географских услова школовања, али може бити и сметња континуираном извршавању задатака основног образовања. На специфичности климе друштво може одговарати променом и прилагођавањем услова за педагошки рад сагласно климатским одступањима од оних који су типични за једну земљу, за норме и стандарде које она представља у овој области. Клима може бити разлог и за промене у организацији рада основних школа. Изузетно хладни месеци, односно периоди који су тако

идентификовани од компетентних метеоролошких служби могу бити разлог за другачији распоред циклуса, интервала рада и одмора за ученике, померање времена за једно или друго, рад или одмор, на најпогодније временске интервале. Тако се могу избећи несношљиво хладни зимски месеци на Пештери, на пример, померање дела најјургентнијих и најфреквентнијих школских обавеза према оним месецима који су погоднији за децу и школу. То би на простору Рашке области, посебно на Пештери и околним насељима, било и те како питање за разматрање и за испитивање услова да се такве могућности користе. Чак, с обзиром на стање електрификације, квалитет осветљења у учионицама и у собама које се користе као радни простор за ученике у родитељским кућама, показале би да кратки зимски дани, облачност и смањена осветљеност, јако снижава квалитет учења и коришћење писаних извора за стицање знања код ученика. У датим околностима за рад школа и учење ученика у школи и у кући, битно су повољнији месеци са више и боље дневне светлости. Зашто онда не би биле преиспитане те околности и зашто оне не би утицале на делатно структурирање школске године, зашто се не би рад основних школа прилагодио таквим, климатским зонама и другим условима са флексибилнијом школском годином и распоредом рада и одмора у току школске године? Иако немамо на располагању податке за ову област у целини, користимо се расположивом документацијом за делове те области у којима је климатске промене пратила метеоролошка служба Србије. Нови Пазар је у Рашкој области најниже веће насеље те би се могао, са педагошког становиштва, сматрати најповољнијом зоном ове области за рад основних школа. У њему је средња годишња температура 9,2 степена Целзијуса (у даљем тексту С за Целзијус). Интересантно је да су разлике у температури по месецима веома велике. Досежу распон, амплитуду од 21,5 степени С у месечним просецима, што је изузетно високо и тешко ускладиво са хигијенским нормама и становиштом школске хигијене (Шеховић, 2000). То је веома сложена ситуација и са становиштва очувања здравља ученика, поготову када су изложени дуже време, сатима понекада и понегде, на путу од куће до школе и боравцима у двориштима, у простору који се не загрева, најчешће у ходницима школе и у дворишту, између часова, зими, на спољашњој температури. Та спољашња температура у овим крајевима зна достићи драматичне нивое. У Сјеници је 1948. године, метеоролошка служба измерила температуру шестог

поларног круга, преко -40 степени С. У Новом Пазару веома ниска температура достигнута је 17. фебруара 1956. године, спуштањем на -28,5 степени С, што би могло бити најповољније, иако није типично за читаво ово подручје. Можда то и не би било толико изненађујуће да „ниски“ Нови Пазар понекада не надмаши хладноћом и оближњи Копаоник. Тако је 20. јануара 1955. године најнижа температура на Копаонику била 15,7 степени Ц, док је у Новом Пазару тада достигла -19,8 степени С (Шеховић, 2005).

Расположиви подаци о температурама, који региструју само један аспект климатских услова живота на овом подручју, могли би бити допуњавани подацима о учесталости и врсти временских непогода, о разним опасностима (потоци, урвине, магле и сл.) које су на путу ученицима од куће до основне школе и које се у невремену активирају и представљају опасност по ученике. Подручје Новог Пазара је најниже, може се сматрати климатски далеко повољнијим од подручја Сјенице и Тутина, што упућује на увећавање фактора клима са пењањем насељима на обронцима Пештери и на самој Пештери у која спадају и вароши – Сјеница и Тутин. Клима се на овом подручју веома снажно испољава и падавинама, нарочито зими када снег може достићи несавладиве размере за кише и сличне појаве што би се могло узети у обзир да би се у највећој мери „отклонила изненађења и ометања у раду основних школа посредством климатских чинилаца“ (Недовић, 1958). Наша илустрација тешкоћа ове врсте позивањем на температурне разлике и утицај тог фактора, свакако упућује на потребну обазривост према овим и сличним питањима, нарочито оним питањима која утичу на положај ученика и основних школа, утицај који оставља последице на функционисање система образовања. Назначени подаци говоре и о великој неједнакости климатских, али и о постојању и других разлика од једног до другог региона земље, које би требало узети у обзир и структурирати једну флексибилнију, условима рада прилагођенију школску годину, пре свега за основне школе које покривају читаву територију државе. Овај и слични делови Србије, уважавање њихових разлика, наспрам просечног стања у земљи, било би од користи за успех образовања, за рад основних школа, за ученике. То уважавање донело би мање изостајања из школе, лакше и боље савлађивање задатака основне школе, извршавање дужности и обавеза од стране ученика и наставника. То би, напokon, допринело успостављању јединства у функционисању школског система, оног јединства које је

осетљиво, које препознаје, признаје и уважава разлике. Насеља су разбијеног типа, раштркана и са кућама разбацаним и удаљеним једна од друге, тако да ни у ком погледу не чине какву целину, изван вароши и неколика боље насељених места. Зато основна школа често означава неки центар, средиште насеља, постављено у XX веку. Често је то нека врста геометријски процењеног средишта које би свима било подједнако, или приближно подједнако, удаљено. У школу, могу са приближно подједнаке удаљености пристизати деца, али и одрасли када им затреба да преко школе, односно њених учитеља и ученика, коме шта поруче и обаве какав посао.

На позицију основног образовања и на начин смештања основних школа ове области у систему образовања Србије битно је утицао и број ученика. Природни прираст становништва, у првој деценији после II светског рата, док последице рата нису сасвим отклоњене, на неразвијеном подручју, било је приближно двоструко већи, незнатно испод, претежно изнад тога у Рашкој области. Те околности свакако нису биле на страни лакшег и бржег стварања услова за умањивање разлика у систему образовања Србије, нарочито оних између развијених и неразвијених у овом крају. То се посебно овде итиче јер у неким другим деловима Србије, који су словили и слове, такође, као неразвијени, питање наталитета није овако заострено, осим на подручју аутономне области, односно покрајине Косово. Према распложивим подацима, од 1957. године, и даљем, могли су се очекивати таласи деце која су и до једне трећине увећавала број основних школа у овој области, почев од првог разреда (Бановић, 1959).

Питања основног образовања последица су најмање две зависности. Прво, образовање је зависило од средстава која су издвајана за потребе из буџета државе јер се ради о народним, основним, обавезним школама, и друго, од сразмере тих средстава наспрам потреба (број ученика, степен развијености подручја, пређени пут у развоју образовања и сл.). Оба елемента су била врло „неповољна за неразвијено подручје и погађала су образовање у овој области, увек са недовољно средстава према обиму потреба за образовање, за основним школама“ (Јовановић, 1901). Те тешкоће пратиле су и друге, нарочито отпор патријархалног становништва школовању. Што се тиче првог разлога заостајања, подаци још илустративније говоре када се погледају и упореде издаци за образовање. Краљевина Србија је 1914. године, будући веома свесна чињенице да се припрема за

рат и одбрану земље, обезбеђивала за војску 25% укупног буџета, за образовање 6,7%. Краљевина СХС је упадљиво штитила учешће просвете у финансијским средствима земље. Коју годину после уједињења, већ „двадесетих година и касније образовање добија из буџета између 2 и 5%, док се према војсци и жандармерији било мање рестриктивно са 22% буџета колико је за те сврхе издвајано“ (Димић, 1997). Југославији ће бити потребно више од десет година, све до 1927/28. године да достигне ниво издвајања из буџета државе за просвету који је Краљевина Србија издвајала 1914. Према подацима које је изложио министар просвете Милан Грол, у Народној скупштини 2. марта 1928. године, иако су износи за неразвијене, односно за целу Зетску бановину, били далеко испод оних за подручје Дравске, Савске и других развијених бановина, нико од посланика са неразвијеног подручја, па ни из Рашке области, није дао примедбу на предложени буџет, осим оних који су добили највише (Димић, 1997). Управо је пример расположивих средстава за образовање у Зетској бановини добра илустрација за тада примењивано начело – ко има више дати му више. Зетска бановина је 1935/6. године, добила на располагање 6,07%, а 1938/9. године, 4,67% средстава намењених бановинама, у бановински буџет иако је имала 12,2% државне територије и 6,7% становништва државе (Димић, 1997). Добила је мање него што би јој припало сразмерно територији и броју становника, иако би јој припадало и више од тога јер је имала веома ниске перформансе развијености, на шестом месту, само испред Врбаске и Вардарске бановине.

Несумњиво да су многа питања финансирања образовања тада била веома спорна и да је то било време када је увиђана, каткад и добро брањена потреба образовања, основног пре свега. Народна школа је, по схватањима носилаца власти требало да служи државној идеји и идеологији етничког унитаризма. Сматрано је да је то један од најефикаснијих начина да нове генерације буду васпитане у духу нове друштвене стварности, да се на идеји компромисног југословенства афирмише новонастала држава. Стога је улагање у тај тип школа требало да буде у складу са важном државном и политичком функцијом која је намењена школи. Проф. Димић даље истиче улогу основне школе тога времена. По њему „заговорници Југословенске акције су тражили од државних власти да улажу новац у школе, народно просвећивање и васпитање, сматрајући то добрим улагањем за будућност и позајмицом која се мора вратити са великом

каматом“. За њих је југословенство било пре свега „осећање“ о истој историјској судбини и нераздвојивој будућности целокупног народа, више „вера“ него обичан „програм“, понајмање тактика.“ (Димић, 1997).

Како се напред види, улога образовања, просвете, посебно основне школе, учавана је и истицана, али није изостајала ни подршка у одлучним моментима, подршка у образовању, просвети, не толико и школама на неразвијеном подручју. Напротив, просвета је високо оцењивана у развијеним срединама, као услов развоја, због чега су се најразвијенији у Југославији борили за што више средстава из буџета за себе. Понекада се има утисак да су просто отимана и разношена средства из буџета за потребе образовања развијених. Подаци говоре да су више добијали развијени од неразвијених по ученику, по становнику и по школи. Скоро је укупан буџет намењен образовању усмераван за школе, око 90% према тридесетим годинама. Између 1919. и 1929. године буџет државе намењен просвети просто је цепен на део који припада школама и осталим од којих су највише добијали универзитети. Народна школа била је најраспрострањенија, а издаци за универзитет и за средње школе, особито гимназије, приближавала су се, каткад и надмашивала издатке за основне школе, добијао се парадокс да су друге средње школе и универзитети енормно скупљи него ли основне школе. Нису познати сви елементи даље деобе тих средстава с обзиром на услове рада основних школа, што је требало да зависи од ваљаности и стандарда школских зграда, опреме, састава ученика, опреме уџбеницима и приборима, стручности учитеља и сл. Може се претпоставити да и при таквој анализи средстава за финансирање народних школа, неразвијени крајеви, међу овима и поменута област не би били у предности. Учешће Министарства просвете, односно буџета за просвету, нешто ће се побољшати по проценту издвајања за Министарство просвете после 1935. године иако се то неће приметно одразити на положај основних школа у овој области. Структура буџетских расхода била је таква да се Министарство просвете више сматрало министарством школства, а министар министром школства, него ли просвете и образовања. У датој структури расхода, макар се и повећало учешће народних школа у коришћењу средстава буџета ово је било још веома далеко од прописане обавезе Законом о народним школама од 1929. године о обавезној основној школи са осам разреда. Таква школа у Рашкој области није ни наслућивана већ је

10 година после доношења Закона о основној школи опстајала са четири разреда и то не у свим насељима нити за сву децу дораслу за школу. Назначени проблеми су најуже повезани и са привређивањем становништва, са имовинским и материјалним положајем народа, породица овог краја. На почецима времена социјалистичке владавине у Србији, одмах иза половине XX века, ова област је „драматично изостајала по националном дохотку иза просечног националног дохотка Југославије и Србије са покрајинама“ (Милановић, 1959). Из другог угла, однос националног дохотка по глави становника у овим општинама и још у једној општини, суседном Трстенику у истом региону, показује да се тај однос ни током деценија битно није мењао, односно да су општине ове области дуго остале инфериорне по националном дохотку у односу на развијена подручја. Године 1981. Нови Пазар је имао 254, Сјеница 172 и Тутин 70 хиљада динара националног дохотка за становнике. Тај износ је у Трстенику био 696, у Горњем Милановцу 461 хиљаду динара. Из тога јасно произилази и закључак у каквом су положају могле бити основне школе да није било помоћи из развијених средина републике.

Варошке средине ове области могле су се прилично разликовати у односу на типичну основну школу читавог подручја. Проф. Качапор је запазио у Новом Пазару настојање основних школа да очувају и негују традицију засновану и пре ослобођења ових крајева 1912. године, што се огледало у променљивом статусу основних школа „Стеван Немања“ и „Свети Сава“. Обе школе су, губећи се у ратним годинама, наново оживљавале после рата и настављале свој рад „борећи се да обе опстану и одрже се упркос економским и другим тешкоћама“ (Качапор, 1987). Градске основне школе су показивале више отпорности на тешкоће различите врсте и опстајале. Када су једном основане налазиле су начин и могућности да опстану и постану саставни део ових вароши кроз цео XX век. Половином XX века, променом система владавине, режима, после 1945. године, достигнути ниво основног образовања је одржаван уз хитро испољавање амбиција да се даље развија и увећава сагласно општим цивилизацијским кретањима у окружењу и у Европи. Зато је основно образовање у овој области као и другде, показивало тежњу ка сталном, некада бржем, некада споријем успону, али је без колебања достигло и овде ниво који је значајно потпун обухват све деце дорасле за школу основним

школовањем, макар постојали изузеци који су стално то доводили у питање.

ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКА ЕФИКАСНОСТ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ РАШКЕ ОБЛАСТИ

По завршетку II светског рата, где мање где више, текао је процес обнове како би се уклониле последице ратних пустошења. Обнова је захтевала све области рада и материјалних добара која је претрпела разарања. Међу таквим добрима, код свих народа и земаља које су учеснице II светског рата, као агресори или као жртве агресије, основна школа је заустављена у својим редовним делатностима, у неким деловима света прекинула је са редовним радом, у другим повремено окупљала ученике, али уз изузетне тешкоће, јер је велики део основних школа, одлуком ратних власти, стављен на располагање војним формацијама за различите потребе. Чини се да ратом исцрпљене економије највећег дела учесница у рату нису годинама могле повратити ниво и редовност извођења наставе и образовања у овим школама. У редукованом простору, умањењу објекта за наставу, у потрајалости процеса обнове индустрије образовања, у осетно смањеном броју наставника и сл. развојна динамика основне школе била је умањена и често свођена на минималне услове одржавања наставе. Неке друге потребе, повезане са егзистенцијалним питањима и потребама одржавања становништва, имале су приоритет. У основне школе су унета неадекватна средства за наставу и намештај, одржаван је и коришћен оштећен и ненаменски школски простор, стављен на располагање основним школама које су пунили ученици у рату изостали од редовног школовања.

Прва деценија по завршеном II светском рату протицала је у обезбеђивању недовољно компетентних наставника за сложене задатке образовања и васпитања у основним школама Србије, као и других земаља. Подручје Србије је изашло из рата и обнављало преполовљене капацитете индустрије, уходавало тек успостављене поратне институције, али и стварало нове јер се није могло напредовати без људи који су образовани, ако не више, макар на нивоу једне развијеније основне школе. Аналфабетизам, у размерама које су напред назначене у овом раду, није могао бити основа за просперитет, нити је „револуционарни“ ентузијазам могао бити довољан за скоро утопијски пројектоване планове развоја у друштву, за промене

које су на све стране обећаване. То је нарочито погађало оне који су били неразвијени, изостали у развоју и без рата, поготову сточарске крајеве, становништво које је живело од гајења стоке и од сточних производа. Рат је сточне фондове скоро потаманио, поготову у овој области којом су „пролазиле многе војске, познате и непознате, али су ту тражиле храну и налазиле је често у остацима негдашњих великих стада пештерских сточара, по обронцима, насељима на рубовима Пештери такође“ (Мушовић, 1989). И десет година након рата једва да је могла доћи на ред изградња основних школа.

У Рашкој области као и другде у Србији, захватило је све градитељство друге врсте, у другим областима. Прављени су тзв. задружни домови, економски, трговачки, културни итд., центри села, односно групе насеља, обнављало је становништво куће, веома енергично подизане су нове и репрезентативне зграде за нову управу, нову власт, док су основне школе опстајале, разуме се у зградама које је Краљевина Југославија подизала за ту намену, али и у сеоским кућама и колибама, првих година без икакве опреме и намештаја, са оним што ученици донесу од својих кућа. То су најчешће били треношци – столочице са три ножице, трупине – равно пререзано дебље дрво са обе стране, у висини која је потребна детету да седне, те импровизоване клупе, односно даске постављене на трупине на којим су могла сести по три, четири ученика. Школска табла је прављена од обичних дасака, таблице за ученике глачане су од плочица меког камена и урамљиване у радионицама за те потребе да би ученици вежбали на томе писање јер је владала свеопшта оскудица у папиру, свескама, ђачким приборима. У таквим условима, суочени учитељи и ученици, нису имали другог избора осим да се ослоне један на другога. Уз максималан ред, пажњу, залагање једних и других, уз непрестану ученичку нарацију делом стручних, али далеко нестручних учитеља, утемељивала се „нова“ социјалистичка школа. Могуће да није било сиромашније основне школе у Европи од ове која је тако настајала у Рашкој области, поготову у селима и забаченијим деловима тог краја (Шеховић, 2005).

Чини се да је у свету, у земљама које су највише страдале у II светском рату, међу којима је и Србија, терет основног образовања пао на наставнике и ученике и да су прве две деценије у том смислу донеле нешто што је могло бити и неуспешно али је свакако било толико типично да га је немогуће занемарити, па ни заборавити. То је била не само појава, него

„инвазија, доминација вербализма и формализма у настави, у поучавању ученика“ (Мори, 1959). Учитељ у разредној, наставник у предметној настави, нису имали избора осим да усменом нарацијом, непрестаном и каткад неприкладном, непрестано и неуморно „преносе знања“ на своје ученике и да заузврат сатима на часовима, данима, годинама слушају ђачке интерпретације, меморисане садржаје поучавања, понекада запамћиване и од речи до речи, без каквих промишљања о примени тих знања, о крајњем исходу и користи од оног што се у школи „учи“ (Шеховић, 2005).

Стручна штампа, часописи, периодика уопште па и литература тада актуелна, истицала је у први план преовладавање вербализма и формализма, те две мане основног образовања, које му одузимају смисао, лепоту и значај. Наука о васпитању се усмеравала, такође, на те теме. На вербализам и формализам у учионицама основних школа, најистакнутији педагози – научници одговарају формализмима у науци, у педагогици те настаје масовна продукција реферата, извештаја, предавања и сл. о једном и другом, бране се прве докторске дисертације са изазовним насловима *Узроци формализма у знању ученика* (Петар Шимлеша), *Битна обиљежја социјалистичке идејности и политичности наставе* (Драгутин Франковић) и сл. док неки обрађују, као докторске радове, појаве из историје васпитања и образовања других земаља или теме које их ослобађају бриге око стварне ситуације образовања у земљи. Битно је било, за то време и тај приступ, да су могућности за наставу у основним школама, али и за науку на универзитетима биле веома рестриктивне, веома мале. Зато су, суочени у учионицама, ученици и наставници неговали једну наративну комуникацију, која је с пуним правом оцењивана као вербална, као формалистичка, као идеолошка, више него сазнајна, у чему су били сасвим у праву. Тада је настао и веома се развио и одомаћио, у извесном смислу аутентичан појам знање. „Знање“ је „оно што се зна“, што је најпре одслушано, потом запамћено тако да се може репродуковати, поновити када се год понављање затражи и како се тражи. Ученици су сматрали највећим успехом када „лекције“ могу поновити онако како их је учитељ, наставник изговарао, односно испредавао, или како су уписане у ретким „књигама“, уџбеницима који су тада њима били доступни (Duran, 2000).

У тим годинама развијала се нека посебна врста перфектне репродукције градива. То је било нешто посебно са становишта оба учесника у настави: наставника и ученика. Ма шта се

предавало, ма која се наставна јединица обрађивала, било је обавезно то градиво повезати са друштвеним системом на два начина. Први, покудити стари систем и облик владавине, некако уплести у обраду градива Краљевину Југославије и све краљеве и краљевине и покудити такав облик владавине. Затим похвалити нови облик владавине – републику. Сваки учитељ, па скоро свако бистрије дете, прихватало је манир да истакне срећу народа што је „дошла нова власт“, што је победила „револуција“, што је побеђена и уништена неправда, а успостављена правица (Шеховић, 2021). Настала је нека врста идеолошког и политиканског церемонијала који су разумели и практиковали и наставници и ученици. То се јако ценило те при таквом „васпитању“ деце, „младог нараштаја“, није ни потребно интересовати се за примену знања, како наставника тако и ученика (Шеховић, 2021). Да ли су учитељи и наставници у прилици да своја педагошка знања стечена у учитељским школама, наставници на вишим педагошким школама, и примењују или су им приоритети идеолошке флоскуле и фразе, које ће их, ако су вешти и наметљиви пре одвести у боља места службовања од било како успешног педагошког рада. Исто је вредело и за ученика. Мање је било битно да ли је у исказима ученика добра и правилна акцентуација, изговор, синтакса, да ли је правилно употребљен падеж, глагол и сл. од оног значења које има идејну поруку. Нека ученик хвали „револуцију“, владоаца, КПЈ, социјализам па су све акцентуације, сви падежи, све конструкције реченица, добри!

Из напред назначених разлога настале су неке за то време карактеристичне ознаке знања, знања као репродукције наученог, и то вербалне репродукције. У том смислу врло је индикативан и наслов докторске дисертације Петра Шимлеше 1954. године (*Узроци формализма у знању ученика*). Једна нежељена појава – формализам, проучавана је наспрам знања ученика, јер је формализам постао сазнајни оквир тих знања ученика, рам у којем та знања опстају и довршавају се. Аспект примене знања Шимлеша је имао у виду у својој дисертацији, али је примат више у логичко-сазнајној конструкцији знања него ли у животној и примењеној функцији знања. Као да та примењена, апликативна, животна и делатна функција знања није тада била одвећ актуелна јер је за чување „тековине револуције“ и „традиција борбе радничке класе“, пристајање уз то, било најважније у знању! Не у тако грубим и нападним облицима, на

сасвим други начин, тешкоћама је била изложена и настава у другим, чак врло развијеним земљама. Знање је било циљ, прва одредница успешности образовања због чега никада није било доста хвале, ода знању, уздизање знања и то оног који може и треба да постане „усвојено“, дакле, својина ученика. Развијана је врло постепено једна технологија знања, којом се модерно, савремено знање, одвајало од традиционалног знања, како су имали у виду романтичари крајем XIX века, који су опевали знање, прикупили десетина пословица о знању, придајући му највећи значај.

У педагошки гледано супериорним срединама развијених земаља развија се технологија наставе, усавршавају се прибори, подстиче се „технологична образовања уношењем нових уређаја како би се токови образовања подесили за коришћење оптималних могућности за што лакшу и ефикаснију презентацију и касније репродукцију знања“ (Круљ, 1988). Разуме се, истицањем „примене“, која има традицију од Хербарта и Хербартоваца, „Аусдрук“ (изражај) од В. А. Лаја *Контролу резултата знања* из школе рада и Отоа Шајбнера итд., али увек одржавајући знање на неком академском нивоу, на неки начин узимајући знање као декор, на дистанци од стварне животне праксе. Предњим циљевима послужила је академска дидактика. Њена поглавља су испуњена пробраним текстовима, изванредним формулацијама, отвореним могућностима да се ученик ваја, да се настава уобличава, модификује. Препознају се наставне процедуре, артикулације, типологије, методе, начела итд., али није спуштено у стварни живот и изискује велики психички напор, залагање и каткад неописив, исцрпљујући духовни и интелектуални труд ученика и наставника. Дисертације су из тог доба о наставним методама (Тихомир Продановић *Проблем одређења појма наставних метода и њихове класификације*, 1956), док се Ранко Јаковљевић и Јован Ђорђевић баве проучавањем наставног филма. Све је управљано на то да појача ефекте учења у смислу стицања знања уз оптимално коришћење средстава и опреме, техничких иновација у образовању и облика рада који омогућавају различито обликовање наставних ситуација и прилагођавање састава и груписања ученика потребама „стицања знања“. Чини се могућим претпоставити да је та оријентација достигла врхунац у развијеним земљама шездесетих година, и да је то био највиши, крајњи домет класичне, академске, реторичке, барокне итд.

дидактике. Из српске основне школе са чежњом се гледало на нове појаве у васпитању у европским државама, на нова средства, облике рада, могућности организације итд. што је силно олакшавало посао наставника и ученика у тамошњим основним школама. Наставници из Србије о томе сазнају из периодике, литературе и на чувеним сајмовима учила и опреме за школе по великим европским градовима.

Схватајући образовање не као нешто изван, нешто спољашње које се придодаје, надовезује на живот, нити као нешто што се стиче, долазимо до поимања образовања као саставне области људског бића. То биће у настајању „у разним етапама и модалитетима, јесте прави предмет образовања“ (Антонијевић, 2013). образовање данас представља један од највећих светских проблема и због тога што циљеви самог друштва јесу често у конфликту, па из тога разлога дају различите исходе образовног процеса, који могу бити у облику некорисног образовања као супротности корисној и примењивој науци (Шеховић, 2021). Уколико се употреби ваљано оно би требало дати боље друштво, у супротном могло би бити и више него контрапродуктивно. Системи образовања морају да буду „довољно сложени да би пружили обуку за најразноврсније захтеве данашњег друштва“, а у исти мах довољно „еластични да би се прилагођавали потребама сутрашњице“ (Šehović, Trtovac Dedeić, 2016). У данашњем сложеном друштву у којем школа престаје да буде најважнији агенс социјализације и средство којим се култивишу чланови тог истог друштва култура никако не сме постати само некакав „конгломерат апстрактних објеката, обичаја идеја и знања, јер је она читава свеукупност комплетног друштвеног наслеђа и начина живота“ (Шеховић, 2021). образовање има за задатак обезбедити свеобухватан поглед на друштво и његове циљеве. Исто тако, образовање је обавезно да чува и преноси оно најбоље из прошлости. Суверенитет образовања би требао остати очуван упрокос инсистирањима да се глобални програми и системи имплементирају. Оно је дужно, како да демонстрира своју функцију у садашњости, тако и да сагледава и пружа могућности за будућност.

ЗАКЉУЧАК

Уз древни крајолик старина и споменика Рашке области, у једном изузетно занимљивом историјском и географском окружењу, у педагошко и социјално разноликом амбијенту, развиће се локални систем основних школа, нека врста обавезног

пролаза, врата за улазак у европску цивилизацију и културу. Врата, капију основне школе ће крајем XX века отворити свако дете, остати у њој осам година, као другде, и уз помоћ те школе уврстити се у европске токове становништва између Медитерана и Северног мора. Овом крају школа је најпотребнија, јер у историји древне и оновремене Рашке, касније Новопазарског санџака, школа у највећој мери потврдила своју народну, културну, вредносну, цивилизацијску и духовну уопште улогу и оправданост. Појачано интересовање из просветне политике и државе за успех у школама испољено је снажно у реформама од 1958. године. Школе, наставници у њима, пре свега одговарају настојањем да унапреде наставу, да покрену ефикасан и савременији ансамбл дидактичких могућности за промене, између осталог и појачаним познавањем дидактике. Управо тих година је добро пролазила и превођена, више него стварана и писана, од домаћих аутора, литература која је ширила и обогаћивала дидактичка сазнања наставника. Дидактичке теме су биле програмски мото и садржај бројних семинара за наставнике и њихово усавршавање. Школа се чак у жаргону свакидашњице све чешће означава као „храм знања“ и упориште наука. Тражи се излаз из концепта класичне дидактике, ослобађање од доминације запамћивања у настави и учењу, мења се изглед класичне учионице и начин рада наставника. Популаришу се покушаји, огледи, иновације у дидактици. У Србији нарочито групни облици рада у настави, рад са наставним листићима, рад у паровима, неки облици индивидуализације наставе. Са становишта дидактике, односно учења у настави, све је аргументованија критика наставе и траже се суптилнији поступци од оних када се просто борило за што више наставних средстава у учионицама, нарочито аудиовизуелних са све чешћим призвуком атрактивности поучавања. У Рашкој области процеси су на сличан начин текли. Интензивирано је опремање основних школа наставним средствима која што директније утичу на повећање обима и квалитета знања ученика, подстиче се планирање и припремање наставника за извођење наставе, када нема бољих могућности, проверавају се знања „провизорним“, боље рећи, листама питања која састављају и користе само наставници. Настава је добила у егзактности и у дидактичко-методичкој заснованости. Наставници и ученици су били упосленији, али са многим резервама у погледу валидности те упослености која ће, стављајући поенту на знања ученика,

постати баласт и велико оптерећење за ученике. Негде ће потрајати дуже, негде краће, али ће то остати једна од битних карактеристика наставе све до краја века.

ЛИТЕРАТУРА

- Арсвић, М. (1998). *Како постићи успех са слабијим ученицима*, Крушевац.
- Антонијевић, Р. (2013). Општа педагогија. Београд: Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета.
- Бајић, Љ. (1985). *Школство у трстеничком крају 1813-1983*, Трстеник.
- Бакић, В. (1901). Један поглед на српску просвету. *Просвета*, бр.10, Крагујевац.
- Бановић, А. (1959). Опште тенденције у развоју школства у Европи после другог светског рата, (из „Ревизије школства“, бр. 1 за 1959. годину) Београд.
- Вилотијевић, М. (1999). *Дидактика*, Учитељски факултет, Београд.
- Giddan, N.S., Lovell, V.R., Haimson, A.I. i Hatton, J.M. (1968). A scale to measure teacher-student interaction. *The Journal of Experimental Education*, 36 (3), 52-58.
- Димић, Љ. (1997). *Културна политика Краљевине Југославије I, II, III*. Београд.
- Димић, Љ. (2000). *Југословенска држава, друштво и просветна политика у књизи Министарство просвете и министри 1918-1941*, Београд, стр. 1-32.
- Duran, M. (2000). Interakcija djeteta i odraslog kao konstruktivni činitelj razvoja. *Dijete i društvo*, 2(2), 187-200.
- Ђорђевић, Т. (1983). *125 година основног школства Рашке*, Рашка.
- Ђорђевић, Ж. (1958). *Историја васпитања у Срба*, Београд.
- Јовановић, Б. (1999). *Гимназија у Новом Пазару 1913-1998*, Нови Пазар.
- Јовановић, Ј. (1901). Један поглед на уређење наших народних школа. *Просвета*, бр.15, Крагујевац.
- Јовановић, Д. (1938). Идејни развитак педагогике у Срба од 1918-1938. *Учитель*, бр. 2, Београд.
- Качапор, С. (1987). *Школство у Новом Пазару и околини од 1918. до 1941. године*, Нови Пазар.
- Круљ, Р. (1988). *Наставна технологија у функцији повећања ефикасности учења*, Приштина.
- Лечић, М. (1959). *Пољопривреда Сјенице и Пештера*, Београд.
- Милановић, В. (1959). *Педагошка схватања српских социјалдемократа 1903-1914*, Београд.

- Митровић, М. (2010). Писменост и образовање: перспектива Нових студија писмености. (1. изд.). Београд: Филозофски факултет.
- Мушовић, Е. (1989). *Становништво сјеничког и тутинског краја*, Београд.
- Мори, Ф. (1959). Индивидуализована настава и групни рад, Београд.
- Недовић, В. (1957). Проблеми моралног васпитања у заосталим крајевима. *Настава и васпитање*, бр. 5, Београд.
- Недовић, В. (1958). Школство и васпитање у Санџаку за време Турака (1459-1912). *Настава и васпитање*, бр. 1 и 2, Београд.
- Продановић, Т. и Ничковић, Р. (1974). *Дидактика*, Завод за уџбене и наставна средства, Београд.
- Прушевић, Ф., Тртовац, Дедић А., Шеховић, С. (2015). Особине и улоге наставника у савременој настави, *Норма*, часопис за теорију и праксу васпитања и образовања, стр. 293-298. Сомбор: Педагошки факултету у Сомбору.
- Стевановић, М. (2004). *Школа по мјери ученика*, Тонимир, В. Топлице
- Цвијић, Ј. (1920). Држава Срба, Хрвата и Словенаца. *Просветни гласник*, Београд.
- Yam, L. P. K. (1986). *The Communication Process in Teaching and Learning in Higher Education*, CUNHK Education Journal Vol. 14 No. 1, str. 37-48.
- Zimmerman, B.J. (1989). A social cognitive view of self-regulated academic learning. *Journal of Educational Psychology*, 81(3), 329-339.
- Шеховић, С. (2000). *Мрежа основних школа и образовање*, Тутин.
- Шеховић, С. (2005). *Основне школе Новог Пазара, Сјенице и Тутина (1912-2000)*, Београд.
- Шеховић, С. (2006). *Дидактика*, Учитељски факултет, Београд.
- Šehović, S., Trtovac Dedeić, A. (2016). Učenje u kontekstu umetničkog i naučnog pristupa. *Pedagogija, časopis foruma pedagoga*, god.LXXI, 2, стр.239-244. Београд.
- Шеховић, С., Прушевић, Ф. (2021). *Дидактика - савремени токови*, Београд.

PEDAGOGICAL AND GEOGRAPHICAL-HISTORICAL ENVIRONMENT FOR PRIMARY EDUCATION IN THE RASKA REGION (1912-2023)

Summary: The subject of research in this paper was related to the Pedagogical and geographical-historical environment for primary education in the Raška region (1912-2023). The topic of the paper enters the domain of searching for the essential conditions of elementary schools at one time, and for a critical

analysis of the position of elementary schools in one part of Serbia in its education system. In 1912, she will meet and face the higher levels of the Europeanized elementary school within the education system of the Kingdom of Serbia. This is where the century-long race will begin, the hundred-year effort of one of the least developed parts of the once powerful Ottoman Empire in its almost extreme west, until 1902, the so-called Novopazar sanjak, to catch up with the already European initiated, organized and to some extent organized system of basic education in the area of old Raška. It is the Raška river valley with the hinterland and the three largest settlements - Novi Pazar, Sjenica and Tutin, a specific and unique area of underdevelopment in Serbia, different from any other area that manifests its characteristics most obviously in primary education.

Key words: Raška region, primary education, pedagogy.

Данијела М. Судзиловски⁶Жана П. Бојовић⁷Данијела Н. Василијевић⁸

НАРОДНА МУЗИЧКА ТРАДИЦИЈА У УЉБЕНИЦИМА МУЗИЧКЕ КУЛТУРЕ ЗА СТАРИЈЕ РАЗРЕДЕ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Сажетак: Рад се бави анализом садржаја уџбеника наставног предмета Музичка култура за старије разреде основне школе. На узорку који је обухватио уџбенике четири издавача који се користе у основним школама реализовано је истраживање са циљем идентификовања уџбеничког садржаја (основни текст, илустрације и дидактичко-методичка апаратура) који се односи на очување националног идентитета кроз неговање народне музичке традиције. Као јединице анализе издвојили смо садржаје који се певају, свирају и слушају а то су: народне песме, химне, духовна музика, народна кола, патриотске песме, композиције компоноване на српске теме. Сходно циљу и задацима истраживања, резултати су показали да су елементи народне традиције заступљени у уџбеницима сва четири издавача из узорка у подједнаком обиму а то је једна трећина. Упоређивањем степена заступљености по разредима уочена је тенденција опадања како се иде ка старијим разредима. Имајући у виду значај народне музичке традиције за васпитање ученика сматрамо да је потребно у уџбенички садржај музичке културе старијих разреда основне школе укључити више елемената који у себи носе обележја националног идентитета.

Кључне речи: Музичка култура, уџбеник, народна музичка традиција, национални идентитет.

Људски живот се одвија у времену те с правом можемо рећи да је време најбитнија и најважнија људска мера. Живећи, људи остављају иза себе прошлост, у виду прошлог времена, живећи у садашњости, стварају садашње време, и надајући се у будућност, иду ка будућем времену. Утицај традиције у животу сваког човека као и осталих чланова једне заједнице обезбеђује континуитет развоја личности од прошлости преко садашњости до будућности. Снага одрживости тог континуитета лежи у императиву очувања и неговања традиције као базичне основе

⁶ sudzilovski@pfu.kg.ac.rs

⁷ bojovic@pfu.kg.ac.rs

⁸ d.vasilijevic123@gmail.com

изградње садашњости која мора бити отворена и пријемчива за оно што нас чека у будућности. Тако се одржава постојећи поредак у очувању традиције. На исти начин и васпитање као потпора очувања традиционалних вредности, условљено је континуитетом између прошлости, садашњости и будућности.

Реч традиција долази из латинског језика од речи *traditio* која означава, у етимолошком значењу, предају, извештај, али и од речи *trado* која значи предати, поверити, препоручити, уручити, оставити. Сачињена је од материјалних и духовних вредности које је човек стварао а што остаје као трајно наслеђе на које се све садашње и будуће генерације могу ослонити (Вебер, 1976). Традиција је у том смислу и предуслов и услов стабилне и сигурне садашњости која обезбеђује услове за изградњу како појединачног тако и колективног идентитета. Као таква „укључује материјалне предмете, веровања о разним стварима, виђења људи и догађаја, праксе и институције, зграде, споменике, пејзаже, скулптуре, слике, књиге, алате, машине. Другим речима, све оно што друштво одређеног времена поседује и оно што је већ постојало а није настало као производ физичких процеса у спољном свету нити искључиво плод еколошке и физиолошке нужности“ (Shils, 1981: стр. 13). Широки оквир одређења појма традиције дао је Веселин Илић који традицију тумачи као скуп вредности, идеја, норми, обичаја садржаних у основним поставкама културног идентитета појединаца, група, народа и човечанства (Илић, 1993.).

Кад говоримо о улози традиције у васпитању важно је истаћи да народна традиција али и традиција уопште има двојаку улогу у васпитању младих нараштаја и то: 1) конзервативну улогу - очување наслеђеног материјалног и духовног добра (лат. *conservare* = чувати); и 2) прогресивну улогу - незауостављање на стеченоме већ стремљење ка даљим циљевима. Како бисмо објаснили континуитет између прошлости, садашњости и будућности, за пример може послужити смена генерацијских нараштаја у којој је време најбитнија и најважнија људска мера. Људи настају, живе и нестају у времену – док старији нараштаји нестају млађи настају, али се не може рећи да међу њима постоји прекид у погледу размене мишљења, идеја, развоја способности и деловања показујући ко су, шта су, шта су урадили и колико су иза себе оставили одласком из датог временског тренутка. Повезаност постоји тако да они који постоје у датом времену, настају захваљујући томе што су пре њих постојали неки други

(Pranjić, 2001). Пут од прошлости преко садашњости до будућности започиње сакупљањем баштина претходних генерација у свим облицима (материјалним и духовним). Неретко, од тога шта су претходне генерације урадиле, изградиле и оставиле за будућа поколења најчешће зависи какав ће бити квалитет живота садашњих генерација.

Хенри Гласи (Glassie, 1995) разликује прошлост и историју истичући да се историја бави прошлошћу указујући на употребну вредност историјских чињеница које могу бити употребљиве у будућности. Историја је слична традицији јер се обе баве чињеницама из прошлости. Обе су функционално усклађене у свом инкорпорисању искористиве прошлости мада не могу бити сведене једна на другу.

Очување традиције и културних вредности значајно је са аспекта личног развоја сваког појединца, јер на индивидуалном нивоу поставља оквир за развој осећања сигурности, безбедности и припадности коју појединац добија када се везује за оставштину предака (Станисављевић Петровић, Видановић, 2011). Посматрано са педагошког становишта садржаји традиције и културе омогућавају учење и стицање знања у аутентичним амбијентима, који чине свакодневицу живота ученика, чиме додатно омогућавају повезивање школе и локалне средине (Анђелковић, Станисављевић Петровић, 2013).

Значајан допринос у развијању и неговању културног наслеђа и развоју осећаја националног идентитета имају уџбеници који се користе у реализацији наставе музичке културе. У наставном програму дефинисани су циљеви и задаци за предмет Музичка култура, а односе се на: развијање интересовања, музичке осетљивости и креативности, оспособљавање за разумевање могућности музичког изражавања и развијање осетљивости за музичке вредности упознавањем музичке традиције и културе свога и других народа. Из циљева програма образовања проистичу следећи задаци: неговање способности извођења музике, стицање навике слушања музике, подстицање доживљаја и оспособљавања за разумевање музичких порука, упознавање традиционалне и уметничке музике свога и других народа; развијање критичког мишљења и упознавање основа музичке писмености и изражајних средстава музичке уметности (Сл. гласник РС, бр. 10/17). Идентификовани циљеви и задаци наставе музичке културе су усклађени са васпитним и образовним захтевима плана и програма али и

новим тенденцијама у образовању и васпитању младих. Образовни задатак обухвата развијање слуха и ритма, ширење гласовних могућности, учвршћивање интонације док васпитни задатак обухвата развијање патриотских осећања и припадности колективу, развијање естетских осећања, упознавање нових речи, односа у природи и међу људима (Јеремић, Миленовић: 2020).

ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА

Анализа резултата реализованих истраживања усмерених на заступљеност народне традиције у уџбеницима основне школе указала је на широк спектар резултата усмерених на анализу наставних програма (Павловић, Цицовић Сарајлић: 2018; Белојица Павловић, Цицовић Сарајлић, 2018), уџбеничког материјала и организације наставе музичке културе уопште (Судзиловски и сар., 2012; Судзиловски, Танасковић: 2022.; Стојадиновић, 2017; Делетић, 2013.). Дobar део истраживања су у основи имала одређену доминантну музичку активност подстакнуту уџбеничким садржајима наставе музичке културе за ученике млађег и старијег основношколског узраста. Народном традицијом али са различитих аспеката бавили су се многи аутори на нашим просторима (Никшић, 2009; Васиљевић, 2003; Плавша, 1989; Павловић, Сарајлић 2014, 2015, 2016.; Radojević, 2017). Анализом реализованих теоријских и емпиријских истраживања констатујемо да се речи фолкор, традиција, народно стваралаштво, народна музика и слично, користе у различитим контекстима. Издвојили смо неколико истраживања која су уско везана за тему нашег рада.

Резултати истраживања о усаглашености захтева за реализацију наставног програма музичке културе за млађи основношколски узраст са уџбеничким садржајима је показала следеће: у наставном програму за други разред предложено је 15 традиционалних песама за певање, а у уџбенику музичке културе Завода за уџбенике уврштене су свега две народне песме из датог предлога. У наставном програму музичке културе за 3. разред предложено је укупно 10 традиционалних песама за извођење, а у уџбеницима издавача „Завод за уџбенике” и „Креативни центар” уврштено је по четири, односно пет народних песама које су предложене програмом, и по осам фолклорних садржаја који нису предложени овим програмом. Општи закључак целокупног истраживања указује на постојање недовољне заступљености садржаја српског музичког фолклора у области слушања музике,

што је нарочито уочљиво у уџбеницима Завода за уџбенике (Павловић, Цицковић Сарајлић: 2018).

Оскудности садржаја уџбеника музичке културе у погледу подстицања и промовисања музичког фолклора, патриотских песама, као и српске духовне и уметничке музике резултира незаинтересованошћу ученика управо за садржаје који се односе на очување и неговање националног идентитета. Резултати истраживања недвосмислено показују да је тема националног васпитања у музичкој култури разматрана кроз заступљеност и значај патриотских песама, или у корелацији са историјом и то са српском уметничком музиком у време Великог рата. Очигледно, да уџбенички садржаји не прате захтеве наставног програма музичке културе за основну школу (Павловић, Сарајлић 2014, 2015, 2016, 2018).

Јачање националног идентитета ученика путем уџбеника у средњој музичкој школи истраживала је ауторка Радојевић (Radojević, 2017). Показало се да ученицима није најјаснија веза између онога што нуди уџбенички садржај и националног идентитета у контексту практичне везе, а још мање шта представља појам национални идентитет. Сходно томе, ауторка Радојевић (Radojević, 2017) упућује на ширу употребу метафоре као релевантне алатке у процесу коришћења уџбеника у сагледавању значаја очувања националног идентитета и јачања љубави према сопственом народу и држави.

Ауторке Данијела Судзиловски и Марија Танасковић бавиле су се анализом уџбеника за наставни предмет Музичка култура за млађе разреде основне школе, са циљем да се утврди у којој мери они доприносе јачању националног идентитета ученика. Како би резултати били релевантни, анализирани су уџбеници више издавача а у оквиру њих анализирали су основни текст, дидактичко-методичка апаратура, илустрације и опште информације које тумаче песме или композиције за слушање. Резултати истраживања указују да садржаја који доприносе јачању националног идентитета у уџбеницима за Музичку културу нема у довољној мери, да су веома мало праћени сликовним садржајима, док опште информације, везане за традиционалне вредности, скоро да и не постоје. (Судзиловски, Танасковић: 2022).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је присуство садржаја народне музичке традиције у уџбеницима музичке културе за старије разреде основне школе. Циљ истраживања је квантитативно

идентификовање оних садржаја који могу утицати на очување и неговање националног идентитета ученика којима су они намењени. Конкретизацијом циља истраживања детерминисани су следећи задаци: 1) установити заступљеност садржаја музичке традиције у укупном броју анализираних садржаја уџбеника музичке културе као и удео садржаја музичке традиције према разредима; 2) степен заступљености јединица анализе садржаја с обзиром на издаваче уџбеника из узорка и 3) утврдити доминантност елемената дидактичко-методичке апаратуре (питања, задаци и илустрације) као покретача патриотских осећања.

Од метода су коришћене метода теоријске анализе и дескриптивна метода којом су идентификоване *јединице анализе садржаја* са акцентом на садржаје уџбеника који се певају, свирају и слушају, а то подразумева народне песме и игре, химне, духовна музика, патриотске песме и композиције које су за инспирацију имале народну музику. Узорак анализираних уџбеника музичке културе за ученике старијег основношколског узраста чине уџбеници следећих издавача: „Завод за уџбенике и наставна средства”; „БИГЗ”, „Едука” и „Логос”.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА

Полазећи од циља и задатака истраживања, најпре смо утврдили удео садржаја који су у функцији неговања и очувања националног идентитета (народне песме и игре које се певају, свирају и слушају, химне, песме са патриотским садржајем и композиције компоноване на основама народног мелоса) у односу на целокупан садржај уџбеника музичке културе од 5. до 8. разреда свих издавача из узорка (Табела 1.).

Издавач	Укупан број садржаја по издавачима (сви разреди)	Број садржаја у вези са нац. идентитетом	Процент заступљености садржаја у вези са нац. идент.
Завод	240	80	33,33
БИГЗ	474	174	36,71
Едука	255	87	34,11
Логос	362	80	22,10

Табела 1. Заступљеност садржаја који оснажују и негују музичку традицију у укупном броју анализираних садржаја уџбеника музичке културе

Резултати анализе свих садржаја који су предвиђени за певање, свирање и слушање показују да постоје разлике у концепцији уџбеника различитих издавача. Највећи број садржаја (474) нуди Београдски издавачко-графички завод, док уџбеници „Завода за уџбенике и наставна средства” (240) и „Едуке” (255) имају скоро дупло мање. Добијени резултати су показали да уџбеници музичке културе чији је издавач „Завод за уџбенике и наставна средства” поседују, у знатно мањем обиму, садржаје који су у вези са националним идентитетом. До сличних резултата се дошло у истраживању реализованом на млађем основношколском узрасту (Павловић, Цицковић Сарајлић: 2018). Посматрано са аспекта постављеног циља и задатака истраживања степен заступљености садржаја који су у вези са националним идентитетом се креће у обиму од једне петине до две трећине где уочавамо да су уџбеници три издавача готово уједначени, где је трећина у вези са националним идентитетом, док је код једног издавача („Логос”) свега једна петина издвојена за садржаје који оснажују национални идентитет (Табела 1.).

Издавач	Разред	V	VI	VII	VIII	Укупно садржаја
Завод	укупан бр. садрж. у вези са нац. идент.	26	21	21	12	80
	%.	50,98	29,17	34,29	25,53	
БИГЗ	укупан бр. садржаја	42	38	39	55	174
	% садр. у вези са нац. идент.	46,67	40,00	38,24	29,41	
Едука	укупан бр. садржаја	25	21	19	22	87
	% садр. у вези са нац. идент.	50,00	38,18	35,18	22,91	
Логос	укупан бр. садржаја	27	17	16	16	80
	% садр. у вези са нац. идент.	30,34	23,61	19,56	16,51	

Табела 2. Заступљеност уџбеничког садржаја музичке традиције по разредима

Поређењем добијених података по разредима о заступљености музичке традиције који подстичу и негују

национални идентитет дошли смо до резултата који показују уједначеност код „Завода“, „Едуке“ и „Логоса“, а да се у позитивном смислу издвајају „БИГЗ“-ови уџбеници који нуде дупло више ових садржаја. Аутори ових уџбеника су имплементирали садржаје при обради појмова из основе музичке писмености и на тај начин испунили циљеве наставног програма (нпр. појмови повисилице – *Дунаве, Дунаве*, молске лествице – *Чије је оно девојче*, синкопе – *Врбице, врбо*). С обзиром на узраст ученика, односно разред приметно је процентуално опадање броја садржаја који су у фокусу нашег истраживања (Табела 2.). Ова тенденција је приметна код свих уџбеника анализираних издавача.

Издавач	Завод		БИГЗ		Едука		Логос	
	n	%	n	%	N	%	n	%
Народне песме	46	62,16	82	63,69	28	34,57	37	50,00
Химне	2	2,70	2	1,19	2	2,47	2	2,70
Композиције на народне теме	7	9,46	3	11,91	22	27,16	21	28,38
Народна кола	5	6,76	6	3,57	7	8,64	4	5,41
Духовне композиције	9	12,16	16	7,14	15	18,52	8	10,81
Патриотске песме	5	6,76	6	12,50	7	8,64	2	2,70

Табела 3. Заступљеност јединица анализе уџбеничког садржаја

За разлику од концепције уџбеника за млађе разреде у којим се понављају исти садржаји у различитим разредима (Судзиловски, Танасковић: 2022), у анализираним уџбеницима примећује се разноврсност у погледу избора композиција. У складу с прописаним наставним програмом, понављају се химна Боже правде и Химна Светом Сави, што је очекивано. Посматрано у контексту избора јединица анализе, уочавају се различити приступи што резултира диспропорцијом распоређености садржаја унутар сваке јединице анализе (Табела бр. 3). Највећу диспропорцију налазимо у оквиру *патриотских песама* где је њихова присутност у распону од 2,70% до 12,50% анализираног садржаја. *Народне песме* су свакако најзаступљеније у уџбеницима музичке културе, али је и ту приметна значајна разлика у степену имплементације у уџбеничким садржајима. У прилог томе говоре резултати који показују да код издавача „Едука“ чине свега једну трећину садржаја (34,57%) који припада народним песмама, за разлику од издавача „БИГЗ“ у којима је

посвећено душло више пажње (63,69%). Слична тенденција је идентификована и код обухвата *композиција које су компоноване на српске теме*. Најмањи обухват је код уџбеника чији издавач је „Завод за уџбенике и наставна средства” (9,46%), а највећи код издавача „Логос” (28,38%) (Табела 3.).

У конципирању уџбеника уопште води се рачуна да се основни текст употпуни са дидактичко-методичком апаратуром како би ученици усвајали знања, доносили одређене закључке, развијали стваралаштво, креативност и критички однос према садржају. Код анализе уџбеника музичке културе ученика старијег основношколског узраста издвојена су питања, задаци и илустрације у вези са традицијом, патриотским осећањима, националним идентитетом.

ДМА*	разреди	питања	задачи	илустрације
Издавач Завод за уџбенике и наставна средства	Пети	1	1	4
	Шести	8	1	2
	Седми	0	0	5
	Осми	3	0	5
	Укупно	12	2	16
БИГЗ	Пети	6	11	10
	Шести	9	10	5
	Седми	1	4	17
	Осми	2	10	20
	Укупно	18	35	52
Едука	Пети	5	1	6
	Шести	3	18	9
	Седми	17	5	9
	Осми	1	1	9
	Укупно	26	25	33
Логос	Пети	8	2	12
	Шести	3	0	5
	Седми	1	3	6
	Осми	3	6	1
	Укупно	15	11	24

ДМА*- дидактичко-методичка апаратура

Табела 4. Дидактичко-методичка апаратура у вези са народном традицијом

Генерално посматрано, примећује се неравномерност у фреквенцији питања и задатака који би требало да скрену пажњу ученика на садржаје народне традиције. На пример, налазимо 17

питања у седмом разреду, а у осмом само један, или 18 задатака у шестом, а у петом и осмом само по један („Едука“). Питањима и задацима који су важан део дидактичко-методичке апаратуре најмање значаја придају аутори издавача „Завода за уџбенике и наставна средства” (Табела 4.). У уџбенику за пети разред је пронађено само једно питање које се односи на садржај у вези са националним идентитетом („Када се обично пева Химна Светом Сави?”), док се у седмом разреду не налази ни једно. Код истог издавача имамо само по један задатак у уџбеницима за пети и шести разред, а у уџбеницима за остале разреде не постоје. Код осталих издавача, код којих је евидентиран мало већи број јединица анализе, такође можемо приметити неуједначеност у фреквенцији, минималну присутност, или њихов потпуни изостанак. Највише пажње овом делу дидактичко-методичке апаратуре (питањима и задацима), посвећено је у „БИГЗ”-овим уџбеницима, али се и код њих уочава мањи број питања [у седмом свега једно, и осмом разреду два питања] (Табела 4). Увидом у резултате анализе садржаја намеће се закључак да аутори уџбеника свих издавача нису поклонили довољно пажње питањима и задацима којима се подстичу и негују патриотска и национална осећања.

У оквиру дидактичко-методичке апаратуре анализирани су и илустрације (Табела 4.) којима су представљени симболи државности (застава и грб), фреске, слике и фотографије које су у вези са српском историјом, цртежи или слике које представљају српске обичаје, обреде, народне ношње одређених крајева Србије. Најчешћи симболи у већини уџбеника су застава и грб Републике Србије, као и фреска Светог Саве јер се дате илустрације налазе у функцији обраде химни. Упоређујући резултате заступљености горенаведених илустрација уочљива је велика дискрепанција међу издавачима уџбеника из узорка. Најмање илустрација које прате садржаје који су били предмет анализе, налазимо у уџбеницима „Завода за уџбенике и наставна средства” (16), а највише у „БИГЗ”-овим уџбеницима (52).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И ПЕДАГОШКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ

Квантитативна анализа уџбеника музичке културе старијег основношколског узраста различитих издавачких кућа је показала да су садржаји народне музичке традиције који покрећу осећања националног поноса, патриотска осећања и очувања националног идентитета недовољно заступљена те да се крећу у

распону од једне трећине до једне петине, у зависности од издавачке куће. Ако добијене резултате упоредимо према разредима (од 5. до 8. разреда) тенденција опадања заступљености присутна је код свих издавачких кућа. Параметри појединачних јединица анализе (народне песме и игре, химне, духовна музика, патриотске песме и композиције које су за инспирацију имале народну музику) показују диспропорцију степена распоређености зависно од издавача до издавача у оквиру које издавајемо недовољну присутност патриотских песама („Логос“), као и заступљеност народних песама („Едука“), а што сматрамо недопустивим.

Кад је реч о дидактичко-методичкој апаратури уџбеника музичке културе виших разреда основне школе које имају функцију покретача оснаживања и неговања патриотских осећања, степен искоришћености дидактичко-методичке апаратуре је недовољан и морамо констатовати, недопустиво низак у уџбеницима чији је издавач Завод за уџбенике и наставна средства.

С обзиром на то да српска традиционална и уметничка музика доприносе развијању националног идентитета и патриотизма ученика у основној школи, неопходно је посветити већу пажњу заступљености и избору ових садржаја у наставним програмима и уџбеницима музичке културе, што ће допринети сврсисходнијем националном васпитању ученика основношколског узраста.

ЗАКЉУЧАК

Национални идентитет једног народа развија се кроз целокупан систем васпитања и образовања једне земље, у који су укључени сви нивои васпитно-образовног процеса, од предшколских до високошколских институција. Ако кренемо од општег одређења уџбеника да је један од могућих извора знања којег ученици свакодневно користе у свом образовању и самообразовању али и васпитању онда се не сме губити из вида да концепција уџбеника мора бити заснована на законитостима развоја ученика и законитостима процеса васпитања и образовања. Посматрано у контексту значаја наставе музичке културе у циљу буђења и развијања патриотских осећања и очувања националног идентитета оправдано је рећи да уџбеници музичке културе имају веома значајну васпитну улогу. Структура уџбеника (основни текст, дидактичко-методичка апаратура;

илустрације) мора поседовати садржајне вредности усмерене ка перманентном „развијању осетљивости за музичке вредности упознавањем музичке традиције и културе свог и других народа (Службени гласник РС; 10/2017). Неговањем народне традиције васпитавамо младе генерације да чувају и негују своје обичаје и ентитет, што даље води развоју опште културе деце, међусобном разумевању, уважавању и поштовању подстицању и оснаживању националног идентитета. Тиме је одговорност аутора уџбеника, а самим тим и издавачких кућа висока јер имају улогу посредника у развоју и оснаживању вредности националног идентитета ученика што представља императив васпитно-образовног процеса без обзира о којем нивоу образовања је реч.

ЛИТЕРАТУРА

- Anđelković, S.; Stanisavljević Petrović, Z. (2013). *Škola i neformalni obrazovni konteksti*, Geografski fakultet, Beograd
- Васиљевић, М. (2003). *Народне мелодије с Косова и Метохије*. Београд: Београдска књига и Књажевац: Нота.
- Делетић, З. (2013). Традиција као историјски извор. У: В. Милисављевић (ур). *Наука и традиција*, број 2/1. Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет на Палама 17-30.
- Белојица Павловић, Б.; Цицковић Сарајлић, Д. (2018). *Национално васпитање у настави музичке културе*. Универзитет у Приштини – Косовска Митровица. Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић. Факултет уметности у Приштини – Звечан.
- Glassie H. (1995). Tradition, *The Journal of American Folklore*, Vol. 108, No. 430, p. 396.
- Вебер, М. (1976). *Привреда и друштво*, том први, Београд: Просвета.
- Илић, В. (1993). Традиција, у: *Енциклопедија политичке културе*, Београд: Savremena administracija.
- Јеремић, Б.; Миленовић; Ж. (2020). Друштвени контекст наставе музичке културе у функцији неговања традиционалног народног стваралаштва Срба. *Баштина*, св. 52.
- Никшић, Н. (2009). Неговање народне традиције у настави музичке културе за млађе разреде основне школе. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*, 22(3), 107–112.
- Павловић, Б., Цицковић Сарајлић, Д. (2014). Улога наставе музичке културе у развијању хуманистичких, интеркултуралних и националних вредности. *Улога образовања и васпитања у развијању хуманистичких, интеркултуралних вредности*.

- Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини – Косовска Митровица; Београд: Српска академија образовања 659-678.
- Pavlović, P., Cicović Sarajlić, D. (2015). Zastupljenost i značaj patriotskih pesama u nastavi muzičke kulture. U: V. Vujević (ur). *Zbornik radova sa naučnog skupa Nauka i sloboda, sa međunarodnog naučnog skupa održanog na Palama 6–8. 6. 2014, Pale: Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Filozofski fakultet Pale, 1143–1154.*
- Павловић, Б., Цицковић Сарајлић, Д. (2018). Заступљеност српске народне и уметничке музике у основношколским наставним програмима и уџбеницима музичке културе; *Нова школа*, XIII (2), Бијељина : Педагошки факултет,
- Плавша, Д. (1989). *Музичко-педагошке дилеме и теме*. Универзитет у Новом Саду, Академија уметности.
- Pranjić, M. (2001). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski studiji.
- Radojević, S. (2017). Metafore udžbenika u službi očuvanja nacionalnog identiteta. U: Stevanović, J., Pešikan, A. i Radulović, M. (ur.). *Zbornik rezimea (55–56)*. XXII naučna konferencija *Uloga udžbenika u savremenom obrazovanju*, 15. 12. 2017. Beograd: Učiteljski fakultet.
- Сарајлић, С., Павловић, Б. (2017). Садржаји патриотског васпитања у основношколској настави музичке културе: значај и заступљеност. *Теме* XLIII, бр. 1 191-207.
- Stanisavljević Petrović, Z.; Vidanović, D. (2011): Tradicionalni i moderni pristupi u strategiji razvoja školskog sistema, *Tradicija, modernizacija, identiteti 1* (prir.Božić, M. Mitrović, Lj.Stojić, G). Filozofski fakultet, Centar za sociološka istraživanja, Niš, 379-393.
- Stojadinovic, A. (2017). The significance of children's folk dances accompanied by singing in the process of music tradition conservation and fosterind, *Facta Universitatis, Series: Teaching, learning and Teacher Education*, 1(1), 59-64
- Судзиловски и сар. (2012). Музика и народна традиција у наставним предметима у млађим разредима основне школе. *Зборник радова Учитељског факултета*, Ужице, 15(14), 255-266
- Sudzilovski, D., Tanasković, M. (2022). Nacionalni identitet u udžbenicima muzičke kulture. *Baština*, 58, 419-430.
- Shils, E. 1981. *Tradition*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Службени гласник РС - Просветни гласник, 2017, бр. 10, бр. 17, 2018, бр. 12. бр. 15.

FOLK MUSIC TRADITION IN MUSIC CULTURE TEXTBOOKS FOR OLDER PRIMARY SCHOOL GRADES

Summary: The paper deals with the analysis of the textbook content for the Music Culture subject intended for the older grades of elementary school. Based on the sample that included textbooks by four publishers that are in use in primary schools, research was carried out with the aim of identifying the textbook content (basic text, illustrations and didactic-methodical apparatus) related to the preservation of national identity through the nurturing of folk musical traditions. As units of analysis, we singled out the contents that are sung, played and listened to, namely: folk songs, hymns, spiritual music, folk carols, patriotic songs, compositions based on Serbian themes. According to the aim and research tasks, the results showed that the elements of folk tradition are represented in the textbooks from all four publishers, based on even samples – thirds of each textbook's content. Comparison of the level of representation by grade criteria – from younger to older grades – showed a decreasing tendency. Bearing in mind the importance of the folk music tradition for the education of students, we believe that it is necessary to include more elements that carry the characteristics of national identity into the Music Culture textbook content intended for upper grades of elementary school.

Key words: Musical culture, textbook, folk music tradition, national identity.

Ивана Б. Симијоновић⁹
Слађана Т. Видосављевић¹⁰

ПРИРОДА И ДРУШТВО – ПРЕДМЕТ ОД ПОСЕБНЕ ВАЖНОСТИ ЗА РАЗВИЈАЊЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак: Потреба за очувањем националног идентитета представља сложен и важан задатак у свим етапама васпитно-образовног процеса, а посебно када је реч о настави у млађим разредима основне школе. Кроз адекватно одабране наставне програме и начине дидактичке и методичке обраде изабраног садржаја неопходно је ученике овог узраста активирати у правцу самоспознаје, афирмације своје националне припадности, сопствених вредности, али и вредности других људи. У складу са узрастом и интелектуалним могућностима ученици треба да схвате сопствену улогу и одговорност у очувању националног идентитета, који произилази из културе, историје, традиције и вере једног народа и веома је значајан за сваког појединца. Из тог разлога желимо да укажемо на улогу и значај програма наставе Природе и друштва као интердисциплинарног предмета у млађим разредима основне школе, односно на његову посебну важност у развоју и очувању националног идентитета ученика.

С обзиром на то да ученици стичу сазнања о националном идентитету кроз сва четири разреда, циљ рада је да се методом анализе садржаја анализирају наставни програми предмета Свет око нас у првом и другом разреду и предмета Природа и друштво у трећем и четвртном разреду, чиме би се утврдила заступљеност поменутих садржаја, као и могућност интегративног сагледавања у односу на остале предмете који су заступљени у млађим разредима основне школе.

Кључне речи: национални идентитет, настава природе и друштва, основна школа, Свет око нас, Природа и друштво.

УВОД

Национални идентитет као сложен феномен „посебну пажњу добија у време турбулентних политичких и социоекономских промена, нарочито када је реч о мултинационалним, мултиконфесионалним и мултијезичким државама каква је и Србија“ (Шљивић, 2021: 330). XX век је

⁹ ivana.simijonovic@pr.ac.rs

¹⁰ sladjana.vidosavljevic@pr.ac.rs

означен као „доба национализма“ и представљао је праву експлозију националних идентитета код многих етничких заједница (Радушки, 2018), а актуелност овог питања није ништа мања и почетком XXI века.

Иако је питање националног идентитета актуелна, не може се рећи да су садржаји са националном тематиком у уџбеницима у основној школи заступљени у довољној мери, а ни да су ученичка знања на задовољавајућем нивоу. Резултати истраживања када је у питању заступљеност поменутих садржаја у уџбеницима која ученици стичу у основној школи а која доприносе развоју националног идентитета, у оквиру наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво, није довољна, нарочито у првом разреду (Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021). Слично је мишљење и када су у питању други наставни предмети у основној школи. Када је у питању настава музичке културе. Указано је на потребу веће заступљености садржаја духовне тематике у актуелним наставним програмима и уџбеницима музичке културе (Павловић, Цицковић-Сарајлић, 2017: 427). У сличном истраживању које је за циљ имало да испита да ли уџбеници у средњим музичким школама доприносе свесном јачању националног идентитета резултати су показали да ученицима није најјаснија веза између онога што пише у уџбеницима и националног идентитета у контексту практичне везе, а још мање шта представља национални идентитет; већина ученика сматра да оно што је научено у школи јесте у функцији јачања њиховог националног идентитета и љубави према српском народу (Василијевић, Семиз и Бојовић, 2021: 31).

Заступљеност наставних садржаја националног карактера представљају основу изграђивања целовите личности, личности која развија и негује праве вредности. Па стога, од најранијег школског узраста деца треба да развијају љубав према својој домовини и осећај припадности свом народу. Национално васпитање треба да допринесе јачању свести о смислу, значају и вредностима слободе, независности, самосталности и интегритету домовине као заједнице која омогућује развој појединца, културе, просвете, здравства и других важних сегмената друштвеног живота. Ученицима треба указати на катастрофалне последице зависности и губитка права на слободну државну заједницу (Белоица-Павловић, Цицковић-Сарајлић, 2018:17).

Наставни предмети Свет око нас и Природа и друштво као мултидисциплинарни, садрже, поред осталих, и поменуте садржаје. С тога, потребно је тражити најбоље могуће методе и моделе рада, који би допринели да ученици на најбољи начин разумеју садржаје који се односе на националну тематику. Једна од таквих могућности је да се различити предмети повежу, како би се дошло до међупредметне синтезе знања, чиме би се остварио циљ да ученици стекну целовиту слику света (Видосављевић, 2022: 154). Дакле, могуће је планирати интегративне часове, спроводити међупредметну и унутарпредметну интеграцију наставних садржаја. Још се у општим основама школског програма наводи да образовање треба да буде засновано на интегративним основама, водећи рачуна о хоризонталној и вертикалној повезаности (Симијонових, 2022: 55). Уједно, да би се у настави Природе и друштва остварила суштинска интеграција, потребно је да се обезбеде такви наставни поступци у којима се ученици ослањају на претходна знања, из различитих предмета, да их асимилују у ново знање и даље га развијају решавајући проблеме, за оне предмете који су део интегративног приступа (Ценић и Видосављевић, 2022). Користећи све наведено, а пре свега, мултидисциплинарност, настава Природе и друштва у великој мери пружа могућности повезивања садржаја са интегративним програмима осталих наставних предмета (Српски језик, Ликовна култура и Музичка култура) у оквиру којих се изучавају садржаји националног карактера.

ИСТРАЖИВАЧКЕ МЕТОДЕ

Циљ истраживања овог рада је да се методом анализе садржаја анализирају наставни програми предмета Свет око нас у првом и другом разреду и Природа и друштво у трећем и четвртном разреду, чиме би се утврдила заступљеност поменутих садржаја, као и могућност интегрисаног сагледавања у односу на остале предмете, односно пружање практичног примера обраде наставне јединице из Природе и друштва у четвртном разреду. Значај династије Немањића и Грб из предмета Ликовна култура, такође у четвртном разреду основне школе. Коришћени су уџбеници издавача Вулкан знање.

Користећи методу анализе садржаја, задаци истраживања су следећи:

- издвојити погодне садржаје у оквиру којих су заступљени директни и нидиректни садржаји о националном идентитету;

- навести пример обраде садржаја по интегративном моделу након анализе наставних програма.

Индикатори начина приказивања су:

- Сви наставни садржаји у оквиру наставног програма наставног предмета Природа и друштво који директно и индиректно упућују на садржаје о националном идентитету.

- Наставна јединица из Ликовне културе која се може повезати са наставном јединицом Значај династије Немањића.

За анализу наставних садржаја у оквиру наставних програма користили смо званични наставни програм који представља обавезујућу регулативу за све учеснике у васпитно-образовном процесу (Правилник – 7/2010 – 4). Анализом су обухваћени наставни програми предмета Свет око нас за први и други разред, наставни програми предмета Природе и друштва и наставни програм предмета наставе Ликовне културе за четврти разред у циљу представљања интегративног часа.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Након овог теоријског приказа теме, у даљем излагању су дати резултати анализе наставног програма за четврти разред, са циљем да се укаже на заступљеност наставних садржаја о националном идентитету.

Наставни планови и програми представљају обавезујућу регулативу за све учеснике наставног процеса – учитеље/наставнике, ученике и све оне који директно или индиректно учествују у креирању и реализацији наставе, па с тим у вези представиће се анализа погодних садржаја.

Анализом наставних програма наставних предмета Свет око нас и Природа и друштво уочени су садржаји који доприносе развоју националног идентитета. Њихова заступљеност није уједначена, и најзаступљенија је у четвртом разреду, углавном кроз историјске садржаје који се у овом периоду усвајају на елементарном нивоу.

У првом разреду основне школе заступљене су четири теме: *Ја и други, Жива и нежива природа, Кретање у простору и времену и Култура живљења*. У другом разреду основне школе заступљене су такође четири теме: *Жива и нежива природа, Где човек живи, Људске делатности и Кретање у простору и времену*. У трећем разреду заступљене су четири теме: *ПРИРОДА ↔ ЧОВЕК*

↔ ДРУШТВО, Наше наслеђе, Материјали и њихова употреба и Људска делатност. У четвртном разреду заступљено је пет тема: *Моја домовина део света, Сусрет са природом, Истражујемо природне појаве, Рад енергија – производња и потрошња и Осврт уназад – прошлост.*

Увидом у наставни програм увиђа се заступљеност садржаја који директно или индиректно говоре о националном идентитету.

У првом разреду у оквиру теме: ЈА И ДРУГИ, издвајамо садржаје *Ја као природно и друштвено биће, Амбијент у коме живим: дом, улица, школа, насеље, Групација људи у окружењу и моје место у њему: породица, родитељи, суседи, вршњаци, суграђани и Празници и обичаји.* У оквиру теме ЖИВА И НЕЖИВА ПРИРОДА са подтемама ЖИВА ПРИРОДА, НЕЖИВА ПРИРОДА и БЕЗА ИЗМЕЂУ ЖИВЕ И НЕЖИВЕ ПРИРОДЕ ни у фрагментима нису заступљени садржаји о националном идентитету. Као и у оквиру теме КРЕТАЊЕ У ПРОСТОРУ И ВРЕМЕНУ. У четвртој теми КУЛТУРА ЖИВЉЕЊА заступљени су садржаји о националном идентитету, и то: *Елементи културе живљења: становник, исхрана, одевање, очување здравља и животне средине.*

У другом разреду садржаји о националном идентитету заступљени су само у теми ГДЕ ЧОВЕК ЖИВИ, у оквиру садржаја: *Релјеф и површинске воде у месту и околини, Живимо у насељу (група људи, улоге појединаца и људи) и Правила понашања у групи (права и одговорности припадника групе, обичаји, традиција и празници некад и сад.* Док у преостале три теме ЖИВА И НЕЖИВА ПРИРОДА, ЉУДСКА ДЕЛАТНОСТ, КРЕТАЊЕ У ПРОСТОРУ И ВРЕМЕНУ нису заступљени. Стиче се утисак да могућности формулисања наставних јединица које ће се односити на садржаје о националном идентитету заузимају знатно мање простора.

У трећем разреду увидом у наставни програм нису заступљени у оквиру теме ПРИРОДА ↔ ЧОВЕК ↔ ДРУШТВО. У оквиру тематске целине НАШЕ НАСЛЕЂЕ издвајамо следеће: *Како откривамо прошлост (сведоци ближе и даље прошлости), Трагови прошлости: материјали, писани, усмени и обичајни, Чувамо и негујемо остатке прошлости, Некад и сад, Одређивање ближе и даље прошлости (живот у породици, школи, насељу, завичају), Мој завичај и њихова прошлост – култура и историја (начин живота, производња и размена добара, занимања, одевање, исхрана, традиционалне светковине, игре, забаве ...), Ликови из наших народних песама, приповедака и бајки – повезаност догађаја из*

*прошлости са местом и временом догађања, знаменити људи нашег краја (просветитељи, песници, писци, сликари, научници ...). У оквиру теме МАТЕРИЈАЛИ И ЊИХОВА УПОТРЕБА се не увиђају садржаји о националном идентитету. У четвртој теми ЉУДСКА ДЕЛАТНОСТ заступљени су у оквиру следећих садржаја *Становништво нашег краја (сличности, разлике, суживот) и Дечија права, правила група (познавање, уважавање и живљење у складу са њима).**

У четвртом разреду заступљено је пет тема. У оквиру три теме СУСРЕТ СА ПРИРОДОМ (подтеме Биљни и животињски свет Србије, Човек део природе), ИСТРАЖУЈЕМО ПРИРОДНЕ ПОЈАВЕ (подтеме Испитивање својстава материјала, Промене материјала) и РАД, ЕНЕРГИЈА, ПРОИЗВОДЊА И ПОТРОШЊА не увиђају се садржаји о националном идентитету. У оквиру теме МОЈА ДОМОВИНА ДЕО СВЕТА заступљени су следећи садржаји: *Основне одреднице државе (територија, становништво, симболи ...), Основне одреднице државе Србије (територија, границе, становништво, главни град, симболи), Развој модерне српске државе (период деветнаестог и двадесетог века), Стратешки положај Србије – физичко-географски и саобраћајно-географски (у државној заједници СЦГ, на Балканском полуострву, Европи и свету), Становништво Србије: природно кретање становништва (број, густина насељености, миграције); структура становништва (старост, образовна, национална, верска, језичка ...), Грађење демократских односа (упознавање правила која регулишу узајамна права и обавезе државе и грађана), Очување националног идентитета и уграђивање у светску културну баштину (неговање идентитета, развијање толеранције и свести о припадности мултиетничком и мултикултуралном и мултиконфесионалном свету, Ми смо деца једног Света – Конвенција о правима детета) (OUN, UNICEF, UNESCO, SAVET EVROPE „Radost Evrope“). И у оквиру пете теме ОСВРТ УНАЗАД – ПРОШЛОСТ: Трагови прошлости (пратити трагове прошлости: своје и своје породице, насеља- краја у коме живим, Временска лента (временски одредити векове, констатовати неке типичне карактеристике векова, Лоцирање догађаја – датума (сналазити се на временској ленти: лоцирати догађаје, датуме: одредити време, животно доба својих родитеља и њихових предака; одредити неке познате савременике, на временској ленти обележити животни период неких знаменитих (познатих) личности и одредити њихове савременике из истих и различитих*

области као и претходнике и следбенике из истих области (ликовне ствараоце, музичке, књижевнике, спортисте, глумце ...), Хронологија различитих научних открића (рецимо из области медицине у прошлом веку), Начин живота у средњем веку – информисати се о различитим животним ситуацијама људи у средњем веку на територији Србије: село – град, живот некад и сад (становање, исхрана, рад, дечије игре, школовање, понашање, ратовање ...), Прошлост српског народа (узнати се са значајним догађајима из националне прошлости: сеобе Срба, простор на коме су Срби живели, Први и Други српски устанак...), Учити везу између историјских збивања у свету и код нас (Први и Други светски рат...), Стварање што објективније слике о догађајима из прошлости коришћењем различитих историјских извора и На временској ленти хронолошки одредити развој (континуитет и дисконтинуитет) државе Србије и узнати се са њеним владарима, почев од лозе Немањића па све до данас.

Анализом наставних програма долази се до закључка да постоје садржаји који могу допринети развоју националног идентитета ученика. У зависности од различитих издавачких кућа уџбеника и њихове креације садржаја и издвајања наставних јединица у великој мери ће зависити на који начин ће се ти садржаји представити ученицима. Када је у питању начин на који ће ученици стицати поменуто знања, то пре свега зависи од учитеља и наставника којим приступом ће дидактичко-методички обликовати наставне садржаје у циљу усвајања садржаја о националном идентитету у млађим разредима основне школе.

У наставном програму предмета Природа и друштва, учитељ може јасно да уочи заједничке и сродне теме. Мноштво је добрих примера интегративног повезивања таквих тема. Један од примера међупредметног повезивања на тему националног идентитета је кроз интеграцију садржаја наставе природе и друштва и садржаја ликовне културе. У овом случају, иако је могуће планирати један час, двочас, па и више часова или пак интегративни дан, одабран је практични пример двочаса интегративним приступом рада, повезујући наставни предмет Природа и друштво и Ликовна култура. Наставне јединице које су интегративно реализоване су Значај династије Немањића за Србију и Грб.

Циљ часа се односи на стицање знања о значају династије Немањића за Србију; Стицање знања о грбу као обележја народа,

државе, града; Примена стечених знања кроз израду ликовног дела рада. Када су у питању задаци, они се односе на: образовни – усвојити знања о значају династије Немањића за Србију; стицање знања о грбу као обележја народа, државе, града; примена стечених знања кроз израду ликовног рада; функционално-разумевање значаја династије Немањића за Србију; разликовање Немањића и периода њиховог владања; препознавати грб Немањића и осталих грбова и васпитни – развијати свест о значају очувања националног идентитета.

Уводни део часа започиње читањем одломка из Завештања Стефана Немање, Милета Медића. Након прочитаног одломка следи разговор о одломку, где ученици активно учествују, ослањајући се при томе на претходно стечена сазнања. Поред овог текста, погодно би било планирати и три часа за интегративну наставу, при чему би се одабрала и адекватна наставна јединица (поезија или проза) из наставног предмета Српски језик. Или, осмислити уводни део часа на другачији начин и повезати га са другим наставним предметом/предметима.

У главном делу часа, фокус би био на преношењу знања ученицима о значају династије Немањића за Србију и о грбу. Како би визуелно упознали, а касније и разликовали Немањиће, грб Немањића, грб Душановог царства итд. заједно са ученицима, би се креирала презентација. Наиме, визуелно доживљавање појава, процеса и догађаја доприноси чулном повезивању са стварношћу, па самим тим и стицању функционалних знања. Оваквом активацијом ученика, избегло би се усвајање само пуке чињенице, већ би се они подстакли на активно учешће, проналажење материјала, постављање питања и тражење одговора. Садржај презентације би садржао лик и дело следећих Немањића: Стефана Немање, његових синова: Вукана, Стефана и Растка, краља Уроша I, краља Милутина, Стефан Дечанског и Уроша Нејаког. У другом делу интегративног часа говорили бисмо о грбу. О томе да је грб обележје народа, државе, града. Деци би требало објаснити како је настао грб. Објаснити да у току борбе витезови нису могли да разликују једни друге, зато су постојали грбови који су настали у 12. веку. Путем презентације би били представљени различити грбови, па и грб Немањића и Душановог царства.

Уједно би ти презентовани грбови ученицима послужили и као примери за њихово осмишљавање и цртање породичног грба,

који би имали сопствене симболе, чинећи их у том погледу посебним, какви су и били грбови Немањића.

Повезујући на овакав начин садржаје, интегративно, несумњиво је да се подстиче креативност и интелектуална радозналост ученика, да доприноси да они размишљају на другачији начин, каузално, уочавајући узрочно-последичне везе и повезујући садржаје, који пружају шира сазнања. Овакав приступ доприноси бољој припреми деце за свет у којем се знања удвостручују и који се убрзано мења.

ЗАКЉУЧАК

Национални идентитет представља један од бројних идентитета које једна особа треба да има да би била целовита. Развијање и неговање националног идентитета доприноси развијању, неговању и разумевању идентитета свог народа и осталих народа. Стога заступљеност оваквих садржаја у млађим разредима основне школе има посебну важност с обзиром на то да тада почиње да се формира идентитет једне особе.

Након анализе наставног програма дошли смо до закључка да су овакви садржаји заступљени од првог до четвртог разреда у наставним програмима, а најзаступљенији су у четвртом разреду кроз историјске садржаје. Увидом у истраживање које су спровели аутори Василијевић, Семиз и Бојовић (2021), а које се односи на анализу уџбеника добијени су нешто другачији резултати. Заступљеност националних садржаја је минорна. Посебно се наводи да „у уџбеницима првог разреда нису идентификовани садржаји који буде национална осећања, што је недопустиво; нема историјских тема, нити информација о симболима и обележјима Републике Србије, нема ни помена о националној културној баштини, важним личностима, као и географским појмовима домовине; док су категорије – обичаји и традиција и опште информације заступљене само у уџбенику једног издавача“ (Василијевић, Семиз и Бојовић: 2021: 23). Дакле, закључује се да наставни програми ипак пружају могућност креаторима уџбеника да наставне садржаје боље селекују као и да наведеним садржајима дају мало више простора водећи рачуна о концентричним круговима.

Такође, битно је овим садржајима посветити већу пажњу, обрађивати их иновативним наставним моделима. Посебно је погодна интегративна настава која доприноси укрупњавању наставних садржаја, односно сагледавању садржаја из различитих

углова, у циљу ширег разумевања садржаја. Такође, на овакав начин подстиче се креативност и интелектуална радозналост ученика, суштинско разумевање наставних садржаја, као и ефикасно усвајање функционалних знања (Видосављевић, 2022: 154).

Због свега наведеног, треба истаћи да садржаји који се односе на знања о националном идентитету представљају веома битан део наставног програма, који доприноси свеобухватном формирању личности, развијајући код деце љубав према својој домовини, пореклу, култури, историји. Зато је изузетно важно да су они заступљени већ од првог разреда основне школе. У даљим истраживањима на поменутој тему, потребно је тражити разлоге различитих издавача зашто запостављају поменуте садржаје, и како мотивисати надлежне да се обим тих садржаја повећа. Такође, потребно је пронаћи дидактичко-методичка решења која би допринела томе да деца што више усвајају сазнања о националном идентитету и из програма осталих наставних предмета, који су заступљени у млађим разредима.

ЛИТЕРАТУРА

- Василијевић, Д. Н., Семиз, М. Ж., & Бојовић, Ж. П. (2021). Национални идентитет у уџбеницима о природи и друштву. *Иновације у настави – часопис за савремену наставу*. 34(2), 27-43.
<https://doi.org/10.5937/inovacije2102027V>
- Павловић, Б. М., & Цицковић-Сарајлић, Д. Ј. (2017). Национално васпитање на основама српске уметничке музике у основној школи. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 47-4, 143-160.
<https://doi.org/10.5937/ZRFFP47-13953>
- Павловић, Б. М., & Цицковић-Сарајлић, Д. Ј. (2018). Национално васпитање у настави музичке културе. Лепосавић/Косовска Митровица: Учитељски факултет и Факултет уметности.
- Правилник о наставном плану за први, други, трећи и четврти разред основног образовања и васпитања и наставном програму за трећи разред основног образовања и васпитања, "Службеном гласнику РС - Просветни гласник", бр. 1/2005, 15/2006, 2/2008, 2/2010, 3/2011, 7/2011-I, 7/2011-II, 1/2013, 11/2014, 11/2016-I и 11/2016-II. Види: чл. 5. Правилника - 7/2010-4.
- Радушки, Н. (2018). Језичка и религијска компонента националног идентитета становништва Србије. *Институт за политичке студије Београд*. 314.18:323.1(497.11)
- Симијоновић, И. Б., (2022). Нитегративан приступ реализацији еколошких садржаја у настави природе и друштва- докторска дисертација. Бијељина: Педагошки факултет.

- Ценић, Д. С., & Видосављевић, С. Т. (2022). Примена интегративног модела развијајуће наставе у предмету природа и друштво. *Баштина*. 57, 475-487. <https://doi.org/10.5937/bastina32-38653>
- Шљивић, М.Б. (2021). Улога религије у формирању националног идентитета Срба са Косова и Метохије. *Баштина*. 53, 329-340. <https://doi.org/10.5937/bastina31-27367>

УЏБЕНИЦИ

- Видосављевић, С. (2022). Основе методике наставе природе и друштва, Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу.
- Деспотовић Андрић. Д. (2021). Ликовна култура уџбеник за четврти разред основне школе, Београд: Вулкан знање.
- Бојовић, В. Тривић, Д. Богдановић, В. & Ковачевић В. (2021). Природа и друштво Уџбеник за четврти разред основне школе први део, Београд: Вулкан знање.

SCIENCE - A SUBJECT OF PARTICULAR IMPORTANCE FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL IDENTITY

Summary: The need of national identity preservation is a complex and important task in all stages of the educational process, especially when it comes to teaching in the younger grades of elementary school. Through adequately selected teaching programs and methods of didactic and methodical processing of the selected content, it is necessary to activate pupils of this age in the direction of self-knowledge, affirmation of their national belonging, their own values, as well as the values of other people. In accordance with their age and intellectual abilities, pupils should comprehend their own role and responsibility in preserving the national identity, which arises from the culture, history, tradition and religion of a nation and is very important for every individual. For this reason, we would like to point out the role and importance of the Science teaching program as an interdisciplinary subject in the younger grades of elementary school, that is, its special importance in the development and preservation of students' national identity. Considering the fact that pupils acquire knowledge about national identity through all four grades, the aim of this paper is to use the method of content analysis to analyze the curricula of the subjects The world around us in the first and second grades and the subject Science in the third and fourth grades, which would determine the representation of the mentioned content, as well as the possibility of an integrative assessment in relation to other subjects that are represented in the younger grades of elementary school.

Key words: national identity, science teaching, elementary school, the world around us, science.

Зорица Љ. Гајтановић¹¹
Љиљана Р. Пауновић¹²

УЏБЕНИК МАТЕМАТИКЕ У ФУНКЦИЈИ РАЗВИЈАЊА ЕЛЕМЕНАТА МАТЕМАТИЧКЕ ПИСМЕНОСТИ У МЛАЂИМ РАЗРЕДИМА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

Сажетак: Савремене тенденције у образовању усмериле су фокус интересовања са стицања чињеничних знања на функционална знања која имају примену у решавању проблема из живота, развијање математичке писмености, способности решавања проблема и примену математике. Томе би требало да допринесе уџбеник као основно наставно средство које има широку примену у наставном процесу, у планирању наставе и писању наставног плана и програма. Развијање елемената математичке писмености у почетној настави математике у великој мери зависиће од тога у којој мери садржај уџбеника ствара основу и погодује његовом развијању, односно у којој мери су у уџбеницима за млађе разреде основне школе заступљени садржаји који пружају могућност за његово развијање. Проблем нашег истраживања усмерен је ка испитивању у којој мери уџбеници математике својим садржајем пружају могућност за развијање елемената математичке писмености код ученика млађег школског узраста. За потребе истраживања коришћена је дескриптивна метода, анализа садржаја као истраживачка техника при чему је јединицу анализе представљао сваки појединачни задатак у уџбенику математике за млађе разреде основне школе. Целокупан узорак уџбеника који су били предмет анализе чини 16 комплета што укупно чини 45 уџбеника. Резултати добијени анализом садржаја приказани су у виду бројчаних и процентуалних вредности. Анализом садржаја утврђено је да уџбеници математике пружају основу за развијање елемената математичке писмености, али да садржаји у којима се од ученика очекује да усвојена знања примене у решавању проблема из реалног живота нису у довољној мери заступљени. Треба настојати да таквих примера буде више са циљем стицања функционалног знања код деце.

Кључне речи: математичка писменост, уџбеник математике, анализа садржаја примена знања.

¹¹ a.gajtanovic@pr.ac.rs

¹² lilijana.paunovic@pr.ac.rs

УВОД

Савремено друштво и убрзан развој технолошких достигнућа захтева од ученика који ће у сваком тренутку бити спреман да одговори изазовима који се пред њим нађу. За тај подухват нису само довољна знања која ученик стиче у школи већ је неопходан и шири круг компетенција које мора поседовати. Само знање које ученик усваја представља основу на коју треба надоградити компетенције појединца које ће му омогућити примену наученог у свакодневном животу и раду. Да би био активан учесник савременог друштва ученик мора да поседује одређену математичку, читалачку и научну писменост, као и способност да решава одређене проблемске ситуације. Наведене потребе изискују да се и приступ школском учењу мења, јер више није основни смисао учења усвајање знања већ могућност примене усвојених знања, издвајање битних чињеница које ће имати примену у одређеним ситуацијама.

Како бисмо потпуније схватили појам *математичке писмености*, неопходно је прво објаснити сам термин писменост са лингвистичког становишта. У *Педагошком речнику 2* писменост (енг. Literacy, the written language, фр. d' écrire, нем. Schreibfertigkeit, рус. Письменость) се дефинише као „појам под којим се схвата најшира способност писменог изражавања. Ученикова писменост, а тако и уопштено човекова писменост представља схватање које обухвата обим знања и практичну примену знања из језика и правописа, стила и богатства изражајних средстава којима вешто у писму рукује у свакој прилици. Природно је што се ова знања и њихова примена стичу стрпљивим радом, учењем и вежбањем, у првом реду у систематском образовању у школи... Каткад се овај појам проширује на опште образовање” (1967: 139–140). Из наведеног се може уочити да се појам писмености пре свега односи на познавање писменог изражавања и познавање језичких и правописних правила, док је само као напомена дато да се може овај појам односити и на остале образовне гране. Међутим, у *Педагошком лексикону* из 1996. године појам писмености добија шире значење. Истиче се да је „писменост резултат процеса описмењавања; оспособљеност за читање; писање и рачунање, за коришћење писаних извора информација и сопствено стварање таквих извора; супротно од неписмености; постоји више врста писмености (поред класичне): математичка, информатичка

компјутерска, технолошка, лингвистичка, музичка итд.” (1996: 370). У овом тумачењу појма писмености можемо уочити да је круг компетенција које дати појам обухвата знатно проширен и на друге области живота и рада. Поред познавања правописних правила истиче се и значај познавања рачунања и коришћења различитих извора информација што представља темеље на којима се заснивају бројна тестирања.

Математичка писменост подразумева способности формулисања, примењивања и тумачења математике у различитим контекстима. Дефинисана је на следећи начин: „Математичка писменост је капацитет појединца да формулише примени и интерпретира математику у различитим контекстима. Она подразумева математичко резоновање и коришћење математичких концепата, процедура, чињеница и „алата” како би се одређен феномен описао, објаснио и предвидео. Она помаже особама да препознају улогу математике у свету и да донесу добро засноване судове и одлуке које су потребне конструктивним, заинтересованим и рефлексивним грађанима” (OECD, 2014: 28). Поред дефиниције коју је дала Организација за економску сарадњу и развој (OECD, Organisation for Economic Co-operation and Development) која је иницирала Међународни програм процене постигнућа ученика (PISA, Programme for International Student Assessment), дата су и друга одређења математичке писмености. Писменост подразумева интегрисање способности које су неопходне за функционисање у оквиру друштва. То је „широк спектар способности, знања и вештина које се нижу од основног ступња до сложенијег овладавања математичким апаратом, као и другим логичким и социјалним апаратима” (Glasnović Gracin, 2007: 156). Са друге стране, Ођосе истиче да „математички писмена особа може проценити, интерпретирати податке, решавати свакодневне проблеме, размишљати у нумеричким, графичким и геометријским ситуацијама и комуницирати користећи математику. Како се знање шири и економија се развија, све више људи у раду користи технологију или ради у срединама где је математика основа за то. Решавање проблема, обрада информација и комуникација постају рутински захтеви посла. Математичка писменост је неопходна и на послу и у свакодневном животу” (Ojose, 2011: 91).

На основу различитих тумачења појма математичке писмености можемо закључити да је неопходно код ученика подстицати развијање способности које ће допринети да усвојена

знања примене у решавању проблемских ситуација из свакодневног живота. Поред тога, од великог значаја је оспособљавање ученика да користе различите изворе информација, да знају да тумаче и интерпретирају податке који су дати у различитим облицима и изворима. Када говоримо о способностима које су ученицима неопходне за развијање математичке писмености, не можемо рећи да их неко поседује, а неко не, већ су код свих заступљене у различитом распону. Како истичу Павловић Бабић и Бауцал, „математичка писменост се стиче, подстиче и развија, адекватним радом, пре свега у школи, па је последично, напредак на овој димензији могућ” (2013: 18).

Мерење и праћење постигнућа ученика на националном и међународном нивоу показује где се образовни систем једне земље налази. Посебно су значајни резултати које ученици из Србије постижу на међународним PISA и TIMSS истраживању, на којима учествују од 2003. године. Чињеница да петнаестогодишњи ученици из Србије на међународном PISA тестирању постижу резултате испод просека, а на међународном TIMSS тестирању, где су истраживањем обухваћени ученици четвртог разреда, постижу резултате изнад међународног просека, указује на могућност да се са подстицајем развоја математичке писмености може почети још у млађем школском узрасту. То потврђују и последњи резултати PISA тестирања (Виденовић и Чапрић, 2020), као и TIMSS тестирања (Ђерић, Гутвајн, Јошић и Шева, 2020), на којима су учествовали ученици из Србије.

Бројни су фактори који могу допринети развоју математичке писмености. Почевши од садржаја који су заступљени у млађим разредима основне школе, преко учитеља као непосредног реализатора васпитно-образовног рада, до уџбеника који има значајну примену у настави. Уџбеник као основно наставно средство има широку примену у наставном процесу, у планирању наставе и писању наставног плана и програма. Наставни план мора бити усаглашен са наставним програмом, а уџбеник треба да прати наставни план и програм наставе и учења. Значајну информацију о обиму градива предвиђеног за одређене наставне садржаје учитељу пружа уџбеник. Како истиче Хавелка „уџбеник има статус основне и обавезне школске књиге” (2001: 36). Поред учитеља, уџбеник користе ученици као основно средство за стицање знања и напредовања у процесу учења. Како се наставни садржаји у математици надовезују једни на друге, знања се проширују у виду

концентричних кругова, па је неопходно да уџбеник математике прати наставни план и редослед реализације наставних садржаја.

Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутства о њиховој употреби предвиђа да уџбеник својим садржајима треба да доприноси развијању елемената математичке писмености кроз наводе који се односе на указивање везе садржаја са свакодневним животом, применом усвојених знања и пружање различитих извора информација (*Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутства о њиховој употреби*, 2016). Избором адекватног уџбеника у коме су заступљени садржаји који су повезани са реалним животом ученика, могу развијати елементе математичке писмености на млађем школском узрасту. Уџбеник као најчешће коришћено наставно средство дао би велики допринос томе.

МЕТОД

У којој мери уџбеник математике може допринети развијању математичке писмености истраживала је Гласновић Грацин (Glasnović Gracin, 2011). Ово истраживање усмерено је на уџбенике за ученике старијих разреда, као истраживање које се односи на квалитет језика уџбеника математике за пети разред (Randelović, Stevanović i Lazarević, 2022), док истраживања која су усмерена на уџбенике математике за млађи школски узраст и на њихов значај у развијању математичке писмености готово да нема. Зато смо у овом раду настојали да укажемо на значај и допринос уџбеника у развијању математичке писмености на млађем школском узрасту. Проблем нашег истраживања усмерен је ка испитивању у којој мери уџбеници математике својим садржајем пружају могућност за развијање елемената математичке писмености код ученика млађег школског узраста.

Циљ истраживања је испитати заступљеност садржаја који подстичу развијање елемената математичке писмености у уџбеницима математике за млађе разреде основне школе.

Задатак истраживања је испитати у којој мери уџбеници математике за млађе разреде основне школе пружају могућности за развијање елемената математичке писмености.

Хипотеза: Уџбеници математике за млађе разреде основне школе пружају могућности за развијање елемената математичке писмености код ученика.

За потребе истраживања коришћена је дескриптивна метода и евиденциони лист за приказ добијених резултата.

Анализу садржаја као истраживачку технику користили смо при анализи уџбеника математике за прва четири разреда основне школе, како бисмо утврдили у којој мери уџбеници стварају основу за развијање елемената математичке писмености код ученика млађег школског узраста. Јединицу анализе садржаја представљао је сваки задатак у уџбенику разврстан у оквиру одговарајуће тематске целине, разреда и издавачке куће.

Анализа уџбеника извршена је према следећим категоријама анализе садржаја, који су представљени кроз нивое математичке писмености:

1. *Први ниво* обухвата једноставне проблемске задатке смештене у свакодневни животни контекст код којих се за решавање од ученика очекује препознавање основних чињеница и репродукција научених садржаја.

2. *Други ниво* подразумева задатке у којима се од ученика тражи да примењују усвојена знања на читање, тумачење, интерпретирање и примену података датих у табелама.

3. На *трећем нивоу* подразумевају се задаци који нису дати у текстуалној форми, већ у којима се од ученика тражи да уочава податке дате у различитим графиконима и табелама, уме да чита и тумачи податке и да на основу датих података самостално нацрта одговарајући графикон.

Наводимо пример задатака који је предмет анализе у уџбеницима математике за млађе разреде основне школе.

Пример 1. *Сви ученици једне школе иду на једнодневни излет. Укупан број путника је 695. Ако се у једном минибусу могу сместити 8 путника, колико је минибусева потребно да се превезу сви путници на излет?*

У овом примеру се од ученика очекује да усвојена знања примени у решавању конкретне проблемске ситуације која је повезана са свакодневним животом ученика.

Пример 2. *Од збира бројева 24 и 17 одузми њихову разлику.*

Други пример подразумева да ученик примени усвојена знања о рачунским операцијама, напише израз и израчуна његову вредност. Овај тип задатака не подстиче развијање математичке писмености на млађем школском узрасту, јер није повезан са свакодневним животним ситуацијама.

Узорак уџбеника чинили су сви уџбеници математике од

првог до четвртог разреда који су одобрени на основу Закона о уџбеницима (*Просветни гласник, Службени гласник Републике Србије* бр. 27/2018). Уџбеници су анализирани као јединствени комплекти према садржајима који су разврстани у тематске целине. Предмет анализе је сваки појединачни задатак. Анализирали смо уџбенике следећих издавачких кућа *Едука, БИГЗ школство, Нови Логос* и *Klett*. Определили смо се за уџбенике ових издавачких кућа јер су најраспрострањенији за коришћење у млађим разредима основних школа. Структура узорка уџбеника дата је у Табели 1.

Табела 1. Структура узорка уџбеника математике

Разред	Број уџбеничких комплеката	Број уџбеника
Први разред	4	13
Други разред	4	13
Трећи разред	4	10
Четврти разред	4	9
Укупно	16	45

Целокупан узорак уџбеника који су били предмет анализе чини 16 комплеката што укупно чини 45 уџбеника. У сваком разреду је анализирано по 4 комплеката. У првом и другом разреду је укупно по 13 уџбеника, у трећем 10, а у четвртом 9 уџбеника.

Резултати добијени анализом садржаја приказани су у виду бројчаних и процентуалних вредности.

РЕЗУЛТАТИ

Садржаји анализе су груписани према издавачу, разреду, тематској целини и разврстани су у три нивоа математичке писмености. Како бисмо лакше интерпретирали добијене резултате анализе уџбеника математике, формулисали смо следеће задатке истраживања:

1. Испитати заступљеност задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености у уџбеницима математике за I, II, III и IV разред основне школе у оквиру три издвојена нивоа.

2. Испитати заступљеност задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености у уџбеницима математике за I, II, III и IV разред основне школе према издавачима.

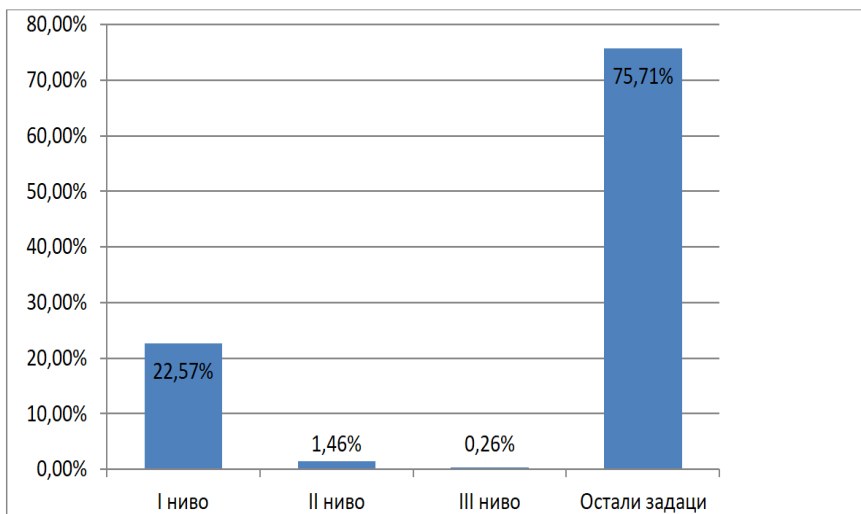
3. Испитати заступљеност задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености у уџбеницима математике за I, II, III и IV разред основне школе према тематским целинама.

Анализом уџбеника математике за млађе разреде основне школе настојали смо да прикажемо у којој мери су заступљени задаци који подстичу развијање елемената математичке писмености у уџбеницима који се користе у наставном процесу. У Табели 2 приказали смо однос заступљености задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености и осталих задатака у уџбеницима математике за млађе разреде основне школе који су били предмет наше анализе.

Табела 2. Однос задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености и осталих задатака

Разред	Укупан број задатака	Задаци који подстичу развијање елемената математичке писмености		Остали задаци	
		f	%	f	%
Први разред	4374	792	18,11	3582	81,89
Други разред	4348	1380	31,74	2968	68,26
Трећи разред	5095	1277	25,06	3818	74,94
Четврти разред	4382	972	22,18	3410	77,82
Укупно	18199	4421	24,29	13778	75,71

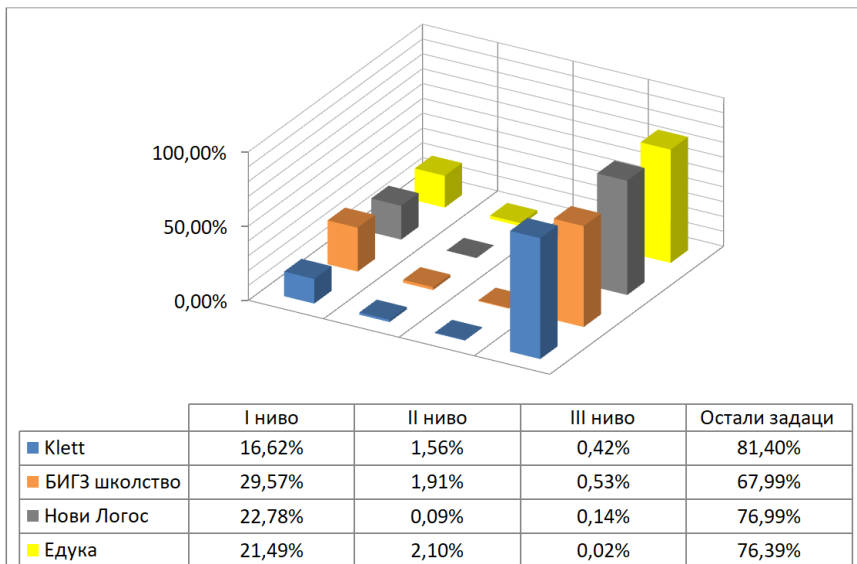
Од укупног броја задатака који су били предмет анализе (18199), 4421 (24,29%) задатак се може сврстати у групу који подстичу развијање елемената математичке писмености. Осталих задатака има 75,71% (13778). Највећи број задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености заступљени су у уџбеницима за други разред 1380 (31,74%), потом у уџбеницима трећег разреда, 1277 (25,06%). У уџбеницима четвртог разреда од 4382 задатка, 972 (22,18%) може код ученика подстаћи развијање елемената математичке писмености, док остали задаци чине 77,82% (3410). Најмањи број задатака које можемо уврстити у задатке који подстичу развијање елемената математичке писмености евидентирамо у уџбеницима за први разред и то 792 (18,11%). Можемо закључити да од укупног броја задатака који су били предмет анализе око четвртине задатака могу код ученика подстаћи развијање математичке писмености. У наставку ћемо приказати како су задаци распоређени према нивоима математичке писмености.

Графикон 1. Графички приказ односа задатака у анализираним уџбеницима

Анализом уџбеника за 1., 2., 3. и 4. разред основне школе можемо уочити да се од укупног броја задатака који су били предмет анализе највећи број задатака одговара првом нивоу математичке писмености који обухвата основни ниво једноставних проблемских задатака. Остала два нивоа математичке писмености заступљена су знатно мање у односу на целокупан број. Најмање су заступљени задаци који подразумевају графички приказ података, њихово читање, тумачење и цртање. Однос задатака који одговарају дефинисаним нивоима математичке писмености и осталих задатака графички је приказан у Графикону 1. Како се наставни процес у највећој мери ослања на садржаје који су дати у уџбенику, неопходно би било повећати број задатака који одговарају другом и трећем нивоу како бисмо створили могућност за развијање елемената математичке писмености у најранијем узрасту.

Настојали смо приказати у којој мери су заступљени задаци који подстичу развијање математичке писмености код различитих издавача.

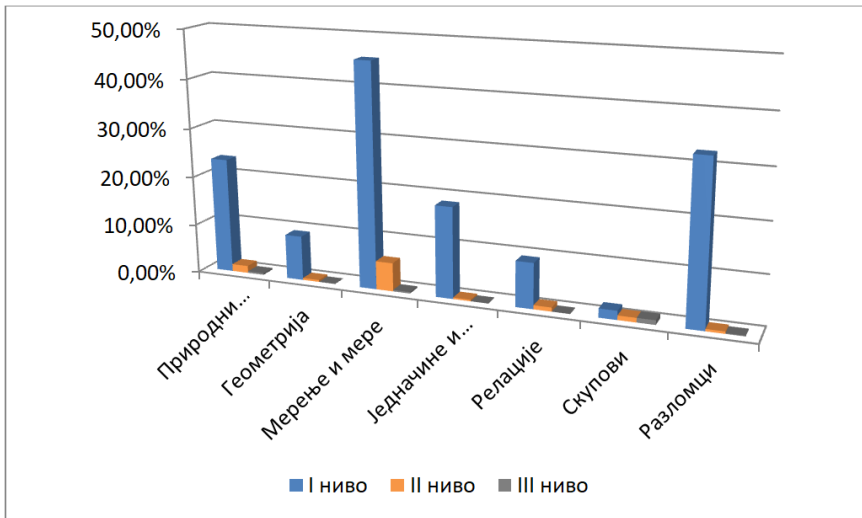

Графикон 2. Графички приказ резултата анализе садржаја уџбеника различитих издавачких кућа

На основу графичког приказа (Графикон 2) анализе садржаја уџбеника према издавачким кућама, уочавамо да се највећи број примера који одговарају првом нивоу математичке писмености налазе у уџбеницима издавачке куће *БИГЗ школство*, 29,57%. Уџбеници ове издавачке куће су са највећим процентом задатака који су графички приказани (0,53%), односно одговарају трећем нивоу математичке писмености. Најмањи проценат задатака који одговарају захтевима првог нивоа математичке писмености имају уџбеници издавачке куће *Klett* (16,62%), док остала два издавача имају приближно исто процената на овом нивоу (22,78% и 21,49%). Значајно је указати да се у уџбеницима издавачке куће *Едука* налази највећи проценат табеларно приказаних задатака (2,10%) и најмање графичких приказа 0,02%. По броју задатака на другом нивоу математичке писмености следи *БИГЗ школство* (1,91%), *Klett* (1,56%), док је најмањи број ових задатака код издавачке куће *Нови Логос*, свега 0,09%. Знатан број графички приказаних задатака бележимо код издавачке куће *Klett* (0,42%), а код *Новог Логоса* 0,14%. Када је у питању трећи ниво математичке писмености, приметна је разлика у броју задатака код уџбеничких комплета чији су уџбеници за прва два разреда прилагођена пројектној настави,

знатно је већи број од осталих. Код осталих задатака нема значајне разлике.

Наставни садржаји у наставном плану и програму организовани су по тематским целинама. Сходно томе и садржаји у уџбеницима су подељени и разврстани у одговарајуће теме. Тематске целине које су заступљене у уџбеницима математике за 1., 2., 3. и 4. разред основне школе су: *Релације, Скупови, Природни бројеви, Геометрија, Мерење и мере, Једначине и неједначине и Разломци*. Сходно овој подели извршили смо анализу уџбеника математике за млађе разреде основне школе.

Графикон 3. Графички приказ резултата анализе садржаја уџбеника према тематским целинама

На графикону (Графикон 3) можемо уочити знатно мањи број задатака у оквиру другог и трећег нивоа математичке писмености. У оквиру првог нивоа математичке писмености, где су заступљени једноставни проблемски задаци повезани са свакодневним животним активностима, бележимо нешто већи проценат задатака. Највећи број задатака бележимо у оквиру тематских целина *Мерење и мере, Природни бројеви* и *Разломци* на првом нивоу математичке писмености. На осталим нивоима је мањи проценат заступљености задатака по свим тематским целинама.

ЗАКЉУЧАК

На основу анализе садржаја уџбеника за 1., 2., 3. и 4. разред основне школе четири издавачке куће, *Klett*, *БИГЗ школство*, *Нови Логос* и *Едука* можемо закључити да постављену хипотезу: *Уџбеници математике за млађе разреде основне школе пружају могућности за развијање елемената математичке писмености код ученика*, можемо потврдити. У уџбеницима који су били предмет анализе имамо највећи број задатака који одговарају првом и основном нивоу математичке писмености који чине једноставни проблемски задаци смештени у свакодневни животни контекст. Међутим, можемо закључити да ове врсте задатака немамо у довољној мери, јер се углавном ради о једноставним проблемским задацима који не подстичу развој способности неопходан за побољшање математичке писмености код ученика. Значај овог типа задатака у настави математике је вишеструк. Како се истиче „решавањем текстуалних задатка избегава се шаблонско решавање и усвајање математичких знања на нивоу репродукције садржаја, већ се ученици оспособљавају да научено примене, повезују и критички вреднују што њихова знања чини функционалним” (Пауновић и Гајтановић, 2021: 46-47). Задаци у којима су подаци приказани табеларно или графиконима заступљени су у веома малом броју и то у оквиру само појединих тематских целина. Овај вид задатака је знатно заступљенији у уџбеницима за први и други разред, а који су креирани као потпора пројектно оријентисаној настави математике. Што значи, да у будућим издањима уџбеника за трећи и четврти разред можемо очекивати повећање броја задатака који одговарају другом и трећем нивоу математичке писмености.

На значај садржаја у уџбенику за развијање елемената математичке писмености указује Оливера Ђокић (Ђокић, 2013) кроз реализовано експериментално истраживање које је засновано на иновативном моделу уџбеника. На садржајима у оквиру наставне теме *Геометрија* примењен је приступ реалног окружења као наставног приступа кроз моделе уџбеника у коме су садржаји на тај начин и презентовани. Истраживањем је потврђено да код ученика долази до знатног напретка у постигнућима на финалном тесту. Ученици су у великој мери развили способности неопходне у решавању проблема из реалног контекста, чему су допринели садржаји у уџбенику математике.

Анализом садржаја који подстичу развијање елемената математичке писмености бавила се Дубравка Гласновић Грацин (Glasnović Gracin, 2011). Испитивала је заступљеност задатака који подстичу развијање елемената математичке писмености у уџбеницима математике који се користе од шестог до осмог разреда. Закључила је да су у уџбеницима математике заступљени задаци у којима се захтева репродукција и препознавање садржаја, док су задаци који захтевају примену знања и пружају могућност да буду решени на више начина нису у довољној мери заступљени. До сличних закључака смо дошли и ми у оквиру реализованог истраживања кроз анализу садржаја.

Уџбеник као битан фактор у реализацији наставног процеса за наставни предмет математика може својим садржајима допринети развијању елемената математичке писмености. За то је неопходно у оквиру већ постојећих садржаја указивати ученицима кроз наставни процес на могућност примене усвојених знања и обогатити уџбенике примерима који су битни у развијању елемената математичке писмености.

У уџбеницима математике и у новим видовима наставе предвиђени су садржаји који могу подстаћи развијање елемената математичке писмености што смо кроз анализу садржаја и потврдили. Резултати до којих смо дошли могу дати битне смернице будућим ауторима уџбеника математике за млађи школски узраст у избору и обликовању садржаја који могу допринети развијању елемената математичке писмености. Заступљеност садржаја у којима су дати једноставни проблемски задаци који су повезани са реалним животом ученика, потом задаци у којима подаци нису исказани у виду текста, већ у виду табеларног или графичког приказа, могу допринети развијању способности неопходних за математички писменог ученика. Како је уџбеник наставно средство које има широку примену у остварењу наставног процеса од креирања наставног плана до саме реализације наставног часа, врло је важно да у њима буду заступљени садржаји који доприносе развијању елемената математичке писмености. Резултати до којих смо дошли у реализацији нашег истраживања могу послужити као идеја при обликовању садржаја у уџбеницима математике за млађи школски узраст.

ЛИТЕРАТУРА

- Виденовић, М. и Чапрић, Г. (2020). *Писа 2018. Извештај за Републику Србију*. Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.
- Glasnović Gracin, D. (2007). *Matematička pismenost 1. dio. Matematika i škola: časopis za nastavu matematike*, 8(39), 155–163.
- Glasnović Gracin, D. (2011). *Requirements in mathematics textbooks and PISA assessment*. (Doctoral dissertation, University of Klagenfurt). Klagenfurt: University of Klagenfurt.
- Ђерић, И., Гутвајн, И., Јошић, С. и Шева, Н. (2020). *Национални извештај: TIMSS 2019 у Србији – Преглед основних налаза*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
<https://ipir.ipisr.org.rs/handle/123456789/381>
- Ђокић, О. (2013). *Реално окружење у почетној настави геометрије*, Докторска дисертација. Београд: Учитељски факултет.
- Закон о уџбеницима* (2018). Просветни гласник, Службени гласник Републике Србије бр. 27/2018.
- Ojose, B. (2011). Mathematics Literacy: Are We Able To Put The Mathematics We Learn Into Everyday Use?. *Journal of Mathematics Education*, 4 (1), pp. 89–100.
- OECD (2014). *PISA 2012 Results: What Students Know and Can Do – Student Performance in Mathematics, Reading and Science (Volume I)*, PISA, OECD Publishing. <https://www.oecd.org/pisa/keyfindings/pisa-2012-results-volume-I.pdf>
- Pavlović Babić, D. i Baucal, A. (2013). *Podrži me, inspiriši me, PISA 2012 u Srbiji: prvi rezultati*. Београд: Институт за психологију Филозофског факултета / Центар за применјену психологију.
- Пауновић, Љ. и Гајтановић, З. (2021). Заступљеност текстуалних задатака у уџбеницима математике за трећи разред основне школе. *Зборник радова Учитељског факултета Призрен – Лепосавић 15*, Лепосавић: Учитељски факултет, 35–49.
- Педагошки лексикон*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.
- Педагошки речник 2*. Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1967.
- Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутства о њиховој употреби* (2016). Просветни гласник, Службени гласник Републике Србије бр. 42/2016.

Правилник о стандардима квалитета уџбеника и упутства о њиховој употреби (2018). Просветни гласник, Службени гласник Републике Србије бр. 45/2018.

Ranđelović, V. M., Stevanović, J. M., & Lazarević, E. N. (2022). How do fifth graders understand the language of mathematics textbooks?. *Zbornik Instituta za pedagogsku istraživanja*, 54(1), 5-26.

Хавелка, Н. (2001). Уџбеник и различите концепције образовања и наставе. У: Требјешанин, Б. и Лазаревић, Д. (ур.) *Савремени основношколски уџбеник: теоријско-методолошке основе* (31–58). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

MATHEMATICS TEXTBOOK AS A TOOL FOR MATHEMATICAL LITERACY DEVELOPMENT OF LOWER-GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Summary: Modern educational tendencies have shifted the focus of interest from acquiring information towards building functional knowledge that can be applicable in everyday life problem solving, developing mathematical literacy and mathematics application in general. Being an instructional tool widely used in planning, preparation and performing the instruction, a mathematical textbook should contribute the functional knowledge building. Development of mathematical literacy in the elementary stages of mathematics instruction depends, to a large degree, on the extent that the content favouring it is represented in the textbook. Therefore, the aim of our research is investigation of the extent of content suitable for mathematical literacy development of lower-grade primary school students in mathematics textbooks. For the survey, we used descriptive methods and content analysis as a research technique for the problems and tasks found in the textbooks. Textbook samples taken into consideration consisted of 16 sets making a total of 45 textbooks. Results we obtained in the analysis are presented in the form of numerical and percentage values. In the analysis process we came to a conclusion that the mathematics textbooks offer basic opportunities for mathematical literacy development, but in general they lack content enabling students develop capability of real-life problem solving. Our recommendation is to increase the volume of such a content in order to enable students build those capabilities.

Key words: Mathematical literacy, Mathematics textbook, Content analysis, Knowledge application.

ПЕТИ ДЕО
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНЕ НАУКЕ

- ИНТ-01 **Др Љубиша Р. МИТРОВИЋ**, професор емеритус, Филозофски факултет, Универзитет у Нишу
имејл-адреса: ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs
- Дуња З. ВЕЛИЧКОВИЋ**, истраживач приправник, Иновациони центар, Универзитет у Нишу
имејл-адреса: velickovicdunja@gmail.com
- ИНТ-02 **Др Бошко М. БРАНКОВИЋ**, ванредни професор, Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци
имејл-адреса: bosko.brankovic@ff.unibl.org

Љубиша Р. Митровић¹
Дуња З. Величковић²

БОЛОЊСКА РЕФОРМА И НЕГАТИВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ ВАСПИТНЕ ФУНКЦИЈЕ У ОБРАЗОВАЊУ НА РАЗВИЈАЊЕ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА ЛИЧНОСТИ

Сажетак: Живимо у доба успона инструменталног ума и ишчашене модернизације (Ј. Хабермас), у коме постоји идолатрија „размрвљеног рада“ и професионалног идиотизма у едукацији нових генерација homoacademicusa. Болоњска реформа образовања подстакла је процес расцепа основних функција у систему образовања и довела до маргинализације педагошко – културолошке и социјализаторске мисије школа и универзитета, што је оставило негативне последице на развој личности и њихов културни идентитет. У раду се, на основу анализе савременог искуства у образовању и литературе, проблематизује ова тема и указује на неопходност преиспитивања досадашњих домета реформе и потребе изграђивања јединства образовне и васпитне улоге. Школе и факултети, треба да оспособљавају ђаке и студенте не само за професионални рад већ и живот у друштву. У овом контексту посебно се поентира значај улога друштвено – хуманистичких наука у афирмацији педагошко – културолошке мисије образовних институција, развоју личности на трагу Фромовог пројекта борбе за здраво друштво и остваривању хуманистичко – еманципаторских идеала у хоризонту посткапиталистичке алтернативе развоја друштва и човечанства.

Кључне речи: болоњска реформа, расцеп основних функција у образовању, маргинализација педагошко – социјализаторске функције, здрава личност, здраво друштво.

Ништавно је свако знање ако човека не учини бољим.
Сократ

За задовољење човекових потреба нису довољна само образовање, наука и техника, већ и мудрост која даје потпуни људски смисао животу, и етичку хуманистичку перспективу употребе науке и технике у служби човека и човечанства.
Федерико Мајор

¹ ljubisa.mitrovic@filfak.ni.ac.rs

² velickovicdunja@gmail.com

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

На почетку - похвалили бисмо организатора што је одабрао и овако формулисао тему скупа, у којој се у први план истиче улога васпитања у формирању културног идентитета. Јер је, у последњих двадесетак година – на фону успона и еуфорије неолибералне идеологије и њеног дискурса - у први план по правилу, истицана улога образовања, а оно је често технократски схватано и интерпретирано у духу афирмације инструменталног ума и „ишчашене модернизације“ (Ј. Хабермас). Наиме, болоњском реформом разбијено је јединство образовања и васпитања. Речју, потиснута је и прогнана васпитно-педагошка, културолошко-социјализаторска функција образовања: од осмогодишњег, средњег образовања до универзитета. Данас осећамо катастрофалне последице тог расцепа, у бројним облицима педагошке и социјалне патологије (од девијантности, насиља, ерозије ауторитета, аномалије система вредности) до дефицита на плану изградње и очувања националног идентитета.

СРПСКА ТРАДИЦИЈА ИЗМЕЂУ МИТОЛОГИЈЕ И ИСТОРИЈЕ

Српска историја има дубоке корене. У њима често чуче праисторијски белези о нашим прецима. Савремени истраживачи копајући по тој нашој подсвести и колективном памћењу у језику, митовима и легендама откривају истину о нама, нашој одисеји од праисторије у историју и разисторију. У митовима и легендама, као и бајкама налазе се корени наше праисторије. У њима су, као у археологији „празнања“ похрањени најстарији облици наше колективне свести. Отуда, данас толико истраживача, неимара који „торбаре“ над прошлошћу/коренима нашег језичког блага, религије и других облика свести и културне традиције. У лагумима колективне подсвести налазимо најраније слојеве нашег потиснутог памћења - „златног руна“, језичког блага - као дар, наслеђе предака, а потом у материјалној култури.

Погледајмо КиМ: наше цркве и манастире – какво је то културно богатство, „...а ми смо узидали себе, чедо моје у цркве своје исписали своју веру и живописом своје иконе у њима“ (Медић, 2001: 64). Дијалектолошке мапе, такође, откривају звездане путеве наших сеоба и тумарања кроз историју, простор и време. Језик је белег нашег колективног памћења... Смерокази који су остављали трагове нашег успињања и падова кроз

историју: који су опевани у бројним циклусима епских и лирских песама – тих бисерних суза и звезданих „вечних фењера“ /смероказа који су нас водили кроз простор и време.

Зато је однос према традицији однос не само према прецима и наслеђу, већ према нама самим, нашем идентитету, па и однос према потомцима и будућности нашег народа. У једној песми казујем: „Цвет који заборави/на свој корен/не заслужује да расте“ (Митровић, 2011: 35)! У каквом смо то ми данас дослуху са нашим коренима, тј. односу са нашом традицијом? Нашим прецима? Школе су нам препуне језичких сленгова из страних језичких култура. Као да заборављамо на упозорење о опасности културног империјализма, у чијој стратегији је: да вам најпре окупирају језик туђицама, онда вам отрују душу, а потом тело и територије. Где се ту ми данас налазимо? У којој фази метаморфозе и „препарирања“ друштвене свести и националног идентитета? Нисмо ли ми дубоко већ загазили у стање зависне модернизације/духовне окупације?

О НЕГАТИВНИМ ПОСЛЕДИЦАМА МАРГИНАЛИЗАЦИЈЕ ВАСПИТНЕ ФУНКЦИЈЕ У ОБРАЗОВАЊУ НА ОЧУВАЊУ КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА НОВИХ ГЕНЕРАЦИЈА

Живимо у доба успона инструменталног ума и ишчашене модернизације (Ј. Хабермас), у коме постоји идолатрија „размрвљеног рада“ и фах-идиотизма у професионалној едукацији нових генерација. Нове генерације у систему болоњске реформе школства живе у знаку расцепа образовања и васпитања, дефицита педагошко-културне функције. Све се то одражава на социјализацију личности нових генерација и њихов национални и културни идентитет.

Школе су данас постале машине за производњу фах-идиота, акомодираних личности за потребе привреде и других делатности. У наставним плановима и програмима у свету дисциплинарног хаоса, доминира специјалистичко образовање, док су маргинализоване вредности општег и друштвено-хуманистичког образовања. У таквом разбијеном роботизованом техницизираном систему, личност ученика и студента је редукована на сакупљача гомилача/упијача информација, техничких знања и усавршавање функционално-адаптивних способности, а не и на развијање креативне личности. Болоњска реформа ствара професионалне роботе а не личности. Она

производи системску интелигенцију, феномен „стручњаштва без душе“ (Р. Милс), за једнократну употребу у служби система актуелне поделе рада и капиталистичког владајућег поретка, у коме влада прекаријат и експлоатација без граница корпоративног „капитализма катастрофе“ (Н. Клајн), а који се идеолошки легитимише као остваривање модернизације на путу ка „...друштву знања“.³

Болоњска реформа је отворила процес глобализације образовања и његове дигитализације; али, нажалост, и дехуманизације. Уместо да, упоредо са пружањем нових знања, школа подстиче изградњу врлина у развоју личности и њеног културног идентитета, она ствара равнодушне, роботизоване стручњаке. Наиме, извршен је радикалан расцеп између образовања и васпитања. Речју, као да је културолошко-социјализаторска функција прогнана из школа и препуштена у ери информатичког друштва медијској индустрији свести. А ова се руководи логиком профита и симболичке манипулације, а не хуманистичко-просветитељским и еманципаторским циљевима. На том фону она свесно или не, непосредно или посредно, помаже производњи „једнодимензионалних личности“ (Х. Маркузе) са бројним девијацијама и социјално-патолошких обележја. То илуструје, између осталог, чињеница да је међу ученицима све више девијантних личности, вршњачког насиља и других појава, које говоре о феномену отуђења младих генерација, а не и позитивног развоја њихове личности.

У раду се на основу анализе савременог искуства у образовању и литературе проблематизује неопходност преиспитивања досадашњих домета реформе и потреба изграђивања јединства образовне и васпитне функције, јер школе и универзитети не припремају само за рад већ и за живот у друштву. А од тога, какав поглед на свет изграђује једна генерација и којим се вредностима одгаја зависи и њено хуманистичко опредељење и њена друштвена еманципација, борбеност и патриотизам. Живимо у доба потраге за нову глобалну транзицију светског система: од униполарног у мултиполарни. Униполарни свет настао је пре четрдесет година на таласу успона неолиберализма, као идеологије тржишног

³ О концепту друштва знања и процесу трансформације друштвено-хуманистичких наука, у Зборнику радова: *Друштво знања и процес трансформације филозофских, друштвено хуманистичких наука* (који је издао Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Пале, 2021), посебно у радовима Мише Кулића и Владимира Милисављевића (стр. 11-62).

фундаментализма, „доктрине шока капитализма катастрофе“ (Н. Клајн), имплозије социјализма, рестаурације и апсолутизације моћи мегакапитала. На овом фону настао је процес ширења „ишчашене модернизације“ и зависне транзиције без социјалне одговорности, болоњске реформе образовања као фетишизације моћи инструменталног ума, подређеног логици корпоративног финансијског капитала и актуелној подели рада глобалног тржишта, разарања јединства функција образовања и васпитања и маргинализације друштвено-хуманистичких наука, девастације културолошке, идентитарно-социјализаторске функције у заједници/свету *homo academicuss*-а на свим нивоима образовања.

Данас смо суочени са негативним ефектима праксе болоњског система образовања, оличених у производњи једнодимензионалних личности спецоджера без душе, по логици савремене корпократије и технократије са смањеном социјалном емпатијом, девастираним националним и културним идентитетом и бројним облицима социјалне девијације и понашања (од вршњачког насиља до непоштовања васпитних норми/стандарда и ауторитета наставника и институција). Речју, суочени смо са процесима дехуманизације образовања и ентропијом - разарањем васпитне улоге школа. Време је за велико преиспитивање како националне стратегије развоја и управљања, тако и да се студиозно истраже све ове појаве и редефинишу правци, стандарди и методе, циљеви, вредности образовања и васпитања код нас за 21. век. У прилогу који вам представљамо управо разматрамо неке аспекте негативних ефеката/тачније дефеката болоњске праксе, са тежиштем на истраживању путева нове интеграције образовања и културолошко-васпитне улоге школа и универзитета и у том контексту значаја реафирмације улоге друштвено-хуманистичких наука за остваривање васпитно-социјалне улоге школа у очувању националног културног идентитета и развоју здравог друштва и здраве социјалне личности, самосвести нове генерације *homo academicuss*-а.

Поздрављајући избор теме за научну конференцију од стране организатора, наша је амбиција да својим прилогом укажемо на сложеност проблема и алармирамо научну и педагошку јавност на другорочан и систематски научно-истраживачки рад у овом правцу. Јер, ако је истина да је „образовање најбоља политика будућности“ (Ниче), онда свака импровизација и модел зависне модернизације у систему

образовања имају дугорочне последице не само на професионалну едукацију већ и вредносну културу и социјалну борбеност и еманципацију. Јер, управо од тога како гледамо на свет, живот и човека, зависиће како ћемо се и борити: дал' на страни добра или зла; да ли ћете следити логику „злог духа“ (Достојевски) или религију добротинства/делатне доброте и солидарности, патриотизма и човекољубља. Поставља се питање: *За какве ће се идеале, друштво и свет борити нова генерација.*

Стога поентирамо, парафразирајући мисао Сократа: „свако знање је ништавно ако човека не учини бољим“, или мисао И. Волерстина, недавно преминулог америчког социолога светског гласа у социологији (а то се односи и на све друштвено-хуманистичке науке): „...истраживање истине, никада се не сме раздвајати од трагања за путевима Доброте, Правде и Слободе“ (Волерстин, 2004: 91-92). Јер се само са тим вредностима може развијати здрава личност на трагу фромовски схваћене борбе за продуктивну личност и здраво друштво.⁴

Отварајући се према новим технологијама и универзалним вредностима из културе човечанства, што је од значаја како за наш техно-економски развој и општенародни и национални друштвени напредак, не треба да значи да то чинимо механички, неселективно, а најмање окретање леђа нашој националној традицији из колективног памћења нашег народа, који је у историјској одисеји, страдањем, патњом и борбом за независност и слободу - стицао мудрост, градио свој етос и идентитарне вредности (чојство, јунаштво, правдољубље, слободољубивост, патриотизам, човекољубље, солидарност...). То су врховне вредности духовне вертикале и идентитета Срба. Погледајмо искуство Кинеза и Јапанаца, њихов однос респекта и третмана традиције и модернизације у јединству, па и стратегију *Појас и пут* (који је пут наде човечанства, а не „врвина и тунел“ јер би се затравила и урушила. Тај се пут мора стално ширити, градити нове мостове повезивања, конвергенције и сарадње са другим народима. То је филозофија делатне доброте, одрживог развоја и то не само Кине већ и човечанства! Стога се однос традиције и модернизације мора изнова проблематизовати и ревалоризовати, а не догматски раскидати и разбијати.

Резултати рада на нашем/републичком пројекту од скоро десет година, на тему „Традиција, модернизација и идентитети у

⁴ Видети опширније у студијама Е. Фрома: *Здраво друштво и Човек за себе.*

условима транзиције и глобализације⁵ којим сам се руководио, довели су нас управо до следећих закључака:

1) као што нема друштва без културе, тако нема културе без традиције;

2) однос према културном наслеђу однос је према културном идентитету;

3) радикална теорија о раскиду са прошлошћу осветила се народима и друштвима у развоју;

4) на однос традиције и модернизације мора се дијалектички гледати – као ствар синтезе. Јапан и Кина су пример таквих друштава. Пример Кине: „пут и појас“. Та је кинеска стратегија (после Маоа) довела до успона Кине (данас је она друга економија света, до 2030. биће прва); и

5) култура и образовање воде напретку и развоју личности, народа и човечанства. Стога је улагање у њих улагање у будућност нових генерација. Узорни примери Кине и Јапана могу бити и од значаја за суштинско разумевање ове теме у духу филозофије и социологије националног развоја. Јер, образовање и васпитање нису астрални светови, ван контекста друштвеног и националног развоја нашег народа и човечанства.

Наша митологија и епика, нису празне шкољке и јерихонске трубе и плачне јадиковке Јова, лелек Срба, већ чувари нашег памћења и драгуљ вредности нашег етноса, из које и нове генерације имају шта научити! У епском коду наших народних песама, нису само митови и легенде већ и поруке наших предака потомцима, идеали, вредности, смерокази: у шта треба веровати, за шта се треба борити, част, отаџбину и слободу сачувати. Знали су наши преци да и у мраку робовања, трагају за вредностима како не изгубити наду, веру, част, како да се не обрукају пред потомцима, јер су знали вредност и ценили: слободу, патриотизам, правдољубље и човекољубље. На тим вредностима темељи се наша философија пркоса, кроз векове; немирења са злом и неправдом, непристајање на ропство. Ту линију следили су песници и наше вође у потоњим вековима у стварању историје и културе на овом вечно турском подручју Балкана, које је увек у

⁵ Ради се о макропројекту *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који је финансирао Министарство просвете и науке Републике Србије, а реализовао Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу у форми - емпиријског истраживања на простору Србије, Македоније и Бугарске у периоду 2011-2020.

знаку недовршеног рата и недовршеног мира, а ми разапет народ између земље и неба. Отуда јединство филозофије и етике борбености, антејства и прометејства нашег народа живи кроз векове. Одбрана наших корена (огњишта) али и јуриш на небо, раширених крила ка новим хоризонтима слободе за коју је часно борити се и мрети!

Времена су се променила, али и у овој ери глобализације и транзиције, у којој се остварује метаморфоза геокултуре развоја и идентитетске културе, у процесима модернизације и технолошког напретка цивилизације, треба ревалоризовати шта од тих вредности – социјализацијом – понети у будућност: које вредности су трајне – које као „вечне фењере“ и смероказе треба пренети новој генерацији. *Драгољуб Јовановић* је, после Првог светског рата, писао о култу рада у духу Даничићеве поруке: „За отаџбину се може гинути на сваком послу“. Та упозорења имају аксиолошки потенцијал – инструктивну вредност, она инспиришу вредност етике рада и рационализације, које су од значаја за наш развој. Но, бројне су вредности (моралне и социјалне) садржане у нашој националној култури и традицији, на које не смемо заборавити, већ које треба да ревалоризујемо и интегришемо у кодекс ововремених смероказа у нашем погледу на свет, али и као поруке будућим генерацијама.

У разматрању васпитних проблема, неопходно је развити холистички систем мултидисциплинарних истраживања: како у проучавању појава тако и афирмацији позитивних модела, стратегија и образаца/примера, узора и унапређењу рада педагошко-психолошкој служби у школама и центрима за социјални рад. Нажалост, актуелно трагично искуство из неких образовних институција у земљама Западног Балкана, показало је да су бројне институције и службе заказале. Јавна дебата међу стручњацима и саветницима/аналитичарима такође је демонстрирала псеудонаучност и парцијални приступ овом сложеном проблему – како у разумевању тј. дијагнози узрока трагичног проблема, тако и у стратегији куративе. Чули смо бројне конструктивне савете, али и глупости (од тога да је систем исправан а појединци дефектни, преко оптужбе западних вредности; до тога: да треба проблем решавати: појачаном репресијом и милитаризацијом школског обезбеђења или кречењем школа и измештањем ђака из исте...!?).

Речју, чуо се низ палијативних, површних предлога који не дотичу срце суштине проблема: шта производи насиље и тзв.

педагошку патологију – друштво, како глобално, тако и микро друштво (породица, школа, др. институције). Овим не аболирамо појединца (ђака или родитеља и наставника). У конкретном случају – поставља се питање: зашто је изостала координација: кључних институција, које су надлежне да превентивно делују; да алармирају, упале „сигнална светла“ (П. Бурдије) да школски титаник путује ка трагичном исходу!? Где је у свему томе холистички приступ: у разумевању међузависности девијантног појединца и разореног друштва.

Нажалост, ми се вртимо у зачараном кругу, вртлогу црне/негативне педагогије и насиља и смрти, а те се „зле сабласти“ нећемо ослободити док критички не пропитамо одоворност бројних институција у друштву и природу самог друштва и не кажемо свакоме: „не кривите огледало ако вам је лице ружно!“ Време је да прекинемо са лицемерностима и медијским бајкама!

Живимо у преломном добу, када се поред успеха, морамо суочити и са нашим поразима, узмацама. Живот и историја нису равно поље већ џомбав трновит терен успона и падова. Морамо се навикавати да у макијавелистичкој игри интереса, правимо тактичке компромисе, али не и фаталне стратешке грешке, јер оне су најтеже и губитничке. Поучна је максима из Миљковићевог стиха „Мој пад продужава мој живот“, али само онда ако из њега извучемо наук како даље? Морамо се више користити лукавством научног ума у предвиђање друштвено-историјских процеса и игре актера на глобалној „шаховској табли“ како бисмо успешно начинили оптимални избор у кључу очувања наших националних интереса и безбедног кретања нашег „државног брода“ кроз Сциле и Харибде нарастајућих противуречности и хаоса распадајућег светског поретка и настанка мултиполарног света.

На том путу, када се лампе разума гасе, у европској и светској крчми човечанства, „вечни фењери“ вредности из наше традицијске мудрости као да реактуелизују своју употребну смероказну моћ и вредност. Не заборављајмо на њих у овом новом невремену глобалне „фуге смрти“, када се губи разум у крвавој мочвари прокси рата у Украјини и могуће апокалипсе човечанства. Требаће нам, као савет, поука и порука: како да сачувамо образ и главу, да не обрукамо претке и понизимо потомке.

Верујемо у заветне поруке наших предака, које су садржане у нашој химни „Боже правде“, као и у просветитељску хуманистичку мисао Томаса Пејна: „Ум је моја црква,

доброчинство је моја религија“, као и Лулину поруку да „без глобалне правде, нема ни глобалног мира у свету“, а без мира нема развоја и опстанка човечанства.

У свету мултидисциплинарне сарадње, у контексту проблема педагогије и истраживања улоге васпитања и образовања у очувању националног идентитета посебно је важно нагласити сарадњу педагога, психолога и социолога са културолозима, историчарима, лингвистима, истраживачима српског језика и књижевности, етнокултурализма. Ако је *језик светло живота*, како поручује Медић у свом прозодијском спису „Завештање Стефана Немање“: „*Чувајте, чедо моје, језик као земљу... послјије изгубљеног језика нема народа*“ (Медић, 2001: 47), онда је он стожерна вредност очувања идентитета српског народа и његове духовне вертикале, кроз простор и време у нашој историји. Једнако као и вредност светосавске религије православља, те наше светиње (манастири, цркве, иконе и споменици) или записи (епски и историјски) о нашим храбрим Обилићима и Југовићима, Косовски завет цара Лазара или правдољубље мајке Јевросиме; Његошеви стихови о српству и Косову – као колевци и великом судилишту⁶, до записа Марка Миљанова о чојству и јунаштву, или песме Јована Дучића, Милана Ракића и Десанке Максимовић, Матије Бећковића, Даринке Јеврић, Моше Одаловића и Дончевића у XX веку. Све су то легати, дарови наших предака потомцима, да чувају те моралне вредности као императиви нашег националног идентитета, етике слободарства и патриотизма: како је часно борити се за слободу и правду: за „крст часни и слободу златну“; чувати свој образ: бити храбар борац а још бољи човекољубац; веровати и практиковати религију добротности и свечовештва као филозофију и етику светосавља.

Те поруке из наше епике и поезије, којима је прожета и савремена култура и на просејавању на решету савременог времена, имају трајну вредност. Њих треба у новој синтези очуавати као пламен – светло делатне добротности, и идентитарне културе нових генерација које, и у ери глобализације, сусрета и дијалога различитих култура имају шта да понуде универзалној светској културној баштини, као и да од ње критички преузимају све оне вредности панхуманизма и свечовечанског братства.

⁶ Видети: Петар II Петровић Његош, *Горски вијенац*, МИВА, New Public, Подгорица, 2001, као и зборник *Његош и косовски завет (200 година од рођења Петра II Петровића Његоша)*, приредио Мирослав Тохол, „Панорама“, Београд, 2013.

Време је да схватимо да се само у кључу дијалога, конвергенције и сарадње могу превазићи све поделе из историје и савремености и отворати капије ка мултиполарном свету чије време наступа. А, како је писао В. Иго, „нема ничег јачег од идеје чије је време наступило!“ Нека је срећно суочавање нових генерација са тим изазовима и успешан лет у будућност!

ЛИТЕРАТУРА

- Волерстин, И. (2004). *Опадање америчке моћи*. Подгорица: ЦИД.
- Кулић, М. (прир.) (2021). Тематски зборник радова *Друштво знања и процес трансформације филозофских, друштвено хуманистичких наука*. Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет на Палама.
- Медић, М. (2001). *Завјештања Стефана Немање*. Београд: „Филип Вишњић“.
- Митровић, Љ. (2011). *Лирски фрагменти*. Студентски културни центар у Нишу.
- Петровић, П. (2001). *Горски вијенац*. Подгорица: МИВА, New Public.
- Тохол, М. (прир.) (2013). *Његош и косовски завет (200 година од рођења Петра II Петровића Његоша)*. Београд: Панорама.
- From, E. (1967). *Čovjek za sebe*. Zagreb: Naprijed.
- Фром, Е. (1963). *Здраво друштво*. Београд: Рад.

THE BOLOGNA PROCESS REFORM AND THE NEGATIVE CONSEQUENCES OF THE EDUCATIONAL FUNCTION IN EDUCATION MARGINALIZATION ON THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY CULTURAL IDENTITY

Summary: We live in the age of the rise of the instrumental mind and dislocated modernization (J. Habermas), in which there is an idolatry of "crushed work" and professional idiocy in the education of the new generations of homoacademicus. The Bologna education reform encouraged the process of splitting the basic functions in the education system and led to the marginalization of the pedagogical, cultural and socializing mission of schools and universities, which in turn had negative consequences on the development of personality and their cultural identity. The paper, based on the analysis of contemporary experience in education and the available literature, deals with this topic and points out the necessity of reviewing the current

scope of the Bologna process reform and the need to build the unity of the educational and pedagogical roles. This is so because schools and colleges should prepare pupils and students not only for professional work but also for life in society. In this context, the importance of the role of social and humanistic sciences in the affirmation of the pedagogical and cultural mission of educational institutions, the development of personality following the frame of the Fromm's project of the fight for a healthy society and the realization of humanistic and emancipatory ideals in the horizon of the post-capitalist alternative development of society and humanity are emphasized.

Key words: Bologna process reform, split of basic functions in education, marginalization of pedagogical and socializing functions, healthy personality, healthy society.

Бошко М. Бранковић⁷**УЛОГА ПОРОДИЦЕ МИРКОВИЋ У РАЗВОЈУ ОБРАЗОВАЊА
КОД СРБА У БОСНИ У 19. И ПОЧЕТКОМ 20. ВИЈЕКА**

Сажетак: Аутор се бави истраживањем значаја породице Мирковић из Колунића код Босанског Петровца у развоју образовања Срба у Босни, са акцентом на самоуком учитељу Симеуну Мирковићу, учитељу и књижевнику Петру Мирковићу, те предсједнику Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“ и грађевинском инжењеру Сими Мирковићу. Значај изабраних чланова породице Мирковић превазилази локални карактер и стога је важно да се на њих фокусирамо приликом истраживања прошлости српског народа у Босни и Херцеговини. Симеун Мирковић је од самоуког ђака, који је читати и писати научио сам чувајући овце на пашњацима, постао учитељ који је око себе у селу сакупљао дјецу и учио их читати и писати. Петар Мирковић је био секретар Петра Мркоњића у српском устанку 1875–1878. године. Након одласка Петра Мркоњића из устанка, одлази у службу Мис Ирби и постаје њен сарадник у просвјетно-педагошком и хуманитарном раду међу српских избјеглицама из Босне у Славонији и Далмацији, прво као учитељ а затим као њен лични пратилац и секретар до завршетка устанка. По окончању устанака вратио се у домовину и посветио просвјетном и књижевном раду. Симо Мирковић је био дугогодишњи предсједник СПКД Просвјета, а од 1910. године је био на позицији грађевинског инжењера при Земаљској влади у Сарајеву задуженог за изградњу школа. Проучавање породичне историје представља значајан допринос разумијевању времена, обичаја, навика, микро или локалне историје уопште, што се касније може користити за интеграцију у ширу структуру и писање макро историје или националне историје. Посебно је важно истражити прошлост породица које су оставиле свој допринос у локалној или националној историји, чији су чланови имали запажене улоге у друштву или су допринијели бољитку цјелокупног националног бића. Сви наведени чланови породице Мирковић су значајни у наведеном контексту локалне или микро и националне или макро историје што их сврстава у личности вриједне истраживања.

Кључне ријечи: Симеун Мирковић, Петар Мирковић, Симо Мирковић, образовање, национални идентитет.

⁷ bosko.brankovic@ff.unibl.org

УВОД

Описмењавање народа кроз прошлост увијек је било повезано са временом у којем је реализовано. Такође, на овај процес значајно су утицале способност и проницљивост оних који су их реализовали, али и опште прилике у друштву. С тога је јако значајно обратити истраживачку пажњу процесу описмењавања српског народа у Босни под османском и аустроугарском управом. Са историјског аспекта, поред великог броја неписмених, тешких политичких, животних и материјалних прилика, образовање српског народа под Османлијама, у оним моментима када су то прилике дозвољавале, било је оптерећено недовољним бројем образованих учитеља, које су замјењивали тзв. самоуци. У аустроугарском периоду прилике су биле повољније по питању описмењавања, али и даље далеко од идеалних, јер су окупационе власти на све начине покушавале путем образовања да наметну нови идентитет српском народу у Херцеговини и Босни. У ова два периода, у различитим друштвено-историјским условима, значајна имена на пољу образовања српског народа у Босни били су чланови породице Мирковић из села Колунић код Босанског Петровца. Симеун, Петар и Симо Мирковић, сваки у свом времену и на себи својствен начин оставио је значајан траг на пољу развоја образовања српског народа у Босни.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Падом српских средњовијековних држава, Србије и Босне, под османску управу долази до застоја у развоју писмености српског народа. Од тог момента описмењавање српског народа у Босни наставља да живи кроз српску цркву и манастирске школе (Шушљић, 1940, 71; Ђорђевић, 1958, 69; Божићевић, 1975, 119, 171; Папић, 1978, 9; Ћелић, 1982, 19; Nilević, 1985, 117; Бранковић, Милијевић, 1999, 375–376; Маџар, 2011, 21–22; Бранковић, 2023, 46–47). Ове школе биле су у оквирима манастира и оне су описмењавале поједине младиће који су се спремали за свештенички позив (Божићевић, 1975, 171; Папић, 1978, 9, 46–47; Nilević, 1985, 117; Бранковић, 2023, 47). Османлијска окупација донијела је својеврсни застој у развоју писмености српског народа јер њихов интерес је био управо супротно – неписменост становништва. Са османског аспекта, развој писмености код

српског народа сматрана је за политичку активност. Примјена ћирилице након успостављања османске управе у Босни најдоследнија ће бити код српског православног народа, јер је овај народ био везан за њу преко старе књижевности и Српске православне цркве (Богићевић, 1975, 119–120; Бранковић, 2023, 48). То је нарочито постало видљиво крајем XV и почетком XVI вијека, када је српски народ поистовјетио: „ово писмо са својим националним бићем у увјерењу да је библијска „света ријеч“ – „слово“ које „бјеше прије свега“ – било исписано ћириличним *буквама*“ (Кажмаковић, 1982, 144).

За развој писмености код српског народа под османском управом Босни значајна је била и тзв. самоучка писменост. Овај начин описмењавања ширили су тзв. *самоуци*, којих је било у скоро сваком мјесту у Босни. Самоучко описмењавање највише је било заступљено у српским селима, гдје су самоуки људи били много цијењени (Шушљић, 1940, 71; Богићевић, 1975, 162; Бранковић, 2023, 52–53).

Значајна оаза самоучке писмености код српског народа у Босни под османском управом налазила се у околини Босанског Петровца, чије трагове налазимо од средине XVIII вијека. Ова врста описмењавања његовала се у више села и породица у околини Босанског Петровца. У селу Крњеуша његовала се у породици Грбић. Најпознатији ђак самоук у овој породици је био Васо Грбић (Ковачевић, 1874, 19; Шушљић, 1940, 73; Ковачевић, 1996, 137; Богићевић, 1975, 164; Бранковић, 2023, 56). Као ђак самоук наводи се и Гавро Вучковић Крајишник, за којег се каже да је читати и писати научио од очевих слуга након што су се доселили у Босански Петровац (Кршић, 1940, 94; Богићевић, 1975, 167; Бранковић, 2011, 433; Пилиповић, 2012, 27; Бранковић, 2016а, 82; Бранковић, 2017а, 119; Бранковић, 2023, 56). Самоуких је било и у селима Крња Јела и Смољана. Један од њих је био Стеван Маринковић (Marinković, 1966, 120). Највише самоуких је било у селу Колунић, и то у породицама: Мирковић, Новаковић и Ракић (Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 233).

Самоучка писменост у Босанском Петровцу и околини је најпознатија по породици Мирковић из Колунића. У овој породици се о самоуком може говорити од друге половине XVIII вијека. Учитељ Петар Мирковић је забиљежио да је његов дјед Давид био самоук (Мирковић, 1889, 248; Mirković, 2021, 222; Бранковић, Бранковић, 2021, 74–75). Најпознатији члан породице Мирковић, који се веже за самоучку писменост био је Симеун

Мирковић. Он је од самоуког ђака, који је читати и писати научио сам чувајући овце на пашњацима, постао учитељ који је око себе у селу сакупљао дјецу и учио их читати и писати (Карановић, 1926, 59; Ковачевић, 1996, 137; Бранковић, 2011, 433; Бранковић, 2017а, 121; Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 233; Бранковић, 2023, 58). Такође, бавио се и преписивачком дјелатношћу. Године 1859. својеручно је преписао књигу, чији опис проналазимо код Милана Карановића. У опису ове књиге Карановић каже: „Писана је по угледању на наше прастаре преписиваче по манастирима пре изума штампе са израђеним почетним словима (...) Има 15 главних наслова и одељака, које би научењак назвао главе и означио римским бројкама (...) На крају књиге записао је: да је рођен 1. септембра 1841.; да му је отац Јосиф умро 22. фебруара 1842; да је венчан 15. октобра 1861. са Јоком, кћери Давида Ступара; да му је син Симо рођен 29. јануара 1865., а кум му био Мића Шпегар; да му је умрла прва жена Јока, мати Симина 27. фебруара 1876. од јектике и да се по други пут оженио са Стојом Бурсаћ 22. јануара 1893. – Записао је сву кумчад којима је кумовао при крштењу“ (Карановић, 1926, 57–59). Симеун Мирковић преминуо је иза 1894. године. Сахрањен је у Колунићу (Mirković, rukopis).

Петар Мирковић рођен је 11. јула 1855. године у Колунићу. Прва слова научио је у *породичној школи*, што је била традиција у породици Мирковић, да се писменост преноси са старијих на млађе нараштаје. Први учитељи били су му дјед и отац, а други, већ споменути, Симеун Мирковић. Основну школу похађао је у школама у Колунићу, Буковачи и Босанском Петровцу. Након свршетка основног образовања уписао је Богословију у Бањој Луци (Трнинић, 1931, 15; Вулин, 1991, 381; Саџак, 2013, 201; Бранковић, 2016б, 151; Бранковић, 2017а, 122; Бранковић, 2020, 14; Бранковић, Бранковић, 2021, 11). До избијања српског устанка у Босни 1875. године завршио је два разреда Богословије (Mirković, 2021: 21; Бранковић, 2017а, 122; Бранковић, 2020, 14; Бранковић, Бранковић, 2021, 11). Након што је у септембру 1875. године кренуо српски устанак у Босни, Петар Мирковић се прикључио чети Петра Мркоњића (Бранковић, 2016б, 153; Бранковић, Бранковић, 2021, 11).

Послије одласка Петра Мркоњића из Босне, у априлу 1876. године, Мирковић је прешао у службу Мис Аделине Ирби. Постао је њен неизоставни сарадник у просвјетно-педагошком и хуманитарном раду међу српских избјеглицама из Босне у Славонији и Далмацији. Радио је као учитељ у школама које је она

отварала за српску избјегличку дјецу у Далмацији и Славонији (Петрановић, 1911, 246; Мирковић, 1921, 17–18; Ћурић, 1977, 116; Рарић, 1977, 132; Бранковић, 2016б, 155; Бранковић, 2017а, 122–123; Бранковић, 2020, 14; Бранковић, Бранковић, 2021, 12). Петар Мирковић био је и секретар Мис Ирби и њен стални пратилац приликом обиласка избјегличких логора и насеља, што је забиљежио у својој књизи *Мис Аделина Павлија Ирби – српска добротворка*, штампаној у Сарајеву 1921. године.

Након што је устанак окончан, а Аустроугарска монархија 1878. године добила мандат да окупира покрајине Босну и Херцеговину, Мирковић се вратио у домовину. Посветио се просвјетном и књижевном раду. Како није имао званичну учитељску диплому крајем 1879. или почетком 1880. године отишао је на дошколовавање, како би стекао звање учитеља и тако могао радити у државним (комуналним) школама. Завршио је Краљевску учитељску школу. Испит зрелости и учитељски испит положио је 8. августа 1881. године у Загребу (Бранковић, 2017а, 123; Бранковић, 2020, 15; Бранковић, Бранковић, 2021, 14).

Послије стицања учитељске дипломе почео је да гради каријеру у државним школама широм покрајина Босне и Херцеговине. Прво учитељско постављење добио је у Вишеграду 1881. године. На служби у Вишеграду провео је двије године. За свој рад у овој школи добио је Признање и похвалу од Земалске владе и Свједочанство Котарског уреда у Вишеграду. Из Вишеграда је прешао у Бихаћ, 1883. године. У Бихаћу је радио као учитељ до марта 1884. године, када је постављен за управника школе. На положају управника био је до августа 1892. године. За учитељску службу у Бихаћу добио је Свједочанство Котарског уреда 1884. године, док је као управник школе добио више различитих признања и награда (Бранковић, 2020, 15; Бранковић, Бранковић, 2021, 15). За управника школе у Зеници постављен је у августу 1892. године. Функцију управника у овој школи обављао је до августа 1911. године, гдје је за рад више пута награђиван (Бранковић, 2017а, 123; Бранковић, 2020, 15; Бранковић, Бранковић, 2021, 16–17).

Из Зенице је премјештен за управника школе у Сарајеву 1911. године. На дужности у различитим сарајевским школама је био до фебруара 1917. године, када је због болести пензионисан. Из пензије је повучен у октобру 1918. године и поново постављен за учитеља у једној сарајевској школи. Дефинитивно је пензионисан у јануару 1925. године. За свој рад у сарајевским

школама 1912. године је одликован Златним крстом за заслуге (Бранковић, 2017а, 123; Бранковић, 2020, 15; Бранковић, Бранковић, 2021, 17). У току своје просвјетне каријере, дуге 44 године, и књижевно-научне, дуге 47 година, објавио је 96 текстова у 15 часописа. Такође, објавио је и шест књига (Бранковић, 2017а, 123; Бранковић, 2017б, 309; Бранковић, 2020, 15; Бранковић, Бранковић, 2021, 20–21). За свеопшти просвјетно-педагошки рад, Петар Мирковић је 01. децембра 1922. године одликован орденом Светог Саве V степена (*Политика*, 1935; Бранковић, Бранковић, 2021, 17). Преминуо је 1935. у Сарајеву, гдје је и сахрањен (*Политика*, 1935; *Jugoslovenska pošta*, 1935; Бранковић, 2016б, 158; Бранковић, 2017а, 123; Бранковић, 2020, 15; Бранковић, Бранковић, 2021, 21).

Симо Мирковић рођен је 1865. године у Колунићу. Склоност његовог оца, већ споменутог Симеуна, да шири писменост међу дјецом и неким људима пренијела се и на Симу. Четири разреда основне школе завршио је у селу Плавно као избјеглица у школи Мис Аделини Ирби, у току српског устанка у Босни 1875–1878. године. Као питомац мис Ирби започео је школовање у гимназији у Раковици код Карловца, а завршио у Грацу, гдје је завршио и Високу техничку школу. По завршетку студија ступио је у чиновничку службу Земаљске владе у Сарајеву (Карановић, 1926, 54; Карановић, 1930, 163–164; Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 125–126; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 22–30). Прво је радио као грађевински инжењер у Бихаћу од 1896. до 1903. године, потом у Травнику од 1904. до 1910. године. Из Травника је прешао у Сарајево на положај инжењера задуженог за изградњу школа при Земаљској влади (Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 126; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 30–32). Симо Мирковић је био један од 29 потписника Молбе за оснивање Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета“. За потпредседника друштва „Просвјета“ изабран је 1910. године, а за њеног председника годину дана касније. Године 1912. био је члан Комисије за израду анкете о стању у српским школама, како би се одредили задаци дјеловања друштва „Просвјета“ (Грђић, 1924, 216; Карановић, 1926, 54; Карановић, 1930, 164; Маџар, 2001, 67, 94, 106, 205; Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 126; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 32–35). Почетком Првог свјетског рата ухапшен је у Бањалуци и оптужен за велеиздају због веза са *Народном одбраном*. Осуђен је на десет година тешке тамнице. Казну је издржавао у Зеници. Ослобођен је 1918. године

(Ђоровић, 1920, 211, 213; Грђић, 1924, 216; Карновић, 1926, 54; Беатовић, Милановић, 1989, 151–155; Маџар, 1991, 173; Маџар, 2001, 185–186; Микић, 2011, 301; Бранковић, 2016а, 177–178; Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 126; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 36–37). Након обнове рада друштва „Просвјета“ 1918. године поново је изабран за њеног предсједника. Наведену функцију је обављао до 1924. године, када је постао почасни члан друштва (Грђић, 1924, 216; Карановић, 1930, 164; Маџар, 2001, 213; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 37). Након формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца постављен је за директора Грађевинске секције у Сарајеву (Карановић, 1930, 164, Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 126; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 31–32). Умро је 1925. године у Сарајеву, гдје је и сахрањен (Карановић, 1930, 164; Латиновић, Смиљанић, Јеличић, 2016, 126; Бранковић, 2017а, 124; Божић, 2021, 38). Остао је упамћен као неко ко је много радио на подизању нових школа широм Босне и Херцеговине.

ЗАКЉУЧНИ ОСВРТ

Прошлост народа којем припадамо тешко је познавати ако се заборавља породична историја. Значај историјског наслеђа тешко је схватити ако прије тога нисмо разумјели и превазишли уобичајено схватање које носи данашње друштво – друштво заборава и површности, у којем је та иста површност потиснула, а негдје у потпуности истиснула некадашња породична и народна предања – предања на којима су одрасле генерације наших предака поштујући прошлост својих предака и чувајући је за будућност својих потомака (Бранковић, 2022, 55). Сви претходно споменути чланови породице Мирковић оставили су значајан траг у историји српског народа у Босни и Херцеговини. На жалост, осим Симе Мирковића којем је историјска наука посветила спорадичну пажњу због његове улоге у Српском просвјетном и културном друштву „Просвјета“, остали чланови породице остали су ван пажње историчара и педагога. Надамо се да ће ова неправда бити исправљена у будућности и да ће Мирковићи добити заслужену пажњу истраживача. Посебно је потребно нагласити да треба да добију заслужено мјесто у истраживањима историје образовања код Срба у Босни у посљедњем вијеку османске управе и аустроугарском раздобљу власти.

ЛИТЕРАТУРА

- Беатовић, Ђ., Милановић, Д. (1989). *Велеиздајнички процеси Србима у Аустро-Угарској*. Књижевне новине.
- Богићевић, В. (1975). *Писменост у Босни и Херцеговини*. Веселин Маслеша.
- Божић, Ј. (2021). Први босанскохерцеговачки инжењери: Симо Мирковић (1865–1925). *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, XIII/13, 21–46.
- Бранковић, Б. М. (2011). Школство у Петровцу за вријеме турске власти од 1700. до 1878. године. у: Душанић, С. (ур.), *Квалитет наставног и научног рада и болоњски процес* (429–439). Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет.
- Бранковић, Б. М. (2016а). *Петровац од 1700. до 1918. године*. Завичајно удружење Петровац, Графид.
- Бранковић, Б. М. (2016б). Цртице из живота Петра Мирковића у току српског устанка у Босни 1875–1878. године. у: Мاستиловић, Д. (ур.), *Херцеговачки устанак 1875–1878* (151–160). СПКД Просвјета ГО Гацко.
- Бранковић, Б. М. (2017а). Велика имена из малог града. *Радови*, 26, 117–132.
- Бранковић, Б. М. (2017б). Петар Мирковић – писац историје српског народа у Босни. у: Мاستиловић, Д. (ур.), *Писци српске историје* (307–316). СПКД Просвјета ГО Гацко.
- Бранковић, Б. М. (2022). Прилог проучавању историје породице Милановић. *Синеза*, 3/3, 45–57.
- Бранковић, Б. М. (2023). Самоучка писменост код Срба. у: *Срби у Хабзбуршкој монархији и Османском царству XVIII–XX век* (45–68). Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Бранковић, Д. (2020). Просвјетно-педагошки рад Петра Мирковића. *Годишњак*, 10, 13–41.
- Бранковић, Д. Ј., Бранковић, Б. М. (2021). *Петар Мирковић. Педагошко-књижевно стваралаштво*. Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске.
- Бранковић, Д., Милијевић, С. (1999). Функције школе и педагогије у развоју српске духовности. у: *Српски духовни простор* (371–390). Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Вулин, М. М. (1991). Прва српско-православна богословија у Босни (1866–1875). *Наша школа* 5–6, 366–386.
- Грђић, В. (1924). Симо Мирковић. у: *Календар „Просвјета“ за 1925. годину* (216). СПКД Просвјета.

- Ђорђевић, Ж. (1958). *Историја васпитања у Срба*. Научна књига.
- Кајмаковић, З. (1982). *Ћирилица код Срба и Muslimana u osmansko doba*. u: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine* (141–177). Veselin Masleša.
- Карановић, М. (1926). Симо Мирковић. у: *Календар „Просвјета“ за 1927. годину* (54–59). СПКД Просвјета.
- Карановић, М. (1930). Симо Мирковић. у: *Календар „Просвјета“ за 1931. годину* (163–164). СПКД Просвјета.
- Ковачевић, Д. С. (1996). *Петровац у подножју Грмеча, Клековаче и Осјеченице*. Музеј Војводине.
- Ковачевић, К. (1892). Како су православни Срби у селу Крњеуши добили за цркву земљиште у години 1874. *Б-Х Источник*, 1, 18–21.
- Кршић, Ј. (1940). Гавро Вучковић – Крајишник. у: *Календар „Просвјета“ за 1941. годину* (94–100). СПКД Просвјета.
- Латиновић, Р., Смиљанић, А., Јеличић, Ч. (2016). *Колунић: село, школа, људи*, Графид.
- Маџар, Б. (1991). „Просвјета“ у Првом свјетском рату. *Прилози. XXV/27*, 61–77.
- Маџар, Б. (2011). *Просвјета: српско-просвјетно и културно друштво 1902–1949*. Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Микић, Ђ. (2011). *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914–1918*. NUBL.
- Мирковић, В. *Rodoslov porodice Mirković iz Kolunića*. rukopis u posjedu autora teksta.
- Мирковић, П. (1889). Дјетињство. *Босанска вила*, 16, 247–249.
- Мирковић, П. (1921). *Мис Аделина Павлија Ирби – српска добротворка*. Земаљска штампарија.
- Мирковић, Р. (2021). *Sabrani radovi*. priredili Boško M. Branković, Borislav Mirković. Udruženje istoričara Republike Srpske.
- Нилевић, В. (1985). *Kulturna misija Srpske pravoslavne crkve u Bosni i Hercegovini 1463–1557. godine*. *Prilozi, XX/21*, 115–140.
- Рапић, М. (1977). *Školovanje djece iz Bosne i Hercegovine za vrijeme ustanka 1875–1878. godine*. u: Petrović, R. (ur.), *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine* (131–138). tom III. ANU BiH.
- Папић, М. (1978). *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*. Веселин Маслеша.
- Петрановић, Д. (1911). Племенита Мис А. П. Ирби у Далмацији. *Босанска вила* 15–16, 245–247.

-
- Пилиповић, Р. (2012). Гавро Вучковић Крајишник и манастир Рмањ. *Епархијски благовјесник*, I/1, 27–28.
- Саџак, М. (2013). Петар Мирковић. *Крајина*, XII/47–48, 201–206.
- Трнинић, Р. С. (1931). Наши ветерани. *Српско Косово*, XII/13–14, 15.
- Ђоровић, В. (1920). *Црна књига. Патње Срба Босне и Херцеговине за време Светског Рата 1914–1918*. И. П. Ђурђевића.
- Ћурић, Н. (1977). Odbori za pomaganje ustanka u Bosni i Hercegovini 1875–1878. u: Petrović, R. (ur.), *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875–1878. godine* (109–119). tom III. ANU BiH.
- Ћелић, Д.Ж. (1982). Tokovi pisane riječi u Bosni i Hercegovini. u: *Pisana riječ u Bosni i Hercegovini od najstarijih vremena do 1918. godine* (5–34). Veselin Masleša.
- Шушлић, Р. (1940). Српске школе у Босни и Херцеговини за турске владе. у: *Календар „Просвјета“ за 1941. годину* (71–76). СПКД Просвјета.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Marinković, D. (1966). *Moji doživljaji*, priredio Vojislav Bogićević. ANU BiH.

ШТАМПА

Jugoslovenska pošta, Sarajevo, 17. april 1935.

Политика, Београд, 18. април 1935.

THE ROLE OF THE MIRKOVIĆ FAMILY IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AMONG THE SERBS IN BOSNIA IN THE 19th AND EARLY 20th CENTURIES

Summary: The author conducting research on the importance of the Mirković family from Kolunić in the vicinity of Bosanski Petrovac in the development of education among the Serbs in Bosnia, with an emphasis on self-taught teacher Simeun Mirković, teacher and writer Petar Mirković, and the president of the Serbian Educational and Cultural Society "Prosvjeta" and construction engineer Simo Mirković. The importance of the chosen members of the Mirković family goes beyond the local character and therefore it is important to focus on them when researching the past of the Serbian people in Bosnia and Herzegovina. Simeun Mirković from a self-taught student, who learned to read and write by himself while tending sheep in the pastures, became a teacher who gathered children around him in the village and taught them to read and write. Petar Mirković was Petar Mrkonjić's secretary during the Serbian uprising in the period 1875 to 1878. After the departure of Petar

Mrkonjić from the uprising, he went to work for Miss Irby and became her associate in educational-pedagogical and humanitarian work among Serbian refugees from Bosnia in Slavonia and Dalmatia, first as a teacher and then as her personal companion and secretary until the end of the uprising. After the end of uprising, he returned to his homeland and devoted himself to educational and literary work. Simo Mirković was the president of the Serbian Educational and Cultural Society "Prosvjeta" for many years, and from 1910 he held the position of construction engineer at the State Government in Sarajevo in charge of building schools. The study of family history represents a significant contribution to the understanding of times, customs, habits, micro or local history in general, which can later be used for integration into a wider structure and the writing of macro history or national history. It is especially important to research the past of families that have left their contribution in local or national history, whose members had notable roles in society or contributed to the betterment of the entire national being. All the mentioned members of the Mirković family are significant in the mentioned context of local or micro and national or macro history, which ranks them as persons worthy of research.

Keywords: Simeun Mirković, Petar Mirković, Simo Mirković, education, national identity.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

37.015.31:323.1(497.11)(082)
37.091.3(082)
37.091.3:811.163.41(048)
821.163.41(082)

НАЦИОНАЛНА конференција са међународним учешћем Улога васпитања и образовања у очувању националног идентитета (2023 ; Лепосавић)

Тематски зборник радова / Национална конференција са међународним учешћем Улога васпитања и образовања у очувању националног идентитета, Лепосавић 2023. ; [уредник Далиборка Поповић] ; [организатори Учитељски факултет у Призрену – Лепосавићу [и] Педагошки факултет у Сомбору]. - Призрен [г.] Лепосавић : Учитељски факултет, 2023 (Краљево : ГрафикоЛор). - 351 стр. : граф. прикази, табеле ; 24 cm

На спор. насл. стр.: Thematic collection of papers / National Conference with International Participation The Role of Education in the Preservation of National Identity, Leposavic, 2023. - Тираж 50. - Стр. 13-14: Предговор / Уредништво = Preface / Editorial office. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries ; Резюме.

ISBN 978-86-84143-66-4

а) образовање -- Национални идентитет -- Србија -- Зборници б) Настава -- Методика -- Зборници в) Српска књижевност -- Зборници

COBISS.SR-ID 127124745